

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

**SZKOŁA DOKTORSKA NA UNIWERSYTECIE PAPIESKIM
JANA PAWŁA II W KRAKOWIE**

ALINA BORTKEVICH

**FUNKCJONOWANIE I UWARUNKOWANIA
DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI POLONIJNYCH W
PETERSBURGU**

Rozprawa doktorska

Dyscyplina: *nauki socjologiczne*

Promotor: *dr hab. Stanisław Sorys, prof. UPJPII*

Kraków 2024

OPIS BIBLIOGRAFICZNY

Autor: Alina Bortkevich

Tytuł: Funkcjonowanie i uwarunkowania działalności organizacji polonijnych w Petersburgu

Promotor: dr hab. Stanisław Sorys, prof. UPJPII

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Szkoła Doktorska na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie

Dziedzina: nauki społeczne

Dyscyplina: nauki socjologiczne

Kraków 2024

Liczba stron: 319

Tabele: 3

ABSTRAKT

Niniejsza dysertacja jest poświęcona tematyce funkcjonowania i uwarunkowań działalności organizacji polonijnych w Petersburgu. Jej podstawowym celem badawczym jest próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji. Natomiast celem praktycznym jest zidentyfikowane problematycznych sfer działalności petersburskich organizacji polonijnych i – na tej podstawie – określenie potrzeb tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności ze strony kraju pochodzenia.

Dla osiągnięcia postawionych celów zostały przeprowadzone badania składające się z czterech etapów. W ich ramach zostały wykorzystane następujące metody: analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów, indywidualne wywiady pogłębione, zogniskowany wywiad grupowy, wywiady eksperckie. Poprzez przeprowadzenie badań uzyskano materiał pozwalający na uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz osiągnięcie przyjętych celów. Na podstawie przeprowadzonych badań oraz kwerendy literatury przedmiotu powstała niniejsza dysertacja, składająca się z czterech rozdziałów. Dwa pierwsze mają charakter teoretyczny i służą opisaniu kluczowych pojęć związanych z tematyką mniejszości narodowych oraz ich organizacji, a także zarysowaniu obrazu petersburskiej Polonii z perspektywy historycznej oraz

współczesnej. Dwa następne rozdziały mają charakter empiryczny. Służą prezentacji założeń metodologicznych badań własnych oraz przedstawieniu analizy uzyskanych wyników, wniosków z badań oraz rekomendacji.

Uzyskane wyniki badań zarówno mają znaczenie dla uzyskania teoretycznego rozumienia badanych zjawisk, jak i mogą mieć wartość praktyczną przy planowaniu działalności przez petersburskie organizacje polonijne, a także przez instytucje polskie współpracujące z Polonią.

SŁOWA KLUCZOWE

organizacje polonijne, mniejszości narodowe, organizacje mniejszości narodowych, Polonia, tożsamość narodowa

SPIS TREŚCI

SPIS TREŚCI	4
WSTĘP	7

ROZDZIAŁ I

Geneza pojęcia mniejszości narodowych	17
1.1. Mniejszości narodowe	17
1.1.1. Pojęcie narodu w ujęciu teoretycznym	17
1.1.2. Pojęcie mniejszości narodowej w ujęciu teoretycznym.....	23
1.1.3. Pojęcie mniejszości etnicznej w ujęciu teoretycznym	29
1.2. Tożsamość narodowa	32
1.2.1. Pojęcie tożsamości narodowej w ujęciu teoretycznym.....	32
1.2.2. Determinanty tożsamości narodowej	38
1.3. Organizacje mniejszości narodowych	49
1.3.1. Teoretyczne zagadnienia dotyczące organizacji mniejszości narodowych .	49
1.3.2. Determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych	57
1.3.3. Organizacje mniejszości narodowych a partycypacja polityczna.....	63
1.4. Wnioski z Rozdziału I	72

ROZDZIAŁ II

Polacy w Sankt Petersburgu	74
2.1. Perspektywa historyczna polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu	74
2.1.1. Polacy w Petersburgu – perspektywa historyczna	74
2.1.2. Organizacje polskie w Petersburgu w perspektywie historycznej	82
2.1.3. Rola Kościoła rzymskokatolickiego w procesie integracji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu.....	94
2.2. Współczesna perspektywa polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu	99
2.2.1. Polacy w Petersburgu po roku 1989	99
2.2.2. Życie polonijne w Petersburgu po roku 1989	101

2.3. Wnioski z Rozdziału II	107
-----------------------------------	-----

ROZDZIAŁ III

Podstawy metodologiczne badań własnych	109
3.1. Stworzenie projektu badawczego	109
3.1.1. Wybór tematu.....	109
3.1.2. Cel i przedmiot badań, określenie paradygmatu.....	111
3.1.3. Problem badawczy	122
3.1.4. Hipotezy badawcze	125
3.2. Wybór metod badań.....	129
3.2.1. Metody badań społecznych: jakościowe oraz ilościowe	129
3.2.2. Metody i narzędzia niniejszych badań.....	136
3.2.3. Zastosowanie triangulacji	152
3.3. Przygotowanie badań.....	157
3.3.1. Dobór próby	157
3.3.2. Konceptualizacja kluczowych pojęć, zmienne i wskaźniki.....	166
3.4. Wnioski z Rozdziału III.....	172

ROZDZIAŁ IV

Realizacja funkcji oraz oddziaływanie determinant rozwoju w sytuacji petersburskich organizacji polonijnych – analiza wyników przeprowadzonych badań.....	175
4.1. Opis przebiegu badań	176
4.1.1. Metodologia przeprowadzonych badań	176
4.1.2. Przebieg badań	181
4.2. Wyniki badań.....	190
4.2.1. Wyniki analizy danych zastanych oraz badania dokumentów	190
4.2.2. Wyniki badań empirycznych	197
4.2.2.1. Zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu.....	199

4.2.2.2. Zakres oddziaływania determinant rozwoju organizacji mniejszości narodowych w przypadku organizacji polonijnych w Petersburgu	217
4.3. Wnioski z badań	253
4.4. Rekomendacje	268
ZAKOŃCZENIE	280
BIBLIOGRAFIA	285
SPIS TABEL	309
ANEKS 1 Scenariusz indywidualnych wywiadów pogłębionych.....	310
ANEKS 2 Scenariusz indywidualnych wywiadów pogłębionych (w języku rosyjskim)	313
ANEKS 3 Scenariusz zogniskowanego wywiadu grupowego	316
ANEKS 4 Scenariusz wywiadów eksperckich	318
ANEKS 5 Scenariusz wywiadów eksperckich (w języku rosyjskim)	319

WSTĘP

W dzisiejszych czasach, w obliczu procesów globalizacyjnych i migracyjnych, coraz ważniejsza staje się kwestia utrzymania tożsamości kulturowej poszczególnych grup. Niniejsza dysertacja jest poświęcona tematyce polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu. Skupia się na perspektywie współczesnej, jednak warto podkreślić, że Polacy byli obecni w Petersburgu już od czasów jego założenia, a pierwszy znaczący ich napływ do miasta sięga lat 30. XIX wieku. Wśród najważniejszych powodów przyjazdu do miasta nad Newą były podjęcie pracy lub studiów i zrobienie kariery, a także sprawy urzędowe¹.

Przez swoją kilkunastowieczną obecność Polacy zostawili znaczny ślad w kulturze i wizerunku tego miasta. Stało się to możliwe dzięki wielu wybitnym przedstawicielom świata kultury i środowiska akademickiego, którzy mieszkali w mieście przez dłuższy lub krótszy czas. Ten polski ślad uwidocznia się nawet w sensie dosłownym – w krajobrazie miasta. Wiele budynków i obiektów miasta zostało zaprojektowanych z udziałem polskich architektów, a niektóre z nich przetrwały do obecnych czasów.

Na przestrzeni lat istotną rolę w życiu petersburskiego środowiska polonijnego odgrywały organizacje założone przez Polaków. W perspektywie historycznej okresem szczególnego rozkwitu ich działalności były lata 1703–1918. Te organizacje miały ważne znaczenie w kontekście integracji Polaków mieszkających w Petersburgu. Przy czym rozumieć przez to można zarówno integrację wewnątrz grupy mniejszościowej, jak i w społeczeństwie przyjmującym. Integracja wewnątrzgrupowa polegała na stworzeniu – dzięki wspólnej działalności – możliwości poznania się Polaków mieszkających w mieście i nawiązania więzi między nimi. Tak pojęta integracja polegała także na podtrzymaniu tożsamości narodowej – poprzez pielęgnację kultury i języka ojczystego. Natomiast na płaszczyźnie integracji w społeczeństwie przyjmującym organizacje podejmowały działania pomagające Polakom po ich przyjeździe do miasta. Wyrażało się to m.in. poprzez pomoc w poszukiwaniu pracy i tymczasowego miejsca zamieszkania.

¹ Por. B. Garczyk, *Polacy w Petersburgu od XVIII do początku XXI wieku. Historia, liczebność, struktura społeczna*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 7; K. Пожарский, *Несгибаемый настырь в Петербурге. Слуга Божий епископ Антоний Малецкий: 1861–1935*, Санкт-Петербург: Соларт 2010, s. 24; Т. Смирнова, *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX – начало XX века*, Санкт-Петербург: Издательство „Европейский Дом” 2013, s. 15.

Te stworzone przez Polaków organizacje obejmowały bardzo szerokie spektrum działalności. Wśród nich były: organizacje dobroczynne, związki zawodowe, organizacje edukacyjne, kluby polskie, organizacje sportowe i młodzieżowe, towarzystwa kobiet oraz organizacje czasów I wojny światowej². Nie wszystkie z nich można nazwać organizacjami *stricte* polonijnymi, ponieważ istniały takie organizacje pomocowe, które kierowały swoją ofertą do wszystkich osób potrzebujących, nie zawężając grona odbiorców do Polaków. Jednak i one odegrały znaczącą rolę w integracji miejscowej Polonii – poprzez wspólną działalność w nich.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku wielu Polaków wróciło do Ojczyzny, a część organizacji polskich w Petersburgu przestała istnieć. Później, w czasach radzieckich, organizacje polonijne nie działały, a polska tożsamość była często ukrywana. Ożywienie nastąpiło dopiero po 1989 roku. Pierwszą organizacją utworzoną po dłuższym czasie zaniku życia polonijnego było Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia”. W latach 90. XX w. zaczęły powstawać także inne organizacje i inicjatywy polonijne. Niektóre z obecnie działających w mieście powstały w tym okresie, niektóre były założone później.

Obecnie działa siedem organizacji polonijnych. Są nimi: Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia”, Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, Polska Macierz Szkolna, Gazeta Petersburska, zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale” oraz chór „Kwiaty Polskie”. W tym miejscu należy wyjaśnić rozumienie organizacji polonijnej, przyjęte w niniejszej pracy. Według definicji Grzegorza Babińskiego przez organizację polonijną rozumie się „trwałą formę zrzeszenia w celu zaspokajania potrzeb własnej grupy, gdy członkami zrzeszenia się są członkowie Polonii”³. Oznacza to więc, że organizację polonijną można scharakteryzować jako organizację stworzoną przez osoby polskiego pochodzenia, zamieszkujące na stałe poza Polską, której głównymi odbiorcami są również osoby polskiego pochodzenia, przy czym jednym z kluczowych celów jest podtrzymanie polskiej tożsamości narodowej.

Rozpatrując szerzej działalność organizacji tego rodzaju, warto podkreślić, że organizacje mniejszości narodowych (a organizacje polonijne należą do tego typu)

² Т. Смирнова, op. cit.

³ G. Babiński, Wstęp, w: G. Babiński (red.), *Studia nad organizacjami polonijnymi w Ameryce Północnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1998, s. 7, cyt. za: A. Fiń, W. Nowak, *Między absencją a zaangażowaniem. Diaspora polska wobec organizacji polonijnych (Komunikat z badań)*, w: *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny* 2015, z. 2 (156), s. 148.

stanowią próbę odpowiedzi na specyficzne potrzeby grup mniejszościowych. Specyfika sytuacji mniejszości narodowych polega, po pierwsze, na ich odmienności od społeczeństwa większościowego, wśród którego żyją i funkcjonują. To przejawia się m.in. poprzez odmienną języka, kultury, religii⁴. Po drugie, sytuacja mniejszości narodowych często jest niekorzystna w społeczeństwie w porównaniu z większością. Ta niekorzystna sytuacja może wyrażać się, zgodnie z Aleksandrą Jasińską-Kanią i Sławomirem Łodzińskim, m.in. poprzez „ograniczony dostęp do ważnych zasobów społecznych”⁵ i podatność na dyskryminację⁶.

W związku z tym mniejszości narodowe mają specyficzne potrzeby – z jednej strony związane z przystosowaniem się do życia w otaczającym społeczeństwie i reprezentacji swoich interesów w nim, z drugiej – z podtrzymaniem własnej tożsamości narodowej. Jeden ze sposobów zaspokojenia tych potrzeb stanowi działalność organizacji mniejszości narodowych. Pełnią one względem mniejszości szereg funkcji, które mają znaczenie zarówno na poziomie grupowym, to jest dotyczącym grupy mniejszościowej, jak i na poziomie indywidualnym – dotyczącym poszczególnych członków mniejszości. Jako próbę uporządkowania możliwych funkcji organizacji tego typu, za Dorotą Kowalewską można wyodrębnić trzy ich kategorie: funkcje kulturowe, polityczne oraz społeczne⁷. Zatem oferta organizacji może obejmować różnorodne spektrum działań mających służyć szeroko pojętą pomocą danej mniejszości narodowej.

Działalność organizacji polonijnych w Petersburgu dzisiaj – jak i na przestrzeni lat – odgrywa ważną rolę w podtrzymaniu tożsamości narodowej miejscowych Polaków, ich integracji i zaspokajania różnorodnych potrzeb. Niektóre organizacje obierają szeroki profil działalności, który obejmuje kilka kierunków i uwzględnia różnorodne potrzeby grupy. Natomiast niektóre skupiają się w swojej ofercie na jednym wybranym aspekcie – np. na nauczaniu dzieci języka i kultury polskiej.

⁴ Por. G. Janusz, *Usytuowanie mniejszości narodowych w społeczeństwie i polityce państwa polskiego po 1945 roku*, w: J. Jachymek (red.), *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1992, s. 228, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2020, s. 35.

⁵ A. Jasińska-Kania, S. Łodziński, Wprowadzenie. *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Koncepcje teoretyczne i badania empiryczne*, w: A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2009, s. 17, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 34.

⁶ Ibidem, s. 17.

⁷ D. Kowalewska, op. cit., s. 120.

Warto zauważyć, że mimo szczególnego znaczenia Petersburga jako jednego z ośrodków „polskości” za granicą tematyka współczesnych organizacji polonijnych w tym mieście nie jest podjęta w badaniach socjologicznych. Autorzy badający polską mniejszość narodową w Petersburgu skupiają się przede wszystkim na perspektywie historycznej. Wśród opracowań, które są cennym wkładem w zrozumienie historycznych korzeni petersburskiej Polonii, na szczególną uwagę zasługuje monografia Ludwika Bazylowa⁸. Szeroko opisany jest wkład Polaków w poszczególne dziedziny życia Petersburga – przykładem tego jest opracowanie Zbigniewa Opackiego⁹ dotyczące polskich naukowców, Małgorzaty Omilanowskiej¹⁰ poświęcone polskim architektom w mieście, Renaty Suchowiejko¹¹ opisujące polskie ślady w kulturze muzycznej czy Mikołaja Banaszkiwicza¹² dotyczące środowiska wydawniczego oraz wiele innych.

Zagadnienie polskich organizacji i stowarzyszeń w Petersburgu z perspektywy historycznej jest opracowane m.in. przez Tamarę Smirnową¹³. Jednakże, jak zostało podkreślone, zauważalny jest brak badań socjologicznych nad współczesnym funkcjonowaniem petersburskich organizacji polonijnych i jego uwarunkowaniami. Niniejsza dysertacja jest próbą uzupełnienia tej luki badawczej.

Jak pokazują badania socjologiczne nad współczesnymi organizacjami polonijnymi w Europie, kondycja tych organizacji jest oceniana jako trudna¹⁴. Wyznacznikami tego stanu rzeczy są doświadczane przez organizacje trudności w sferze finansowania oraz niedobór kapitału ludzkiego¹⁵. Wartościowym wydaje się uzupełnienie badań nad organizacjami polonijnymi o kontekst rosyjski, przez uzyskanie zrozumienia funkcjonowania organizacji i jego uwarunkowań. Szczególne miejsce w tym temacie zajmują organizacje Petersburga – jako jednego z głównych ośrodków polonijnych tego kraju.

⁸ Л. Базылев, *Поляки в Петербурге*, Санкт-Петербург: Издательство „Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ»” 2003.

⁹ Z. Opacki, *Polacy w życiu naukowym i technicznym Petersburga*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016.

¹⁰ M. Omilanowska, *Działalność polskich architektów w Petersburgu w XIX i początku XX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016.

¹¹ R. Suchowiejko, *W salonach, na koncertach i w operze. Polskie ślady w kulturze muzycznej Petersburga XIX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016.

¹² M. Banaszkiwicz, *Prasa, wydawnictwa, księgarnie i polskie środowisko wydawnicze w Petersburgu*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016.

¹³ Т. Смирнова, op. cit.

¹⁴ M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie w Europie – zbiorczy raport z badań ekspertów*, Warszawa: Ośrodek badań nad migracjami UW 2020, s. 8.

¹⁵ Ibidem, s. 8.

W związku z powyższym tematem niniejszej dysertacji jest „Funkcjonowanie i uwarunkowania działalności organizacji polonijnych w Petersburgu”. Podstawowym jej celem jest próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji. Niniejsza praca ma również wymiar praktyczny. Praktycznym jej celem jest zidentyfikowane problematycznych sfer działalności petersburskich organizacji polonijnych i – na tej podstawie – określenie potrzeb tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności ze strony kraju pochodzenia.

W związku z tak rozumianymi celami dysertacji został sformułowany główny problem badawczy. Jest nim poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: Jaki jest zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu, jakie czynniki determinują taki zakres realizacji funkcji oraz jakie są potrzeby tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności (w sferze realizacji funkcji) ze strony kraju pochodzenia?

W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie zawarte w głównym problemie badawczym potrzebne jest uzyskanie odpowiedzi na następujące szczegółowe problemy badawcze:

- 1) Jakie funkcje powinny realizować organizacje polonijne w Petersburgu według statutów tych organizacji?
- 2) W jakim zakresie te funkcje są realizowane (według opinii uczestników tych organizacji)?
- 3) Jakie funkcje organizacji polonijnych są uważane za najważniejsze przez uczestników tych organizacji?
- 4) Jakie funkcje organizacji polonijnych w Petersburgu są realizowane najbardziej skutecznie według opinii uczestników tych organizacji oraz jakie są tego przyczyny?
- 5) Jakie funkcje organizacji polonijnych w Petersburgu są realizowane najmniej skutecznie według opinii uczestników tych organizacji oraz jakie są tego przyczyny?
- 6) W jakim zakresie determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych oddziałują na funkcjonowanie organizacji polonijnych w Petersburgu?
- 7) Jakie są najważniejsze determinanty rozwoju organizacji polonijnych w Petersburgu?
- 8) Czy oddziaływanie tych determinant w sytuacji organizacji polonijnych w Petersburgu jest oceniane pozytywnie czy negatywnie przez uczestników tych organizacji?

9) Jakie są potrzeby petersburskich organizacji polonijnych w obszarze wsparcia ich działalności (w sferze realizacji funkcji) ze strony kraju pochodzenia?

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania i osiągnięcie celu badawczego zostały przeprowadzone badania, które składały się z czterech etapów. Pierwszy etap badań służył wstępnemu zaznajomieniu się z badaną populacją i kontekstem jej funkcjonowania. W celu zebrania informacji dla tego etapu badań zostały zastosowane metody analizy danych zastanych oraz badania dokumentów. Przez analizę danych zastanych rozumie się dane statystyczne dotyczące polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu oraz liczebności członków poszczególnych organizacji polonijnych. To prowadzi do wstępnego zaznajomienia się z sytuacją badanych organizacji, a także rozumienia, do jak szerokiego grona odbiorców kierują w założeniu swoją działalność. Natomiast badanie dokumentów obejmuje przeanalizowanie regulacji prawnych dotyczących mniejszości narodowych w Rosji, dla poznania warunków, w których prowadzą działalność organizacje mniejszościowe, ich możliwości i ograniczeń. Badanie dokumentów obejmuje także przeanalizowanie statutów petersburskich organizacji polonijnych w celu zidentyfikowania ich funkcji, co jest niezbędne dla przeprowadzenia badań empirycznych.

Trzy następne etapy badań mają charakter empiryczny, a ich celem było zebranie materiału bezpośrednio pozwalającego na uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Służyły uzyskaniu informacji dotyczących zakresów realizacji poszczególnych funkcji organizacji polonijnych (wynikających z ich statutów) oraz zakresów oddziaływania poszczególnych determinant rozwoju organizacji tego typu (wyodrębnionych na podstawie analizy literatury). Dla uzyskania pełniejszego obrazu badane kwestie zostały rozpatrzone z dwóch perspektyw – „wewnętrznej”, to jest prezentowanej przez osoby zaangażowane w działalność petersburskich organizacji polonijnych, a także „zewnętrznej” – czyli z punktu widzenia osób prowadzących działalność w polskich instytucjach współpracujących z Polonią. Perspektywa wewnętrzna służy poznaniu funkcjonowania organizacji i jego uwarunkowań z punktu widzenia osób bezpośrednio zaangażowanych w ich działalność. W tym celu została zastosowana metoda indywidualnych wywiadów pogłębionych, co stanowiło drugi etap badań. Respondentami badań tego etapu były osoby udzielające się w organizacjach polonijnych w Petersburgu.

Trzeci etap był przeprowadzony z zastosowaniem metody zogniskowanego wywiadu grupowego i służył uzyskaniu spojrzenia na funkcjonowanie petersburskich

organizacji polonijnych z perspektywy „od zewnątrz”, prezentowanej przez osoby, których wiedza w zakresie współpracy z Polonią została potraktowana jako ekspercka. To pozwoliło na uzyskanie głębszego rozumienia badanych zjawisk, co miało szczególne znaczenie w kontekście trudności funkcjonowania organizacji ujawnionych na poprzednim etapie. To jest ważne ze względu na to, że podczas badań w stosunku do ujawnionych trudności zostały sformułowane rekomendacje możliwych rozwiązań.

Po wstępnej analizie zebranego materiału i zidentyfikowaniu rozbieżności w niektórych opiniach dotyczących kilku badanych kwestii, została podjęta decyzja o przeprowadzeniu czwartego etapu badań – wywiadów eksperckich (w formie indywidualnych wywiadów pogłębionych). Dla interpretacji przyczyn różnorodności zdań przydatne jest uwzględnienie perspektywy osób będących ekspertami w badanej tematyce – ze względu na posiadaną wiedzę i doświadczenie. Na tym etapie utrzymano logikę rozpatrywania badanych kwestii z dwóch perspektyw, wewnętrznej i zewnętrznej. Dlatego respondentami wywiadów eksperckich były osoby, które prezentowały perspektywę zarówno petersburskich organizacji polonijnych, jak i instytucji polskiej współpracującej z Polonią. Przeprowadzenie wywiadów z osobami posiadającymi wiedzę ekspercką dostarczyło cennych informacji, które pomogły w interpretacji powodów ujawnionych rozbieżności opinii.

Zastosowanie na wszystkich etapach badań empirycznych wywiadów (w jego różnych rodzajach) pozwoliło na zebranie obszernego materiału dotyczącego badanych kwestii. W przypadku indywidualnych wywiadów pogłębionych szczególnie ważna była elastyczność tej metody, która pozwoliła na bardzo szczegółowe omówienie badanych aspektów z każdym respondentem – poprzez adaptowanie wstępnego scenariuszu do specyfiki konkretnej rozmowy. W przypadku zogniskowanego wywiadu grupowego (badania fokusowego) istotne znaczenie miała zaleta tej metody polegająca na możliwości uzyskania informacji powstałych w toku interakcji uczestników. Uzyskane uzupełnienia wybrzmiały w odpowiedziach innych uczestników badania, także posiadających wiedzę ekspercką, wzbogaciło materiał o cenne aspekty.

Istotne znaczenie dla zaplanowania badań miało przeprowadzenie kwerendy literatury przedmiotu, która odegrała ważną rolę dla zrozumienia specyfiki badanej tematyki oraz dla podjęcia wyborów metodologicznych. Kwerenda obejmowała, po pierwsze, aspekty związane z tematyką mniejszości narodowych, ich organizacji, a także tożsamości narodowej, podtrzymanie której jest istotnym elementem organizacji tego typu. Wśród pozycji dotyczących tej tematyki, które miały szczególnie duże znaczenie

dla niniejszej dysertacji, wymienić można opracowania Małgorzaty Budyta-Budzyńskiej¹⁶, Pawła Ścigaja¹⁷, Jerzy Nikitorowicza¹⁸, Doroty Kowalewskiej¹⁹, a także opracowanie pod redakcją Andrzeja Urbanka²⁰. Po drugie, kwerenda literatury przedmiotu dotyczyła tematyki Polaków w Petersburgu – zarówno z perspektywy historycznej, jak i współczesnej. Wśród autorów publikacji w tym zakresie, które miały istotne znaczenie dla niniejszej pracy, należy wymienić Tamarę Smirnową²¹, Ludwika Bazyłowa²², Teresę Konopielko²³ oraz Krzysztofa Pożarskiego²⁴. Po trzecie, istotne znaczenie dla zaplanowania badań miała kwerenda literatury z zakresu metodologii badań. W tym obszarze ważną rolę odegrały min. opracowania Uwe Flick²⁵, Earla Babbiego²⁶, Janusza Sztumskiego²⁷, Aleksandra Lipskiego²⁸, Steinara Kvale²⁹ oraz Rosaline Barbour³⁰.

Na podstawie przeprowadzonej kwerendy literatury przedmiotu oraz badań własnych powstała niniejsza dysertacja. Składa się ona z czterech rozdziałów. Dwa pierwsze stanowią część teoretyczną, natomiast dwa pozostałe – część empiryczną.

Pierwszy rozdział obejmuje opisanie genezy pojęcia mniejszości narodowych. Przedstawione w nim zagadnienia dotyczą: pojęcia narodu, mniejszości narodowej i mniejszości etnicznej, tożsamości narodowej i jej determinant, a także organizacji mniejszości narodowych i determinant ich rozwoju. Zatem rozdział ten służy rozpatrzeniu kwestii kluczowych dla niniejszych badań z perspektywy teoretycznej.

Drugi rozdział zarysowuje historyczny oraz współczesny kontekst sytuacji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu. W ramach perspektywy historycznej opisane są

¹⁶ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.

¹⁷ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2012.

¹⁸ J. Nikitorowicz, *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2010.

¹⁹ D. Kowalewska, op. cit.

²⁰ A. Urbanek (red.), *Mniejszości narodowe. Perspektywa sekuritologiczna*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie 2016.

²¹ Т. Смирнова, op. cit.

²² Л. Базылев, op. cit.

²³ Konopielko T. Konopielko T., *Polacy w Sankt Petersburgu*, Lublin: Wydawnictwo Test & Stowarzyszenie Pisarzy Polskich 2012.

²⁴ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь в Петербурге. Слуга Божий епископ Антоний Малецкий: 1861–1935*, Санкт-Петербург: Соларт 2010.

²⁵ U. Flick, *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.

²⁶ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.

²⁷ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice: „Śląsk” 2010.

²⁸ A. Lipski, *Metody badań społecznych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2012.

²⁹ S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.

³⁰ R. Barbour, *Badania fokusowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2011.

powody osiedlenia się Polaków w Petersburgu, a także ich wkład w życie miasta. Przedstawione jest także zagadnienie organizacji polskich i ich roli w procesie integracji petersburskiej Polonii oraz opisana jest rola Kościoła rzymskokatolickiego w tym procesie. Natomiast w ramach perspektywy współczesnej przedstawiona jest sytuacja społeczno-demograficzna polskiej mniejszości narodowej mieszkającej w Petersburgu oraz opisane jest zagadnienie współczesnych organizacji polonijnych w tym mieście. Całość tego rozdziału służy zarysowaniu obrazu petersburskiej Polonii – na przestrzeni lat do dzisiaj. Takie zrozumienie kontekstu badanej mniejszości także mało duże znaczenie dla zaplanowania i przeprowadzenia badań własnych.

Trzeci rozdział ma na celu przedstawienie założeń metodologicznych badań własnych. Obejmuje on zarówno opisanie zagadnień teoretycznych w zakresie prowadzenia badań, jak i prezentację podjętych decyzji dotyczących metodologii badań własnych oraz ich uzasadnienie. W ramach tego rozdziału sformułowane są cel i przedmiot badań, problemy i hipotezy badawcze, a także określony jest przyjęty paradygmat. Następnie są przedstawione metody i narzędzia niniejszych badań, a także opisane zastosowanie triangulacji. Rozdział zamyka konceptualizacja kluczowych pojęć zawartych w celu i przedmiocie badań, problemach oraz hipotezach badawczych, a także opis zmiennych i ich wskaźników.

Celem czwartego rozdziału jest przedstawienie analizy materiału uzyskanego poprzez przeprowadzone badania. Najpierw opisane są niektóre zmiany metodologiczne, które zaszły w porównaniu z pierwotnie przyjętym planem, oraz ich uzasadnienie, a także jest przedstawiony przebieg każdego etapu badań. Następnie zaprezentowane są uzyskane wyniki badań własnych w odniesieniu do poszczególnych kwestii zawartych w pytaniach badawczych. W dalszej kolejności przedstawione są ogólne wnioski z badań sformułowane w odniesieniu do pytań oraz hipotez badawczych. Także we wnioskach zawarta jest próba odniesienia uzyskanych wyników do wyników innych badań z zakresu badanej tematyki. Na końcu rozdziału przedstawione są rekomendacje o charakterze zarówno praktycznym, jak i teoretycznym.

Wyniki uzyskane poprzez niniejsze badania mają znaczenie nie tylko w kontekście teoretycznego rozumienia badanych zjawisk, ale również i dla praktycznej działalności organizacji polonijnych. Wzięcie pod uwagę przez petersburskie organizacje polonijne sformułowanych rekomendacji może przyczynić się do rozwiązania ujawnionych trudności i realizacji funkcji organizacji w pełniejszym zakresie. Także określenie

możliwych obszarów wsparcia działalności tych organizacji może dostarczyć inspiracji do działań w tym zakresie dla instytucji polskich współpracujących z Polonią.

ROZDZIAŁ I

GENEZA POJĘCIA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Podejmując analizy sytuacji organizacji polskiej mniejszości narodowej w Sankt Petersburgu, na początku należy opisać ramy teoretyczne, wyjaśniające kluczowe pojęcia dotyczące omawianej tematyki. Temu celowi służy niniejszy rozdział.

Najpierw przedstawione zostanie pojęcie narodu, którego wyjaśnienie jest niezbędne dla opisanego z nim pojęcia mniejszości narodowej. W następnej części zostanie zaprezentowane samo pojęcie mniejszości narodowej. Kolejna część dotyczy pojęcia, z którym mniejszość narodowa często bywa mylona, a jednak nie jest tożsama – pojęcie mniejszości etnicznej. Ta część odpowiada na potrzebę klarowności i precyzji terminów używanych w niniejszej pracy. Następnie zostanie opisane pojęcie, ważne dla zrozumienia tematyki mniejszości narodowych, jakim jest tożsamość narodowa oraz determinanty tego rodzaju tożsamości. Rozdział zamyka część opisująca działalność organizacji mniejszości narodowych oraz determinanty ich rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem roli tych organizacji w partycypacji politycznej grupy mniejszościowej.

1.1. Mniejszości narodowe

1.1.1. Pojęcie narodu w ujęciu teoretycznym

Dla niniejszej dysertacji, dotyczącej organizacji polskiej mniejszości narodowej, istotne znaczenie ma pojęcie narodu. Powinno ono zostać rozpatrzone w pierwszej kolejności ze względu na potrzebę wyjaśnienia pojęcia mniejszości narodowej. Mniejszość bowiem istnieje tylko w odniesieniu do większości, w związku z tym istotne jest zrozumienie, czym ta większość jest.

Dla zrozumienia istoty pojęcia wato zacząć od jego definicji. W przypadku narodu w literaturze przedmiotu możemy spotkać wiele prób jego zdefiniowania. Zasadniczo, jak zauważa Waldemar Kitler, można je pogrupować na dwa typy, zakładające różne rozumienie narodu. W ramach pierwszego naród postrzega się z perspektywy etnicznej, natomiast drugi przedstawia naród „jako obywatelską postać społeczeństwa zamieszkującego dane państwo”¹.

¹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa: Akademia Obrony Narodowej 2011, s. 21, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości narodowych z perspektywy*

Przykładem definicji rozpatrujących naród z perspektywy etnicznej jest ta zaproponowana przez Floriana Znanieckiego: „Naród to trwała wspólnota ludzi, utworzona historycznie na gruncie wspólnoty losów, kultury, języka, terytorium i życia ekonomicznego, przejawiająca się w świadomości narodowej jej członków”². Także i definicja Antoniego Smith’a mieści się w danym podejściu: „Naród to ograniczona liczebnie wspólnota ludzka, zamieszkująca ojczystą ziemię, mająca wspólne mity i wspólną historię, wspólną kulturę publiczną, jedną gospodarkę, a także wspólne dla wszystkich członków prawa i obowiązki”³. Natomiast inne podejście do definiowania pojęcia „naród” skupia się przede wszystkim nie na wspólnym pochodzeniu, ale na fakcie zamieszkiwania tego samego terytorium państwa. Jak opisuje W. Kitler, według tego rozumienia „terminem «naród» określa się dzisiaj również wielokulturowe (wieloetniczne) społeczeństwo obywatelskie, zamieszkujące określone terytorium (utożsamiane z terytorium państwa), połączone wartościami materialnymi i moralnymi, których realizację może zapewnić sobie tylko w warunkach państwa”⁴.

Podana powyżej klasyfikacja definicji narodu zarysowuje jedynie bardzo szerokie, ogólne ramy rozpatrywania tego terminu. Należy pamiętać, że istnieje wiele prób jego definiowania, mieszczących się w ramach różnych paradygmatów teoretycznych, często również dochodzi do sprzeczności między definicjami narodu. W wyniku tego nie istnieje jedna powszechnie uznana i używana definicja. Rozpatrując powody, dla których spektrum patrzenia na kwestię narodu jest takie szerokie i istnieje wielość definicji tego pojęcia, dochodzimy do wniosku, że przede wszystkim, jak podkreśla Piotr Sztompka, przy definiowaniu narodu wymienia się jego cechy, wśród których często są: posiadanie własnego terytorium, zarządzanie przez państwo, posługiwanie się wspólnym językiem, posiadanie wspólnych tradycji, pamięci historycznej, wspólnych wartości i kultury. Jednak żadna z tych cech nie jest niezbędna dla istnienia narodu, ponieważ są przykłady narodów nieposiadających którejs z nich. To rodzi trudności stworzenia uniwersalnej definicji⁵. Podobny pogląd wyraża także Małgorzata Budyta-Budzyńska, która zwraca uwagę na to, że autorzy definicji często wymieniają cechy narodu, do którego

bezpieczeństwa narodowego, w: A. Urbanek (red.), *Mniejszości narodowe. Perspektywa sekuritologiczna*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie 2016, s. 17.

² Zob. F. Znaniecki, *Współczesne narody. Socjologiczne studium ewolucji narodów*, Warszawa 1990, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 16.

³ A. Smith, *Nacjonalizm*, Warszawa: Sic! 2007, s. 25, cyt. za: P. Sztompka, *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*, Kraków: Znak Horyzont 2021, s. 185.

⁴ W. Kitler, op. cit., s. 83, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 17.

⁵ P. Sztompka, op. cit., s. 184-185.

przynależą sami, pomijając fakt, że inne narody mogą ich nie posiadać lub posiadać inne⁶. Wskazuje ona również inne trudności definicyjne, które także są związane z przynależnością autorów. Po pierwsze chodzi o czas, czyli epokę, w której żyje definiujący, ponieważ uwarunkowania historyczne często wpływają na poglądy autora, co przejawia się w tym, że definicje narodu nie odzwierciedlają ewolucji znaczenia tego pojęcia. Po drugie, przynależność i interes polityczny grup definiujących także wpływają na to, w jaki sposób zostaje sformułowana definicja⁷. Z tym koreluje pewne niebezpieczeństwo, o którym Paweł Ścigaj, za Markiem Waldenbergiem, pisze: „definicje narodu mają bardzo często charakter instrumentalny. Służyły one i służą pewnym celom politycznym. Miały one nieraz stanowić podstawę do odmawiania określonym grupom etnicznym cech bycia narodem na tej zasadzie, że nie czyniły te zbiorowości zadość danej definicji”⁸.

Jednak mimo trudności i niezgodności definiowanie narodu jest ważne, ponieważ w przypadku tego pojęcia „definicja ma znaczenie realne, a nie wyłącznie heurystyczne, jest nie tylko narzędziem porządkowania wiedzy społecznej, lecz rodzi dalekosiężne konsekwencje prawne i polityczne”⁹. To, czy dana zbiorowość jest uznana za naród, warunkuje, jakie posiada prawa i obowiązki. Także pojęcie narodu wyznacza pewną granicę pomiędzy „nami” a „innymi”, swoimi i obcymi, co przekłada się na konkurencję międzynarodową, a w niektórych przypadkach może zmobilizować do walki i wojny¹⁰.

W związku z tym warto głębiej przyjrzeć się współczesnym podejściom do rozumienia pojęcia „naród”.

Pierwszym jest podejście prymordyalistyczne, bazujące na założeniu, że naród to „wspólnota krwi”. Oznacza to, że narody rozpatrują się jako swojego rodzaju „większe rodziny”, które wywodzą się z grup etnicznych, rodów, plemion, połączonych poprzez podobieństwo genetyczne¹¹. Oprócz wspólnego pochodzenia łączą je język i kultura. Zgodnie z tą koncepcją narody powstały w sposób naturalny i spontaniczny, a ich korzenie sięgają

⁶ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 18.

⁷ Ibidem.

⁸ Por. M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*, Warszawa: PWN 2000, s. 20-21, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2012, s. 114.

⁹ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 20.

¹⁰ P. Sztompka, op. cit., s. 187.

¹¹ Ibidem, s. 185.

niepamiętnych czasów¹². Naród jest „bytem poprzedzającym wszelkie więzi społeczne, czymś pierwotnym wobec relacji międzyludzkich, jakiegokolwiek one by nie były”¹³.

Innym podejściem do tej kwestii jest ujęcie historyczne. Według niego narody nie są bytami istniejącymi zawsze, lecz powstałymi w pewnym momencie historii dziejów. Powstaje pytanie – w którym? Wśród badaczy nie ma zgody co do odpowiedzi. Część uważa, że pojawiły się one w starożytności, przy czym według Marcela Maussa pierwszym z nich byli obywatele starożytnego Rzymu¹⁴. Inni wskazują na średniowiecze. Historyk Marc Bloch wiąże ten proces z wyprawami krzyżowymi. Według niego podczas krucjat rycerze pochodzący z różnych części Europy dostrzegli odmiennosc kultur, które prezentowali, i języków, którymi się posługiwali. W związku z tym w wiekach XII-XIII zaczął się proces kształtowania tożsamości narodowej i wyłaniania się narodów¹⁵. Natomiast angielski historyk Charles Tilly za moment powstania narodów uważa wiek XV, ponieważ przyczynę tego procesu upatruje w polityce centralizacyjnej państwa. Wśród innych stanowisk wymienić należy pogląd, według którego narody powstały w związku z przekładem Biblii na języki narodowe, czyli w epoce odrodzenia i reformacji. Jeszcze jedno często spotykane w literaturze przedmiotu podejście bazuje na tym, że ich powstanie należy łączyć z rewolucją francuską i końcem feudalizmu¹⁶.

Niektórzy autorzy uważają, że te rozbieżne poglądy dotyczące czasu powstania narodów można jednak połączyć w całość. Według M. Budyty-Budzyńskiej wymienione podejścia mogą stanowić różne etapy procesu kształtowania się narodów. Wśród nich autorka wyodrębnia:

- 1) proces unifikacji języków i kultur w średniowieczu,
- 2) przekład Biblii na języki narodowe i powstanie literatur narodowych w okresie odrodzenia i reformacji,
- 3) rozpowszechnianie kultur narodowych dzięki drukowi i rozwojowi kapitalizmu oraz centralizacyjnej roli państwa,
- 4) powstanie więzi społeczno-terytorialnej wśród ludności dzięki ujednoczeniu prawnemu i administracyjnemu przez władzę centralną terytorium państwa,

¹² M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 23.

¹³ B. Grygo, *Od prymordializmu do popnacjonalizmu. Anglosaskie ujęcia teoretyczne nacjonalizmu i narodu*, w: S. Dudra, P. Pochyły (red.), *Tożsamość narodowa*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego 2013 (Przegląd Narodowościowy – Review of Nationalities, №2), s. 32.

¹⁴ Por. M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 23.

¹⁵ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 24.

¹⁶ Ibidem.

5) objęcie przez słowo „naród” również niższych warstw społeczeństwa po rewolucji francuskiej¹⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje także koncepcja Benedicta Andersona. Pojawienie się narodów Anderson łączy z upowszechnieniem druku. W jego opinii dostępność książek przyczyniła się do uświadomienia, że istnieje wielu innych ludzi czytających w tym samym języku i rozumiejących te same kody kulturowe. To uruchomiło proces kształtowania się tożsamości narodowej. Jednak większości osób z tego samego narodu nie zna się osobiście, chodzi tylko o uzmysłowienie tego, że oni są, w związku z czym autor traktuje narody jako „wspólnoty wyobrażone”¹⁸. Wiąż między członkami narodu istnieje tylko w ich świadomości. To wyobrażenie o więzi przekłada się na gotowość do wspólnych działań i poświęcenia się swojemu narodowi¹⁹. Koncepcja Andersona skłania do refleksji – czy naród jest realny? Czy jest czymś istniejącym w rzeczywistości, niezależnie od subiektywnej percepcji, czy jest jedynie kategorią bytującą w umysłach? Wśród badaczy zajmujących się kwestią narodu są zwolennicy zarówno pierwszego, jak i drugiego podejścia.

Przed publikacją w 1983 r. koncepcji Andersona, zawartej w książce pt. *Wspólnoty wyobrażone, rozważanie o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, panowało przekonanie, że naród jest bytem realnym. Mimo opisanej rozbieżności podejść dotyczących momentu powstania narodów, uważano je za istniejące rzeczywiście, posiadające konkretne cechy i nadające się do zbadania i opisu²⁰.

W obecnych czasach również funkcjonuje paradygmat zakładający, że narody są bytami realnymi. Jednak nie jest to jedyne podejście. Jako alternatywne wciąż istnieje wymienione stanowisko rozumiejące naród jako wspólnotę wyobrażoną. Wśród innych, również zakładających, że naród nie jest bytem realnym, wyodrębnić można jeszcze dwa paradygmaty (według klasyfikacji M. Budyty-Budzyńskiej)²¹. Zgodnie z pierwszym naród jest ideą, ma pewne korelaty w postaci materialnej, duchowej oraz behawioralnej – do nich należą: kultura, język, obyczaje, instytucje. Jednak właśnie idea odgrywa wiodącą rolę, ponieważ decyduje, co należy do kultury narodowej. Według innego paradygmatu naród jest praktyczną kategorią używaną w polityce. Rogers Braubaker jako przedstawiciel tego stanowiska opisuje, że naród jest polityczną fikcją, która „bywa jednak realizowana w praktyce i wywołuje rzeczywiste

¹⁷ Ibidem, s. 27.

¹⁸ Ibidem, s. 25.

¹⁹ P. Sztompka, op. cit., s. 186.

²⁰ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 29.

²¹ Ibidem, s. 29-30.

konsekwencje”²². Jak zauważa P. Sztompka, niektórzy autorzy uważają powstanie narodów za proces sztucznie narzucony przez elity, swojego rodzaju projekt polityczny, mający na celu integrację i zmobilizowanie wspólnoty²³. Podsumowując, obecnie funkcjonujące koncepcje badań nad narodem można podzielić na dwie grupy – uznające realność narodu oraz odrzucające ją. Przy tym P. Ścigaj zauważa, że te drugie często bywają wykorzystane „do prób unieważnienia roli narodu w życiu społecznym czy dla obniżenia rangi narodowych identyfikacji”, chociaż nierzadko mimo świadomości i intencji autorów tych koncepcji²⁴.

Mimo opisanych rozbieżności definicji i podejść do badań nad narodem, wśród większości autorów panuje zgoda, że istnieją pewne warunki, które muszą być spełnione, żeby wspólnota mogła być uważana za naród oraz że te warunki mogą być podzielone na dwie kategorie – obiektywne i subiektywne²⁵. Pod warunkami obiektywnymi Ścigaj rozumie takie, które istnieją na zewnątrz świadomości jednostek, poza granicami ich życia psychicznego. Są nimi: terytorium, państwo, język oraz kultura. Natomiast do warunków subiektywnych odnoszą się takie, które są związane z poczuciem przynależności jednostek do narodu. Wśród nich wymienić można: świadomość narodową, więź narodową, identyfikację narodową, tożsamość narodową oraz charakter narodowy²⁶. Dane warunki często są nazywane w literaturze także cechami narodu.

Podobną klasyfikację przedstawia także Joanna Kurczewska, doprecyzowując podział obiektywnych cech narodu na podkategorię tych, które są związane z „podłożem fizycznym” oraz związanych z działalnością ludzką. Do tych pierwszych autorka zalicza terytorium i pochodzenie, do drugich – język, państwo, historię i kulturę²⁷. Podobną listę cech wymieniają również inni autorzy, w niektórych przypadkach uzupełniając ją o kolejne elementy. I tak M. Budyta-Budzyńska dodaje jako cechę narodu posiadanie nazwy własnej, która jest przyjęta przez członków wspólnoty albo jej nadana i zaakceptowana przez nią²⁸. M. Waldenberg w przypadku nieposiadania własnego państwa jako warunek wymienia przynajmniej wolę jego stworzenia²⁹. Podobnie i Jadwiga Puzynina w sytuacji braku suwerenności politycznej za

²² A. Walicki, *Czy możliwy jest nacjonalizm liberalny?*, w: *Znak* 1997, nr 3, s. 19, cyt. za: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 30.

²³ P. Sztompka, op. cit., s. 186.

²⁴ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 114.

²⁵ Ibidem.

²⁶ E. Hobsbawm, *Narody i nacjonalizm po 1789 roku. Program, mit, rzeczywistość*, Warszawa: Difin 2010, s. 13-16, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 115.

²⁷ J. Kurczewska, *Naród*, w: Władysław Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia Socjologii, T. 2*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1999, cyt. za: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 31.

²⁸ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 31.

²⁹ M. Waldenberg, op. cit., s. 22, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 118.

warunek istnienia narodu uważa wolę jej uzyskania i walkę o nią. Przy czym autorka wymienia jeszcze kilku warunków – zalegalizowane obywatelstwo danego państwa, samowiedzę narodową (znajomość jego historii i kultury), wspólną religię, wspólny system wartości, a także wspólne stosunki i interesy ekonomiczne³⁰.

Warto podkreślić, że niezależnie od tego, czy naród jest rozpatrywany jako byt realny czy nie, odgrywa ważną rolę we współczesnym świecie. Istnienie narodu lub idei o nim (w zależności od paradygmatu) powoduje istotne realne konsekwencje. Według P. Sztompki te konsekwencje można zauważyć na dwóch poziomach – indywidualnym oraz zbiorowym. Na poziomie indywidualnym naród jest jednym z najważniejszych wyznaczników tożsamości osoby, a także wywołuje silne emocje – dumę, poczucie przynależności, ale, co także możliwe, i wrogości wobec przedstawicieli innych narodów. Natomiast na poziomie zbiorowym naród jest swojego rodzaju spoiwem integrującym jednostki poprzez wspólny rząd, prawo, administrację. To umożliwia wspólne działania grupy oraz jej gotowość do mobilizacji. Także naród wyznacza granice zewnętrzne – między własną grupą a obcą³¹.

W ramach niniejszej pracy wzięte zostały pod uwagę dwa narody – polski oraz rosyjski. Polacy mieszkający w Sankt Petersburgu mogą odczuwać więź z narodem polskim oraz mieć poczucie przynależności do niego poprzez przekonanie o wspólnym pochodzeniu oraz podtrzymywanie szeroko pojętej kultury. Jednocześnie żyją i funkcjonują w otoczeniu narodu rosyjskiego – do którego również mogą odczuwać pewną przynależność poprzez zamieszkiwanie na terytorium Rosji, a także w wielu przypadkach posługiwanie się językiem rosyjskim. Jak już zostało napisane, poczucie przynależności jest czynnikiem subiektywnym i przejawia się na poziomie indywidualnym. Natomiast jako grupa Polacy mieszkający w Rosji stanowią mniejszość narodową. Pojęcie mniejszości narodowej zostanie opisane w kolejnej części niniejszego rozdziału.

1.1.2. Pojęcie mniejszości narodowej w ujęciu teoretycznym

Problematyka mniejszości narodowych jest badana interdyscyplinarnie, a wśród definicji tego pojęcia należy wyodrębnić przede wszystkim dwie kategorie – definicje prawnicze oraz socjologiczne³². Te pierwsze są wykorzystywane w praktyce politycznej i mają istotne

³⁰ J. Puzynina, *Naród, społeczeństwo, państwo, kraj*, w: J. Puzynina (red.), *Słowo-wartość-kultura*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997, s. 387, cyt. za: P. Scigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 117.

³¹ P. Sztompka, op. cit., s. 186-187.

³² M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 146.

konsekwencje w życiu mniejszości. Wyznaczają one bowiem, jaką zbiorowość można uznać za mniejszość narodową i co się z tym wiąże – czy będzie ona korzystała z praw przysługujących tego rodzaju mniejszościom. Jak wskazuje Jerzy Jaskiernia, poszczególne państwa mają pewną swobodę definiowania mniejszości narodowych, co w niektórych przypadkach prowadzi do odmowy ochrony praw pewnych mniejszości, ponieważ ich za takowe się nie uznaje³³.

Jedną z najczęściej używanych definicji prawnych jest ta zaproponowana przez sprawozdawcę ONZ Francesco Capotortiego: mniejszość narodowa to „zbiorowość

- znajdująca się w liczebnej mniejszości w stosunku do pozostałej części państwa,
- niemająca pozycji dominującej w państwie,
- której członkowie mają obywatelstwo państwa zamieszkania,
- której członkowie mają charakterystyczne cechy etniczno-kulturowe, religijne lub językowe odróżniające je od podstawowej ludności państwa,
- której członkowie wykazują solidarność w celu zachowania własnej kultury, tradycji, religii lub języka,
- której członkowie mają świadomość własnej odrębności i dążą do jej kultywowania”³⁴.

Analizując tę definicję, M. Budyta-Budzyńska zwraca uwagę na fakt, że pomija ona rozróżnienie mniejszości historycznych i napływowych, co ma istotne przełożenie na rzeczywistość wielu państw, które uznają za mniejszości narodowe tylko te historyczne, to jest zamieszkujące na terytorium od wieków³⁵. To oznacza, że statusu mniejszości narodowej odmawia się grupom przybyłym stosunkowo niedawno, jednak bardzo liczebnym.

W badaniach socjologicznych używa się definicji zbudowanych przede wszystkim wokół cech, które posiada zbiorowość, a które odróżniają ją od większości, a także powodują subiektywne poczucie odrębności. Definicje socjologiczne, w odróżnieniu od prawnych, podkreślają, że właśnie te cechy, a nie państwo, są czynnikiem warunkującym, czy zbiorowość jest uważana za mniejszość narodową³⁶. Jerzy Nikitorowicz definiuje mniejszości narodowe jako „pewną zbiorowość społeczną, mniejszą liczebno od innej zbiorowości społecznej ze względu na specyficzne cechy: odmienność rasy, pochodzenia etnicznego, języka, religii,

³³ J. Jaskiernia, *Ochrona praw mniejszości narodowych i etnicznych w systemie aksjologicznym Rady Europy i metody jej oddziaływania na praktykę państw członkowskich*, w: I. Rycerska, M. Gołoś (red.), *Narody, mniejszości narodowe, religijne, grupy etniczne i ich miejsce we współczesnych państwach*, Chełm: Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej w Chełmie 2018, s. 19.

³⁴ F. Capotorti, *Study of the rights of persons belonging to the ethnic, religious and linguistic minorities*, New York: United Nations Publication 1979, cyt. za: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 147.

³⁵ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 151.

³⁶ *Ibidem*, s. 147.

obyczajów, historyczne i kulturowe poczucie własnej odrębności i wynikających z tego następstw społeczno-politycznych i prawnych”³⁷. Podobne wyznaczniki definiowania mniejszości narodowej podaje również Grzegorz Janusz. Według niego jako mniejszość narodową można określić każdą „grupę etniczną pozostającą w wyraźnej mniejszości wobec reszty ludności w państwie, nie tworzącą na terenie swego zamieszkania własnej państwowości, charakteryzującą się dążeniem do kultywowania swojej kultury, tradycji, języka, religii jako podstawowych cech decydujących o odrębności etnicznej i odróżniających jej członków w sposób wyraźny lub dorozumiany od pozostałej ludności w tym państwie”³⁸.

Często socjologiczne definicje mniejszości narodowej podkreślają pewną niekorzystną pozycję w społeczeństwie w porównaniu z większością. Zgodnie z tym Krzysztof Kwaśniewski proponuje następującą definicję: „mniejszość stanowi kategorię lub podgrupę danej całości (grupy) społecznej, wyodrębnionej na podstawie wyraźnego kryterium (często terytorialnego), która za względu na swoją liczebność nie może wytyczać celów i środków działania owej całości w sposób głównie przez siebie uznawany za najśluszniejszy”³⁹. Z tym koreluje wyrażone przez Aleksandrę Jasińską-Kanię oraz Sławomira Łodzińskiego określenie mniejszości narodowej jako „grupy wykluczonej, która zajmuje niższą, niedominującą pozycję w społeczeństwie i ma z tego powodu zarówno ograniczony dostęp do ważnych zasobów społecznych [...], jak i pozostaje podatna na dyskryminację i zagrożenia, wyrażające się w obawach o swoje istnienie”⁴⁰.

Zjawisko dyskryminacji jest zdefiniowane przez P. Sztompkę jako „mniejsze szanse dostępu do wykształcenia, zawodu, majątku, praw politycznych, prestiżu i innych cenionych dóbr, z tej tylko racji, że ktoś jest członkiem jakiejś grupy będącej przedmiotem przesądów i bez uwzględnienia jego indywidualnych kwalifikacji czy zasług”⁴¹. W odniesieniu do

³⁷ J. Nikitorowicz, *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2010, s. 261.

³⁸ G. Janusz, *Usytuowanie mniejszości narodowych w społeczeństwie i polityce państwa polskiego po 1945 roku*, w: J. Jachymek (red.), *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1992, s. 228, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2020, s. 35.

³⁹ K. Kwaśniewski, *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowych*, w: K. Kwaśniewski, J. Wisłocki (red.), *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*, Poznań: Zakład Badań Narodowościowych PAN 1992, z. 2, s. 14, cyt. za: J. Jaskiernia, op. cit., s. 19.

⁴⁰ A. Jasińska-Kania, S. Łodziński, Wprowadzenie. *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Koncepcje teoretyczne i badania empiryczne*, w: A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2009, s. 17, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 34.

⁴¹ P. Sztompka, op. cit., s. 480.

mniejszości autor podaje takie przykłady ich dyskryminacji, jak zamknięcie możliwości awansu na pozycje najwyższe oraz ograniczanie szans edukacyjnych⁴².

Także i Anthony Giddens podkreśla, że grupa mniejszościowa to taka, „której członkowie są dyskryminowani przez większość danego społeczeństwa”⁴³. Zdaniem Andrzeja Urbanka dotyczy to tak samo mniejszości narodowych, jak i etnicznych. Kwestia mniejszości etnicznych zostanie opisana szerzej w następnej części pracy, natomiast w tym miejscu warto podkreślić, że dana niekorzystna pozycja czy marginalizacja grupy w społeczeństwie często jest uważana w badaniach socjologicznych za kluczową cechę mniejszości narodowych. W niektórych przypadkach w literaturze przedmiotu można spotkać się nawet z zastępowaniem pojęcia „mniejszość narodowa” terminem „nie dominująca grupa etniczna”⁴⁴.

Przeciwstawną do tego stanowiska jest praktyka zamiany pojęcia „mniejszość narodowa” określeniem „grupa narodowościowa”, stosowana w niektórych krajach (między innymi w Austrii, Niemczech oraz na Litwie). Jeśli termin „nie dominująca grupa etniczna” zakłada niższą pozycję w stosunku do większości, to termin „grupa narodowościowa” został stworzony z pomysłem odwrotnym – unikaniem skojarzenia z czymś jakościowo mniejszym lub słabszym. Kładzie on raczej nacisk na podkreślenie relacji z narodem, do którego należy, a nie na porównywanie z większością zamieszkującą dane państwo⁴⁵.

Jednak mimo stosowania w literaturze socjologicznej oraz w praktyce politycznej terminów-zamienników, należy podkreślić, że termin „mniejszość narodowa” jest wciąż funkcjonującym i szeroko używanym. Z uwagi na to, że definicje socjologiczne, jak to zostało zaznaczone, skupiają się na cechach mniejszości narodowych jako ich wyznacznikach, wato szerzej je opisać.

Rozpatrując szerszy kontekst mniejszości w ujęciu socjologicznym, Grzegorz Babiński wymienia następujące ich cechy:

- 1) liczebna mniejszość w stosunku do większości,
- 2) odrębność, czyli zespół specyficznych właściwości,
- 3) uświadomienie sobie przez mniejszość własnej odrębności,
- 4) stopień i zakres podporządkowania mniejszości wobec większości,
- 5) stopień zorganizowania grupowego⁴⁶.

⁴² Por. ibidem, s. 366.

⁴³ A. Giddens, *Socjologia*, współpraca P. W. Sutton, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012, s. 669, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 24.

⁴⁴ Ibidem, s. 25.

⁴⁵ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 146.

⁴⁶ G. Babiński, *Mniejszości*, w: B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2004, s. 667-679, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 26.

Natomiast opisując cechy właściwe konkretnie temu rodzajowi mniejszości, jaki stanowią mniejszości narodowe, G. Janusz wyróżnia:

- 1) pozostawianie w mniejszości liczebnej i niezajmowanie pozycji dominującej,
- 2) względną jednorodność mniejszości,
- 3) obywatelstwo kraju, w którym uzyskiwany jest status mniejszości,
- 4) odrębne pochodzenie etniczne,
- 5) odrębność kultury, tradycji, religii i języka,
- 6) kultywowanie kulturowej odrębności,
- 7) samokategoryzację (definiowanie siebie jako mniejszości),
- 8) reprezentację interesów mniejszości wobec władz⁴⁷.

W literaturze spotykane są także inne propozycje określenia cech definiujących mniejszość narodową. Jednak można wskazać wśród nich takie, które są wymieniane najczęściej. Podobnie jak i w sytuacji definiowania narodu podzielić je można na cechy obiektywne i subiektywne. Do obiektywnych należą: język, wierzenia, tradycje, obyczaje, czyli własności kultury. Natomiast cechą subiektywną jest świadomość członków mniejszości swojej odrębności na podstawie cech obiektywnych⁴⁸.

Mimo posiadania pewnych wspólnych cech, mniejszości narodowe są bardzo różnorodne, a ich sytuacja społeczno-prawna może znacznie się różnić. W związku z tym powstały liczne próby stworzenia typologii mniejszości narodowych. Najczęściej stosowanym kryterium jest wielkość grupy. Wyróżnia się mniejszości małe, średnie oraz duże. Stosując kryterium rozmieszczenia w państwie występują mniejszości zwarte, żyjące w dużych skupiskach i żyjące w rozproszeniu. Natomiast według kryterium ochrony prawnej istnieją mniejszości prawnie chronione i niechronione. Na podstawie poziomu dystansu kulturowego wyodrębnia się te nieznacznie różniące się od grupy dominującej w państwie oraz radykalnie odmienne. Przy tym bierze się pod uwagę podobieństwo języka, elementów kultury, pochodzenia oraz wspólną historię. Następnym kryterium jest charakter związku mniejszości narodowej z krajem zamieszkania, według którego istnieją mniejszości historyczne oraz niehistoryczne. Historyczne, także nazywane autochtonicznymi, to mniejszości tradycyjne, żyjące od dawna w danym państwie. Pod terminem mniejszości niehistorycznych, zwanych także

⁴⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1998, s. 13, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 36.

⁴⁸ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 35.

allochtonicznymi, rozumie się te nienależące do rdzennej ludności. Są to mniejszości imigranckie, napływowe, nowe. Przy tym powstaje pytanie, co do odpowiedzi na które nie ma zgody wśród badaczy – po jakim czasie mniejszość można uznać za historyczną⁴⁹?

Typologia zaproponowana przez J. Nikitorowicza uwzględnia przede wszystkim kryterium pochodzenia i wyodrębnia następujące typy mniejszości narodowych:

- 1) grupy, które nie były w stanie utworzyć własnego państwa i weszły w skład innego, większego organizmu państwowego,
- 2) grupy powstałe po zmianie granic państwowych,
- 3) grupy powstałe w rezultacie masowych migracji,
- 4) grupy rewitalizujące swoją kulturę – odbudowujące tożsamość językową, religijną, etniczną⁵⁰.

Wśród innych kryteriów typologizacji mniejszości narodowej wymienić należy także te wyodrębnione przez Radosława Zenderowskiego i Jakuba Pieńkowskiego: kryterium woli utworzenia własnego państwa (istnieją mniejszości dążące do tego lub nie), a także kryterium umiejscowienia na osi centrum-peryferia państwa (mniejszości wewnętrzne oraz przygraniczne)⁵¹.

Należy więc tutaj postawić pytanie: co wyznacza przynależność jednostki do mniejszości narodowej? Część badaczy uważa, że czynnikiem warunkującym jest pochodzenie. K. Kwaśniewski stwierdza, że „przynależność do mniejszości przekazywana jest zgodnie z zasadą pochodzenia, która nawet w obliczu zewnętrznych cech rasowych, kulturowych czy fizycznych posiada zdolność afiliacji kolejnych pokoleń”⁵². Natomiast istnieje stanowisko odmienne, według którego to świadomość wyznacza przynależność do grupy mniejszościowej. Narodowość bowiem, jak opisuje J. Nikitorowicz, „jest stanem świadomości każdego człowieka i wynikającą z tego stanu identyfikacją z określoną grupą etniczną”⁵³. Takie podejście znajduje swoje odzwierciedlenie w niektórych aktach prawnych, czego przykład stanowi funkcjonująca w Polsce Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym⁵⁴. Z ustawy wynika, że świadomość człowieka i jego

⁴⁹ M. Budyta-Budżyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 157.

⁵⁰ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 270.

⁵¹ R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej. T. 1: Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa: Elipsa 2014, s. 136, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 39.

⁵² K. Kwaśniewski, *Socjologia mniejszości...*, op. cit., s. 47, cyt. za: J. Nikitorowicz, op. cit., s. 267.

⁵³ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 264.

⁵⁴ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. 2015 poz. 573 z późn. zm.), cyt. za: W. Lis, *Ochrona mniejszości narodowych i etnicznych w prawie*

przekonania decydują o przynależności do mniejszości narodowej, co przekłada się na jego identyfikację (lub jej brak) z daną grupą⁵⁵.

Wydaje się możliwe pewne połączenie tych dwóch stanowisk – jako warunek przynależności do mniejszości narodowej można rozpatrywać tak pochodzenie z danej grupy, jak i subiektywne poczucie przynależności do niej. Takie połączenie tych dwóch cech z pewnością przekłada się na poziom aktywności i zaangażowania jednostki w życie mniejszości narodowej, szczególnie na poziomie instytucjonalnym. Dlatego analizując w ramach niniejszej pracy organizacje polonijne, warto zauważyć, że to poczucie więzi z narodem i przynależności do mniejszości polskiej często występuje jako czynnik zachęcający osobę do aktywnego poznania swoich korzeni narodowych lub pogłębiania wiedzy o nich, praktykowania szeroko pojętej kultury, co może wyrażać się poprzez zaangażowanie w działalność organizacji polonijnych.

1.1.3. Pojęcie mniejszości etnicznej w ujęciu teoretycznym

Pojęciem bardzo bliskim mniejszości narodowej jest mniejszość etniczna. Te dwa terminy bywają w języku potocznym używane zamiennie, jednak nie są one tożsame. Aby doprecyzować i wyjaśnić te kwestie, należy szerzej opisać pojęcie mniejszości etnicznej oraz różnice występujące między nią a pojęciem mniejszości narodowej.

Jak wskazuje samo brzmienie tego słowa, jest ono ściśle związane z pojęciem etniczności. W literaturze istnieje wiele definicji etniczności. Jako próbę pogrupowania można przedstawić następujące cztery sposoby jej rozumienia, zaproponowane przez G. Babińskiego:

- 1) etniczność jako zespół cech grupy etnicznej,
- 2) etniczność jako identyfikacja etniczna, to jest odczuwanie przez członków grupy etnicznej swojej odrębności,
- 3) etniczność jako ruch społeczny, to jest działania dla realizacji celów grupy etnicznej,
- 4) etniczność jako rodzaj więzi społecznej, rozumianej jako więź poprzez wspólnie pochodzenie⁵⁶.

polskim w kontekście współczesnych zagrożeń spowodowanych ruchami migracyjnymi, w: A. Urbanek (red.), *Mniejszości narodowe...*, op. cit., s. 185.

⁵⁵ Ibidem, s. 187.

⁵⁶ G. Babiński, *Etniczność*, w: Z. Bokszański i in. (red.), *Encyklopedia Socjologiczna, T. I*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1998, s. 193, cyt. za: M. Bieńkowska-Ptasznik, *Tożsamość etniczna jednostki w kontekście pogranicza*, w: *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki (red.), Białystok: Trans Humana wydawnictwo Uniwersyteckie 2007, s. 326.

Dla niniejszej pracy ważne jest pewne porównanie pojęcia mniejszości narodowych z pojęciem mniejszości etnicznych w celu zrozumienia ich różnic. Dlatego zasadne wydaje się podejście do obu w podobnym kluczu. Większość definicji mniejszości narodowych, jak to zostało opisane w poprzedniej części, jest zbudowana wokół cech właściwych tym grupom. W związku z tym można stwierdzić, że najbliższy tej pracy jest sposób pierwszy, rozpatrujący etniczność jako zespół cech grupy etnicznej.

Jak zauważa G. Babiński, „cechy te, to na pewno pewien rodzaj więzi, chociaż niesprowadzalny do więzi prymordialnej, to również świadomość wspólnego pochodzenia i wspólnoty kulturowej i – oparte na tej świadomości – poczucie «my», oddzielające grupę od innych grup etnicznych, a także, w pewnych wymiarach, od «reszty świata»”⁵⁷.

Jeśli rozpatrujemy etniczność jako zespół cech grupy etnicznej, powstaje potrzeba zdefiniowania również pojęcia „grupa etniczna”. Według Steve’a Fentona „grupa etniczna odnosi się do wspólnot pochodzeniowych i kulturowych, a jej znaczenie uzupełniają trzy istotne elementy:

- 1) grupa ta jest rodzajem podzbioru w ramach państwa narodowego,
- 2) wyznacznikiem jej odmienności jest zwykle raczej kultura [...],
- 3) grupa ta jest często odbierana jako «inna» (obca, egzotyczna, mniejszościowa) w zestawieniu z większością, rozumianą jako «nie-etniczna»”⁵⁸.

W tej definicji termin „grupa etniczna” występuję jako pojęcie nadrzędne w stosunku do mniejszości narodowych i etnicznych, które stanowią pewne rodzaje grup etnicznych. Należy także zauważyć, że istnieje również takie podejście do badań nad etnicznością, które rezygnuje z rozpatrywania jej jako cech właściwych tylko grupom mniejszościowym. Odnosi ono etniczność do cech także i grup większościowych, czyli rozumie ją jako właściwość wszystkich ludzi⁵⁹. Za jednych z prekursorskich prac opisujących te podejście uważa się pracę N. Glazera i D. P. Moynihana⁶⁰.

Niezależnie od przyjętego paradygmatu można stwierdzić, że mniejszości posiadają pewne cechy etniczne, ponieważ debata dotyczy tylko kwestii posiadania ich przez grupy większościowe. Jako cechy etniczne czy składniki etniczności, Barbara Szacka, odwołując się do Anthony’ego D. Smitha, wskazuje:

- nazwę zbiorowości,

⁵⁷ G. Babiński, *Etniczność*, op. cit., s. 193, cyt. za: M. Bieńkowska-Ptasznik, op. cit., s. 326.

⁵⁸ S. Fenton, *Etniczność*, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2007, s. 35.

⁵⁹ Ibidem, s. 118.

⁶⁰ N. Glazer, D. P. Moynihan (red.), *Ethnicity: Theory and experience*, Cambridge MA: Harvard University Press 1975, cyt. za: S. Fenton, op. cit., s. 118.

- przekonanie o wspólnym pochodzeniu,
- pamięć wspólnej przeszłości i wspólne dzieje,
- własną kulturę,
- związek z określonym terytorium (własne miejsce na ziemi, związane z narodzinami grupy, ojczyzna zakorzeniająca),
- poczucie tożsamości i solidarności⁶¹.

W tym miejscu należy wprowadzić podział grup etnicznych na mniejszości narodowe oraz mniejszości etniczne, ponieważ nie wszystkie te cechy dotyczą obydwu z nich. Te dwa pojęcia są bliskoznaczne, dlatego zdecydowana większość cech jest właściwa i jednemu, i drugiemu. Różni je natomiast, w opinii wielu autorów, posiadanie zagranicznej ojczyzny. Jak wskazuje A. Urbanek, „w przypadku mniejszości narodowej mamy do czynienia ze zbiorowością, która posiadała lub posiada odrębne państwo, z kolei mniejszość etniczna nie posiada i nigdy nie posiadała własnego państwa”⁶². Także Barbara Mikołajczyk uważa element terytorialności, czyli możliwości identyfikacji grupy z określonym terytorium państwa, jako czynnik odróżniający te dwa pojęcia⁶³. Również i w polskiej tradycji prawnej rozróżnienie dokonuje się na tej samej podstawie. Można to zaobserwować w Konstytucji RP⁶⁴, a także w Ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym⁶⁵. Art. 2 pkt 1 Ustawy wyznacza warunki, które definiują mniejszości narodowe oraz etniczne. Te ostatnie różnią się od pierwszych tylko jednym – nie utożsamiają się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Jednak istnieje także rozumienie mniejszości etnicznych jako „nie do końca rozwiniętej mniejszości narodowej”⁶⁶. Oznacza to, że brakuje jej niektórych cech w porównaniu do mniejszości narodowej. Nie chodzi w tym przypadku o posiadanie ojczyzny zewnętrznej, tylko o na przykład spisaną historię, skodyfikowany język, kulturę wysoką⁶⁷.

Dla potrzeb niniejszej pracy przyjmuję rozróżnienie pojęć mniejszości narodowej i mniejszości etnicznej na podstawie kryterium utożsamiania się z narodem zorganizowanym

⁶¹ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2003, s. 242, cyt. za: J. Nikitorowicz, op. cit., s. 272.

⁶² A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 24.

⁶³ B. Mikołajczyk, *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1996, s. 16, cyt. za: J. Jaskiernia, op. cit., s. 18.

⁶⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. z 1997 nr 78 poz. 483), art. 35, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 24.

⁶⁵ *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych...*, Op. cit, cyt. za: M. Bartnik, *Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce a bezpieczeństwo państwa*, w: A. Urbanek (red.), *Mniejszości narodowe...*, op. cit., s. 168.

⁶⁶ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, op. cit., s. 142.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 142.

we własnym państwie, innymi słowy posiadania zagranicznej ojczyzny. Przyjmuję te kryterium ze względu na używanie go nie tylko w literaturze socjologicznej, ale także i w prawie polskim. Zgodnie z tak rozumianą klasyfikacją Polacy w Sankt Petersburgu stanowią mniejszość narodową, ponieważ mają więź z narodem polskim, posiadającym własne państwo.

1.2. Tożsamość narodowa

1.2.1. Pojęcie tożsamości narodowej w ujęciu teoretycznym

Analizując problematykę mniejszości narodowych, można zauważyć, że w literaturze przedmiotu często podkreśla się, że te grupy posiadają tożsamość narodową. W języku potocznym to pojęcie również jest często stosowane. Mówiąc o tożsamości narodowej, zazwyczaj ma się na myśli pewne poczucie przynależności do narodu, identyfikację z nim, zrozumienie i posługiwanie się kodem kulturowym właściwym temu narodowi. Jednak w obiegu naukowym, w odróżnieniu od ujęcia potocznego, termin ten nie jest jednoznaczny, istnieją różne podejścia do zrozumienia jego istoty. Opisując sytuację polskiej mniejszości narodowej w Sankt Petersburgu, warto szerzej rozpatrzyć to jedno z kluczowych pojęć dotyczących tematyki narodowościowej.

Po pierwsze, opinie badaczy są podzielone co do zasadności używania tego terminu. Według niektórych autorów tożsamość jest pojęciem, które można odnieść wyłącznie do jednostek, a nie do zbiorowości. Dany pogląd podzielają m.in. Peter L. Berger i Thomas Luckmann⁶⁸. Powodem odrzucania używania pojęcia „tożsamość” w stosunku do zbiorowości jest to, że posiadanie tożsamości wymaga zdolności podmiotu do doświadczania siebie oraz swojej odrębności⁶⁹. To wymaga posiadania samoświadomości, w której te procesy zachodzą. Wielu autorów kwestionuje, czy istnieje podmiot, który spełnia to kryterium, oprócz jednostki. Jak to ujmuje Antonina Kłóskowska, „żadna zbiorowość społeczna, do której można byłoby odnieść pojęcie tożsamości, nie ma psychicznego organu samowiedzy produkującego coś, co można byłoby uznać za ścisły odpowiednik samoświadomości osobniczej”⁷⁰.

⁶⁸ P. L. Berger, T. Luckmann, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1983, cyt. za: Z. Bokszański, *Tożsamość narodowa: pojęcie i problematyka badawcza*, <https://doi.org/10.18778/8088-218-8.04> (dostęp 27.01.2023).

⁶⁹ Z. Bokszański, *Tożsamość narodowa...*, op. cit., s. 53.

⁷⁰ A. Kłóskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, w: *Kultura i Społeczeństwo*, T. 36, 1992, nr 1, s. 132, cyt. za: Z. Bokszański, *Tożsamość narodowa...*, op. cit., s. 53.

Jednak funkcjonuje także stanowisko odmienne, według którego pewne aspekty tożsamości jednostki można przypisać tożsamości zbiorowej. Leszek Kołakowski wyodrębnia pięć takich aspektów: „substancja (doświadczenie własnego «ja» jednostki i narodu), pamięć, antycypacja (orientacja na przyszłość), ciało (w przypadku narodu jest nim terytorium) i początek w czasie”⁷¹. Także A. Urbanek stwierdza, że elementy składające się na tożsamość jednostek można również odnieść do tożsamości zbiorowej⁷². Cytując Marię Sokolik⁷³, autor wymienia wśród tych elementów, następujące:

- poczucie odrębności od otoczenia (cechy wyróżniające podmiot od innych),
- poczucie ciągłości, niezmienności (kształtowane przez własne lub pokoleniowe doświadczenia),
- poczucie wewnętrznej spójności (cechy podmiotu determinujące jego funkcjonowanie w środowisku),
- poczucie posiadania wewnętrznej treści (która decyduje o postawach i uczuciach wobec innych).

Przyjmując, że te elementy dotyczą nie tylko tożsamości jednostek, ale również i zbiorowości, A. Urbanek stwierdza, że tożsamość zbiorowa jest pojęciem nadrzędnym do tożsamości kulturowej i narodowej, przy czym dwa ostatnie są jednocześnie przejawem tożsamości społecznej⁷⁴. Tożsamość społeczna kształtuje się poprzez relacje zachodzące w przestrzeni międzyludzkiej. Ten rodzaj tożsamości definiuje grono tych, o których myśli się „my” oraz wyznacza granicę między „my” a „oni”⁷⁵.

Tak więc tożsamość narodowa jako pewny rodzaj tożsamości społecznej nie tylko definiuje odpowiedź na pytanie „kim jesteśmy?”, ale również wyznacza granicę poprzez zrozumienie „kim nie jesteśmy?”. W związku z tym znaczącą rolę w jej tworzeniu odgrywają interakcje z innymi, skonstrastowanie własnej grupy z grupami innymi⁷⁶.

Przechodząc do analizy pojęcia tożsamości narodowej, warto zaznaczyć, że rozpatrywać je można z dwóch perspektyw: antropologicznej oraz socjologicznej⁷⁷.

⁷¹ Por. L. Kołakowski, *O tożsamości zbiorowej*, w: *Tożsamość w czasach zmiany*, Kraków: Wydawnictwo Znak 1999, s. 44-55, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd problematyki*, w: *Politeja*, nr. 1, 2004, s. 158, <http://www.jstor.org/stable/26323116> (dostęp 27.01.2023).

⁷² A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 31.

⁷³ Por. M. Sokolik, *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*, Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza 1993, s. 10-11, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 31.

⁷⁴ A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 21.

⁷⁵ P. Sztompka, op. cit., s. 198.

⁷⁶ Z. Bokszański, *Tożsamość narodowa...*, op. cit., s. 55.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 57.

Pierwsze podejście zakłada, że „podstawą tożsamości etnicznej/narodowej jest spajająca grupę kultura, formująca swoisty sposób życia zbiorowości”⁷⁸. Tożsamość narodowa w tym ujęciu jest rozpatrywana jako pewien styl bycia, powszechnie akceptowany i przeżywany przez członków narodu. Kluczową rolę odgrywają wartości kultury, a tożsamość narodowa jest ich odzwierciedleniem. Przy czym warto zauważyć, że kreowana ona jest w sposób oddolny, to jest przez wszystkich członków zbiorowości, a nie przez rządzące elity. Każdy uczestniczy w kulturze w sposób spontaniczny, poprzez co przyczynia się do tworzenia i podtrzymania tożsamości narodowej⁷⁹. Jak to ujmie Z. Bokszański, tożsamość „jest w tej perspektywie generowana w sposób «demokratyczny»”⁸⁰.

Natomiast w socjologicznym podejściu do rozważań nad tożsamością narodową, inaczej pojmuje się proces jej kształtowania. Nie jest on rozumiany jako demokratyczny. Tożsamość jest kreowana przez elity, jednostka natomiast „otrzymuje, w pewnym sensie, zbiór symboliczny określony jako jej tożsamość narodowa”⁸¹. W takim ujęciu „tożsamość narodowa pojmowana więc być może jako rezultat złożonych przedsięwzięć konstrukcyjnych podejmowanych przez kręgi liderów społecznych będących wyrazicielami tendencji nacjonalistycznych”⁸².

Porównując te dwa podejścia, można stwierdzić, że zasadniczą różnicą jest rozumienie sposobu tworzenia tożsamości narodowej. Natomiast łączy je traktowanie kultury czy zbioru symbolicznego jako jednego z głównych aspektów treści tożsamości. Analizując szerzej treść tożsamości narodowej, Carl Tullio-Altana wyodrębnia pięć jej elementów: język, normy i wartości narodowe, pamięć historyczna (rozumiana jako miejsca pamięci ważne dla narodu), wyobrażenia na temat ojczyzny oraz mity pochodzenia i początków wspólnotowości⁸³. Podobne składniki tożsamości opisuje także Samuel Huntington, dodając przy tym aspekt wspólnego pochodzenia. Bowiem za elementy treści tożsamości narodowej uznaje on nie tylko

⁷⁸ Z. Bokszański, *Stereotypy i kultura*, Wrocław: Wydawnictwo Funna 2001, s. 91, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 160.

⁷⁹ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 160.

⁸⁰ Z. Bokszański, *Stereotypy...*, op. cit., s. 92, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 160.

⁸¹ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 160.

⁸² Z. Bokszański, *Stereotypy...*, op. cit., s. 92, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 160.

⁸³ R. Zenderowski, *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w republice słowackiej (1989-2004)*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2007, s. 19, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 139.

wspólne doświadczenia, wspólny język, kulturę i zazwyczaj wspólną religię, ale także wspólnych przodków oraz wspólne korzenie etniczne⁸⁴.

Kontynuując rozważania nad tożsamością narodową, S. Huntington podkreśla, że nie jest ona stała, stworzona raz na zawsze, ale ulega zmianom. W związku z tym tożsamości są rezultatem przekształceń w procesie ewolucji historycznej. „Tożsamości narodowe, podobne jak inne rodzaje tożsamości, ulegają konstrukcji i dekonstrukcji, zyskują lub tracą na wartości, są przyjmowane lub odrzucane”⁸⁵. Jednak autor uważa, że proces tych zmian jest powolny, rozciągnięty w długim czasie. Podobnie i Anthony D. Smith opisując tożsamości zbiorowe (a tożsamość narodowa stanowi ich rodzaj), podkreśla, że są one „w mniejszym stopniu podmiotem szybkich zmian, pozostając silniejszymi i bardziej stałymi nawet wówczas, gdy znaczna liczba jednostek już nie odczuwa ich władzy”⁸⁶.

Jeszcze szersze spojrzenie na czynniki składające się na treść tożsamości narodowej prezentuje Mieczysław Stolarczyk, stwierdzając, że „w tożsamości narodowej zawarte są więc w zasadzie wszystkie zasadnicze czynniki tworzące wspólnotę narodową, a więc zespół czynników obiektywnie kształtujących naród (terytorium, język, wspólnota dziejów, wspólnota kultury, rynek narodowy, państwo jako najwyższy stopień samorealizacji narodu) oraz czynniki subiektywne (charakter narodowy, poczucie wzajemnej więzi, świadomość odrębności od innych)”⁸⁷.

Analizując wymienione wyżej stanowiska, można wnioskować, że na tożsamość narodową składają się czynniki definiujące dany naród i wyróżniające go spośród innych; są one uświadamiane przez członków narodu i zaakceptowane jako część własnej indywidualnej tożsamości, co przejawia się w zachowaniach członków narodu zarówno wewnątrz grupy, jak i w stosunku do członków innych grup. Tożsamość narodowa stanowi więc swojego rodzaju samoidentyfikację jednostek jako części danego narodu. Nie pozostaje jednak tylko na poziomie jednostkowym poprzez to, że jej treść składa się z czynników odnoszących się do całego narodu, wytworzona jest przez wszystkich członków nie tylko obecne żyjących, ale i poprzednich pokoleń, a także jest ona przekazywana następnym pokoleniom. Takie rozumienie tożsamości narodowej przyjmuje się w niniejszej pracy.

⁸⁴ S. P. Huntington, *American Politics. The promise of Disharmony*, Cambridge MA: The Belknap Press of Harvard University Press 1981, s. 23, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 140.

⁸⁵ S. P. Huntington, *Kim jesteśmy? Wyzwania dla amerykańskiej tożsamości narodowej*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków: Znak 2007, s. 103, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 140.

⁸⁶ A. D. Smith, *National identity and the idea of European unity*, w: *International Affairs* 1992, 68(1), s. 59, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 140.

⁸⁷ M. Stolarczyk, *Zagadnienia tożsamości narodowej*, w: J. Przewłocki (red.), *Z problematyki tożsamości narodowej we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Katowice: Wydawnictwo UŚ 1986, s. 65, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 33.

Analizując kwestię badań nad tożsamością narodową, można stwierdzić, cytując P. Ścigaję, że mieszczą się one w dwóch głównych nurtach⁸⁸. Pierwszy skupia się na badaniu tożsamości narodowej jako „ciągłości”. W takim podejściu bada się przede wszystkim te czynniki, które zapewniają jednolitość i spójność narodu i warunkują jego przetrwanie w długiej perspektywie czasowej. Często za taki czynnik uważa się język, ponieważ to za jego pomocą przekazywana jest informacja o kulturze narodu, jego tradycji, religii i historii. W związku z tym wiele badań skupia się na roli języka w podtrzymaniu tożsamości narodowej. Innym czynnikiem, często rozpatrywanym jako zapewniający ciągłość tożsamości narodu, jest kulturalizacja. Przez kulturalizację rozumie się przekazywanie pewnego kodu kulturowo-symbolicznego. Przy czym tożsamość narodowa jest rozumiana jako „zespół symboli obecnych w politycznej debacie”⁸⁹. Dlatego badania mieszczące się w tym nurcie często za przedmiot obierają aktywność polityczną jednostek i grup, mającą na celu zmianę przestrzeni symbolicznej, z której identyfikuje się dane państwo⁹⁰.

Natomiast drugi nurt bazuje na badaniu tożsamości narodowej jako „odrębności”. Tożsamość w tym rozumieniu dotyczy przede wszystkim cech wyróżniających grupę spośród innych, stanowiących o jej odrębności. Jest ona pewnym wyobrażeniem dotyczącym obrazu własnej grupy, a także obrazu innych. Dlatego jako przedmiot badań często występują stereotypy wskazujące istniejące w takim wyobrażeniu cechy, które odróżniają dany naród. Przy czym bada się stereotypy zarówno powstające oddolnie, spontanicznie, jak i proces ich kreowania przez elity polityczne. W praktyce oznacza to, że badania tego rodzaju mogą skupiać się na wzorcach zachowań obecnych w nawykach i folklorze, albo też na stworzonych poprzez elity schematach ideologicznych⁹¹.

Badania prowadzone w ramach niniejszej pracy dotyczą funkcjonowania organizacji polonijnych. Działalność organizacji tego typu skupia się, między innymi, na podtrzymaniu i kultywowaniu tożsamości narodowej, a także jej przekazywaniu następnym pokoleniom. Odbyna się to poprzez organizację szerokiego spektrum wydarzeń o charakterze kulturalno-oświatowym, a także naukę języka polskiego. Dlatego stwierdzić można, że niniejsze badania odnoszą się do pierwszego z opisanych nurtów, to jest bazującego na ciągłości tożsamości narodowej.

⁸⁸ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 163-164.

⁸⁹ Ibidem, s. 165.

⁹⁰ Ibidem, s. 164-165.

⁹¹ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 166-167.

Rozpatrując kwestię tożsamości narodowej w odniesieniu konkretnie do mniejszości narodowych, warto podkreślić kilku aspektów. Po pierwsze, jak to zostało już zaznaczone, ważną rolę w kształtowaniu tożsamości odgrywają interakcje z innymi i uświadomienie poprzez nie cech wyróżniających własną grupę. W przypadku mniejszości narodowych są to relacje z otaczającym społeczeństwem większościowym. Te interakcje mają swoją wyraźną specyfikę, ponieważ często zawierają element dyskryminacji i wykluczenia. Dlatego można wnioskować, że tożsamość mniejszości narodowych jest warunkowana nie tylko identyfikacją z cechami wyróżniającymi naród pochodzenia, a także i codziennym doświadczeniem wykluczenia i stereotypizacji. To może prowadzić z jednej strony do wzmocnienia postaw identyfikacji z narodem pochodzenia oraz wywołania „zbiorowej i wspólnotowej reakcji etnicznej mobilizacji grupy i walki o uznanie jej kultury i wspólnoty”⁹². Z drugiej strony, może to skłonić członków mniejszości narodowej do ukrywania swojej tożsamości w niekorzystnych warunkach.

Na te trudności dotyczące relacji ze społeczeństwem większościowym także zwraca uwagę A. Urbanek, stwierdzając, że „w przypadku mniejszości narodowych niebezpiecznymi problemami towarzyszącymi zjawisku narodowej tożsamości są między innymi: próby narzucenia na siłę ideologii narodowych większości, pojawiająca się w sferze ideologii towarzyszącej narodowej tożsamości wrogości wobec innych nacji, czy dyskryminacja w sferze kultywowania własnych symboli, religii czy tradycji”⁹³.

Po drugie, opisując pojęcie tożsamości narodowej w stosunku do mniejszości narodowych, należy podkreślić, że jednostka może identyfikować się z kilkoma narodami. J. Nikitorowicz zauważa, że członkowie mniejszości narodowych zazwyczaj odczuwają przynależność do narodu pochodzenia, jak i mają świadomość przynależności państwowej i obywatelskiej⁹⁴. Dlatego warto brać pod uwagę wzajemne oddziaływanie na siebie różnych tożsamości społecznych jednostki. Jak sugeruje P. Ścigaj, może występować wykluczanie się poszczególnych tożsamości. Oznacza to na przykład, że im bardziej jednostka czuje się Polakiem, tym mniej Rosjaninem⁹⁵. Drugą możliwą opcją jest to, że tożsamości „dookreślają się wzajemnie, a nie wykluczają, tworząc całościowy i niepowtarzalny układ tożsamości

⁹² S. Fenton, op. cit., s. 156, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 41.

⁹³ A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 35.

⁹⁴ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 263.

⁹⁵ Por. P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 158.

jednostki”⁹⁶. W tym przypadku możemy mówić o jednoczesnym odczuwaniu przynależności do obu narodów – narodu kraju zamieszkania oraz narodu pochodzenia – a także przeplataniu się cech charakterystycznych dla obu.

Należy zwrócić uwagę, że w sytuacji jednoczesnego występowania kilku tożsamości narodowych może zaistnieć konflikt tożsamości. Ma to miejsce, gdy interesy tych grup nie pokrywają się ze sobą lub są sprzeczne⁹⁷.

Po trzecie, w sytuacji przynależności do mniejszości narodowych i odczuwania identyfikacji bardziej z narodem pochodzenia niż z narodem zamieszkującym dane państwo, może występować zjawisko, które P. Sztompka w rozważaniach o tożsamości zbiorowej opisuje w sposób następujący: „Z poczucia tożsamości zbiorowej i równocześnie odrębności od innych zbiorowości może wynikać [...] częstsze wchodzenie w kontakty z «naszymi» niż z «obcymi»”⁹⁸. To zjawisko ma istotne znaczenie dla zrozumienia funkcjonowania organizacji narodowych i etnicznych, których rodzaj stanowią organizacje polonijne, rozpatrywane w ramach tej pracy. Chęć nawiązania kontaktów z osobami z tego samego kraju pochodzenia często występuje jako czynnik motywujący do zaangażowania się w działalność organizacji tego typu.

Podsumowując, tożsamość mniejszości narodowych ma swoją specyfikę wynikającą z relacji mniejszość-większość, a także z możliwego łączenia cech definiujących naród pochodzenia z cechami właściwymi narodowi zamieszkującemu dane państwo. Dlatego w kontekście tożsamości mniejszości narodowych istotne są nie tylko czynniki spajające grupę, podtrzymujące jej trwanie oraz wyróżniające ją od innych. Duże znaczenie ma także sposób, w jaki społeczeństwo większościowe wpływa na podtrzymywanie i odbudowę tożsamości mniejszości narodowej.

1.2.2. Determinanty tożsamości narodowej

Opisując pojęcie tożsamości narodowej, warto rozpatrzyć czynniki, które są warunkiem jej zaistnienia, czy ujmując inaczej – jej determinanty. Podążając za klasyfikacją przytoczoną przez Verę Kosikową oraz Hannę Liberską, te czynniki można podzielić na trzy kategorie. Pierwsza obejmuje istnienie wspólnego języka pisanego, wspólnej religii oraz wspólnych

⁹⁶ Por. Th. Risse, *Regionalism and collective identity. The European experience*, referat wygłoszony na konferencji „El estado del debate contemporáneo en Relaciones Internacionales” odbywającej się w dniach 27-28 VII 2000 r. w Buenos Aires, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 158.

⁹⁷ Por. P. Sztompka, op. cit., s. 317.

⁹⁸ P. Sztompka, op. cit., s. 317.

dziejów historycznych. Drugą determinantę stanowi doświadczenie polityczne, rozumiane jako posiadanie własnego państwa albo statusu autonomii. Trzeci to czynnik psychologiczny, wyrażający się poprzez wspólne poczucie przynależności do danego narodu⁹⁹.

Podobna klasyfikacja jest przedstawiona w pracy A. Urbanka. Cytując Józefa Kukułkę, autor stwierdza, że o tożsamości narodowej decydują „czynniki, które można rozpatrywać jako narodotwórcze, czyli:

- wspólne zamieszkiwanie na określonym obszarze,
- wspólnota więzi kulturowych, wyrażająca się w języku, religii, wspólnej historii czy instytucjach,
- przywiązanie do miejsca wspólnego zamieszkiwania”¹⁰⁰.

Porównując te dwie klasyfikacje, można zauważyć, że ułożone one są według podobnej logiki, z tą różnicą, że propozycja przytoczona przez A. Urbanka kładzie większy nacisk na kwestię terytorialności. Kryterium państwowości zostało zawężone do faktu zajmowania określonego terytorium. Także i czynnik psychologiczny odnosi się nie do więzi z narodem ogólnie, a tylko w stosunku do miejsca zamieszkiwania.

Inną logikę pogrupowania determinant tożsamości narodowej proponuje natomiast Jan Kajfosz. Wyodrębnia on dwie kategorie – obiektywne oraz subiektywne determinanty tożsamości. W tym rozumieniu za Ruth Benedict autor podaje, że „subiektywne wyznaczniki tożsamości sprowadzają się do autoidentyfikacji, czyli obrazów wspólnot, z którymi człowiek identyfikuje się pod wpływem określonych wzorów kultury, m.in. pod wpływem zawierających się w nich systemów wartości oraz wynikających z nich widocznych i niewidocznych norm”¹⁰¹. Jako obiektywne determinanty tożsamości narodowej występują natomiast kompetencje językowo-kulturowe. Kontynuując wywód, J. Kajfosz zauważa, że między czynnikami subiektywnymi a obiektywnymi może wystąpić dysonans. Tak się może stać dlatego, że oprócz samoidentyfikacji czy autoidentyfikacji – poczucia przez jednostki przynależności do grupy – występują również zjawiska heteroidentyfikacji (postrzeganie jednostki przez innych członków grupy jako „swojego”) oraz metaidentyfikacji (postrzeganie przez członków innych grup jako jednostki przynależącej do danej grupy)¹⁰². W związku z tym możliwa jest sytuacja,

⁹⁹ V. Kosiková, H. Liberska, The problem of minorities as a subject of intercultural psychology, w: H. Liberska, M. Farnicka (eds.), *Child of many worlds: focus on the problem of ethnic minorities*, Frankfurt am Main : Peter Lang Edition 2014, s. 31.

¹⁰⁰ J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra 2003, s. 180, cyt. za: A. Urbanek, *Kwestia mniejszości...*, op. cit., s. 32.

¹⁰¹ Por. R. Benedict, *Wzory kultury*, Warszawa: Aletheia, 2008, cyt. za: J. Kajfosz, *Doznania emocjonalne w konstruowaniu tożsamości*, w: M. Dziekanowska, M. Wójcicka (red.), *Tożsamości społeczno-kulturowe – kreacja i komunikacja*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2016, s. 71.

¹⁰² J. Kajfosz, op. cit., s. 73.

gdy jednostka postrzega sama siebie jako członka danego narodu, jednak nie jest za niego uznana przez innych jego członków lub osób z zewnątrz grupy. Te dwa czynniki – heteroidentyfikacja oraz metaidentyfikacja – wpływają na własną identyfikację jednostki, tym samym rzutują na tworzenie się jej tożsamości¹⁰³. Dlatego mogą one być również rozpatrywane jako determinanty tożsamości narodowej.

Przytoczone próby klasyfikacji determinant tożsamości narodowej nie są przeciwstawne. Można dokonać próby ich połączenia, stwierdzając, że tożsamość jest warunkowana przez czynniki obiektywne, takie jak wspólny język, religia, historia, kultura, terytorium zamieszkiwania lub własne państwo, a także przez czynniki subiektywne – poczucie przynależności do danego narodu, jego odrębności, a także uznanie jego odmienności przez grupy zewnętrzne. Ta lista determinant nie jest wyczerpująca, jednakże w literaturze przedmiotu są one przywoływane najczęściej, dlatego zostały wybrane dla szerszej analizy.

Język jest jedną z podstawowych i najważniejszych determinant tożsamości narodowej. Jak to zostało opisane w poprzedniej części pracy, ciągłość tożsamości jest w znacznym stopniu zapewniona przez język, ponieważ jest on narzędziem przekazywania informacji o narodzie kolejnym pokoleniom¹⁰⁴. Jednak, rozpatrując w tym miejscu szerszą rolę języka, jaką odgrywa w kształtowaniu się i podtrzymaniu tożsamości narodowej, warto podkreślić, że nie jest ona jednoznaczna¹⁰⁵. Istnieją bowiem języki, które są używane w kilku państwach, a także państwa, w których używa się kilku języków. W takiej sytuacji język nie stanowi czynnika odgrywającego znaczną rolę w kształtowaniu się tożsamości narodowej. Dotyczy to narodów politycznych, zgodnie z podziałem narodów na kulturowe (zbudowane na wspólnocie językowej i etnicznej) i polityczne (których podstawę stanowi wola polityczna ludzi), zaproponowanym przez A. Kłoskowską¹⁰⁶. Natomiast w sytuacji narodu kulturowego język stanowi jedną z najważniejszych determinant tożsamości narodowej. Tak jest na przykład w sytuacji narodu polskiego, z którym identyfikują się polskie mniejszości narodowe, rozpatrywane w ramach tej pracy. Warto także zauważyć, że sytuacja mniejszości narodowych ma swoją specyfikę, przez którą mogą zachodzić zaburzenia relacji język – tożsamość. Polega to na tym, że osoby drugiego i dalszych pokoleń imigrantów (dzieci imigrantów, wnuki i dalej) często nie posiadają znajomości języka kraju pochodzenia swoich rodziców/przodków. Stając się osobami dorosłymi, często odkrywają swoje korzenie narodowe i dopiero wtedy zapada

¹⁰³ Ibidem, s. 73.

¹⁰⁴ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 164.

¹⁰⁵ Por. J. Kajfosz, op. cit., s. 73.

¹⁰⁶ Por. A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996, cyt. za: J. Kajfosz, op. cit., s. 73.

decyzja o nauczaniu się języka. W tej sytuacji język nie jest narzędziem przekazywania wiedzy o narodzie, a chęć nauczania się go jest dopiero konsekwencją przewartościowania identyfikacji narodowej¹⁰⁷. Tak więc rozpatrując język jako determinantę tożsamości narodowej, warto podkreślić, że nie jest on „czynnikiem jedynym i nie można go rozpatrywać w izolacji, jednak zyskuje rolę i wagę w kontekście innych składników, w powiązaniu, w relacjach z nimi”¹⁰⁸.

Jako następną determinantę tożsamości narodowej można wymienić wspólną religię. Religia wpływa na kształtowanie się tożsamości zarówno na poziomie jednostkowym, jak i społecznym. Jej wpływ wyraża się poprzez utożsamianie się z pewnymi wartościami, podglądami dotyczącymi wielu sfer życia, co przekłada się na przyjęcie określonych postaw. Z kolei postawy znajdują swoje odzwierciedlenie w działaniach, zarówno w życiu prywatnym jednostek, jak i w praktyce społecznej. Jak to ujmuje Justyna Krasowska: „systemy religijne za pomocą określonych kanonów etycznych, wzorów osobowych, kształtują osobowość i postawy ludzi oraz społeczeństw, a więc kreują one tożsamości jednostkowe i społeczne”¹⁰⁹. Radek Zenderowski, opisując rolę religii w kształtowaniu się tożsamości narodowej, podkreśla siłę jej oddziaływania szczególnie w przypadku wspólnot monokonfesyjnych. W takiej sytuacji jest ona czynnikiem wzmacniającym solidarność wewnątrzgrupową¹¹⁰. Natomiast na zewnątrz grupy, czyli w odniesieniu do innych narodów, religia stanowi czynnik świadczący o odrębności danej grupy. Ma to duże znaczenie dla tworzenia się tożsamości narodowej, ponieważ, jak to zostało zaznaczone, tożsamość przejawia nie tylko poprzez podobieństwa wewnątrz grupy, ale także odrębność od grup zewnętrznych. Jak zauważa R. Zenderowski: „geograficzny zasięg świątyń danego obrządku religijnego w wielu przypadkach wyznaczał i nadal wyznacza granice etnicznego terytorium. Kościoły, cerkwie i meczety wznoszono niczym słupy graniczne, mające uświadamiać ludziom mieszkającym po obydwu stronach «granicy» ich odmienność, a jednocześnie wzmacniać poczucie przynależności do uznawanej za własną wspólnoty religijno-etnicznej”¹¹¹.

Rozpatrywane w tej pracy narody Polski i Rosji należą do kategorii monokonfesyjnych, dlatego rola religii (katolicyzmu w przypadku Polski oraz prawosławia w Rosji) stanowi ważną

¹⁰⁷ J. Tambor, *Kulturowe wyznaczniki tożsamości. Tożsamość mieszkańców województwa śląskiego*, s. 4, https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=pl&user=3AuWDy0AAAAJ&citation_for_view=3AuWDy0AAAAJ:roLk4NBRz8UC (dostęp 07.02.2023)

¹⁰⁸ Ibidem, s. 4.

¹⁰⁹ J. Krasowska, *Religia jako czynnik wpływający na tożsamość narodową Polaków*, w: *Studia Sandomierskie: teologia, filozofia, historia* 2013, 20/2, s. 115.

¹¹⁰ R. Zenderowski, *Religia a słowacka tożsamość narodowa*, w: *Przegląd Zachodni* 2010, nr 1, s. 163.

¹¹¹ Ibidem, s. 165.

determinantę tożsamości narodowej. Warto podkreślić, że w kontekście tej determinanty, podobnie jak w opisanym przypadku języka, sytuacja mniejszości narodowej ma także wyraźną specyfikę. Dzieje się tak dlatego, że grupa wówczas może stanowić nie tylko mniejszość narodową, ale i mniejszość religijną, co powoduje konsekwencje w życiu społecznym jej członków. W przypadku narodów monokonfesyjnych „religia jako czynnik wzmacniający narodową tożsamość w wielu przypadkach przyczyniała się do ekskluzji, wyłączenia ze wspólnoty narodowej innowierców, osób nieodpowiadających stereotypowym wyobrażeniom o byciu np. Polakiem (Polak-katolik) czy Rosjaninem (Rosjanin-prawosławny)”¹¹². Oznacza to, że oprócz ryzyka dyskryminacji ze względu na odmienność narodową, powstaje także prawdopodobieństwo dyskryminacji na tle wyznaniowym, co powoduje dodatkowe utrudnienia w funkcjonowaniu grupy mniejszościowej oraz życiu codziennym jej członków.

Następną determinantą tożsamości narodowej jest pamięć historyczna, również określana w literaturze przedmiotu jako pamięć zbiorowa. Pełni wobec tożsamości narodowej istotne funkcje: „po pierwsze, wytwarza więzi emocjonalne oparte na wspólnych celebracjach przeszłości; po drugie, jest międzypokoleniowym pasem transmisji wartości, norm i wzorów zachowań; po trzecie wreszcie, poprzez symbolizację wydarzeń i postaci, a więc poprzez pojawianie się w niej miejsc pamięci, pozwala zbudować specyficzny język grupy, właściwy jej jedynie i stanowiący o jej unikatowości”¹¹³. Warto podkreślić, że pamięć zbiorowa nie jest prostym odzwierciedleniem chronologicznego porządku wydarzeń historycznych. Po pierwsze, jest tak dlatego, że fakty historyczne przeplatają się w niej z mitami narodowymi, które często „funkcjonują w zbiorowej świadomości w charakterze swoistego aksjomatu”¹¹⁴. Po drugie, pamięć historyczna charakteryzuje się wybiórczością, selekcją wydarzeń historycznych, spośród których tylko część jest zapamiętywana i przekazywana następnym pokoleniom, natomiast inna część jest wypierana z pamięci. Jak zaznacza Błażej Grygo: „w ten sposób przywraca się w historii wydarzenia doniosłe, a strąca się w niepamięć wydarzenia kojarzące się źle”¹¹⁵. Po trzecie, sposób postrzegania przeszłości może ulegać zmianom w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby¹¹⁶. Oznacza to, że tym samym wydarzeniom mogą być nadawane różne oceny emocjonalne, różne sensy oraz stopień znaczenia tego wydarzenia dla danego

¹¹² Ibidem, s. 164.

¹¹³ B. Szacka, *Czas przeszły – pamięć – mit*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006, *Współczesne społeczeństwo polskie wobec przeszłości*, T. 3, s. 48-51, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 185.

¹¹⁴ K. Konieczna, *Szkotów sen o niepodległości. Wpływ pamięci historycznej na tożsamość narodową Szkotów*, w: *Kwartalnik Prawo-Spoleczeństwo-Ekonomia* 2015, nr 1, s. 68.

¹¹⁵ B. Grygo, op. cit., s. 49.

¹¹⁶ K. Konieczna, op. cit., s. 68.

narodu – w zależności od obecnie istniejących warunków i wymagań. W związku z tym w kontekście pamięci historycznej można mówić o opisywanych w pracach socjologicznych „miejscach pamięci”. Są to, jak definiuje Andrzej Szpociński, „zdarzenia i postacie z przeszłości oraz wytwory kulturowe, których zwerbalizowany opis komunikuje stan rzeczy dwójakiego rodzaju: wartości oraz tożsamości zbiorowości [...] termin «miejsce» dość wiernie oddaje rzeczywiste funkcje pełnione przez imiona bohaterów, nazwy zdarzeń i nazwy zobiektywizowanych wytworów kulturowych, które uznane zostały w grupie za ważne. Imiona te i nazwy pełnią rolę miejsc, w których można – jak w miejscu wykopalisk archeologicznych – odnajdywać coraz to nowe wartości, wzory zachowań i norm społecznych”¹¹⁷. To wiąże się z możliwością instrumentalnego traktowania wydarzeń historycznych i postaci, zgodnie z potrzebami grup rządzących, co może przekładać się na instrumentalne konstruowanie tożsamości narodowej. Jak to zostało opisane w poprzedniej części pracy, tożsamość może bowiem być tworzona zarówno przez elity rządzące, jak i w oddolny, spontaniczny sposób. Także i w przypadku pamięci zbiorowej można odróżnić pamięć „oficjalną” oraz potoczną¹¹⁸.

Reasumując, można stwierdzić, że oba rodzaje pamięci zbiorowej – oficjalny oraz potoczny – łączy to, że nie są one tożsame tylko z faktami historycznymi. W przypadku pierwszego rodzaju mogą zaistnieć próby konstruowania pamięci zgodnie z obecnymi potrzebami, poprzez nadawanie innych znaczeń miejscom pamięci oraz celowe zapomnienie pewnych wydarzeń historycznych. Natomiast w pamięci potocznej występują zarazem fakty i mity. Jednakże to nie zmniejsza roli, którą pamięć historyczna odgrywa w kształtowaniu się tożsamości narodowej. Fakty, mity, miejsca pamięci z obecnymi ich znaczeniami przeplatają się i tworzą swojego rodzaju całość istniejącą w świadomości członków danego narodu jako wyobrażenie o jego wspólnej historii i stanowiącą o jego odrębności od innych narodów. Przy czym wspólną historię, czyli fakty historyczne rozpatrywać można jako obiektywną determinantę tożsamości narodowej, natomiast pamięć historyczną jako subiektywną, poprzez jej związek ze sferą wyobrażeń, postrzeżeń oraz nadawania znaczeń.

Inną ważną determinantą tożsamości narodowej jest kultura. Jak zauważa P. Ścigaj, definiowanie tożsamości narodowej przez pryzmat kultury narodowej jest szeroko rozpowszechnione¹¹⁹. A. Kłoskowska, analizując kulturę narodową, za rdzeń tego zjawiska uznawała „wartości symboliczne, powstające w świadomości ludzi, ale mające zewnętrzny

¹¹⁷ A. Szpociński, *Spoleczne funkcjonowanie symboli*, w: T. Kostryko (red.), *Symbol i poznanie, Poszukiwanie koncepcji integrującej. Praca zbiorowa*, Warszawa: PWN 1987, s.18, cyt. za: P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 184.

¹¹⁸ Por. P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys...*, op. cit., s. 184.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 189.

wyraz w postaci zjawisk i przedmiotów stanowiących ich zobiektywizowaną postać, będących nośnikami symbolicznych znaczeń”¹²⁰. Do głównych dziedzin kultury narodowej autorka zaliczała: język, religie, sztukę, wiedzę i naukę (humanistykę), także literaturę, obyczaje i rytuały¹²¹. Edmund Lewandowski, wyodrębniając elementy kultury narodowej, prezentuje podobne rozumienie, różniące się jednak o kilka dziedzin czy elementów. Wśród nich podaje on bowiem: język, pismo, literaturę, religię, mitologię, ideologię oraz terytorium – nie tylko w sensie geograficzno-materialnym, ale również symboliczno-ideologicznym¹²².

W pewnym stopniu oddziaływanie kultury na tworzenie się i zachowanie tożsamości narodowej zostało opisane w ramach analizy takich determinant jak język, religia oraz pamięć historyczna (poprzez jej związek z mitologią). Próbując scalić oddziaływanie wszystkich wymienionych elementów kultury na tożsamość, można stwierdzić, że tożsamość narodowa kształtowana jest w znacznym stopniu poprzez wpływ pewnego kodu kulturowo-symbolicznego¹²³. Jak podkreśla Stanisław Sorys: „kulturę w ujęciu społecznym należy zawsze traktować jako pewną całość, której kategorii czy dziedziny przenikają się nawzajem”¹²⁴. Identyfikacja jednostek z narodem oraz trwanie narodu w dużej mierze związane więc są ze znajomością i rozpoznawalnością tych wzajemnie przenikających się elementów kultury. W tym miejscu warto podkreślić za A. Kłoskowską, że narody „są wewnętrznie zróżnicowane pod względem klasowo-warstwowym, regionalnym, zawodowym, ze względu na poziom wykształcenia i grupowe afiliacje oraz indywidualne kulturowe wybory”¹²⁵. W związku z tym kultura jest przyswajana oraz przeżywana w różny sposób przez poszczególnych członków narodu. Dlatego nie można rozumieć identyfikację jednostki z narodem jako pełną znajomość wszystkich elementów kultury. Wiedza o niej dotyczy tylko niektórych przejawów. Próbując określić stopień znajomości kultury narodu, niezbędną dla identyfikacji z nim, A. Kłoskowska stwierdza, że ważne jest „poczucie szczególnej bliskości, łatwość posługiwania się elementami danej kultury, sięganie do nich w momencie silnych napięć emocjonalnych wymagających

¹²⁰ A. Kłoskowska, *Kultura narodowa*, w: A. Kłoskowska (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX w. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1991, s. 51, cyt. za: L. Baran, *Sfera symboli czy nie tylko? Wybrane aspekty kultury narodowej w ujęciu Antoniny Kłoskowskiej i innych polskich socjologów współczesnych*, w: *Kultura i społeczeństwo* 2011, nr 2-3, s. 54.

¹²¹ L. Baran, op. cit., s. 54.

¹²² E. Lewandowski, *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawa: Muza 2004, s. 19, 28, 38–41, cyt. za: L. Baran, op. cit., s. 59.

¹²³ Por. P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 164.

¹²⁴ S. Sorys, *Tożsamość grup kulturowych w procesie globalizacji*, w: *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie* 2013, T.22, nr 1, s. 163.

¹²⁵ A. Kłoskowska, *Kultura narodowa*, op. cit., s. 55, cyt. za: L. Baran, op. cit., s. 55-56.

wyrazu”, na przykład „w czasie międzynarodowych konfliktów, na emigracji, w sytuacji pogranicza (konfrontacji z kulturą obcą, sąsiednią)”¹²⁶.

W świetle przytoczonego stwierdzenia sytuację mniejszości narodowych można więc rozpatrywać jako nadającą szczególną wartość elementom kultury narodowej. Konfrontacja z kulturą większościową rozumiana jest w takim podejściu jako czynnik wzmacniający kultywowanie kultury narodowej oraz emocjonalny związek z nią. Jednakże w procesie konfrontacji może wystąpić także wypieranie kultury mniejszościowej przez większościową. Jak zauważa Aleksandra Boroń, w przypadku mniejszości często występuje zjawisko marginalizacji ich kultury, która jest przedstawiana jako „nieadekwatna, nienadążająca za zmieniającymi się okolicznościami społeczno-ekonomicznymi i kulturowymi, nie-nowoczesna, zacofana, o ograniczonym zasięgu”¹²⁷.

W sytuacji mniejszości także należy brać pod uwagę takie zjawisko jak asymilacja, w procesie której dokonuje się utrata pewnych elementów kultury narodowej, a zapożyczenia z kultury większości. Jak ujmuje Tadeusz Paleczny, asymilacja to proces, „w którego trakcie i wyniku dochodzi do częściowego albo całkowitego połączenia bądź zlania się elementów składowych co najmniej dwóch grup kulturowych”¹²⁸. W związku z tym na kulturę mniejszości mogą składać się elementy nie tylko właściwe narodowi pochodzenia, ale także i narodowi stanowiącemu większość w danym państwie. Powody asymilacji mogą być różnorodne, w związku z czym można wyodrębnić różne jej rodzaje. Hieronim Kubiak rozróżnia pięć następujących: asymilację dobrowolną, przymusową, kierowaną, narodową i państwową¹²⁹. Ta dobrowolna bazuje na decyzji jednostek lub grup o przyjęciu typowych cech społeczeństwa większościowego. Natomiast przymusowa dotyczy przycięcia tych cech pod presją władz i innych struktur organizacyjnych, przy czym wśród powodów tego rodzaju asymilacji może być strach przed dyskryminacją. Powodem asymilacji kierowanej są działania instytucji państwowych, które stymulują proces adaptacji kulturowej mniejszości. Te działania mogą obejmować użycie środków prawnych, psychologicznych, społecznych, religijnych, a także wpływu mediów. Asymilacja narodowa i państwowa polega na wytwarzaniu się nowych więzi

¹²⁶ A. Kłoskowska, *Kultura*, w: Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia socjologii*, T2, Warszawa: Oficyna Naukowa 1999, s. 107, cyt. za: L. Baran, op. cit., s. 57.

¹²⁷ Por. A. Boroń, *Polityka językowa i tożsamość kulturowa mniejszości*, w: *Studia edukacyjne* 2021, nr 60, s. 12.

¹²⁸ Por. T. Paleczny, *Międzykulturowe typy tożsamości: pomiędzy integracją a asymilacją*, w: *Relacje Międzykulturowe - Intercultural Relations*, 1(5), 2019, s. 11.

¹²⁹ H. Kubiak, *Adaptacja społeczno-kulturowa imigrantów polskich*, w: *Miesięcznik Literacki*, 12, 1975, s. 91, cyt. za: I. Jakimowicz-Ostrowska, *Etniczność i asymilacja po obu stronach Atlantyku*, w: *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 2, 2007, s. 260.

między grupą mniejszościową a społeczeństwem większościowym z powodu poczucia lojalności w stosunku do narodu lub państwa¹³⁰.

Kolejną determinantą tożsamości narodowej jest posiadanie własnego państwa i/lub terytorium. Według Davida Kaplana to państwa mogą być aktorem budującym tożsamość narodu. Proces kształtowania tożsamości jest „skomplikowanym przedsięwzięciem, które państwa realizują dzięki posiadanym narzędziom, takim jak monopol władzy, system edukacji, a także media i propaganda”¹³¹. Takie rozumienie dotyczy więc nie oddolnego i spontanicznego procesu tworzenia się tożsamości narodowej, a jej konstruowania przez grupy rządzące. Natomiast czynnik terytorialny nie zakłada celowego kreowania tożsamości narodu. To same terytorium „określa naród, daje mu korzenie i granice”¹³². Jak stwierdza Guntram Henrik Herb, „przestrzeń pomaga zszyć razem fragmentaryczne indywidualne i grupowe doświadczenia we wspólną narodową historię i w ten sposób terytorium poprzez przemianę w ojczyznę kreuje kolektywną tożsamość”¹³³.

W przypadku tej determinanty także należy zaznaczyć odmienną sytuację mniejszości narodowych. Żyją one bowiem na terytorium i w ramach państwa nie swojego narodu pochodzenia. W związku z tym ważną rolę odgrywa tu polityka państwa przyjmującego w stosunku do mniejszości narodowych, ponieważ może ona wpływać na proces kształtowania się ich tożsamości. Także istotna jest kwestia terytorium państwa przyjmującego, a mianowicie, czy (i w jakim stopniu) jest ona uważana przez członków mniejszości narodowej za swoją ojczyznę. Możliwa jest bowiem identyfikacja nie tylko z terytorium kraju pochodzenia jako ojczyzny, ale również i terytorium, w ramach którego toczy się codzienne życie. Taka identyfikacja z terytorium kraju przyjmującego najprawdopodobniej wpłynęłaby na tożsamość narodową jednostki, wprowadzając do niej element więzi z narodem kraju zamieszkania.

Determinanty, które zostały opisane powyżej, należą do kategorii obiektywnych – z wyjątkiem pamięci narodowej, którą można rozpatrywać jako czynnik o charakterze mieszanym, to jest obiektywno-subiektywnym, co zostało zaznaczone. Tożsamość narodowa także determinowana jest przez czynniki subiektywne. Do tej kategorii należą poczucie

¹³⁰ Por. I. Jakimowicz-Ostrowska, op. cit., s. 260.

¹³¹ D. H. Kaplan, *Territorial identities and geographic scale*, w: G. H. Herb, D. H. Kaplan (red.), *Nested Identities: Nationalism, Territory and Scale*, Lanham MD: Rowman and Littlefield Publishers 1999, s. 33, cyt. za: A. Bielewska, *Tożsamość narodowa jako tożsamość terytorialna w kontekście migracji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2019, s. 32.

¹³² A. Bielewska, op. cit., s. 29.

¹³³ G. H. Herb, *National identity and territory*, w: G. H. Herb, D. H. Kaplan (red.), op. cit., s. 17, cyt. za: A. Bielewska, op. cit., s. 29.

przynależności jednostki do narodu, poczucie jego odrębności, a także dostrzeżenie tej odrębności przez innych, nienależących do danego narodu.

Jak zauważa P. Ścigaj: „tożsamość narodowa jest polem, na którym nieustannie dochodzi do przenikania się aspektów psychologicznych i socjologicznych”¹³⁴. Oznacza to, że oprócz czynników obiektywnie wskazujących na odrębność danego narodu od innych oraz przynależności jednostki do niego, ważną rolę w kształtowaniu się tożsamości narodowej odgrywa subiektywne poczucie więzi osoby z narodem. Takie poczucie odpowiada na psychologiczne potrzeby człowieka. Podejmując analizy tych potrzeb, Piotr J. Przybysz uznaje jako kluczowe następujące:

1) potrzeba przynależności. Dotyczy to przynależności do trwałej wspólnoty, co prowadzi do zmniejszenia poczucia samotności, a zwiększa odczuwanie bezpieczeństwa;

2) potrzeba szacunku i uznania. Ta potrzeba „może być zaspakajana przez pamięć rodzinną, grupową, narodową czy kulturową”¹³⁵. Zdaniem P. J. Przybysza, nabiera ona znaczenia w świetle narastającej sekularyzacji świata. Może bowiem być zaspokojona na płaszczyźnie religijnej, natomiast w warunkach pogłębiającej się sekularyzacji coraz ważniejszą rolę odgrywa pamięć zbiorowa, która zapewnia jednostce poczucie przedłużenia własnej egzystencji;

3) potrzeba orientacji aksjologicznej. Uczestnictwo w kulturze narodowej odpowiada na potrzebę poczucia sensu, ponieważ dostarcza schematów sposobu życia, który jest uważany w danej społeczności za sensowny. Kultura narodowa także jest czynnikiem pomagającym w dokonywaniu samoidentyfikacji w sposób bezpieczny, ponieważ tego rodzaju identyfikacja nie bazuje na zasługach personalnych, dokonuje się poprzez sam fakt przynależności do danego narodu¹³⁶. P. Ścigaj podkreśla także rolę przynależności narodowej w zaspokojeniu potrzeby „dobrego samopoczucia”, wyrażającej się w poszukiwaniu „punktów oparcia jednostki w otaczającej rzeczywistości poprzez kategoryzację świata na «swój» i «obcy»”¹³⁷. Również przynależność do narodu i identyfikację z jego kulturą można

¹³⁴ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 163.

¹³⁵ P. Przybysz, *Stereotyp a tożsamość narodowa. Kilka uwag na marginesie powieści Henryka Sienkiewicza Ogniem i mieczem*, w: *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych 2009*, rocznik 1, s. 188.

¹³⁶ Ibidem, s. 188.

¹³⁷ P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Przegląd...*, op. cit., s. 162.

rozpatrywać w świetle zaspokajania potrzeby interpretacji świata oraz uzasadnienia działań podejmowanych przez jednostkę¹³⁸.

Te potrzeby psychologiczne przyczyniają się do powstania tożsamości narodowej jako jednego ze sposobów ich zaspokojenia. Jedną z determinant jej powstania ma charakter psychologiczny, dlatego może być rozpatrywana w kategorii opisywanych czynników subiektywnych. Można ją określić jako poczucie przynależności jednostki do narodu, postrzeganie siebie samej jako jego części. Takiego rodzaju postrzeganie opiera się na założeniu, że „ja lub my posiadamy jako byt szczególne cechy, które odróżniają mnie od ciebie, a nas od nich”¹³⁹. Parafrazując – identyfikując się z narodem, identyfikujemy się z cechami jemu właściwymi, świadczącymi o jego odrębności. Dostrzeżenie tej odmienności swojego narodu, jak już zostało zaznaczone, staje się możliwe w interakcjach z innymi. Przy czym warto podkreślić, że te dostrzeżone różnice w znacznym stopniu związane są nie tylko z faktycznym stanem rzeczy, ale i z subiektywną percepcją siebie i innych.

Dlatego jako drugą determinantę tożsamości narodowej o naturze subiektywnej można wymienić poczucie odrębności narodu podzielane przez jego członków. Za Göranem Therbornem P. J. Przybysz zauważa, że „siła i świadomość naszej odrębności jest uzależniona od wrażliwości na innego i samoświadomości różnicy jaka istnieje pomiędzy nami a nimi. Spełnienie tego warunku dostarcza możliwości samodzielnego budowania własnego wizerunku bądź przy identyfikacji zbiorowej budowanie wspólnego pochodzenia (rytuały, mity, [...])”¹⁴⁰. Wcześniej w tej części pracy zostały opisane czynniki, które mogą obiektywnie odróżniać naród wśród innych, takie jak język czy kultura. Jednak dla zaistnienia tożsamości narodowej nie wystarczy sam fakt istnienia tych obiektywnych wyróżniających cech. Ważne jest także uświadomienie ich przez członków narodu właśnie jako cech świadczonych o odmienności, powstanie przekonania o odrębności własnej grupy od innych.

Warto podkreślić, że tożsamość narodowa jest warunkowana nie tylko tym przekonaniem o odrębności podzielanym przez samą grupę. Ważną rolę odgrywa także postrzeganie z zewnątrz. Najpierw należy zauważyć, że postrzeganie przez innych w znacznej mierze wpływa na tworzenie się tożsamości zarówno tak na poziomie jednostkowym, jak i grupowym. W przypadku jednostek można stwierdzić, cytując P. Bergera, że „identyfikujemy się sami, tak jak jesteśmy identyfikowani przez innych, poprzez umiejscowienie się w wspólnym

¹³⁸ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, op. cit., s. 128, cyt. za: S. Sorys, op. cit., s. 162.

¹³⁹ S. P. Huntington, *Kim jesteśmy?...*, op. cit., s. 32, cyt. za: P. Przybysz, op. cit., s. 185.

¹⁴⁰ Por. G. Therborn, *Drogi do nowoczesnej Europy. Społeczeństwo europejskie w latach 1945-2000*, Warszawa-Kraków: PWN 1998, s. 351-353, cyt. za: P. Przybysz, op. cit., s. 185.

świecie”¹⁴¹. Stanowisko uznające postrzeganie jednostki z zewnątrz jako ważny czynnik stanowiący o tożsamości, jest przywołane także w pracy Z. Bokszańskiego¹⁴². G. Therborn, analizując proces formowania się tożsamości, również rozpatruje rozpoznawanie przez innych jako istotny aspekt tego procesu¹⁴³. Przenosząc takie rozumienie na poziom grupowy, można stwierdzić, że na powstanie tożsamości znacznie wpływa postrzeganie grupy przez członków innych grup. W związku z tym, uznanie odrębności narodu przez członków innych narodów również można rozpatrywać jako determinantę tożsamości narodowej. Ma ona charakter subiektywny, ponieważ, podobnie jak i w przypadku uznania własnej odrębności przez członków narodu, ma wyraźny związek ze sferą wyobrażenia o danym narodzie, z percepcją właściwych mu cech.

Podsumowując, warto zaznaczyć, że żadna z wymienionych determinant nie jest rozstrzygająca o tożsamości narodowej. Nie można uznać, że w przypadku braku którejkolwiek z nich niemożliwa jest identyfikacja z narodem. Co więcej, w przypadku poszczególnych grup jest do nich przywiązywana różna waga¹⁴⁴. Dlatego ważne jest rozpatrzenie ich wpływu nie w odosobnieniu, ale jako pewnego zespołu czynników oddziaływających razem i formujących tożsamość narodową.

1.3. Organizacje mniejszości narodowych

1.3.1. Teoretyczne zagadnienia dotyczące organizacji mniejszości narodowych

Specyfika sytuacji mniejszości narodowych dotyczy, po pierwsze, jej odmienności od grupy większościowej – wyrażonej między innymi w kulturze, języku, często religii. Po drugie, charakterystyczna dla tych grup jest niekorzystna, niedominująca sytuacja w porównaniu z większością, co może utrudniać dostęp do zasobów społecznych oraz wywoływać ryzyko dyskryminacji. W związku z tym powstają specyficzne potrzeby grup mniejszościowych. Z jednej strony dotyczą one podtrzymania własnej tożsamości i trwania grupy, możliwości kultywowania własnej kultury. Z drugiej strony, związane są one z funkcjonowaniem grupy wśród otaczającego społeczeństwa – są to potrzeby prezentacji oraz zaspokajania interesów

¹⁴¹ P. L. Berger, *Tożsamość jako problem socjologii wiedzy*, w: A. Chmielecki (red.), *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa: PWN 1985, s. 480, cyt. za: J. Krasowska, op. cit., s. 111.

¹⁴² G. DeVos, *Ethnic pluralism: conflict and accommodation*, w: G. DeVos, L. Romanucci-Ross (red.), *Ethnic identities: cultural continuities and change*, Mayfield: Palo Alto 1975, s. 374, cyt. za: Z. Bokszański, *Tożsamość narodowa...*, op. cit., s. 56.

¹⁴³ Por. G. Therborn, op. cit., s. 351-353, cyt. za: P. Przybysz, op. cit., s. 185.

¹⁴⁴ Por. J. Kajfosz, op. cit., s. 73-74.

grupy. Jednym z rozwiązań odpowiadających tym potrzebom jest działalność organizacji mniejszości narodowych.

W literaturze przedmiotu zagadnienia dotyczące tego typu organizacji są opisane dość skąpo. Powód takiego stanu rzeczy Boris Viner upatruje w relatywnej młodości etnosocjologii jako nauki¹⁴⁵. B. Viner zauważa, że tematyka bardziej jest zbadana i opisana pod kątem historycznym niż socjologicznym. Jeżeli chodzi o perspektywę socjologiczną, zainteresowanie tą tematyką zaczęło powstawać dopiero w latach 1960–1970, kiedy badano różnice w zakresie możliwości członkostwa w organizacjach etnicznych przez przedstawicieli różnych grup etnicznych w USA¹⁴⁶. W tym miejscu warto zauważyć, że często w literaturze przedmiotu pojęcia „organizacje etniczne” i „organizacje mniejszości narodowych” są stosowane zamiennie. Wynikać to może z faktu, że same pojęcia „mniejszość narodowa” i „mniejszość etniczna” często bywają stosowane zamiennie, jak to zostało zaznaczone we wcześniejszych częściach pracy. Dlatego literatura opisująca organizacje etniczne często zawiera informację także dotyczącą i organizacji mniejszości narodowych. Różnica pomiędzy mniejszością narodową a etniczną dotyczy przede wszystkim posiadania ojczyzny zewnętrznej (w przypadku mniejszości narodowej). Jednak nie odgrywa ona kluczowej roli w badaniach organizacji mniejszości obu typów – bowiem ich sytuacja jest bardzo zbliżona poprzez odmiennosc od większości na tle kulturowym i związaną z tym niedominującą sytuacją. W związku z powyższym w niniejszej części pracy została wykorzystana literatura zarówno poświęcona organizacjom mniejszości narodowych, jak i organizacjom etnicznym.

Michał Janicki i Dina Tulbaieva definiują organizację etniczną jako „stowarzyszenie, formę przejawu narodowo-kulturowej tożsamości obywateli, uznających swoją przynależność do pewnych grup etnicznych, na podstawie ich dobrowolnej samoorganizacji w celu samodzielnego rozwiązania kwestii podtrzymania tożsamości, rozwoju języka, edukacji, kultury narodowej”¹⁴⁷.

Niektórzy badacze zaznaczają, że przy definiowaniu pojęcia „organizacja mniejszości narodowej/etnicznej” pojawiają się pewne trudności. Dorota Kowalewska wśród nich wskazuje, między innymi, na kwestię uznawalności grupy etnicznej za mniejszość narodową

¹⁴⁵ Б. Е. Винер, *Этнические организации в Санкт-Петербурге*, w: *Социологический Журнал* 2001, nr 1, s. 111.

¹⁴⁶ J. A. Williams Jr., N. Babchuk, D. R. Johnson, *Voluntary associations and minority status: a comparative analysis of Anglo, Black and Mexican Americans*, w: *American Sociological Review* 1973, V. 38, nr 5, cyt. za: Б. Е. Винер, op. cit., s. 111.

¹⁴⁷ М. С. Яницкий, Д. Н. Тулбаева, *Психологические детерминанты включенности в деятельность этнической диаспоры*, w: *Сибирский Психологический Журнал* 2007, nr 26, s. 77.

lub etniczną w ramach prawa obowiązującego w danym kraju¹⁴⁸. Trudność dotyczy tego, czy organizacje tego typu odnoszą się tylko do grup posiadających w danym kraju prawny status mniejszości narodowej lub etnicznej, czy również i do takich, które takiego formalnego statusu nie mają, ale stanowią mniejszość *de facto* (na przykład nowe społeczności migranckie)¹⁴⁹. Inny problem dotyczy formy organizacyjnej, czyli włączenia lub nie do pojęcia organizacji mniejszościowych grup nieformalnych. Także trudność w definiowaniu organizacji powstaje, biorąc pod uwagę istnienie inicjatyw stworzonych przez przedstawicieli społeczeństwa większościowego, a działających na rzecz mniejszości. W związku z tym pojawia się pytanie, czy takiego rodzaju organizacje można zdefiniować jako organizacje mniejszości narodowych, czy jednak zaliczyć do nich można tylko takie, które są stworzone przez samych przedstawicieli mniejszości¹⁵⁰. D. Kowalewska proponuje, że w świetle powyższego kwestie definiowania organizacji mniejszości można rozpatrywać w dwóch ujęciach – szerokim i wąskim. Ujęcie szerokie obejmowałoby także organizacje mniejszości *de facto*, a nie tylko *de iure*, organizacje nieformalne, a także takie, które zrzeszają nie tylko przedstawicieli mniejszości, ale również i innych grup. Natomiast ujęcie wąskie za organizacje mniejszości narodowych uznawałoby wyłącznie takie, które posiadają osobowość prawną, są stworzone tylko przez przedstawicieli grupy mniejszościowej, przy czym ta grupa ma status prawny mniejszości narodowej w danym państwie¹⁵¹.

Głównym celem tego rodzaju organizacji, według B. Vinera, jest „umożliwienie komunikacji rodaków, popularyzacja kultury grupy etnicznej, odzyskanie jej utraconych elementów; w niektórych przypadkach również prowadzą one dialog z lokalnymi lub centralnymi władzami, dotyczący kwestii politycznych i innych”¹⁵². Bardzo podobnie cele są opisane w pracy Natalii Kolesnik, która stwierdza, że działalność organizacji tego typu skupia się wokół odrodzenia, podtrzymania i rozwoju kultury, tradycji i obyczajów grupy etnicznej, jej języka, sztuki oraz folkloru¹⁵³. Dane stwierdzenie jednak pomija kwestię reprezentacji

¹⁴⁸ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty etnopolityki*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego „Acta Politica”* 2015, nr 34, s. 33.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem, s. 34.

¹⁵² Б. Е. Винер, *op. cit.*, s. 110.

¹⁵³ Por. Н. Т. Колесник, *Механизмы управленческой деятельности руководителей этнических общественных организаций*, w: *Международный Научный Журнал «Символ Науки»* 2015, nr 12, s. 230.

interesów politycznych grupy. Aspekt polityczny jest natomiast mocno akcentowany w pracach innych autorów, między innymi D. Kowalewskiej¹⁵⁴ oraz Vadima Kovrigina¹⁵⁵.

W zależności od celu organizacji, można wyodrębnić dwa ich rodzaje – organizacje ekspresywne oraz instrumentalne¹⁵⁶. W przypadku pierwszego rodzaju wspólna działalność jest celem samym w sobie, w związku z czym przywiązują one dużą wagę do organizowania spotkań członków mniejszości, wspólnego obchodzenia świąt oraz podtrzymania relacji z zagraniczną ojczyzną. Natomiast organizacje instrumentalne skupiają się przede wszystkim na stworzeniu korzystnych warunków dla funkcjonowania grupy¹⁵⁷. Wewnątrz kategorii organizacji instrumentalnych można rozróżnić kilku podkategorii, zgodnie z głównym kierunkiem ich działalności: etnokonfesyjne, prawnicze, kulturowo-oświatowe, wydawnicze, sportowe, młodzieżowe i studenckie, kluby kultury, organizacje dobroczynne, charytatywne, narodowo-kulturowe autonomie (reprezentujące interesy grupy i zrzeszające w swoich ramach wszystkie organizacje danej grupy) oraz organizacje polifunkcyjne¹⁵⁸. Warto zaznaczyć, że w toku istnienia organizacji charakter jej działalności i funkcji może się zmieniać, w związku z czym organizacja ekspresyjna może przemienić się w instrumentalną i *vice versa*¹⁵⁹.

Jako osobny rodzaj organizacji mniejszości B. Viner wyodrębnia agencje etniczne, przez co rozumie takie, kadre których stanowią w większości pracownicy udzielający się na zasadzie wynagrodzenia, a nie wolontariatu. Przy czym jednak za swoją działalność organizacja nie otrzymuje zysków¹⁶⁰.

Kwestie funkcji organizacji mniejszości narodowych można rozpatrywać na dwóch poziomach – grupowym i indywidualnym, ponieważ ich działalność ma znaczenie zarówno dla trwania i funkcjonowania grupy mniejszościowej, jak i dla zaspokojenia potrzeb indywidualnych członków grupy. Funkcje dotyczące poziomu grupy dotyczą przede wszystkim podtrzymania tożsamości narodowej oraz reprezentacji interesów w społeczeństwie większościowym. Jak opisuje Jacek Knopek, działalność organizacji łączy „pokolenia narodowe bądź etniczne, przekazuje cechy tożsamości czy świadomości, zachowuje wspólne

¹⁵⁴ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty...*, op. cit.

¹⁵⁵ В. В. Ковригин, *Технология участия этнических объединений в практике гражданской экспертизы регионального управления*, w: *Научные Ведомости БелГУ. Философия. Социология. Право* 2011, nr 8(103), wyd.16.

¹⁵⁶ Por. C. W. Gordon, N. Babchuk, *A typology of voluntary associations*, w: *American Sociological Review* 1959, nr 24, cyt. za: Б. Е. Винер, op. cit., s. 113.

¹⁵⁷ Por. Б. Е. Винер, op. cit., s. 113-114.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 117-118.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 115.

¹⁶⁰ S. Jenkins, *Introduction: immigration, ethnic associations, and social services*, w: S. Jenkins (red.), *Ethnic associations and the welfare state: services to immigrants in five countries*, New York: Columbia University Press 1988, s. 10, cyt. za: Б. Е. Винер, op. cit., s. 115.

pochodzenie, jednoczy społeczność mniejszościową”¹⁶¹. Podobnie i D. Kowaleska, cytując Petera Vermeerscha podkreśla, że tego typu organizacje odpowiadają za „reprodukcję” etnicznej tożsamości, za jej podtrzymywanie, odtwarzanie i kreowanie¹⁶². Szczególną rolę w zachowaniu tożsamości narodowej odgrywają wspólne kultywowanie tradycji narodowych i obchody świąt. T. Bortnikova zauważa, że praktykowanie rytuałów etnicznych jako materialnej formy kultury przyczynia się do zachowania kultury mniejszości¹⁶³. W sferze dotyczącej reprezentacji interesów grupy mniejszościowej organizacje odgrywają rolę pośrednika pomiędzy grupą a państwem, podmiotami politycznymi i organizacjami trzeciego sektora¹⁶⁴. Jak ujmuje Elżbieta Szyszlak, ich funkcja polega na „wspieraniu dziedzictwa kulturowego mniejszości, zwracaniu uwagi na problemy grup mniejszościowych oraz promowaniu wartości związanych z pokojową koegzystencją”¹⁶⁵. Oprócz tych dwóch funkcji – podtrzymania tożsamości i reprezentacji interesów – na poziomie grupowym organizacje mniejszościowe odgrywają także znaczną rolę w badaniach naukowych nad kwestią mniejszości, co przekłada się na lepsze rozumienie ich sytuacji i w praktyce wspiera dialog międzykulturowy: „organizacje etniczne, stanowiąc bazę empiryczną do przeprowadzenia badań psychologicznych, przyczyniają się do bardziej całościowego zbadania wielu kwestii międzyetnicznych, a także zapewniają sobie podstawę naukową do wykonania konkretnej praktycznej pracy dotyczącej formowania tożsamości etnicznej oraz łagodzenia napięć międzyetnicznych”¹⁶⁶. Do tego przytoczonego stwierdzenia M. Vershininowej warto dodać, że prowadzone badania mają nie tylko naturę psychologiczną, ale również i socjologiczną, co wspomaga dialog międzyetniczny nie tylko na poziomie międzyjednostkowym, ale również i międzygrupowym.

¹⁶¹ J. Knopek, *Przedstawiciele życia organizacyjnego i społecznego na Pomorzu. Szkice o mniejszości greckiej*, w: A. Chodubski, A. K. Waśkiewicz (red.), *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuki 2002, s. 80, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 121.

¹⁶² P. Vermeersch, *Minority associations. Issues of representation, internal democracy and legitimacy*, w: M. Weller, K. Nobbs (red.), *Political participation of minorities*, Oxford: Oxford University Press 2010, s. 685, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 121.

¹⁶³ Т. Г. Бортникова, *Общение в сфере досуга (на примере деятельности общественных организаций этнических групп Тамбовской области)*, w: *Известия Высших Учебных Заведений. Северо-Кавказский Регион. Общественные науки* 2003, nr 4, s. 99.

¹⁶⁴ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 121.

¹⁶⁵ E. Szyszlak, *Sekularyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek (red.), *Polityka etniczna. Teorie, koncepcje, wyzwania*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2015, s. 115, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 121.

¹⁶⁶ М. В. Вершинина, В. В. Константинов, *Значение исследования этнической идентичности и возможности ее формирования у подростков в рамках общинных организаций*, w: *Интеграция Образования (научно-методический журнал)* 2010, nr 3(60), s. 80.

Przechodząc do opisu funkcji organizacji mniejszości narodowych dotyczących poziomu indywidualnego, warto zauważyć, że podtrzymanie i kreowanie tożsamości narodowej ma ważne znaczenie także i w tym kontekście. Dzieje się tak dlatego, że codzienne funkcjonowanie w sytuacji oddziaływania dwóch kultur – narodowej i większościowej, a także często niekorzystnego statusu kultury narodowej mogą przekładać się na samopoczucie psychologiczne członków mniejszości. W wyniku tego mogą zaistnieć konflikty wewnątrzsobowe¹⁶⁷. Udział w organizacjach mniejszościowych przyczynia się do zmniejszenia tych napięć. Jak opisują M. Janicki i D. Tulbaieva, „uczestnictwo w działalności takich organizacji pomaga w pomyślnym samookreśleniu w rzeczywistości społecznej oraz poszukiwaniu nowej spójnej tożsamości społecznej i co najważniejsze, uzyskaniu pozytywnej tożsamości etnicznej, a więc, utrzymaniu indywidualnego dobrostanu psychicznego”¹⁶⁸. Oprócz tego organizacje mniejszościowe stwarzają przestrzeń komunikacji międzyludzkiej i dla wielu osób udzielanie się w nich stanowi formę spędzania czasu wolnego. Fakt, że komunikacja odbywa się z przedstawicielami tej samej grupy mniejszościowej, pomaga w zaspokojeniu potrzeby przynależności, a sam proces komunikacji przyczynia się do obniżenia poziomu stresu¹⁶⁹.

W literaturze przedmiotu podkreśla się także szczególną rolę działalności organizacji mniejszościowych dla młodzieży. Jak zauważają M. Vershinina oraz V. Konstantinov, według literatury z zakresu tożsamości etnicznej, okres adolescencji jest kluczowy dla formowania tożsamości etnicznej¹⁷⁰. Zdaniem autorów udział w organizacjach mniejszości narodowych jest czynnikiem wspomagającym właściwy przebieg tego procesu. Aleksandr Kostrikin zwraca uwagę na to, że te organizacje często stanowią dla ludzi młodych mechanizm zwalczania dyskryminacji i okazywania wzajemnej pomocy¹⁷¹.

Jako próbę uporządkowania opisanych funkcji organizacji mniejszościowych można przywołać klasyfikację z pracy D. Kowalewskiej. Wyodrębnia ona trzy kategorie funkcji:

- 1) „kulturowe – konstruowania i podtrzymywania tożsamości etnicznej, kształtowania dyskursu dotyczącego mniejszości, weryfikacji istniejących stereotypów, kultywowania pamięci zbiorowej;

¹⁶⁷ Por. M. С. Яницкий, Д. Н. Тулбаева, *op. cit.*, s. 77.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 77.

¹⁶⁹ Por. Т. Г. Бортникова, *op. cit.*, s. 99.

¹⁷⁰ Т. Г. Стефаненко, *Этнопсихология*, Москва: Академический проект 1999, cyt. za: М. В. Вершинина, В. В. Константинов, *op. cit.*, s. 80–81.

¹⁷¹ А. В. Кострикин, *Национально-этнические молодежные общественные объединения в современной России: особенности и роль в работе с молодежью*, w: *Ученые Записки СПбГИПСР* 2014, nr 1, Т 21, s. 72.

2) polityczne – artykułowania zbiorowych interesów, organizowania reprezentacji mniejszości i ich interesów, wspieranie zdobywania reprezentacji we władzy;

3) społeczne – kreowania i podtrzymywania więzi, integracji mniejszości, wspierania członków wspólnoty etnicznej, na przykład przez organizowanie pomocy”¹⁷².

Warto także zaznaczyć, że organizacje tego typu odgrywają rolę dotyczącą funkcjonowania nie tylko grupy mniejszościowej, ale także i kraju zamieszkania oraz kraju wysyłającego. Dla władz centralnych państwa zamieszkania znaczenie działalności organizacji dotyczy relacji międzynarodowych, a także kontroli nad aktywnością mniejszości. Natomiast w perspektywie kraju wysyłającego organizacje mniejszości narodowych mogą być rozpatrywane jako swojego rodzaju „zasoby, jako nośnik wartości symbolicznej, jako strażnik «pierwotnej», autentycznej kultury, utraconej w metropolii, jako obiekt ochrony i turystyki etnicznej”¹⁷³.

W świetle powyższego, można wnioskować, że z jednej strony działalność organizacji mniejszościowych i etnicznych wpływa na indywidualną sytuację członków mniejszości, z drugiej oddziałuje na funkcjonowanie grupy mniejszościowej, kraju wysyłającego i przyjmującego, a także na wzajemne relacje tych grup.

Należy zaznaczyć, że działalność organizacji mniejszości narodowych może prowadzić do spełniania tych funkcji i przyczyniać się do szeroko rozumianego polepszenia sytuacji grupy. Może jednak iść w kierunku dysfunkcyjnym i doprowadzić do powstania rozmaitych problemów zarówno w wewnętrznym funkcjonowaniu grupy, jak i jej relacjach z otaczającym społeczeństwem. Przy czym konsekwencje dysfunkcyjności organizacji mogą być dalekosiężne i dotyczyć powstania napięć i konfliktów międzyetnicznych¹⁷⁴. D. Kowalewska zestawia funkcje organizacji mniejszościowych i możliwe dysfunkcje ich aktywności:

¹⁷² D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 120.

¹⁷³ Рог. В. И. Дятлов, И. В. Нам, *Национально-культурные организации в этнической и мигрантской этноструктуре сибирского города (на примере Томска и Иркутска)*, w: *Идеи и Идеалы* 2021, Т 13, nr 1 (2), s. 293.

¹⁷⁴ Н. Т. Колесник, op. cit., s. 230.

Tabela 1. Funkcje i dysfunkcje aktywności organizacji mniejszości narodowych i etnicznych

Funkcje organizacji mniejszości narodowych i etnicznych	Możliwe dysfunkcje
Reprezentacja interesów mniejszości	Reprezentacja wyłącznie wąskiej grupy, uzurpacja reprezentacji
Mobilizacja członków grupy narodowej (etnicznej)	W przypadku organizacji fasadowych brak możliwości mobilizacji, działania pozorne i zniechęcanie członków mniejszości do aktywności
Podtrzymywanie pamięci i kultywowanie tradycji, języka, religii itd., edukacja młodego pokolenia w zakresie języka, historii, obyczajów mniejszości	„Ekskluzywność” mniejszości, tendencja do samowykluczania i samoizolacji, koncentracja na aktywności „folklorystycznej”, budowanie złego wizerunku grupy mniejszościowej
Podtrzymywanie związków z państwem narodowym mniejszości	Zaangażowanie w aktualne konflikty międzynarodowe
Wsparcie (w tym finansowe) dla przedstawicieli mniejszości w kraju	Przemiana organizacji w „przedsiębiorstwo” nastawione na zysk
Wsparcie (w tym finansowe) dla przedstawicieli mniejszości poza krajem	Uwikłanie w politykę międzynarodową i „rozgrywanie” mniejszości
Integracja, utrzymywanie spójności	Generowanie wewnętrznych konfliktów i napięć

Źródło: D. Kowalewska, Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2020, s. 122.

Jak wynika z przytoczonej tabeli, każda z funkcji organizacji, w założeniu mająca służyć na korzyść grupy, może być realizowana w sposób utrudniający jej sytuację. Czynniki warunkującymi funkcjonowanie organizacji mniejszościowych są, po pierwsze, możliwości formalne, odnoszące się do poziomu prawa. Po drugie, są to czynniki wewnętrzne, wśród których wymienić można zasoby materialne, kadrowe, organizacyjne i symboliczne¹⁷⁵. Determinanty rozwoju organizacji są szerzej opisane w następnej części pracy. Od tych czynników zależy jakość działalności, co w konsekwencji przekłada się na efekty końcowe – polepszenie sytuacji grupy mniejszościowej lub powstanie dysfunkcji.

¹⁷⁵ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty...*, op. cit., s. 40.

1.3.2. Determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych

Działalność organizacji mniejszości narodowych ma potencjał przyczynienia się do polepszenia sytuacji grupy mniejszościowej oraz jej relacji z otoczeniem. Dla określenia sytuacji idealnej można posłużyć się zaproponowanym przez Raymonda Bretona pojęciem „kompletności instytucjonalnej”. Określa ono sytuację, w której grupa mniejszościowa „za pomocą szerokiego spektrum własnych organizacji formalnych (religijnych, edukacyjnych, politycznych itd.) jest w stanie zaspokoić potrzeby wszystkich swoich członków”¹⁷⁶.

W praktyce jednak działalność organizacji może być zakłócona, a jej rezultaty zamiast wprowadzania korzyści dla grupy mogą przyczyniać się do powstania dysfunkcji, jak to zostało opisane w poprzedniej części pracy. W tym miejscu zostaną opisane czynniki, warunkujące funkcjonowanie organizacji mniejszościowych. Od nich zależy, czy prowadzona działalność sprzyja powstaniu pozytywnych efektów, takich, które polepszają sytuację grupy oraz harmonizują jej relacje z otaczającym społeczeństwem.

Na proces powstania organizacji mniejszościowych wpływają zarówno czynniki odgórne, dotyczące płaszczyzny prawnej i administracyjnej, jak i inicjatywa oddolna, wyrażona poprzez samoorganizację społeczną¹⁷⁷. Gotowość do samoorganizacji z kolei w dużej mierze zależy od czynników historycznych, a mianowicie od doświadczenia rozwoju demokratycznego oraz poziomu wpływu obywateli na państwo na różnych historycznych etapach jego rozwoju¹⁷⁸. W rozpatrywanej sytuacji mniejszości narodowych ważne jest nie tylko doświadczenie dotyczące kraju zamieszkania, ale i to wyniesione z kraju pochodzenia. Jak podkreśla Michał Nowosielski, istnieje tendencja do przeniesienia przyzwyczajeń, w tym dotyczących zaangażowania społecznego, z kraju pochodzenia do kraju przyjmującego¹⁷⁹.

Realizacja funkcji organizacji mniejszościowych zależy w dużym stopniu od zasobów, którymi one dysponują. W literaturze przedmiotu te zasoby są także nazywane kapitałami¹⁸⁰. Wśród nich można wyodrębnić kapitał ludzki, społeczny, kulturowy, symboliczny oraz

¹⁷⁶ R. Breton, *Institutional completeness of ethnic communities and the personal relations of immigrants*, w: *American Journal of Sociology* 1964, V. 70, nr 2, s. 194, cyt. za: Б. Е. Винер, op. cit., s. 115.

¹⁷⁷ Por. M. Budyta-Budzyńska, *Mniejszości narodowe. Bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce 1989-2002*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2003, s. 153, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 117.

¹⁷⁸ Por. В. В. Ковригин, op. cit., s. 3.

¹⁷⁹ M. Nowosielski, *Poles' in Germany engagement in immigrant organizations and its determinants*, w: *Studi Emigrazione: International Journal of Migration Studies* 2018, nr 55(211), s. 457, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-69626-6> (dostęp 15.01.2021)

¹⁸⁰ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 125.

ekonomiczny¹⁸¹. Kapitał ludzki dotyczy zasobów fizycznych i intelektualnych członków organizacji¹⁸². Kolejny rodzaj kapitału – społeczny – rozumiany jest jako „świadoma inwestycja organizacji we własne sieci społeczne (kanały przepływu informacji, wzmocnienia emocjonalne, możliwości wpływu, normy wzajemności i zaufanie) o oczekiwanej zbiorowej stopie zwrotu”¹⁸³. Kapitał kulturowy odnosi się do kultury kraju pochodzenia. Z jednej strony przyczynia się do budowania więzi z kulturą danego kraju, jednak z drugiej jest swojego rodzaju barierą funkcjonalną, odróżniającą grupę od większości¹⁸⁴. Następnym rodzajem kapitału jest symboliczny „stanowiący formę prezentacji korzyści i atutów wszystkich kapitałów zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz organizacji”¹⁸⁵. Z kolei kapitał ekonomiczny można rozumieć jako korelujący z zasobami materialnymi, opisanymi przez D. Kowalewską, które obejmują środki finansowe, dostęp do źródeł finansowania oraz zasoby sprzętowe i lokalowe¹⁸⁶.

Determinantami rozwoju organizacji są także czynniki strukturalne. Anna Karwińska, Jerzy Mikułowski Pomorski oraz Maksymilian Pacholski w pracy poświęconej tematyce organizacji wyodrębniają kilka strukturalnych czynników sprawności grupy¹⁸⁷.

Pierwszy z nich dotyczy norm funkcjonujących w grupie. Normy przyjęte w organizacji podporządkowują działania indywidualne celom grupy. Ich skuteczność jest zdeterminowana przez spójność logiczną. Wyraża się ona poprzez: niezaprzeczenie norm sobie, wzajemne wspomaganie działań opartych na danych normach, podporządkowanie norm szczegółowych normom ogólnym. Oprócz spójności norm sprawność warunkowana jest także spójnością samej grupy. Następnym czynnikiem jest aprobatą przez członków grupy w stosunku do systemu pozycji w grupie, co oznacza akceptację podziału obowiązków, władzy i odpowiedzialności, wysokości wynagrodzenia i prestiżu. Także aktywność działań grupy jest zdeterminowana przez gotowość uczestników do podejmowania działań dodatkowych, które są odpowiedzią na zadania pojawiające się spontanicznie w toku realizacji konkretnych celów¹⁸⁸.

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² Por. ibidem.

¹⁸³ Por. N. Lin, *Social capital: a theory of social structure and action*, Cambridge: Cambridge University Press 2001, s. 18-20, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 125-126.

¹⁸⁴ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 126.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Por. ibidem, s. 125.

¹⁸⁷ A. Karwińska, J. Mikułowski Pomorski, M. Pacholski, *Typy działań socjotechnicznych a funkcjonowanie organizacji*, Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie 2002, s. 72.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 72-74.

Oprócz wymienionych wyżej czynników, dotyczących wewnętrznej sytuacji organizacji, na ich aktywność wpływają także takie czynniki jak warunki instytucjonalno-prawne oraz otoczenie¹⁸⁹. W przypadku opisywanych grup mniejszościowych, w roli warunków instytucjonalno-prawnych występują regulacje prawa krajowego i międzynarodowego, dotyczące mniejszości narodowych i etnicznych. Natomiast jako otoczenie można rozpatrywać relację ze społeczeństwem większościowym, stereotypy na temat grupy mniejszościowej, relacje z organami władzy i instytucjami pozarządowymi oraz stosunki międzynarodowe¹⁹⁰.

W literaturze przedmiotu są przedstawione także próby klasyfikacji czynników determinujących działalność organizacji mniejszości narodowych i etnicznych. W pracy poświęconej tematyce organizacji etnicznych Natalia Kolesnik opisuje integralny kryterium skuteczności ich działalności i jego wskaźniki¹⁹¹. Mogą one być rozpatrzone jako determinanty warunkujące efektywność działalności organizacji. N. Kolesnik wyodrębnia trzy kategorie.

Pierwsza z nich obejmuje istnienie wspólnego celu dla wszystkich członków organizacji, spójność ich działań, a także spójność w sferze wartości, elastyczność, otwartość organizacji i jej nastawienie na współpracę, unikanie sztywności lub niejasności jej zewnętrznych i wewnętrznych granic¹⁹². Ta kategoria, opisywana przez autorkę jako „organizacja etniczna jako instytucja społeczeństwa obywatelskiego”, w pewnej mierze koreluje z opisanymi wyżej czynnikami o charakterze strukturalnym. Do drugiej kategorii – pozytywnej tożsamości etnicznej członków organizacji – odnosi się świadomość swojej przynależności do grupy i akceptacja siebie, a także pozytywne relacje z przedstawicielami innych grup etnicznych oraz szacunek do innych narodowości¹⁹³. Ostatnią, trzecią kategorią jest aktywna postawa obywatelska członków organizacji, przez co rozumie się świadomość przynależności do państwa zamieszkania, związaną z tym odpowiedzialność oraz gotowość do działalności przyczyniającej się do rozwoju danego państwa¹⁹⁴. Może to mieć istotny wpływ na zapobieganie powstaniu napięć w kategorii mniejszość-większość na płaszczyźnie instytucjonalnej, państwowej.

¹⁸⁹ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 125. Zob. przypis 198.

¹⁹⁰ Por. ibidem.

¹⁹¹ Por. Н. Т. Колесник, *Эффективная деятельность этнических общественных организаций как критерий национальной безопасности российского общества*, w: *Вестник Краснодарского Университета МВД России* 2015, nr 4(30), s. 264.

¹⁹² Por. ibidem.

¹⁹³ Por. ibidem.

¹⁹⁴ Por. ibidem.

Jako inną próbę klasyfikacji cech wpływających na sprawność działań organizacji można przytoczyć obraz idealnej grupy sprawnego działania, opisany przez A. Karwińską, J. Mikułowskiego Pomorskiego oraz M. Pacholskiego. Cytując Rensisa Likerta, w swojej pracy autorzy wymieniają właściwości idealnej grupy sprawnego działania¹⁹⁵. Są one opisane w kontekście organizacji, w związku z czym mogą być rozpatrzone jako determinanty warunkujące sprawność ich działalność. Analizując listę tych właściwości, można pogrupować je na trzy kategorie. Do pierwszej można zaliczyć czynniki o charakterze strukturalnym. Ten rodzaj determinant już został opisany przy analizie innych źródeł.

Jako drugą kategorię można wyodrębnić czynniki odnoszące się do interakcji członków grupy i stylu ich współpracy. Niektóre z tych czynników zostały wzmiankowane w ramach kapitału ludzkiego i społecznego organizacji, jednak w rozpatrywanej pracy są opisane znacznie szerzej. Interakcji między uczestnikami grupy dotyczą następujące właściwości. Przede wszystkim jest to „klimat przyjaznej współpracy”, który oznacza szacunek dla poglądów innych w sytuacjach udzielania rad, a także ich przyjmowania oraz podejmowanie wysiłku dla nie pogłębiania konfliktów. Natomiast w sytuacji odmienności zdań dotyczy to poddania krytyce konkretnego działania uczestnika, a nie jego osobowości. Także innymi czynnikami są: stworzenie warunków do rozwoju uczestników; podtrzymanie motywacji do przekazywania pełnej informacji dotyczącej działalności grupy, a także do uważnego jej odbioru; gotowość uczestników do wpływania na siebie oraz dokonywania zmian w swojej osobowości pod wpływem innych¹⁹⁶. Czynniki dotyczącymi stylu współpracy uczestników grupy są: dopasowanie oczekiwań do możliwości konkretnego uczestnika, motywacja do działań twórczych, rozumienie przez uczestników wpływu swoich działań na realizację wspólnych celów grupy, gotowość do zmiany w zmieniających się warunkach, a także umiejętność uważnego rozważenia danej zmiany w kontekście adekwatności do wartości i celów grupy.

Trzecia kategoria obejmuje czynniki odnoszące się do roli lidera organizacji. Są nimi: zdolności kierownicze przywódcy; jego kompetencje i umiejętności rozwiązywania szczegółowych problemów technicznych działalności grupy; stosowanie metod dla właściwej selekcji osoby dla pełnienia roli lidera (konkursy, testy itd.); wzięcie przez lidera odpowiedzialności za funkcjonowanie grupy; dążenie do wypracowania systemu, przy którym lider podejmuje decyzje nie indywidualnie, ale z współuczestnictwem innych członków grupy;

¹⁹⁵ A. Karwińska, J. Mikułowski Pomorski, M. Pacholski, op. cit., s. 132-135.

¹⁹⁶ Por. A. Karwińska, J. Mikułowski Pomorski, M. Pacholski, op. cit., s. 132-133.

reprezentacja przez lidera decyzji swojej grupy na forum szerszej organizacji; dyskusowanie problemów dotyczących całości grupy wyłącznie na forum grupy, nie z pojedynczymi uczestnikami; dążenie do znalezienia balansu pomiędzy efektywnością grupy a zaspokojeniem potrzeb jej uczestników; zmniejszenie odczucia dystansu między liderem a pozostałymi członkami grupy; kształtowanie przez lidera poczucia odpowiedzialności innych uczestników w stosunku do grupy, a także odczuwania potrzeby dążenia do nowych celów; wypracowanie przez lidera równowagi między współpracą a współzawodnictwem uczestników oraz uświadamianie sobie i innym członkom grupy wartości i ograniczenia procedur demokratycznych.

W odniesieniu do tej ostatniej kategorii czynników warto podkreślić, że rola lidera konkretnie organizacji mniejszości narodowych lub etnicznych ma swoją specyfikę. Polega ona na kierowaniu organizacją, która zajmuje się kwestiami grupy mniejszościowej, a jednocześnie funkcjonuje w państwie zamieszkania, w związku z czym w swojej działalności powinna brać pod uwagę krajowe regulacje prawne oraz specyfikę polityki dotyczącej mniejszości narodowych¹⁹⁷. W związku z tym przywódca organizacji nie tylko jest odpowiedzialny za zarządzanie procesami jej wewnętrznego funkcjonowania, ale także i współpracuje z organami władzy państwowej. To wymaga szczególnych kompetencji lidera, niezbędnych do prowadzenia takiego dialogu, który ma potencjał przyczynić się do harmonizacji relacji między reprezentowaną grupą a społeczeństwem większościowym.

Jako próba podsumowania determinant rozwoju organizacji mniejszości narodowych i etnicznych może posłużyć klasyfikacja grup czynników, warunkujących aktywność organizacji tego typu, zaproponowana przez D. Kowalewską. W jej ramach wyodrębnione jest pięć grup czynników:

- 1) warunki instytucjonalno-prawne,
- 2) zasoby ludzkie organizacji,
- 3) zasoby materialne,
- 4) zasoby symboliczne,
- 5) otoczenie¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Пор. Н. Т. Колесник, *Управленческая деятельность руководителей этнических общественных организаций как психологическая система*, w: *Вестник Университета* 2015, nr 11, s. 249.

¹⁹⁸ Пор. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 125. Autorka rozpatruje te czynniki w kontekście aktywności politycznej organizacji mniejszości narodowych i etnicznych, jednak na podstawie szerszej analizy literatury przedmiotu rozumieć je można także szerzej – jako czynniki, determinujące funkcjonowanie organizacji tego typu ogólnie (nie tylko aktywność polityczną).

Przy rozpatrywaniu determinant rozwoju organizacji mniejszości narodowych warto również opisać czynniki warunkujące uczestnictwo w ich działalności. Jest to o tyle istotne, że zasoby ludzkie są ważną składową funkcjonowania organizacji, a ich istnienie zależy od faktu zaangażowania się osób w działalność.

Najpierw warto rozpatrzyć kwestię uczestnictwa ogólnie w działalności grupowej. Według Dorwina Cartwright'a czynniki wpływające na uczestnictwo osób związane są z atrakcyjnością grupy. Są nimi: „charakter celów grupowych, wysoki prestiż grupy, styl przywództwa, wzajemna atrakcyjność osobista uczestników grupy, charakter ich wzajemnych kontaktów, dobrowolne uczestnictwo, optymalna wielkość grupy, charakter działalności zgodny z oczekiwaniami uczestników, charakter kontaktów wewnątrz grupy, atmosfera grupowa, fakt współzawodniczenia z innymi grupami”¹⁹⁹. Te czynniki można odnieść do kontekstu uczestnictwa w organizacji i jej atrakcyjności.

W kontekście zaangażowania w działalność konkretnie organizacji mniejszościowych, oprócz determinant związanych z atrakcyjnością organizacji, ważną rolę odgrywają także czynniki psychologiczne. M. Janicki oraz D. Tulbaieva wyodrębniają wśród nich, po pierwsze, pozytywną identyfikację etniczną, przez co rozumie się klarowne zrozumienie własnych cech etnicznych, poczucie więzi w stosunku do kultury i wspólnoty etnicznej. Po drugie, jest to odczuwanie potrzeby do przynależności etnicznej. Następnie tego rodzaju czynnikiem jest dominowanie wartości o charakterze kolektywistycznym²⁰⁰.

Na podstawie powyższego można wnioskować, że sytuacja, w której spełnione są oba typy warunków, to jest indywidualne oraz dotyczące konkretnej organizacji, jest zjawiskiem zachęcającym jednostkę do uczestnictwa w działaniu. Natomiast działalność organizacji mniejszościowych, jej jakość i rezultaty, w dużej mierze zależy od determinant opisanych w niniejszej części. Jednak należy podkreślić, że nie wyczerpuje ona wszystkich możliwych czynników, biorąc pod uwagę różnorodność sytuacji dotyczących zarówno warunków krajów zamieszkania i pochodzenia, jak i cech indywidualnych liderów i osób zaangażowanych, a także ich interakcji.

¹⁹⁹ D. Cartwright, *The nature of group cohesiveness*, w: R. C. Huseman, A. B. Carrol (red.), *Readings of organizational behavior*, Boston: Allyn and Bacon 1979, s. 71-90, cyt. za: A. Karwińska, J. Mikułowski Pomorski, M. Pacholski, op. cit., s. 75.

²⁰⁰ Пор. М. С. Яницкий, Д. Н. Тулбаева, op. cit., s. 78, 82.

1.3.3. Organizacje mniejszości narodowych a partycypacja polityczna

Zrzeszanie się członków mniejszości narodowych w organizacje może być rozpatrywane jako przejaw partycypacji publicznej. Bowiem partycypacja publiczna obejmuje nie tylko udział w już istniejących, zorganizowanych przez władzę strukturach publicznych, ale i stworzenie własnych organizacji i inicjatyw²⁰¹.

Jak wskazują Magdalena Lesińska oraz Dominika Pszczółkowska, ten rodzaj partycypacji związany jest z procesem samoorganizacji jednostek w związki publiczne²⁰². Partycypacja publiczna może przejawiać się nie tylko poprzez działania formalne, organizacyjne, ale także i nieformalne. Michał Nowosielski i Witold Nowak podają takie przykłady działań nieformalnych, jak bezinteresowna pomoc osobom z bliskiego otoczenia, organizacje zbiórek na rzecz potrzebujących, aktywność w sferze wirtualnej, prowadzenie nieformalnej grupy hobbystycznej²⁰³. Takiego rodzaju działania również mogą mieć miejsce w przypadku członków mniejszości narodowej, jednak najbardziej interesującą w kontekście rozpatrywanych organizacji mniejszościowych jest działalność formalna.

Warto zauważyć, że pojęcie partycypacji publicznej jest bliskie pojęciu partycypacji politycznej, chociaż nie jest z nim tożsame. Göran Adamson wspomina o płynnej granicy między aktywnością podejmowaną na tych dwóch płaszczyznach²⁰⁴. Aktywność w sferze publicznej dotyczy zaangażowania „w zarządzanie sprawami ważnymi dla danej społeczności”²⁰⁵. Tak samo i aktywność na płaszczyźnie politycznej dotyczy ważnych dla mniejszości spraw, z tą różnicą, że przejawia się ona konkretnie w sferze politycznej, to jest związanej z władzą i systemem politycznym²⁰⁶. M. Lesińska za Sidney Verbą, definiuje w swojej pracy partycypację polityczną jako „dobrowolne aktywności podejmowane w celu bezpośredniego lub pośredniego wywarcia wpływu na różnych poziomach systemu

²⁰¹ M. Budyta-Budzyńska, *Aktywność i zaangażowanie imigrantów jako wymiary partycypacji publicznej: Polskie stowarzyszenia i inicjatywy na Islandii*, CMR Working Papers 2016, nr 89/147, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami, s. 8.

²⁰² M. Lesińska, D. Pszczółkowska, *Partycypacja polityczna i publiczna migrantów w przestrzeni transnarodowej – przegląd badań i literatury*, CMR Working Papers, nr 112/170, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami 2018, s. 6, cyt. za: M. Szmytkowska, D. Studzińska, *Determinanty i zróżnicowanie aktywności społeczno-kulturowej polskich organizacji w Niemczech na przykładzie Berlina i Hamburga*, w: *Przegląd Geograficzny* 2022, nr 94(2), s. 237.

²⁰³ M. Nowosielski, W. Nowak, *(In)formal social participation of immigrants – are migrants from Poland socially active?*, CMR Spotlight 2020, 21, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami, s. 3-4, cyt. za: M. Szmytkowska, D. Studzińska, op. cit., s. 237.

²⁰⁴ G. Adamson, *Immigrants and political participation – background, theory, and empirical suggestions*, Wiedeń: Fundamental Rights Agency 2007, cyt. za: M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 11.

²⁰⁵ M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 11.

²⁰⁶ Por. M. Budyta-Budzyńska, *Aktywność i zaangażowanie...*, op. cit., s. 8.

politycznego”²⁰⁷. Organizacje mniejszości narodowych mogą podejmować takiego rodzaju działania. To stanowi wyraz reprezentacji interesów grupy i próbę polepszenia jej sytuacji. Warto jednak podkreślić, że nie wszystkie organizacje mniejszościowe przejawiają ten aspekt polityczny. Ze względu na wagę takiego rodzaju działalności, którą może ona mieć dla funkcjonowania grupy w państwie zamieszkania, zostanie ona opisana szerzej w niniejszej części pracy, zarówno jak i czynniki warunkujące podjęcie się lub nie takich działań przez organizacje.

Najpierw wato rozpatrzyć głębiej samo zjawisko partycypacji politycznej. Jej celem jest wpływ wywierany na ośrodki decyzyjne, takie jak rząd, ciała wybieralne, administrację²⁰⁸. Właściwe jej są takie cechy jako aktywność (w tym sensie sama intencja działania lub bierne śledzenie informacji politycznych nie stanowi wyrazu partycypacji), wolontaryjny i dobrowolny charakter (a więc nieodpłatny i nieprzymusowy) oraz ukierunkowanie na kwestie polityczne²⁰⁹. Spektrum działań, które obejmuje partycypacja polityczna, jest szerokie. Są nimi działania konwencjonalne (podstawowe), takie jak głosowanie lub kandydowanie w wyborach, członkostwo w partiach politycznych, głosowanie w referendum, zasiadanie w radach doradczych. Natomiast działania niekonwencjonalne (pozainstytucjonalne) dotyczą, między innymi, udziału w protestach, strajkach, demonstracjach, bojkotach, a także ich organizowania²¹⁰.

W kwestii rozróżnienia typów partycypacji, oprócz przytoczonego podziału na konwencjonalną i niekonwencjonalną jej formy, w literaturze przedmiotu można spotkać wielość innych propozycji klasyfikacji. Jako próbę ich podsumowania można, za D. Kowalewską, przytoczyć wyodrębnione przez Daniela Midera kryteria i zaproponowane na ich podstawie typy partycypacji:

- 1) kryterium motywacji działania. Rozróżnia się partycypację instrumentalną (jednostki uczestniczą w polityce ze względu na dążenie do realizacji konkretnego celu) oraz autoteliczną (uczestnictwo w polityce jest motywowane przez chęć zaspokojenia potrzeb jednostek, to jest nie w celu wywarcia wpływu politycznego);
- 2) kryterium autonomii działania. Wyodrębnia się partycypację dobrowolną (na podstawie dobrowolnej, indywidualnej decyzji jednostki o uczestnictwie) oraz

²⁰⁷ S. Verba, K. L. Schlozman, H. E. Brady, *Voice and equality. Civic voluntarism in American politics*, Cambridge: Harvard University Press 1995, s. 38, cyt. za: M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 7.

²⁰⁸ M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 7.

²⁰⁹ Ibidem, s. 7.

²¹⁰ Por. M. Szmytkowska, D. Studzińska, op. cit., s. 237.

mobilizowaną (występuje w sytuacji zewnętrznego nacisku jako głównego motywatora działań obywateli);

3) kryterium poziomu aktywności działania. Istnieje partycypacja aktywna (polega na czynnym udziale jednostki w działaniu) oraz pasywna (jednostka nie wywiera wpływu politycznego, ale wyraża zainteresowanie procesami politycznymi);

4) kryterium celu działania. Występuje partycypacja w celach społecznych (jej skutki dotyczą realizacji celów dla większych grup) oraz partycypacja w celach partykularnych (skutki tego rodzaju partycypacji dotyczą tylko jednostki podejmującej działania lub jej najbliższego otoczenia);

5) kryterium adresata. Wyodrębnia się partycypację państwową (efektem działań jest tworzenie i realizacja polityki na poziomie lokalnym i krajowym) oraz pozapaństwową (działania jednostki są ukierunkowane poza obszar organów państwa, którego dana jednostka jest obywatelem – mogą one dotyczyć m.in. innych państw, mediów, organizacji międzynarodowych)

6) kryterium profesjonalizacji działania. Rozróżnia się partycypację amatorską (okazjonalną) oraz zawodową;

7) kryterium normatywne partycypacji. Na jego podstawie wyodrębnia się partycypację zgodną z systemami normatywnymi (gdy działania jednostki są zgodne z obowiązującym prawem) oraz niezgodną z nimi;

8) kryterium użycia przemocy. Dla klasyfikacji tego kryterium ważne są liczebność podmiotów używających przemoc, czas trwania oraz stopień zorganizowania struktury²¹¹.

Na uwagę zasługuje rozbieżność zdań, która dotyczy wyodrębnienia przez autora danej klasyfikacji partycypacji pasywnej (rozumianej jako brak podejmowania aktywności prowadzącej do wywierania wpływu, a jedynie śledzenia doniesień medialnych na temat wydarzeń politycznych). Inne stanowisko wyrażają M. Lesińska i D. Pszczołkowska, które, jak to zostało wzmiankowane, takiego rodzaju działania nie uważają za formę partycypacji politycznej. W ramach niniejszej pracy zjawisko partycypacji politycznej jest rozpatrywane w kontekście działalności organizacji mniejszości narodowych. To oznacza podejmowanie przez nie konkretnych działań ukierunkowanych na reprezentację interesów grupy mniejszościowej i próbę zmiany jej sytuacji w kraju przyjmującym. Sam fakt śledzenia przez

²¹¹ D. Mider, *Partycypacja polityczna w Internecie*, Warszawa: Elipsa, 2008, s.171, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 114-115.

członków organizacji wiadomości politycznych nie ma znaczenia w tym kontekście. W związku z tym bliższe tej pracy jest rozumienie M. Lesińskiej i D. Pszczółkowskiej, to jest nierozpatrywanie działań o charakterze biernym, pasywnym w kategorii partycypacji politycznej.

Rozpatrując działania grup mniejszościowych, które przyczyniają się do wpływu na decyzję polityczne władzy państwowej – a więc proces partycypacji politycznej tych grup – Krystian Chołaszczyński używa pojęcia „polityzacji etniczności”. Wyraża się ona w wzmacnianiu trwałości „wspólnoty etnicznej poprzez podkreślanie jej odmienności i przystosowanie do ciągle zmieniających się warunków politycznych”²¹². Według Josepha Rothschilda głównymi cechami polityzacji etniczności są: „uświadomienie wspólnocie etnicznej wykorzystania polityki do utrwalenia własnych wartości i kultury etnicznej, stymulację zainteresowania grupy własną odmiennością, mobilizowanie etniczności, kierowanie zachowaniem politycznym grupy etnicznej”²¹³. W takim rozumieniu uwidocznia się, że proces polityzacji etniczności (która w efekcie przejawia się w konkretnych działaniach, to jest partycypacji politycznej) jest kierowany odgórnie. K. Chołaszczyński upatruje ważną rolę elit etnicznych w tym procesie, które prowadzą działalność ideologiczną i propagandową²¹⁴. Takiego rodzaju działalność może odbywać się w ramach organizacji mniejszościowych, a więc w tym przypadku kluczową rolę odgrywają ich liderzy.

W literaturze przedmiotu partycypacja polityczna opisywana jest najczęściej w ramach jednego z dwóch modeli analitycznych – modelu struktury możliwości politycznych lub modelu mobilizacji. Pierwszy z nich skupia się na systemie politycznym, natomiast drugi – na perspektywie jednostki lub grupy. Model struktury możliwości politycznych opisuje wpływ prawno-politycznego systemu państwa na możliwości i ograniczenia działalności politycznej jednostek i grup. W związku z tym centrum tego modelu stanowią determinanty strukturalne i instytucjonalne zaangażowania politycznego²¹⁵.

Drugi model analityczny skupia się na mobilizacji jednostek i grup do działalności politycznej. Koncepcja mobilizacji „opiera się na zdolności jednostki lub grupy do zorganizowania się i podjęcia działania o różnym stopniu sformalizowania”²¹⁶. W przypadku grup mniejszościowych może występować zjawisko mobilizacji etnicznej, która, zgodnie

²¹² J. Rothschild, *Ethnopolitics. A conceptual framework*, New York: Columbia University Press 1981, s. 6, cyt. za: K. Chołaszczyński, *Emopolityka – głos w dyskursie*, w: *Historia i Polityka* 2011, nr 6(13), s. 141.

²¹³ J. Rothschild, *Ethnopolitics. A conceptual framework*, New York: Columbia University Press 1981, s. 3, cyt. za: K. Chołaszczyński, op. cit., s. 141.

²¹⁴ Por. ibidem.

²¹⁵ M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 9.

²¹⁶ Ibidem, s. 9.

z definicją Susan Olzak jest „procesem, za pomocą którego grupy organizują się wokół cech związanych z tożsamością etniczną, np. kolor skóry, język, zwyczaje, dążąc do zbiorowych celów”²¹⁷. Ten proces może przybierać takie formy, jak samoorganizacja członków mniejszości, tworzenie organizacji oraz reprezentacja interesów danej grupy przez liderów w stosunkach z innymi podmiotami²¹⁸.

Analizując mobilizację migrantów, M. Lesińska i D. Pszczółkowska, za I. Bloemraad jako możliwe kanały zaangażowania się podają dwie opcje – organizacje etniczne oraz struktury instytucji głównego nurtu, to jest na przykład partie polityczne²¹⁹. W przypadku mniejszości narodowych tym pierwszym kanałem byłyby organizacje mniejszościowe. Tak więc uwidoczni się rola tego typu organizacji w procesach związanych z partycypacją polityczną.

Warto szerzej rozpatrzyć, na czym dokładnie polega ta rola organizacji mniejszościowych. Według Vadima Kovrigina działalność organizacji etnicznych ma istotne znaczenie w procesie ekspertyzy cywilnej, który autor definiuje jako bezpośredni udział w określaniu jakości zarządzania państwowego i samorządowego²²⁰. Takiego rodzaju udział stanowi przejaw partycypacji politycznej, w związku z czym może być rozpatrywany w ramach opisywanej kwestii. V. Kovrigin wyodrębnia cztery rodzaje zadań, które mogą być rozwiązane za pomocą udziału organizacji etnicznych w procesie ekspertyzy cywilnej na poziomie regionalnym:

- 1) korekcja podejmowanych decyzji z uwzględnieniem specyfiki stylu życia i tożsamości grup etnicznych;
- 2) określenie stanowiska grup etnicznych dotyczącego rozmaitych kwestii społecznych;
- 3) wspomaganie rozwoju międzynarodowego i międzywyznaniowego dialogu;
- 4) stymulacja rozwoju pozytywnej aktywności społecznej grup etnicznych²²¹.

Uczestnictwo w działalności organizacji mniejszości narodowych i etnicznych sprzyja szeroko pojętej partycypacji politycznej członków tych grup. Jak opisuje Jean Tillie udział w tych organizacji buduje kapitał społeczny grupy, wspiera powstanie zaufania społecznego,

²¹⁷ S. Olzak, *Contemporary ethnic mobilization*, w: *Annual Review of Sociology*, V. 9, 1983, s. 355, cyt. za: K. Chołaszczyński, op. cit., s. 141-142.

²¹⁸ M. Lesińska, *Partycypacja polityczna i wyborcza diaspory w kraju pochodzenia: przegląd literatury przedmiotu*, CMR Working Papers, nr 85/143, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami 2015, s. 8.

²¹⁹ I. Bloemraad, *Becoming a citizen in the United States and Canada: structured mobilization and immigrant political incorporation*, w: *Social Forces*, 85(2), 2006, cyt. za: M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 9.

²²⁰ В. В. Ковригин, op. cit., s. 1.

²²¹ Ibidem, s. 4.

co w efekcie stanowi podstawę dla podjęcia się działań na rzecz grupy w sferze politycznej²²². Takie stanowisko jest podzielane także przez M. Lesińską i D. Pszczółkowską²²³. Zarówno J. Tillie, jak i M. Lesińska oraz D. Pszczółkowska w swoich pracach skupiają się na kwestii partycypacji politycznej imigrantów. Podkreślone jest, że udział w organizacjach etnicznych wspomaga wyjście ze społecznej izolacji, co stanowi pierwszy krok w kierunku zaangażowania się w sferze publicznej i politycznej²²⁴. Jednak można to odnieść nie tylko do imigrantów, ale również i do członków mniejszości narodowych, które często w codziennym funkcjonowaniu są narażeni na dyskryminację i izolację. Uczestnictwo w organizacjach mniejszościowych może stanowić dla nich pozytywne doświadczenie zaangażowania i motywację dla szerszej partycypacji publicznej i politycznej. Jednak warto zauważyć, że raczej należy rozumieć to w kategorii potencjału takiego rodzaju pozytywnego doświadczenia w organizacji. To, czy w praktyce będzie ono takie, czy nabierze charakteru negatywnego, zniechęcającego do dalszego uczestnictwa, zależy od wielu czynników, które zostały opisane w poprzedniej części pracy poświęconej determinantom działalności organizacji mniejszości narodowych.

Aktywności polityczne organizacji mniejszości narodowych obejmują działania ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb i interesów członków grupy mniejszościowej za pomocą mechanizmów politycznych²²⁵. Te działania mogą przybierać różne formy, takie jak m.in. „uczestnictwo w wyborach, organizowanie poparcia politycznego czy udział w debacie publicznej dotyczącej kwestii etnicznej”²²⁶. Przy czym znaczenie tych działań przejawia się nie tylko w kontekście relacji z państwem zamieszkania, ale również i państwem pochodzenia²²⁷.

Przechodząc do rozpatrzenia determinant partycypacji politycznej organizacji mniejszości narodowych, najpierw warto podkreślić, że podstawowym czynnikiem jest istnienie celu, które może być realizowany drogą działań politycznych. Takiego rodzaju celem może być zarówno realizacja konkretnego postulatu, jak i zmiana w bardziej szerokim obszarze, jak na przykład, doświadczenie dyskryminacji i wykluczenia czy potrzeba ochrony etniczno-kulturowej odrębności grupy²²⁸. D. Kowalewska, także zauważa, że „uczestnictwo organizacji w polityce wynika z potrzeby spowodowania wystąpienia określonych stanów rzeczy, zgodnych

²²² J. Tillie, B. Slijper, *Immigrant political integration and ethnic civic communities in Amsterdam*, s. 13, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=4acd3ac7d4bd92ef9ce8b80269324794e621cae5> (dostęp 07.03.2023)

²²³ M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 12.

²²⁴ Ibidem.

²²⁵ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 118.

²²⁶ Ibidem, s. 117-118.

²²⁷ Por. M. Lesińska, op. cit., s. 11.

²²⁸ M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 12.

z interesem podmiotu społecznego”²²⁹. Oznacza to więc, że determinantą partycypacji politycznej jest także sytuacyjne uwarunkowanie mniejszości narodowej, prowadzące do zaistnienia potrzeby takiego rodzaju, która może być zaspokojona poprzez zaangażowanie się polityczne²³⁰.

Opisując czynniki, warunkujące dyspozycyjność do partycypacji politycznej, Hanna Bojar dokonuje ich podziału na czynniki endogenne oraz egzogenne. Do pierwszego rodzaju odnoszą się m. in. liczebność grupy mniejszościowej, jej proporcja do zbiorowości jako całości, rozmieszczenie lokalizacji w państwie, stosunki między mniejszością i większością²³¹. Czynniki tego rodzaju dotyczą więc sytuacji mniejszości w kraju zamieszkania. Natomiast czynniki egzogenne dotyczą jej uwarunkowań poza krajem zamieszkania i obejmują:

- 1) dostępność pomocy ze strony kraju pochodzenia – w zakresie finansowym, kulturalnym oraz oświatowym;
- 2) stosunki grupy mniejszościowej do państwa pochodzenia;
- 3) stosunki mniejszości do kultury narodowej kraju pochodzenia;
- 4) możliwości wstępowania do międzynarodowych organizacji mniejszości i współpracy z nimi²³².

Te czynniki związane są przede wszystkim z państwem pochodzenia, a także międzynarodowymi organizacjami. Jednak nie tylko relacje z państwem pochodzenia warunkują partycypację polityczną mniejszości narodowych. Istotną rolę odgrywa także prawno-polityczny system państwa zamieszkania. Determinuje on czy i w jakim zakresie partycypacja tych grup jest możliwa. Na możliwości polityczne mają wpływ takie czynniki, jak: organizacja i stopień otwartości systemu prawnego i instytucjonalnego, zakres posiadanych uprawnień, dostępne kanały reprezentacji²³³.

Jako czynnik determinujący partycypację polityczną organizacji mniejszościowych w literaturze przedmiotu wymienia się także rolę liderów. Polega ona w tym kontekście na zakładaniu organizacji, reprezentacji interesów grupy w kontaktach z innymi podmiotami oraz

²²⁹ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty...*, op. cit., s. 38.

²³⁰ Por. ibidem.

²³¹ H. Bojar, *Mniejszości narodowe – nowe formy uczestnictwa w życiu III Rzeczypospolitej*, w: H. Domański, A. Rychard (red.), *Elementy nowego ładu*, Warszawa: IFiS PAN 1991, s. 403-418, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty...*, op. cit., s. 38-39.

²³² Ibidem, s. 403-418, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty...*, op. cit., s. 38-39.

²³³ Por. E. Morawska, *Structuring immigrants' civic-political incorporation into the host society: an expanded theoretical model and its empirical applications*, Max Planck Institute for Study of Religious and Ethnic Diversity Working Papers 2010, nr 10-07, cyt. za: M. Lesińska, op. cit., s. 9.

na inspiracji i rekrutacji nowych aktywistów²³⁴. M. Budyta-Budzyńska także zauważa, że jednostka wyróżniająca się pomysłowością i entuzjazmem ma potencjał zaktywizować środowisko. Jednak przy tym podkreśla, że same zaangażowanie lidera nie jest wystarczające dla podjęcia skutecznych działań, potrzeba bowiem także gotowości ze strony środowiska²³⁵.

Kwestia zaangażowania politycznego, według D. Kowalewskiej jest także związana ze zrozumieniem przez mniejszość narodową swojej sytuacji i otaczających warunków. Takie zrozumienie opiera się na odpowiedzi przez mniejszość na trzy rodzaje pytań: skierowane do „siebie”, do organizacji oraz do władz. Są to następujące pytania:

1) „do siebie” (tj. do członków mniejszości): Jakie jest nasze miejsce w otaczającej rzeczywistości? Czy mamy możliwości wpływu na dokonanie zmian? Jaki jest, a jaki mógłby być nasz udział w procesach modernizacyjnych środowiska lokalnego? Czy chcemy partycypować w lokalnych procesach rozwojowych aktywnie i w sposób zorganizowany?

2) do organizacji: Czy nasze potrzeby, oczekiwania i interesy są zbieżne z organizacjami reprezentującymi nasze interesy? Czy nasza ideologia polityczna może liczyć na poparcie innych środowisk lokalnych lub ugrupowań politycznych? Czy nasza organizacja ma progresywny czy regresywny udział w rozwoju środowiska lokalnego?

3) do samorządowych władz lokalnych, władzy państwowej: Czego oczekujemy od władz? Czy nasza ocena działalności władz jest zgodna z oceną środowiska społecznego, w którym funkcjonujemy? Czy nasz czynny udział w procesach decyzyjnych ogranicza się do zrealizowania własnych celów i interesów?”²³⁶

Z przytoczonego fragmentu wynika, że na partycypację polityczną wpływają zrozumienie tożsamości mniejszości narodowej, zakresu zmian potrzebnych w konkretnej obecnej sytuacji, możliwości i sposobów ich realizacji, poczucie sprawstwa w zakresie dokonania tych zmian, a także zrozumienie oczekiwań wobec organów władz państwa zamieszkania i specyfiki współpracy z nimi. W kontekście działalności organizacji mniejszościowych istotne jest

²³⁴ Por. J. Doomernik, A. Kraler, D. Reichel, *Quantitative data on immigrants' political participation in Europe*, PROMINSTAT Working Paper 2010, 8; D. Vogel (red.), *Highly active migrants. A recourse for European civil societies*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2008, cyt. za: M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 12.

²³⁵ M. Budyta-Budzyńska, *Aktywność i zaangażowanie...*, op. cit., s. 19.

²³⁶ A. Flaszewska, A. Zakrzewska-Bielawska, *Organizacja z perspektywy zasobów – ewolucja w podejściu zasobowym*, w: A. Adamik (red.), *Nauka o organizacji. Ujęcie dynamiczne*, Warszawa: Nieoczywiste 2013, s. 222-254, cyt. za: D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 124.

przekonanie o tym, że reprezentują one rzeczywiste potrzeby grupy, a nie własne interesy. Ważne są również możliwości współpracy tych organizacji z innymi podmiotami oraz pozytywne ocenianie ich działalności przez członków mniejszości narodowych.

Istotną wydaje się także kwestia zaangażowania poszczególnych jednostek, udzielających się w organizacjach mniejszościowych, w działania w sferze politycznej. Oprócz sprzyjających warunków – ze strony państwa zamieszkania i pochodzenia, możliwości organizacji, działalności liderów – to, czy organizacja będzie podejmować działania o charakterze politycznym zależy także od aktywności jej członków. Na poziomie jednostkowym partycypacja polityczna determinowana jest przez dwa typy czynników: zasoby posiadane przez jednostkę oraz jej zaangażowanie²³⁷. Według S. Verby zasobami jednostki w tym zakresie są czas, umiejętności obywatelskie (takie jak zdolność komunikacji i organizacji) oraz zasoby finansowe. Przez zaangażowanie rozumie się predyspozycje osobowe – poczucie obywatelskiego obowiązku sprawstwa oraz zainteresowanie polityką²³⁸.

Reasumując, partycypacja polityczna organizacji mniejszościowych jest determinowana przez czynniki zarówno na poziomie jednostkowym, dotyczącym poszczególnych członków mniejszości, jak i grupowym. Ten ostatni dotyczy funkcjonowania samej grupy mniejszościowej i jej organizacji, a także relacji i współpracy z państwem pochodzenia oraz zamieszkania.

²³⁷ S. Verba, K. L. Schlozman, H. E. Brady, op. cit., cyt. za: M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 8-9.

²³⁸ Ibidem, cyt. za: M. Lesińska, D. Pszczółkowska, op. cit., s. 9.

1.4. Wnioski z Rozdziału I

1) Specyfika sytuacji mniejszości narodowych wynika z faktu funkcjonowania jako mniejszości wśród społeczeństwa większościowego, co może prowadzić do posiadania przez grupę niekorzystnego statusu w porównaniu z większością. Od społeczeństwa większościowego grupy mniejszościowe różnią się pod względem właściwych im cech, zarówno obiektywnych, jak i subiektywnych. Te różnice mogą być czynnikiem wpływającym na powstanie napięć na płaszczyźnie mniejszość–większość. Jednak te napięcia występują nie zawsze, a sami członkowie mniejszości narodowej mogą odczuwać przynależność do obu narodów – kraju pochodzenia oraz zamieszkania. Dlatego można stwierdzić, że ważną rolę w sferze funkcjonowania grup mniejszościowych odgrywają relacje tych grup ze społeczeństwem większościowym oraz identyfikacja narodowa ich członków.

2) Samoidentyfikacja jednostek jako części narodu stanowi tożsamość narodową. Na jej treść składają się czynniki definiujące dany naród, wyróżniające go od innych. Te czynniki są uświadomione przez jednostki i zaakceptowane jako część własnej tożsamości. W przypadku członków mniejszości narodowych treść ich tożsamości może łączyć cechy obu narodów – pochodzenia oraz kraju zamieszkania.

3) Wśród determinant tożsamości narodowej można wyodrębnić dwie kategorie – obiektywne oraz subiektywne. Do pierwszej z nich można odnieść wspólny język, religię, historię, kulturę, terytorium zamieszkiwania lub własne państwo. Czynnikiem o charakterze subiektywnym są poczucie przynależności do danego narodu, jego odrębności, a także uznanie jego odmienności przez grupy zewnętrzne.

4) Znaczącą rolę w zaspokojeniu specyficznych potrzeb mniejszości narodowych odgrywają organizacje mniejszościowe. Ich działalność jest ukierunkowana przede wszystkim na podtrzymanie tożsamości narodowej oraz reprezentację interesów grupy w społeczeństwie większościowym. Także ma ona znaczenie na poziomie jednostkowym, poprzez zaspokojenie indywidualnych

potrzeb członków grupy. Działalność organizacji tego typu może przyczynić się w efekcie do polepszenia sytuacji grupy mniejszościowej, ale może także prowadzić do powstania rozmaitych dysfunkcji. Funkcjonowanie organizacji i efekty ich działalności są zdeterminowane zarówno przez czynniki dotyczące otoczenia organizacji, płaszczyzny prawnej i administracyjnej, jak i związane z samą organizacją – czynniki o charakterze symbolicznym, czynniki dotyczące zasobów materialnych, zasobów ludzkich, a także odnoszące się do roli lidera organizacji.

5) Zrzeszenie się członków mniejszości narodowych w organizacje stanowi przejaw partycypacji publicznej. Organizacje mniejszościowe mogą być także ważnym aktorem w procesie partycypacji politycznej grupy, reprezentując jej interesy w sferze politycznej. Jednak nie wszystkie organizacje podejmują się tego rodzaju działalności. Czynniki warunkujące partycypację polityczną organizacji mniejszości narodowych przejawiają się na trzech płaszczyznach: pozagrupowej (dotyczącej państwa zamieszkania oraz pochodzenia), dotyczącej specyfiki grupy i jej organizacji, a także jednostkowej, związanej z zaangażowaniem członków organizacji.

ROZDZIAŁ II

POLACY W SANKT PETERSBURGU

Celem niniejszego rozdziału teoretycznego jest zarysowanie historycznej perspektywy oraz współczesnej sytuacji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu. Najpierw zostanie opisana perspektywa historyczna – powody, dla których Polacy osiedlali się w mieście nad Newą oraz ich wkład w życie miasta. Następnie przyjrzymy się organizacjom polskim istniejącym na przestrzeni lat i ich roli w procesie integracji miejscowej Polonii oraz przeanalizujemy rolę Kościoła rzymskokatolickiego w tym procesie.

Druga część niniejszego rozdziału będzie poświęcona współczesnej petersburskiej Polonii – sytuacji demograficzno-społecznej oraz organizacjom polonijnym. Całość niniejszego rozdziału służy głębszemu zrozumieniu korzeni historycznych oraz teraźniejszości petersburskiej Polonii, co stanowi jeden z czynników szkicujących tło i kontekst dla prowadzenia badań empirycznych nad polską mniejszością narodową mieszkającą w Petersburgu.

2.1. Perspektywa historyczna polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu

2.1.1. Polacy w Petersburgu – perspektywa historyczna

Analizując najpierw perspektywę historyczną, warto podkreślić, że Petersburg to miasto wielonarodowościowe i wielokulturowe od samego początku jego istnienia. Powstało ono jako miasto portowe łączące Rosję z Europą, dlatego było nazywane „oknem na Europę”. Petersburg, założony w 1703 roku, był zbudowany przez przedstawicieli różnych krajów – Rosji, Holandii, Francji, Włoch, Niemiec, Polski, Szwecji¹. Te osoby zostawały w mieście nad Newą tymczasowo lub na stałe i wносиły swój wkład nie tylko w budowanie architektury i infrastruktury, ale również i wielokulturowego wizerunku miasta. Petersburg z różnych powodów przyciągał także przybyszów z innych krajów, którzy stawali się częścią jego społeczeństwa.

¹ W. Michajlenko, *Место Санкт-Петербурга в районе Балтийского моря*, w: *Okno na Europę*, F. Apanowicz, Ż. Opacki (red.), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2006, s. 141.

Polacy zaczęli przybywać do miasta już w czasach jego założenia, jednak pierwsza znacząca fala migracji przypada na lata 30. XIX wieku². Historię petersburskich Polaków można podzielić na trzy etapy. Pierwszy z nich obejmuje okres od 1703 do roku 1918. Był on rozkwitem życia polonijnego w mieście. Charakteryzuje się wielością organizacji polonijnych, urozmaiconym zakresem ich działalności. W tym okresie liczebność Polaków w mieście osiągnęła swoje historyczne maksimum³. Drugi etap obejmuje lata 1918–1989. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku dla petersburskich Polaków pojawiła się możliwość powrotu do Ojczyzny i wielu z nich wróciło do Polski. To był początek zaniku życia polonijnego w mieście nad Newą⁴. W czasach radzieckich zniknęło ono niemal całkowicie, nie działały wówczas organizacje polonijne, a tożsamość polska często była ukrywana z obawy o bezpieczeństwo. Odrodzenie petersburskiej Polonii nastąpiło w czasach „pierestrojki” – po roku 1989 zaczął się trzeci etap życia polonijnego miasta, który nadal trwa. W mieście znowu powstały organizacje polonijne, zaczęły pojawiać się rozmaite inicjatywy i wydarzenia.

W ramach niniejszego podrozdziału historycznego zostanie opisany głównie pierwszy etap (1703–1918), to jest czas najbogatszy w rozmaite wydarzenia i inicjatywy polonijne w Petersburgu. Drugi etap zostanie scharakteryzowany krótko, ponieważ jest on okresem prawie całkowitego zaniku działalności organizacji polonijnych w mieście. Natomiast etapowi trzeciemu zostanie poświęcony osobny podrozdział, skupiający się na opisie współczesnej sytuacji mniejszości polskiej.

Opisując perspektywę historyczną polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu, warto najpierw przyjrzeć się powodom, dla których Polacy przyjeżdżali do miasta. Po pierwsze, po upadku powstania listopadowego w Królestwie Polskim możliwości kariery wojskowej lub urzędniczej były bardzo ograniczone⁵, dlatego Polacy przyjeżdżali do Petersburga w celu podjęcia pracy i zrobienia kariery. Po drugie, przyjeżdżali do stolicy ówczesnego Imperium Rosyjskiego w sprawach urzędowych⁶. Po trzecie, powodem przyjazdu Polaków do miasta nad Newą było podjęcie studiów wyższych. Polscy studenci zdobywali wykształcenie na różnych uczelniach miasta – takich jak Uniwersytet Petersburski, Instytut Technologiczny, Politechniczny, Leśny, Instytut Inżynierów Budownictwa oraz Instytut Inżynierów

² Т. Смирнова, *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX – начало XX века*, Санкт-Петербург: Издательство „Европейский Дом” 2013, s. 13.

³ В. Garczyk, *Polacy w Petersburgu od XVIII do początku XXI wieku. Historia, liczebność, struktura społeczna*, w: *Petersburg i Polska*, В. К. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 7.

⁴ Л. Базылев, *Поляки в Петербурге*, Санкт-Петербург: Издательство „Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ»” 2003, s. 370.

⁵ В. Garczyk, op. cit., s. 6.

⁶ К. Пожарский, *Несгибаемый настурь в Петербурге. Слуга Божий епископ Антоний Малецкий: 1861-1935*, Санкт-Петербург: Соларт 2010, s. 24.

Kolejnictwa⁷. Według Tamary Smirnowej na początku XX wieku na petersburskich uczelniach kształciło się ponad 2 tysiące Polaków⁸. Także w końcu XIX wieku w związku z rozwojem przemysłu do Petersburga zaczęli przybywać Polacy w celu podjęcia pracy jako robotnicy w fabrykach.

Niektóre z osób, które napływały do miasta, przebywały w nim tylko tymczasowo. Jednak wielu zostało na zawsze. Żeby zobrazować skalę osiedlania się Polaków w mieście, warto przyjrzeć się danym statycznym dotyczącym liczebności ich populacji. Bartłomiej Garczyk podaje następujące dane z pierwszego petersburskiego spisu ludności, który odbył się w 1869 roku: w mieście, które w tym momencie zamieszkiwało około 667 000 osób, Polaków było 17 400, co stanowiło 2,2% ogółu populacji⁹. Liczebność Polaków w Petersburgu osiągnęła historycznego maksimum w 1910 roku, kiedy wyniosła 65 000, co stanowiło 3,4% ogółu populacji miasta¹⁰.

Początkowo większość petersburskich Polaków stanowili przedstawiciele arystokracji i inteligencji¹¹. W Petersburgu mieszkało przez dłuższy lub krótszy czas wielu wybitnych przedstawicieli świata kultury – sztuki, muzyki, literatury. Również wielu miejscowych Polaków było związanych ze środowiskiem akademickim – uczonych oraz wykładowców uczelni wyższych¹², a także ze światem medycyny¹³. W mieście nad Newą mieszkało także wiele osób duchownych polskiego pochodzenia, ponieważ Petersburg stanowił centrum życia katolickiego w Imperium Rosyjskim. Wśród obcokrajowców mieszkających w Petersburgu dużą część stanowiły osoby wyznania rzymskokatolickiego. W 1918 roku w mieście było 16 parafii katolickich, a liczba wiernych należących do tych parafii wynosiła 80 000¹⁴. W Petersburgu znajdowała się siedziba arcybiskupa archidiecezji Mohylewskiej¹⁵, a także Mohylewskie Rzymskokatolickie Seminarium Duchowne oraz Rzymskokatolicka Akademia Duchowna¹⁶.

⁷ Т. Смирнова, op. cit., s. 15.

⁸ Ibidem, s. 15.

⁹ В. Garczyk, op. cit., s. 7.

¹⁰ Ibidem, s. 7.

¹¹ Ibidem, s. 8.

¹² Ibidem, s. 9.

¹³ Л. Базылев, op. cit., s. 270.

¹⁴ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь...*, s. 12.

¹⁵ К. Пожарский, *Католические церкви, часовни и духовенство в Российской Империи по состоянию на 1917 г. И в советский период в Могилёвской архиепархии и Тираспольской епархии. Книга памяти*, Санкт-Петербург: Свое издательство 2021, s. 15.

¹⁶ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь...*, s. 12.

Później, w drugiej połowie XIX wieku, struktura społeczna petersburskiej Polonii zaczęła ulegać zmianie. Jak było zaznaczone wyżej, ten czas charakteryzował się szybkim rozwojem przemysłu. W mieście zaczęły powstawać nowe fabryki i rozmaite przedsiębiorstwa przemysłowe, których liczba wyniosła 642 w roku 1900. Te nowopowstałe przedsiębiorstwa stwarzały miejsca zatrudnienia dla przedstawicieli zawodów robotniczych, dlatego przyciągały do miasta wiele osób chcących podjąć się tego rodzaju pracy. Jak opisuje T. Smirnova, ten proces „wywołał napływ ogromnej rzeszy wykwalifikowanej i niewykwalifikowanej siły roboczej”¹⁷. Wśród przybywających osób było również wielu Polaków – w 1897 roku już 47% petersburskiej Polonii stanowiły osoby o pochodzeniu chłopskim¹⁸. Kolejną grupą, która zaczęła w późniejszych latach przybywać do miasta w skali masowej, byli uchodźcy podczas I wojny Światowej. Według danych statystycznych ich liczba stanowiła 22 738¹⁹.

Warto podkreślić, że Polacy wnieśli znaczny wkład w życie i kulturę Petersburga oraz w kształtowanie jego wizerunku. Ich znaczna rola jest widoczna nawet w samym krajobrazie miasta, ponieważ architekci polscy byli zaangażowani w proces powstania wielu obiektów. Niektóre z obiektów przetrwały do dzisiaj i są nieodłączną częścią wizerunku miasta nad Newą. Obecność architektów polskich wyjaśnia się przede wszystkim tym, że wielu z nich przyjeżdżało do Petersburga jako studenci, w celu zdobycia wykształcenia na uczelniach wyższych, a po studiach część została i tworzyła w mieście. Dwoma uczelniami przyciągającymi przyszłych architektów były Akademia Sztuk Pięknych oraz Instytut Inżynierów Cywilnych (była Szkoła Budowlana). Architekci polscy, którzy po ukończeniu tych uczelni zostali w Petersburgu, pracowali przy projektach wielu kamienic, budynków użyteczności publicznej, gmachów administracyjnych, a także niektórych obiektów sakralnych. W celu zobrazowania skali danego zjawiska warto przytoczyć następujący przykład – tworzący na przełomie XIX i XX wieków architekt Otton Ignatowicz wznosił w mieście kilkadziesiąt kamienic²⁰, podobnie jak i Stefan Kryczyński, będący autorem około dwudziestu obiektów powstałych na początku XX wieku²¹. Na szczególną uwagę zasługuje działalność Mariana Peretiatkowicza oraz Mariana Lalewicza. Jak opisuje Małgorzata Omilanowska, ich „dzieła należą do najważniejszych i najwybitniejszych przykładów rosyjskiego neoklasycyzmu około

¹⁷ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 17.

¹⁸ Н. Юхнева, *Многонациональная столица империи, в: Многонациональный Петербург: История. Религии. Народы.*, И. Шангина (red.), Санкт-Петербург: Искусство-СПБ 2002, s. 100., cyt. za: Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 17.

¹⁹ Перепись беженцев в Петрограде. Петроград 1916, s. 20-21., cyt. za: Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 19.

²⁰ М. Omilanowska, *Działalność polskich architektów w Petersburgu w XIX i początku XX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, В. К. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 220.

²¹ *Ibidem*, s. 225.

1910 roku”²². Wśród najważniejszych dzieł zaprojektowanych przez polskich architektów są między innymi Dworzec Kolei Petersbursko-Warszawskiej, główny budynek dworcowy Dworcu Carskosielskiego (jedno z szczególnie znaczących dzieł secesji w architekturze rosyjskiej²³), neogotycki kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa, niektóre budynki Instytutu Politechnicznego, budynek Ministerstwa Handlu i Przemysłu oraz Dom Handlowy Mertensa.

Niektórzy z architektów polskich byli związani także z petersburskim środowiskiem akademickim. Wśród nich wymienić należy rektora Instytutu Technologicznego Lwa Szyszko, profesora Instytutu Inżynierów Cywilnych Stefana Gałęzowskiego oraz profesora Akademii Sztuk Pięknych Rudolfa Żelazewicza²⁴. Architekci polscy przejawiali zaangażowanie w miejscowym kręgu budowniczym, co wyrażało się poprzez ich udział w petersburskich wydarzeniach i zjazdach zawodowych²⁵.

Przykład architektów Polskich, którzy byli integralną częścią petersburskiego kręgu zawodowego, ilustruje aktywny udział Polaków w życiu petersburskim. Polacy byli również nieodłącznym elementem i innych sfer życia miasta nad Newą. Jednym z najjaskrawszych przykładów tego są także polscy naukowcy. Jak opisuje Zbigniew Opacki, uczeni Polacy wnieśli niekwestionowany, poważny wkład w rozwój i dorobek nauki rosyjskiej²⁶. Petersburg odgrywał kluczową rolę w rosyjskim życiu naukowym, ponieważ w mieście istniało kilkadziesiąt uczelni wyższych. Polscy uczeni byli obecni na wielu z nich, reprezentując różne dziedziny naukowe. W tym miejscu należy wymienić imiona kilku najwybitniejszych przedstawicieli świata nauki. Wśród nich są: Józef Julian Sękowski (1800–1858), jeden z najśłynniejszych orientalistów w Rosji; badacze języków wschodnich Zygmunt Smogorzewski (1884–1931) oraz Władysław Kotwicz (1872–1944); filolodzy, którzy wnieśli wkład w naukę na poziomie światowym – Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) i Tadeusz Zieliński (1859–1944); prawnicy Romuald Hube (1803–1890), Cyprian Zaborowski (1799–1866), Antoni Czajkowski (1816–1873), Ignacy Iwanowski (1807–1866), Włodzimierz Spasowicz (1829–1906) a także Leon Petrażycki (1867–1931), który jest autorem własnej szkoły filozofii prawa; a także matematyk Julian Sochocki (1842–1927); geolodzy Karol Bogdanowicz (1864–1947), Henryk Czczott (1875–1928) oraz Zygmunt Woysław (1850–1904); przedstawiciele nauk medycznych – oftalmolog Kazimierz Noiszewski (1859–1930)

²² Ibidem, s. 226.

²³ Ibidem, s. 221.

²⁴ M. Omilanowska, op. cit., s. 217-225.

²⁵ Ibidem, s. 227.

²⁶ Z. Opacki, *Polacy w życiu naukowym i technicznym Petersburga*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 276.

oraz chirurg Józef Ziemacki (1865–1925)²⁷. W świecie medycyny wkład polskich uczonych jest bardzo znaczny w zakresie psychiatrii – jak opisuje Z. Opacki, „niewątpliwie największy wpływ specjaliści polskiego pochodzenia wywarli na ukształtowanie silnego ośrodka badawczego oraz klinicznego w zakresie psychiatrii i chorób psychicznych”²⁸, przy czym można przytoczyć nazwiska Józefa Mianowskiego (1804–1879), Jana Balińskiego (1827–1902) oraz Jana Lucjana Mierzejewskiego (1838–1908). Niniejsza lista nie wyczerpuje nazwisk wszystkich polskich uczonych prowadzących swoją działalność naukową w Petersburgu, jednak obrazuje skalę ich wkładu w petersburskie życie naukowe. Bardzo znaczącym aspektem jest to, że byli oni zintegrowani w lokalnym kręgu naukowo-akademickim. Część z nich pełniła rolę profesorów na uczelniach miasta, obejmowała stanowiska kierownicze na nich i – co jest istotne, te osoby cieszyły się uznaniem ze strony studentów i współpracowników. W związku z tym polscy uczeni stanowią jeszcze jeden przykład tego, że petersburscy Polacy nie byli odizolowani, zamknięci w własnym kręgu mniejszościowym, wręcz przeciwnie – odgrywali znaczącą rolę w społeczeństwie przyjmującym.

Petersburscy Polacy stanowili także ważną część lokalnego życia kulturalnego, wielu z nich uzyskało uznanie w sferze muzyki i sztuki. Jedną z kluczowych postaci petersburskiego życia muzycznego była Maria Szymanowska (1789–1831), polska pianistka, która osiedliła się w mieście nad Newą. Stopień jej uznania ilustruje ten fakt, że jedną z jej uczennic była córka ówczesnego cara – Maria Nikołajewna²⁹. Jej twórczość cieszyła się popularnością wśród słuchaczy i recenzentów, a „jej dom stał się centrum życia kulturalnego zamieszkałych w Petersburgu i przyjeżdżających tutaj Polaków”³⁰. Oprócz Marii Szymanowskiej wśród muzyków, którzy zajmowali znaczące miejsce w petersburskim życiu kulturalnym, należy wymienić braci Michała (1788–1856) i Mateusza (1794–1866) Wielhorskich, którzy prowadzili salon muzyczny, przy czym Mateusz Wielhorski był współzałożycielem Rosyjskiego Towarzystwa Muzycznego. Inny polski muzyk i kompozytor, Józef Kozłowski (1757–1831), zajmował wysokie stanowiska w dyrekcji teatrów dworskich. Przykładem muzyka cieszącego się uznaniem w mieście nad Newą był także Henryk Wieniawski (1835–1880), skrzypek zatrudniony w zespole teatru carskiego, a także pierwszy profesor skrzypiec w miejscowym konserwatorium³¹.

²⁷ Ibidem, s. 269-275.

²⁸ Ibidem, s. 275.

²⁹ Л. Базылев, *op. cit.*, s. 125.

³⁰ Ibidem, s. 127.

³¹ R. Suchowiejko, *W salonach, na koncertach i w operze. Polskie ślady w kulturze muzycznej Petersburga XIX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 242-248.

Nie tylko wielu polskich muzyków, ale również i artystów związało swoje życie z Petersburgiem. Jednakże w przypadku artystów większość przebywała w tym mieście podczas studiów, a później szukała możliwości kariery w innych miastach i krajach. Uczelnią, na której zdobyło wykształcenie wielu polskich artystów, była Akademia Sztuk Pięknych. Jednym z najbardziej znanych jej absolwentów-Polaków był Henryk Siemiradzki (1843–1902). Mimo tego, że po studiach artysta opuścił Petersburg, pozostawał z nim związany, regularnie przesyłając swoje dzieła i odwiedzając miasto³². Wśród innych polskich artystów, którzy zdobyli wykształcenie w Petersburgu, byli Ksawery Jan Kaniewski (1805–1867), Tadeusz Gorecki (1825–1868), Bolesław Rusiecki (1824–1913), Józef Budkiewicz (1841–1985), Eligiusz Niewiadomski (1869–1923) oraz wiele innych. Pobyt i studia w Petersburgu wpłynęły na twórczość artystów, a niektórzy z nich zostawili swój ślad w artystycznym życiu miasta. Tak było np. w przypadku wyżej wspomnianych: Henryka Siemiradzkiego, którego wystawy „zawsze stawały się ważnym wydarzeniem, ... przyciągały tłumy widzów”³³, a także Tadeusza Goreckiego, biorącego udział w dekoracji wnętrza soboru św. Izaaka³⁴ – do dzisiaj jednego z najważniejszych zabytków i wizytówek miasta.

Jak wynika z powyższego, Polacy byli aktywnie zaangażowani w życie Petersburga w różnych jego sferach, przy czym opisane trzy – architektura, nauka oraz kultura – nie są jedynymi obszarami wpływu Polaków. Te trzy sfery zostały wybrane ze względu na to, iż miały największe oddziaływanie na życie społeczne w Petersburgu. Natomiast należy podkreślić, że Polacy byli reprezentowani różnych grup społecznych oraz różnych sfer działalności zawodowej i poprzez swoją obecność wnieśli wkład w każdą z nich.

Jednakże taki aktywny udział Polaków w społeczeństwie przyjmującym nie zmniejsza znaczenia, jakie miało dla nich zachowanie tożsamości narodowej. Miejscowych Polaków – przedstawicieli różnych grup społecznych – łączyła chęć podtrzymywania świadomości narodowej, pielęgnacji kultury, tradycji, języka. Oprócz tego łączył ich ten specyficzny rodzaj sytuacji życiowej, jakim było przebywanie za granicą, które wywołuje rozmaite trudności oraz, co z tym się wiąże, potrzebę wsparcia i pomocy. W tym celu w Petersburgu powstał szereg organizacji stworzonych przez Polaków dla Polaków. Oprócz działalności pomocowej stwarzały one możliwość integracji mniejszości polskiej w Petersburgu, to jest były miejscem spotkania i poznania ludzi z tego samego kraju pochodzenia i stanowiły centrum życia

³² D. Konstantynów, *Nie tylko Siemiradzki. Artyści-Polacy w Petersburgu 1830 – 1918*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 193.

³³ Ibidem, s. 193.

³⁴ D. Konstantynów, op. cit., s. 189.

polskiego w mieście. W rozpatrywanym okresie (1703–1918) w mieście istniało kilkadziesiąt organizacji tego rodzaju³⁵. Rozkwit ich działalności przypada na koniec XIX – początek XX wieku. Te organizacje oraz ich działalność zostaną opisane szerzej w osobnym podrozdziale niniejszej pracy (2.1.2. *Organizacje polskie w Petersburgu w perspektywie historycznej*).

Jako drugi etap historii Polaków w Petersburgu można wyodrębnić okres 1918–1989. Jest to czas zaniku działalności organizacji polonijnych oraz życia polonijnego w mieście. Jak zostało zaznaczone, z powodu odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku dla petersburskich Polaków pojawiła się możliwość powrotu do Polski. Dotyczyło to nie tylko uchodźców przybyłych do miasta z powodu I wojny światowej, ale także i mieszkańców Petersburga polskiej narodowości, którzy wybrali polskie obywatelstwo³⁶. W związku z tym wiele petersburskich Polaków opuściło miasto, a część organizacji polskich przestała istnieć, co było początkiem wieloletniej przerwy życia polonijnego. Należy podkreślić, że nie wszyscy miejscowi Polacy wyjechali, znaczna ich część pozostała w mieście. Jednak polskie życie miasta (działalność organizacji, rozmaite wydarzenia i inicjatywy polonijne) stawało się coraz bardziej utrudnione i nawet niemożliwe, ponieważ sytuacja polityczna w kraju uległa drastycznej zmianie. Jak opisuje T. Smirnova, ta sytuacja zmuszała Polaków do ukrywania swojej narodowości i podczas spisu ludności w 1939 roku wielu z nich wskazało narodowość rosyjską w celach bezpieczeństwa³⁷. W związku z tym trudno jest oszacować ich realną liczebność w mieście. Według spisu ludności z 1939 roku jako Polacy zadeklarowały się 20 600 mieszkańcy Petersburgu³⁸, podczas spisu z 1959 roku – 11 700 osób³⁹. W kolejnych spisach ludności liczba osób identyfikujących się jako Polacy ulegała zmniejszeniu⁴⁰. Ożywienie życia polskiego, przejawiające się poprzez inicjatywy zarówno instytucjonalne, jak i nieformalne, nastąpiło po 1989 roku, co rozpoczęło trzeci etap historii petersburskiej Polonii. Ten okres zostanie opisany w osobnej części niniejszej pracy (2.2. *Współczesna perspektywa polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu*).

³⁵ B. Garczyk, op. cit., s. 9.

³⁶ Т. Смирнова, op. cit., s. 19.

³⁷ Ibidem, s. 24.

³⁸ Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. М., 1992, Табл. 16., cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 24.

³⁹ Т. Смирнова, op. cit., s. 24.

⁴⁰ Ibidem, s. 24.

2.1.2. Organizacje polskie w Petersburgu w perspektywie historycznej

Sytuacja życia poza krajem pochodzenia stawiała przed petersburskimi Polakami rozmaite wyzwania i trudności, co stwarzało specyficzne potrzeby tej grupy. Próbą odpowiedzi na te potrzeby i rozwiązania trudności była i pozostaje działalność organizacji stworzonych przez Polaków i dla Polaków, czyli organizacji polonijnych. Przez czas obecności Polaków w Petersburgu w tym mieście istniało kilkadziesiąt organizacji tego typu. W odniesieniu do pierwszego wyodrębnionego okresu historii Polaków w mieście nad Newą, czyli lat 1703–1918, należy stwierdzić, że właśnie wtedy w mieście istniało najwięcej organizacji polskich. Charakter ich działalności obejmował szerokie spektrum rozwiązywanych przez nie zadań i przybierał różne formy, co poniżej zostanie opisane szczegółowo. Jednak najpierw warto podkreślić, że aspektem łączącym dane organizacje jest to, że odegrały one kluczową rolę w procesie integracji mniejszości polskiej w Petersburgu, przy czym tę integrację można rozpatrywać w dwóch kategoriach – jako wewnątrzgrupową i również jako integrację w społeczeństwie przyjmującym, czyli „na zewnątrz” grupy.

Przez integrację wewnątrzgrupową rozumie się, po pierwsze, to, że te organizacje stwarzały możliwość spotkania i poznania ludzi z tego samego kraju pochodzenia, czyli Polaków mieszkających w Petersburgu. Polacy zakładali organizacje, zajmowali się sprawami organizacyjnymi, prowadzili działalność, na przykład pełniąc rolę nauczycieli w organizacjach o charakterze edukacyjnym. Poprzez wspólną działalność organizacje polonijne stawały się platformą poznania i komunikacji ludzi. Po drugie, te organizacje ogrywały ważną rolę w podtrzymaniu tożsamości narodowej, ponieważ były miejscem umożliwiającym pielęgnację kultury i języka ojczystego. To odbywało się poprzez wspólne obchodzenie świąt narodowych i religijnych, rozmowy w języku polskim, a także nauczanie języka polskiego dzieci (a w niektórych organizacjach także i urodzonych już w Petersburgu dorosłych).

Oprócz procesu integracji miejscowych Polaków ze sobą, czyli integracji wewnątrzgrupowej, organizacje polonijne także przyczyniały się do procesu integracji niniejszej grupy mniejszościowej w społeczeństwie rosyjskim. To oznacza, że okazywały one nowoprzybyłym Polakom pomoc w odnalezieniu swojego miejsca w nowym mieście. Niektóre organizacje pomagały w poszukiwaniu pracy (np. Komitet pomocy w poszukiwaniu pracy)⁴¹,

⁴¹ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 51.

a także miejsc zamieszkania – takich jak akademiki, schroniska (np. Ognisko Rodzinne)⁴². Miejsca zamieszkania tego typu mają charakter raczej tymczasowy, jednak to mogło stanowić pewien etap przejściowy dla mniej zamożnych imigrantów podczas poszukiwań pracy, będącej źródłem stałego dochodu. Także organizacje polonijne okazywały pomoc finansową (np. Fundusz pomocy studentom)⁴³ oraz edukacyjną (np. Zakłady Wychowawczo-Rzemieślnicze ks. Maleckiego)⁴⁴.

W swojej działalności wiele organizacji łączyło realizację zadań ukierunkowanych na integrację zarówno wewnątrz grupy, jak i na zewnątrz. Jednym z najlepiej ilustrujących to przykładów są polskie związki zawodowe, naukowe i artystyczne. Z jednej strony stwarzały one przestrzeń dla poznania ludzi, a z drugiej przyczyniały się do podwyższenia pozycji, statusu w społeczeństwie przyjmującym (poprzez doskonalenie umiejętności zawodowych, twórczych, promocję osiągnięć naukowych). Warto także podkreślić, że w czasach początków samoorganizacji Polaków w Petersburgu działały organizacje, wśród których nie wszystkie były organizacjami polonijnymi *sensu stricto*, to jest stworzonymi przez Polaków i dla przedstawicieli mniejszości polskiej. Istniały inicjatywy organizacji pomocowych, które kierowały swoją działalność nie tylko do osób polskiego pochodzenia, ale do osób potrzebujących pomocy bez względu na narodowość. Jednak rozpatrując tematykę organizacji polonijnych w Petersburgu, warto wziąć pod uwagę i opisać także i organizacje tego typu, ponieważ będąc stworzone przeważnie przez Polaków, odgrywały one ważną rolę w procesie integracji wewnątrzgrupowej i tym samym stanowiły istotną część składową petersburskiego życia polonijnego. Poniżej zostaną opisane wybrane poszczególne organizacje polskie istniejące w Petersburgu na przestrzeni lat, a także konkretne zadania, które one realizowały w swojej działalności. Warto podkreślić, że przedstawiony materiał nie obejmuje całości organizacji polskich istniejących w okresie 1703–1918. W tym przedziale czasowym istniały także i inne organizacje, jednak nie zostały one opisane w ramach niniejszej pracy ze względu na słabo zauważalną aktywność. Dla systematyzacji wielości organizacji, zostaną one opisane z podziałem na kategorie na podstawie klasyfikacji T. Smirnowej: organizacje dobroczynne, związki zawodowe, organizacje edukacyjne, kluby polskie, organizacje sportowe i młodzieżowe, towarzystwa kobiet oraz organizacje czasów I wojny światowej.

Co do organizacji dobroczynnych, największą z nich było Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny. Towarzystwo powstało w 1884

⁴² Ibidem, s. 98.

⁴³ Ibidem, s. 53.

⁴⁴ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь...*, s. 50.

roku z inicjatywy redaktorów polskiej gazety „Kraj” ukazującej się w Petersburgu. Redaktorzy apelowali do czytelników o wniesienie dobrowolnych wpłat, z których został utworzony kapitał ustawowy Towarzystwa⁴⁵. Celem Towarzystwa było okazywanie pomocy Petersburskim katolikom, którzy tej pomocy potrzebowali. Towarzystwo pomagało osobom potrzebującym w zakresie finansowym, a także w poszukiwaniu pracy, dawało miejsce zamieszkania dzieciom z ubogich rodzin i sierotom oraz osobom starszym, a także prowadziło działalność edukacyjno-wychowawczą. Realizacją tak różnorodnych celów zajmował się cały szereg organizacji, które powstały w ramach Towarzystwa Dobroczynności. Środki finansowe na prowadzenie działań były pozyskiwane poprzez dobrowolne ofiary, wkłady członków Towarzystwa oraz dochody uzyskane za pomocą wydarzeń charytatywnych (koncertów, spektakli itd.)⁴⁶. Wśród organizacji działających w ramach Towarzystwa należy wymienić Akademię Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności, Komitet pomocy w poszukiwaniu pracy, Fundusz pomocy studentom, Koło pomocy uczącej się młodzieży, Tanią Stołówkę dla studentów Polaków, Szkołę i Akademię dla dziewcząt, Opiekę lekarską, Opiekę Pośredniczącą. Niektóre z tych organizacji prowadziły działalność jednocześnie w kilku kierunkach i oprócz dążenia do głównego celu także realizowały zadania formalnie nieobjęte regulaminem. Tak np. Tania Stołówka dla studentów Polaków pomimo dostarczania możliwości taniego lub nawet darmowego wyżywienia była także miejscem integracji polskojęzycznych studentów (z Polski, Litwy, Białorusi, Ukrainy), gdzie odbywały się spotkania i wspólnie obchodzono święta.

Innym zasługującym na szczególną uwagę przykładem organizacji łączącej kilka kierunków działań były Zakłady Wychowawczo-Rzemieślnicze ks. Maleckiego (także działające w ramach Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności). Zakłady zostały założone w 1891 roku przez księdza Antoniego Maleckiego. Celem tej organizacji było okazywanie pomocy dzieciom z ubogich rodzin i sierotom. Zakłady były nie tylko miejscem zamieszkania dla dzieci, ale również prowadziły działalność edukacyjną. Cechą charakterystyczną Zakładów było to, że edukacja polegała nie tylko na nauce przedmiotów szkolnych, ale także na nauczaniu dzieci zawodów rzemieślniczych, co odgrywało kluczową rolę dla wychowanków w życiu samodzielnym po opuszczeniu placówki. Co więcej, organizacja sama troszczyła się o ich przyszłość – po ukończeniu przez wychowanków-sierot 14 roku życia Zakłady znajdowały dla nich miejsce pracy albo miejsce dalszej nauki w dziele rzemieślniczym⁴⁷. Zasługuje na uwagę także fakt, że w ramach działalności tej organizacji

⁴⁵ Л. Базылев, op. cit., s. 214, 403., cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 43.

⁴⁶ Т. Смирнова, op. cit., s. 44.

⁴⁷ Ibidem, s. 58.

w 1905 roku w Petersburgu zostało założone jedyne do 1915 roku gimnazjum polskie w Imperium.

Opisując polskie organizacje dobroczynne w Petersburgu, warto podkreślić, że organizacje tego typu istniały i poza ramami opisanego wyżej Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny. Jednym z przykładów jest Schronisko dla dzieci obu płci (przy kościele św. Kazimierza), które prowadziło działalność zbliżoną do Zakładów Rzemieślniczych ks. Maleckiego pod kątem realizowanych zadań. Placówka również była jednocześnie akademikiem i miejscem edukacji dzieci, zarówno szkolnej, jak i zawodowej. Jako inne przykłady polskich organizacji dobroczynnych, które działały poza Towarzystwem Dobroczynności, można wymienić Kółko dobroczynności i opieki nad biednymi dziećmi wyznania rzymskokatolickiego w Petersburgu, Towarzystwo św. Wincentego á Paulo oraz Rzymskokatolickie stowarzyszenie „Oświata”.

Kolejną kategorię organizacji polskich w Petersburgu stanowiły związki zawodowe. Do organizacji tego typu należy Związek Polskich Lekarzy i Przyrodników. Warto podkreślić, że przed rozpoczęciem I wojny światowej była to najliczniejsza organizacja polska w mieście, licząca 250 osób⁴⁸. W ramach działalności Związek organizował spotkania, na których były wygłaszane referaty naukowe. Tematyka badań, którymi zajmował się Związek, dotyczyła medycyny, higieny, badań przyrodniczo-historycznych oraz etnologicznych. Warto także podkreślić, że członkowie Związku uczestniczyli w ogólnokrajowych wydarzeniach w Polsce. Można stwierdzić, że poprzez podwyższenie poziomu wiedzy zawodowej członków organizacji działalność Związku przyczyniała się do polepszenia ich pozycji w społeczeństwie przyjmującym, co jest ważnym aspektem dotyczącym roli tej organizacji w procesie integracji miejscowych Polaków. Jak zostało opisane, można to stwierdzić nie tylko w odniesieniu do Związku Polskich Lekarzy i Przyrodników, ale również do każdej organizacji tego typu, ponieważ wszystkie one poprzez wzajemną wymianę wiedzy swoich uczestników przyczyniały się do podwyższenia poziomu kompetencji oraz pomagały znaleźć uznanie w miejscowych kręgach naukowych i zawodowych.

Jako inny przykład organizacji tego typu wymienić można Opiekę lekarską, istniejącą w ramach Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Organizacja zrzeszała polskich lekarzy mieszkających w Petersburgu. Kolejnymi przykładami są Koło Adwokatów oraz Stowarzyszenie Prawników-Polaków, które w swojej działalności były związane

⁴⁸ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 111.

z miejscowym kręgiem uniwersyteckim⁴⁹. W Petersburgu istniały także Koło Inżynierów i Techników Polskich oraz Koło architektów, które skupiały się na tematyce zawodowej członków tych organizacji⁵⁰.

W Petersburgu działały także organizacje, skupiające się przede wszystkim na działalności edukacyjnej. Wśród nich można wymienić Polską Macierz Szkolną, Wyższe Kursy Polskie oraz Polski Uniwersytet Ludowy. Działalność Polskiej Macierzy Szkolnej była skierowana do szkół podstawowych dla dzieci polskiego pochodzenia. W tych szkołach odbywała się nauka języka polskiego, dużą wagę przywiązywano do obchodzenia dat ważnych pod kątem polskiej historii i kultury. W gimnazjach funkcjonujących w ramach Macierzy odbywało się nauczanie historii polskiej. Co więcej, w czasach I wojny światowej udało się uzyskać pozwolenie miejscowych władz na nauczanie w szkołach Macierzy wszystkich przedmiotów w języku polskim. W 1917 roku w Petersburgu i na jego przedmieściach funkcjonowały 24 szkoły podstawowe Macierzy. Polska Macierz Szkolna została zlikwidowana w 1918 roku⁵¹.

Kolejna polska organizacja edukacyjna, Wyższe Kursy Polskie została utworzona w 1916 roku przez inną organizację, Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury. Wyższe Kursy Polskie były swojego rodzaju uczelnią wyższą, skupiającą się na nauczaniu języka polskiego oraz przedmiotów dotyczących polskiej historii i kultury. Kierownictwo i kadra profesorska Kursów składały się z profesorów Polaków, wśród których należy wymienić filologa o światowej sławie Jana Niecisława Ignacego Baudouina de Courtenay. Nauka na Wyższych Kursach Polskich cieszyła się wielkim zainteresowaniem ze strony petersburskich Polaków, przy czym została szczególnie podkreślona przyjazna atmosfera panująca na Kursach, co sprzyjało integracji wewnętrznej miejscowej Polonii⁵².

Podobny do Wyższych Kursów Polskich charakter działalności miał Polski Uniwersytet Ludowy, który organizował zajęcia o zbliżonej tematyce⁵³. Te wymienione wyżej organizacje skupiały się na edukacji narodowej z zakresu języka, kultury i historii, przy czym obejmowały różne grupy wiekowe – Polska Macierz Szkolna zajmowała się kształceniem dzieci w wieku szkoły podstawowej, natomiast Wyższe Kursy Polskie oraz Polski Uniwersytet Ludowy prowadziły edukację dorosłych. Działalność tych organizacji wspomagała podtrzymanie tożsamości narodowej grupy, przyczyniała się do zachowania świadomości jej członków jako polskiej grupy mniejszościowej, co ma istotne znaczenie dla przetrwania grupy.

⁴⁹ Ibidem, s. 125-128.

⁵⁰ Ibidem, s. 140, 143.

⁵¹ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 118-125.

⁵² Ibidem, s. 133-138.

⁵³ Ibidem, s. 139.

Podobne znaczenie związane z zachowaniem tożsamości narodowej miały polskie zgromadzenia publiczne i kluby polskie, które skupiały się jednak w swojej działalności na innych aspektach. Do tej kategorii należały, między innymi, Dom Polski „Ognisko” oraz Klub Robotniczy „Promień”. Dom Polski „Ognisko” został otworzony w 1907 roku. Charakter działalności tej organizacji był przeważnie społeczno-kulturalny. „Ognisko” organizowało odczytania referatów o tematyce dotyczącej życia społecznego, a także wiele wydarzeń kulturalnych – wystawy, koncerty, bale. Wydarzenia organizowane przez „Ognisko” cieszyły się ogromną popularnością wśród petersburskiej Polonii. Udostępniało ono także pomieszczenia innym organizacjom polskim działającym w mieście, które traktowały Dom Polski jako wspólny Dom⁵⁴.

Inny klub polski istniejący w Petersburgu od 1908 roku to Klub Robotniczy „Promień”. W Petersburgu mieszkało wielu Polaków wykonujących zawody robotnicze oraz przedstawiciele inteligencji technicznej. Klub „Promień” został utworzony przez te grupy i dla nich. Pierwotnie założyciele organizacji przewidywali bardzo szeroki zakres działań, który obejmowałby pomoc w wielu sferach życia polskich robotników. Jednak realne możliwości mocno ograniczyły pierwotne założenia i organizacja skupiła się przede wszystkim na działalności kulturalno-oświatowej – organizowała bale, spektakle i inne wydarzenia kulturalne dla dzieci i dorosłych. Od czasów I wojny światowej działalność „Promienia” poszerzyła się o pomoc ofiarom wojny oraz o aspekty polityczne. Jednakże działalność kulturalno-oświatowa była nadal kontynuowana⁵⁵. Poprzez skupianie się na aspektach kulturowych Dom Polski „Ognisko” oraz Klub Robotniczy „Promień” stwarzały przestrzeń dla poznania się i integracji ze sobą Polaków mieszkających w Petersburgu, co umożliwiała nawiązanie i zacieśnianie więzi interpersonalnych. W efekcie tego rodzaju działalność sprzyjała zachowaniu odrębności kulturowej grupy oraz jej przetrwaniu.

Następną kategorię organizacji polskich istniejących w Petersburgu stanowiły organizacje sportowe i młodzieżowe. Ten typ organizacji skupiał się przede wszystkim na działalności wśród młodzieży polskiej. Istnienie organizacji specjalnie zorientowanych na młodzież jako grupę docelową wydaje się być bardzo istotne z punktu widzenia przetrwania grupy mniejszościowej. Bowiem dla zachowania i przekazania tożsamości narodowej następnym pokoleniom kluczowa jest kwestia pracy z młodzieżą. Organizacje polskie, zarówno jak i rodzina, odgrywały istotną rolę w procesie przekazywania kultury polskiej młodzieży,

⁵⁴ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 150-158.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 159-167.

mieszkającej w mieście nad Newą. Wśród nich istniały Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół Polski”, Chorągiew Harcerska, Klub Młodzieży Akademickiej oraz Koło Artystyczne Młodzieży Polskiej.

„Sokół Polski” działający w Petersburgu od 1906 roku organizował przede wszystkim zajęcia i wydarzenia sportowe, przy czym głównym kierunkiem działań była gimnastyka. „Sokół” nie był inicjatywą petersburską – pierwotnie ruch „sokolstwa” narodził się w Czechach, a organizację „Sokołów” istniały w wielu krajach Europy. W swojej działalności „Sokół Polski” w Petersburgu kładł znaczny nacisk na pracę z dziećmi i młodzieżą, ponieważ w opinii kierownictwa organizacji, sport ma ogromne znaczenie w kontekście wychowania i jego uprawianie ma ważną rolę w okresie становienia osobowości. Oprócz organizacji wydarzeń sportowych, „Sokół” także aktywnie zajmował się działalnością kulturalno-oświatową, w ramach której odbywały się bale, wieczory, koncerty, zabawy dla dzieci. Jak odnotowują badacze tej organizacji, jej działalność miała mocny aspekt integracyjny poprzez wspólne zainteresowania jej członków oraz wspólne spędzanie czasu wolnego⁵⁶.

Inną inicjatywą skierowaną do petersburskiej młodzieży polonijnej była Chorągiew Harcerska. Jej działalność była bardzo zbliżona do „Sokoła Polskiego”. Podobnie jak „Sokół” ten ruch utworzył się poza granicami Rosji. Harcerstwo narodziło się w Polsce w 1910 roku. W Petersburgu pojawiło się w 1916 roku i istniało przez niedługi czas – najprawdopodobniej do 1918 roku. W tym okresie harcerstwo prowadziło działalność skupiającą się przeważnie na wydarzeniach sportowych, a grupą wiekową uczestniczącą w tej działalności była młodzież.

Również dla tej grupy wiekowej w Petersburgu istniał Klub Młodzieży Akademickiej. W 1917 roku petersburska młodzież polonijna otrzymała w darze budynek, który stał się Domem Młodzieży Polskiej „Zgoda”. Ten dar został ofiarowany przez mecenasa Karola Jaroszyńskiego. Przez Dom „Zgoda” w tymże roku została założona organizacja Klub Młodzieży Polskiej. Ta organizacja skupiała się na aspektach kulturalno-oświatowych. Była skierowana do osób w wieku przeważnie studenckim. Oprócz Klubu Młodzieży Polskiej w Domu „Zgoda” prowadziła działalność redakcja czasopisma „Młode Siły”, a także pomieszczenia Domu były użytkowane w celu organizacji wydarzeń sportowych przez inne organizacje polskie, między innymi przez „Sokół Polski”⁵⁷.

Następną organizacją zrzeszającą miejscową młodzież polonijną było Koło Artystyczne Młodzieży Polskiej, które istniało w Petersburgu od 1917 roku. Zasluguje na uwagę fakt, że

⁵⁶ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 181.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 193-195.

organizacja została utworzona z inicjatywy samej młodzieży. Koło Artystyczne prowadziło działalność w czterech kierunkach, które były reprezentowane przez koło architektury, sztuki, muzyki oraz filozofii sztuki. Członkowie organizacji wykazywali się dużym zaangażowaniem, inicjowali wiele wydarzeń. Wydarzenia łączyły aspekty teoretyczne z praktycznymi – odbywały się odczytania referatów oraz były prowadzone zadania twórcze⁵⁸. Uczestnictwo w tej oraz wyżej wymienionych organizacjach pracujących z młodzieżą nie tylko realizowało rozwój konkretnych umiejętności (sportowych lub artystycznych), ale również stwarzało dla miejscowej młodzieży polonijnej możliwość praktykowania języka polskiego i głębszego poznania kultury polskiej.

Kolejną kategorię organizacji polskich w Petersburgu reprezentują stowarzyszenia kobiet. Przy Rzymskokatolickim Stowarzyszeniu Dobroczynności istniało Kółko Pań (inna nazwa – Komitet Damski), skład którego stanowiły żony miejscowych Polaków o wysokim statusie społecznym. Kółko zajmowało się opieką dzieci, która wyrażała się poprzez organizację szkoły podstawowej oraz schroniska dla dziewcząt. Kółko Pań organizowało akcje charytatywne w celu zebrania środków dla utrzymania tych placówek. Oprócz tego Komitet Damski organizował i inne wydarzenia – koncerty, bale, spektakle. Odbywało się to również w celu uzyskania środków finansowych, które były użytkowane dla działalności Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Wydarzeniem organizowanym przez Kółko Pań zasługującym na szczególną uwagę był coroczny Bal Polski. Bal miał szczególne znaczenie, ponieważ cieszył się znaczną popularnością nie tylko wśród Polonii, ale również petersburskiej arystokracji oraz miejscowego kręgu dyplomacji⁵⁹. W związku z tym można mówić o znaczeniu tego wydarzenia dla uznania i statusu miejscowych Polaków w społeczeństwie przyjmującym.

W mieście działały także takie organizacje, jak Związek Kobiet Polskich oraz Związek Równouprawnienia Kobiet, które zajmowały się kwestiami życia polskich kobiet w Petersburgu oraz sprawami dotyczącymi ich praw. Inna organizacja Stowarzyszenie Polek „Spójnia” również kierowała swoją działalność do Polek w Petersburgu, ale grupą docelową były studentki. Stowarzyszenie pomagało w kwestiach praktycznych, takich jak znalezienie miejsca zamieszkania i pracy, a także organizowały spotkania informacyjne, podczas których studentki mogły dowiedzieć się na temat życia w mieście nad Newą oraz poznać inne młode Polki⁶⁰. Następną organizacją to Petersburskie Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Ochrony Kobiet, również prowadząca działalność pomocową. Towarzystwo opiekowało się moralną

⁵⁸ Ibidem, s. 195-196.

⁵⁹ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 86-92.

⁶⁰ Ibidem, s. 101-106.

stroną życia kobiet, uprzedzając przed niebezpieczeństwem, które mogło spotkać je w stolicy oraz okazując pomoc tym, które już padły ofiarami wykorzystania. W mieście działalność prowadziło także Petersburskie Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Ochrony Kobiet, które było założone przez Polaków dla kobiet o wyznaniu rzymskokatolickim, wśród których były przeważnie osoby polskiej narodowości. Organizacja prowadziła przede wszystkim działalność praktyczną – zostały utworzone biuro pomocy w poszukiwaniu pracy, schroniska, stołówka, to jest była okazywana pomoc mająca na celu umożliwienie samodzielnego i niezależnego życia kobiet w Petersburgu⁶¹.

Większość z wyżej wymienionych organizacji kobiet – Związek Kobiet Polskich, Związek Równouprawnienia Kobiet, Stowarzyszenie Polek „Spójnia” oraz Petersburskie Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Ochrony Kobiet – były zorientowane na działalność wewnątrz grupy mniejszościowej, czyli wśród kobiet polskich. Analizując ich działalność, można stwierdzić, że najważniejszymi realizowanymi przez nie funkcjami były: pomocowa, informacyjna oraz integracyjna. Działalność na zewnątrz grupy mniejszościowej prowadziła tylko jedna organizacja kobieca – Kółko Pań przy Rzymskokatolickim Stowarzyszeniu Dobroczynności, która zajmowała się organizacją Balu Polskiego, odgrywającego ważną rolę w kulturalnym życiu petersburskim, nie tylko polonijnym.

Zanim zostanie opisana ostatnia kategoria organizacji, która wraz z końcem swojej działalności zamyka okres rozkwitu organizacji polskich w mieście, warto zwrócić uwagę na to, że nie można wyobrazić sobie petersburskiego życia polonijnego bez prasy wydawanej w języku polskim. Szczególne miejsce w historii petersburskiej prasy polskiej zajmuje, między innymi, czasopismo „Kraj”, ponieważ ten periodyk był obecny przez znaczny okres czasowy – 27 lat (1882–1909). Treść czasopisma obejmowała szeroki zakres tematyczny i składała się z artykułów o tematyce społeczno-politycznej, ekonomicznej, literacko-naukowej, a także z kroniki lokalnej, beletrystyki, rubryki oświatowej, kościelnej, prawnej oraz innych⁶². Jednakże swoboda publikowanych treści była dość mocno ograniczona przez miejscowe władze. kierownictwo „Kraju” zobowiązane było np. do omijania tematów związanych z nastawieniem Polaków do polityki oraz aspektów socjalnych ówczesnej Rosji⁶³. Mimo tej specyfiki funkcjonowania periodyku, odgrywał on ważną rolę kulturalno-oświatową. Należy zauważyć, że w „Kraju” publikowali znani przedstawiciele świata literatury polskiej – Eliza

⁶¹ Т. Смирнова, op. cit., s. 93-101.

⁶² M. Banaszkiwicz, *Prasa, wydawnictwa, księgarnie i polskie środowisko wydawnicze w Petersburgu*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s.110.

⁶³ Л. Базылев, op. cit., s. 262.

Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Józef Ignacy Kraszewski, Jan Kasprówic, Bolesław Prus, Artur Oppman, Teodor Tomasz Jeż, Kazimierz Tetmajer oraz inni⁶⁴. Również i naukowcy polscy publikowali w tym czasopiśmie. Jak opisuje Ludwik Bazylow, wśród nich byli „historyk literatury Stanisław Tarnowski, historyk Kazimierz Jarochoński, filolog Jan Łoś, filozof Adam Marburg, autor licznych artykułów historycznych Tokarzewicz”⁶⁵. Należy podkreślić, że „Kraj” był wydawany w Petersburgu, ale dążył do statusu czasopisma ogólnopolskiego. Dlatego w periodyku opisywane były wydarzenia nie tylko petersburskie, ale również galicyjskie oraz śląskie.

Innym periodykiem ukazującym się w Petersburgu w języku polskim był „Tygodnik Petersburski”. Czas jego istnienia był również długi, obejmował lata 1830–1858. Zakres tematyczny „Tygodnika Petersburskiego” stanowiły kwestie literackie oraz społeczne. Podobnie jak i „Kraj” ten periodyk w swojej działalności musiał spełniać oczekiwania miejscowych władz. Interującym faktem dotyczącym „Tygodnika” jest to, że od 1832 roku on był oficjalną gazetą Królestwa Polskiego⁶⁶. Wśród innych polskojęzycznych inicjatyw prasowych znalazły się „Bałamut” (ukazujący się od roku 1830 do roku 1836) – czasopismo literackie, „Niezapadka” (lata 1840–1844) – zorganizowana przez studentów, „Rocznik Literacki” (lata 1843, 1844 oraz 1846), publikujący nie tylko materiał związany z literaturą, ale również kwestie religii, filozofii i historii, a także „Gwiazda” (rok 1846), która zajmowała się krytyką literacką. Z późniejszych inicjatyw wymienić można „Dziennik Petersburski”, ukazujący się w latach 1909–1916, który opisywał przeważnie życie petersburskiej Polonii⁶⁷. Oddzielną kategorię petersburskiej prasy polskojęzycznej stanowiły periodyki kościelne, takie jak „Wiadomości Archidiecezjalne”, „Pod znakiem krzyża i wiary” oraz „Wiadomości Kościelne”⁶⁸.

Opisując dostęp przedstawicieli petersburskiej Polonii do literatury w języku polskim, warto zaznaczyć, że na początku XIX wieku w Petersburgu istniały drukarnia i księgarnia Karola Kraja, zasługą których jest wydanie kilku dzieł literatury polskiej. W połowie tegoż wieku powstała jeszcze jedna księgarnia oraz drukarnia polskojęzyczna. W swojej ofercie proponowały m.in. „Skarbczyk Poezji Polskiej” – zbiór wierszy wybitnych polskich poetów, takich jak Juliusz Słowacki, Lucjan Siemieński oraz inni, a także „Dziejopisy Krajowe”

⁶⁴ Ibidem, s. 260-261.

⁶⁵ Л. Базылев, op. cit., s. 261.

⁶⁶ M. Banaszkiwicz, op. cit., s. 106.

⁶⁷ Ibidem, s. 111.

⁶⁸ Л. Базылев, op. cit., s. 324.

przedstawiające tematykę historii Polski⁶⁹. Petersburscy Polacy mieli również dostęp do wypożyczalni liczącej około 5 000 woluminów⁷⁰.

Podjęmując próbę analizy roli, jaką odgrywała petersburska prasa i literatura polskojęzyczna w życiu miejscowej Polonii, można stwierdzić, że polegała ona przede wszystkim na podtrzymaniu tożsamości narodowej. Umożliwiały one kontakt z językiem ojczystym oraz dostęp do informacji dotyczących kultury i historii polskiej. Jak ujmuje Michał Banasziewicz, „zamieszkały w stolicy Imperium Polak, któremu zależało na pielęgnowaniu swojej tożsamości, musiał być *au courant* z ojczystymi aktualiami w literaturze, sztuce, nauce”⁷¹. Inną funkcją, jaką spełniała miejscowa prasa polskojęzyczna, było informowanie o sprawach i wydarzeniach polonijnych. Na realizacji tej funkcji skupiał się przede wszystkim „Dziennik Petersburski”. Polskojęzyczne inicjatywy wydawnicze, tak samo jak i działalność miejscowych organizacji polskich, stanowiły istotny element petersburskiego życia polonijnego.

Wracając do opisu organizacji polskich, jako ostatnią kategorię należy wymienić organizacje z czasów I wojny światowej. Zostają one opisane jako ostatnie nie ze względu na znaczenie, ale na czas ich powstania oraz z uwagi na fakt, że wraz z historią tych organizacji zamyka się również okres charakteryzujący się bogactwem życia polonijnego w Petersburgu (1703–1918) i otwiera się nowa kartka – prawie pusta, ponieważ następne lata (1918–1989) były czasem zaniku życia polskiego w mieście nad Newą. Wraz z rozpoczęciem I wojny światowej na pierwszy plan wyszły potrzeby związane z pomocą ofiarom wojny – uchodźcom, rannym. W odpowiedzi na nowe wyzwania już istniejące w mieście organizacje polskie były zmuszone do zmiany dotychczasowej działalności i przekierowania znacznej jej części na realizację zadań związanych z pomocą ofiarom wojny. Przykładem takiej zmiany są organizacje kobiece, które w czasach wojny zajmowały się przeważnie przeprowadzaniem zbiórek rzeczy dla uchodźców, organizacją schronisk dla nich i współpracą z innymi organizacjami działającymi w zakresie pomocy rannym i uchodźcom⁷². Bardzo znaczącym przedsięwzięciem petersburskich Polaków było utworzenie polskiego szpitala w mieście. Ten projekt został zrealizowany przez miejscową organizację polską – Związek Polskich Lekarzy i Przyrodników. Co do pacjentów została podjęta decyzja, że szpital będzie przyjmował osoby na leczenie bez względu na narodowość i wyznanie religijne⁷³.

⁶⁹ M. Banasziewicz, op. cit., s. 115.

⁷⁰ Ibidem, s. 116.

⁷¹ M. Banasziewicz, op. cit., s. 113.

⁷² Т. Смирнова, op. cit., s. 106.

⁷³ Dziennik Petrogradzki. 1914. 7(20) IX, cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 208.

W czasach I wojny światowej w Petersburgu powstało kilka nowych organizacji polskich, utworzonych bezpośrednio w celu realizacji zadań związanych z pomocą ofiarom wojny. Pierwszą organizacją tego rodzaju było Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny, nazwa którego odzwierciedla jego działalność. Towarzystwo pomagało uchodźcom przede wszystkim w znalezieniu miejsca zamieszkania poprzez utworzenie schronisk albo zakwaterowanie w miejscach noclegowych czy w prywatnych domach. Organizacja zajmowała się także pomocą w poszukiwaniu pracy oraz kwestiami związanymi z wyżywieniem uchodźców. Warto podkreślić, że ta założona w Petersburgu organizacja była ogólnorosyjską i miała filie w innych miastach Imperium⁷⁴.

Także w Petersburgu zostały utworzone inne organizacje polskie, okazujące pomoc w sytuacjach wywołanych przez wojnę – prowadziły one działalność na mniejszą skalę, miały węższe spektrum zadań niż Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. Przykładem takich organizacji są Towarzystwo Pomocy Polakom w Niewoli Nieprzyjacielskiej, Polskie Towarzystwo Spożywcze oraz Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Pracowników Polaków. Towarzystwo Pomocy Polakom w Niewoli Nieprzyjacielskiej pomagało jeńcom wojennym poprzez wysyłkę do nich produktów spożywczych, środków finansowych, a także organizację korespondencji z rodziną. Inna inicjatywa, Polskie Towarzystwo Spożywcze skupiało swoją działalność na zakupie taniego wyżywienia dla członków organizacji. Z kolei Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Pracowników Polaków rozwiązywało zadania związane z potrzebami ewakuowanych pracowników⁷⁵. W czasach I wojny światowej w Petersburgu istniały także i inne organizacje i inicjatywy polskie.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku dla petersburskich Polaków pojawiła się możliwość repartycji i wiele osób opuściło miasto. W związku z tym jedna po drugiej zamykały się organizacje polskie. Jednakże w tym czasie powstała jedna nowa organizacja – Polski Dom Narodowy, w ramach którego istniało także kilka klubów komunistycznych. Charakter działalności Polskiego Domu Narodowego był przede wszystkim kulturalno-oświatowy. Organizacja istniała przez niedługi okres i została zamknięta w 1923 roku. Ten czas był początkiem dłuższego okresu braku organizacji polskich oraz zaniku życia polonijnego w mieście nad Newą. Jego odrodzenie nastąpiło ponad 60 lat później – po roku 1989, to jest w okresie „pierestrojki”. Ten nowy etap życia petersburskiej Polonii jest opisany w osobnym podrozdziale niniejszej pracy.

⁷⁴ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 210-214.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 232-234.

2.1.3. Rola Kościoła rzymskokatolickiego w procesie integracji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu

Kościół katolicki odegrał ważną rolę w procesie podtrzymania tożsamości narodowej wśród petersburskich Polaków. Działo się to nie tylko dzięki praktykowaniu wiary, ale także z innych powodów. Po pierwsze, Kościół stwarzał możliwość poznania innych Polaków – zarówno wśród osób duchownych posługujących w mieście, jak i wśród innych parafian. Po drugie, przy kościołach powstał cały szereg organizacji polskich opisanych w poprzednim podrozdziale. Jak zostało zaznaczone, wiele z nich działało w ramach Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny. Jak zauważa T. Smirnova: „Właśnie kościoły były pierwszymi i przez długi czas głównymi centrami narodowego życia kulturowego grup etnicznych w Petersburgu. Pierwsze szkoły narodowe działały właśnie przy kościołach, pod patronatem Kościoła powstawały pierwsze organizacje dobroczynne⁷⁶”. Z tym koreluje wyrażone przez L. Bazylowa stwierdzenie dotyczące konkretnie mniejszości polskiej, iż „Kościół św. Katarzyny, przynajmniej od połowy XIX wieku do jego końca, pozostawał największym i jednym z najważniejszych centrów petersburskiej Polonii⁷⁷”.

Wśród badaczy podejmujących w swoich pracach temat Kościoła w kontekście życia Polaków w Petersburgu, należy wymienić Tamarę Smirnową⁷⁸, która dokonała syntezy materiałów historycznych i przedstawiła krótki opis wpływu, jakie wywarło środowisko kościelne na miejscowych Polaków w procesie ich integracji. Podobną syntezę można znaleźć także w pracy Ireny Wodzianowskiej⁷⁹. Bardziej rozszerzony i rozwinięty opis przedstawia Ludwik Bazylow, przy czym główny nacisk w jego pracy jest położony na opisane roli kościoła św. Katarzyny⁸⁰. Natomiast wpływ i znaczenie kościoła św. Stanisława jest przedstawione przez Krzysztofa Pożarskiego⁸¹.

Opisując rolę Kościoła, jaką odegrał on w życiu petersburskiej Polonii, warto najpierw przyrzeć się historii Kościoła rzymskokatolickiego w mieście nad Newą, ponieważ jest ona ściśle związana z historią Polaków w Petersburgu. Początki istnienia Kościoła katolickiego w Rosji – kraju przeważnie prawosławnym – sięgają przełomu XVII i XVIII wieku, kiedy

⁷⁶ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 36.

⁷⁷ Л. Базылев, *op. cit.*, s. 220.

⁷⁸ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 35-40.

⁷⁹ I. Wodzianowska, *Życie religijne Polaków w Petersburgu (XVIII – XXI wiek)*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 78-90.

⁸⁰ Л. Базылев, *op. cit.*, s. 198-221.

⁸¹ К. Пожарский, *Римско-католический приход св. Станислава, епископа и мученика в Санкт-Петербурге. История и современность. 1823-2020*, Санкт-Петербург: Свое издательство 2020

zostały utworzone misje jezuitów w Moskwie i Petersburgu. Jak zostało wspomniane wyżej, Petersburg już od czasów założenia był miastem wielonarodowym. Wśród obcokrajowców przebywających w mieście byli m.in. wyznawcy katolicyzmu, co stwarzało potrzebę zbudowania świątyni dla nich. Pierwszy kościół katolicki został założony w 1710 roku. To była drewniana kaplica św. Katarzyny Aleksandryjskiej, która liczyła wówczas około 300 wiernych. Kaplica spłonęła w pożarze w 1737 roku, co ponowiło potrzebę zbudowania kościoła katolickiego. Caryca Anna Joannowna pozwoliła na zbudowanie go na Newskim Prospekcie. Z perspektywy dzisiejszych czasów wydaje się to bardzo zaszczytnym miejscem, ponieważ Newski Prospekt to główna ulica miasta, która przez wiele mieszkańców jest uważana za serce Petersburga, jego najważniejsze w sensie kulturowym centrum. Jednak pozwolenie na budowę kościoła w tym miejscu nie wiąże się ze szczególnym wyróżnieniem i zaszczytem, ponieważ w roku dekretu Anny Joannowny – 1738 – ta ulica wyglądała zupełnie inaczej i była bardzo mało zabudowana. Właśnie z powodu dostępności miejsca dla budowy miejscowi katolicy oraz przedstawiciele innych wyznań otrzymali pozwolenie na założenie świątyni. W rezultacie po pewnym czasie w tym miejscu sąsiadowały ze sobą świątynie różnych wyznań, dzięki czemu, jak zauważa L. Bazyłow, ówczesny Newski Prospekt postrzegano jako swojego rodzaju „*la rue de la tolérance*”⁸².

Liczba mieszkańców Petersburga wyznających katolicyzm ciągle wzrastała, w związku z czym w latach 1823–1825 zbudowano drugi kościół katolicki w mieście. Był nim kościół św. Stanisława Biskupa. W 1890 roku liczba katolików w mieście wyniosła 36 090, przy czym ogólna liczba mieszkańców miasta stanowiła 954 400, co oznacza, że katolicyzm wyznawało 3,8% społeczeństwa. Większością z nich byli Polacy – 21 857, stanowiący 60,6% katolików miasta⁸³.

Mówiąc o organizacji działalności Kościoła katolickiego w Imperium Rosyjskim, warto przytoczyć fakt, że w 1773 roku caryca Katarzyna II własną decyzją to jest bez pozwolenia Stolicy Apostolskiej, utworzyła Białoruskie biskupstwo katolickie, mianując Stanisława Bohusza-Sięstrzeńcewicza biskupem. Później, w 1782 roku, zamiast Białoruskiego biskupstwa katolickiego, Katarzyna II utworzyła Arcybiskupstwo Mohylewskie, co odbyło się również bez uzgodnienia z Watykanem. W celu uregulowania tej kwestii Imperium Rosyjskie odwiedził warszawski nuncjusz apostolski, który z mocy bulli papieskiej zatwierdził Arcybiskupstwo

⁸² Л. Базылев, op. cit., s. 198.

⁸³ I. Wodzianowska, op. cit., s. 80.

Mohylewskie⁸⁴. Struktury Kościoła katolickiego w Petersburgu podlegały właśnie temu arcybiskupstwu.

Żeby opisać rolę, jaką Kościół katolicki odegrał w procesie integracji mniejszości polskiej w Petersburgu, warto poświęcić uwagę dwóm parafiom zajmującym szczególne miejsce w życiu Polaków nad Newą – kościołowi św. Katarzyny oraz kościołowi św. Stanisława. Te dwie parafie zostały wybrane dla szerszego opisu ze względu na największy wkład w pielęgnowanie tożsamości narodowej wśród mniejszości polskiej, który został dokonany poprzez działalność organizacji istniejących przy tych parafiach oraz dzięki wybitnym osobowościom ze środowiska duchownego posługujących w tych kościołach.

Jak zostało opisane, kościół św. Katarzyny był pierwotnie założony w 1710 roku, jednak drewniany budynek spłonął w pożarze. Wkrótce na Newskim prospekcie został zbudowany nowy niewielki kościół, ale ze względu na przybywającą do miasta ludność wyznania katolickiego ten budynek był niewystarczający. Proces wybudowania nowej, większej świątyni rozciągnął się na dłuższy czas i nowy budynek kościoła konsekrowano dopiero w 1783 roku. Według rozporządzenia Katarzyny II z 1769 roku majątkiem kościoła miał zarządzać proboszcz oraz osiem przedstawicieli różnych narodowości (po dwie osoby od każdej) – Polacy, Niemcy, Francuzi oraz Włosi. Warto zauważyć, że później pod względem liczebności wśród parafian dominowali Polacy, dlatego i ten model zarządzania został zmieniony – od 1823 roku parafianie wybierali przedstawicieli bez względu na narodowość⁸⁵. Przez dłuższy czas, do 1815 roku posługę w kościele pełnili jezuiti, którzy, jak wskazuje I. Wodzianowska, zajmowali się przede wszystkim duszpasterstwem oraz pracą pedagogiczną⁸⁶. W 1815 roku jezuiti musieli opuścić miasto, a opiekę nad kościołem św. Katarzyny przyjęli dominikanie, którym parafia zawdzięcza uzyskanie ziemi dla utworzenia katolickiego cmentarza⁸⁷.

Ten kościół zasługuje na szczególną uwagę przy opisie perspektywy historycznej petersburskiej Polonii, ponieważ w 1884 roku przy nim zostało założone Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności, które, jak opisuje I. Wodzianowska, „stało się faktycznie ośrodkiem społecznej działalności Polaków”⁸⁸. Działalność Towarzystwa oraz istniejących w jego ramach innych organizacji została opisana w poprzednim podrozdziale. Należy w tym miejscu wymienić jeszcze jeden powód, dla którego kościół św. Katarzyny odgrywał szczególną rolę w polskim życiu Petersburga. Mianowicie przy nim istniało kilka szkół

⁸⁴ К. Пожарский, *Католические церкви...*, s. 11.

⁸⁵ Л. Базылев, op. cit., s. 210.

⁸⁶ I. Wodzianowska, op. cit., s. 78.

⁸⁷ Ibidem, s. 78.

⁸⁸ Ibidem, s. 81.

– gimnazjum męskie oraz żeńskie, progimnazjum żeńskie, szkoła zawodowa oraz elementarna⁸⁹. Stanowi to ważny aspekt, ponieważ w tych szkołach uczono języka polskiego i kładziono nacisk na wychowanie patriotyczne, co miało istotne znaczenie dla podtrzymania tożsamości narodowej dorastającego pokolenia.

Drugą parafią, która odgrywała ważną rolę dla petersburskich Polaków, był kościół św. Stanisława Biskupa. Wielu miejscowych Polaków należało do tej parafii albo posługiwało tam jako osoby duchowne. Ta świątynia do dzisiaj jest uważana za „polski” kościół w mieście. Zbudowany w 1825 roku z powodu zwiększającej się liczby katolików, co stworzyło potrzebę wzniesienia innej świątyni oprócz istniejącego kościoła św. Katarzyny. Według danych z 1885 roku parafianami kościoła św. Stanisława było około 5 000 osób⁹⁰. Od czasów założenia w kościele pełnili posługę pijarzy, a później (z 1863 roku) – księża diecezjalni. Wśród wybitnych przedstawicieli kleru polskiego pochodzenia z kościołem św. Stanisława był związany Ignacy Kłopotowski – polski ksiądz, beatyfikowany w 2005 roku. Także wymienić należy Antoniego Maleckiego, założyciela już opisanych Zakładów Rzemieślniczo-Wychowawczych. Antoni Malecki przez kilka lat był wikariuszem parafii i właśnie tych czasów sięgają początki założenia Zakładów Rzemieślniczo-Wychowawczych: pierwotnie przy kościele św. Stanisława przez ks. Maleckiego zostało utworzone katolickie schronisko dla chłopców, które później było wzięte pod opiekę przez Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności i rozwinęło swoją dalszą działalność. Wśród parafian kościoła św. Stanisława znajdowali się wybitni i znani Polacy. Dla przykładu można wymienić Jana Barszczewskiego, polsko-białoruskiego pisarza i poetę oraz etnografa Bronisława Piotra Piłsudskiego.

W Petersburgu zostały zbudowane także i inne kościoły i kaplice rzymskokatolickie. Wśród nich są kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, kościół Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, kościół Najświętszego Serca Jezusa, kościół św. Kazimierza, a także kilka kaplic domowych – przy Kolegium Duchownym, przy Seminarium Duchownym oraz przy gimnazjach i schroniskach⁹¹. Oprócz pełnienia swojej głównej funkcji miejsc religijnych, miejscowe kościoły zrzeszające wielu wiernych polskiego pochodzenia, odgrywały także znaczącą rolę w podtrzymaniu tożsamości narodowej petersburskich Polaków. Jak zauważa I. Wodzianowska, „duchowieństwo, w większości wywodzące się z polskich rodzin, dbało także o rozwój postaw patriotycznych i pielęgnowało język polski”⁹².

⁸⁹ Ibidem, s. 83.

⁹⁰ Т. Смирнова, op. cit., s. 38.

⁹¹ Л. Базылев, op. cit., s. 220.

⁹² I. Wodzianowska, op. cit., s. 81.

W Petersburgu prowadziły działalność zgromadzenia zakonne, niektóre z nich były założone przez Polaków w innych zaborach, niektóre – w Petersburgu⁹³. Wśród nich można wymienić Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi, wspólnotę założoną w Petersburgu, przez którą został utworzony przytułek dla dziewcząt oraz szpital. Siostry zakonne z innego zgromadzenia – Córek Najczystszeo Serca Maryi, także były zaangażowane w działalność organizacji dobroczynnych, w tym założonych przez Polaków. W mieście swoją działalność prowadziło także Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny, Siostry Urszulanki Serca Jezusa Konającego oraz inne zgromadzenia. Szczególnie ważną pod kątem polonijnym działalność prowadził zakon księży Marianów, który nauczał języka polskiego.

Innym ważnym aspektem w petersburskim życiu katolickim było utworzenie w mieście Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego, a także przeniesienie z Wilna do Petersburga Akademii Duchownej, która po zamknięciu Akademii Duchownej w Warszawie była jedyną uczelnią wyższą dla duchowieństwa w Imperium Rosyjskim⁹⁴. Tak więc jak ujmuje T. Smirnova, „w XIX wieku Petersburg stał się stolicą katolicyzmu w Imperium”. Ten fakt jest ważny dla zrozumienia sytuacji petersburskiej Polonii, biorąc pod uwagę, że, jak zostało już zaznaczone, powyżej 60% miejscowych katolików stanowili Polacy.

Sytuacja Kościoła rzymskokatolickiego w Rosji znacząco zmieniła się w 1917 roku. Pierwotnie rewolucja lutowa przyniosła większą swobodę. Kościół uzyskał prawo decydowania o organizacji działalności, w związku z czym została utworzona Konferencja Episkopatu w Rosji⁹⁵. Jednak ten wywołany rewolucją lutową sprzyjający Kościołowi charakter zmian po rewolucji październikowej przekształcił się w problemowy, a później prawie uniemożliwiający jego działalność. W 1818 roku zamknięto Seminarium i Akademię Duchowną, budynki kościołów przeszły pod zarząd Rad⁹⁶. Zgromadzenia zakonne oraz organizacje charytatywne były zmuszone do zawieszenia swojej działalności, a kościoły jeden po drugim zostały zamknięte. Jedynym kościołem rzymskokatolickim, który pozostał otwarty przez cały czas komunistyczny (z wyjątkiem okresu styczeń–czerwiec 1923 roku) był kościół Notre-Dame de France (Matki Bożej z Lourdes)⁹⁷, początkowo zbudowany dla Francuzów mieszkających w Petersburgu. Z powodu tego, że to był jedyny otwarty kościół katolicki, w czasach radzieckich uczęszczali do niego wierzący bez względu na narodowość, w tym Polacy. Lata rządów komunistycznych były okresem zaniku życia polonijnego w mieście, jak

⁹³ Ibidem, s. 84.

⁹⁴ I. Wodzianowska, op. cit., s. 83.

⁹⁵ Ibidem, s. 87.

⁹⁶ Ibidem, s. 86.

⁹⁷ Ibidem, s. 88.

również i życia katolickiego. Jego wznowienie zostało możliwe dopiero na początku lat 90. Wtedy ponownie otwarto kilka kościołów w mieście. Ruszyło na nowo także i życie polonijne, oraz podobnie jak przed czasami komunistycznymi, kościoły katolickie zajęły w nim ważne miejsce.

2.2. Współczesna perspektywa polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu

2.2.1. Polacy w Petersburgu po roku 1989

Po długim okresie zaniku życia polonijnego w Petersburgu (1918–1989) w roku 1989 w związku z rozpoczynającymi się zmianami ustrojowymi nastąpił nowy etap historii petersburskiej Polonii, który trwa do dzisiaj. Jest to czas odrodzenia życia polskiego, powrotu inicjatyw i działań zarówno na płaszczyźnie instytucjonalnej, jak i nieformalnej. Ze względu na bieg historii, który obejmował zastój życia polonijnego, współczesna sytuacja petersburskiej Polonii ma swoją wyraźną specyfikę. Przejawia się to w tym, że mimo prawie trzystuletniej obecności mniejszości polskiej w mieście nad Newą obecne organizacje polonijne są młode, bo powstałe dopiero w latach 90. Widoczny jest tutaj wyraźnie brak ciągłości. W związku z tym w swojej działalności powinny one nie tylko dopasować się do współczesnych realiów, ale również i wypracować formy, mechanizmy działań, zmierzyć się z wyzwaniami, które mogłyby być prostsze, gdyby ich działalność nie została w międzyczasie przerwana. Przykładem jednego z wyzwań takiego rodzaju jest obserwowany obecnie niski poziom partycypacji osób młodych w działalności organizacji polonijnych. To zjawisko może stanowić problem, ponieważ w dłuższej perspektywie może przyczynić się do zaniku istnienia tych organizacji w następnych pokoleniach. Natomiast w pierwszym etapie historii petersburskiej Polonii (1703–1918) ówczesne organizacje polskie przywiązywały znaczną wagę do pracy z młodzieżą, czego przykładem jest działalność „Sokoła Polskiego”⁹⁸, a także istnienie odrębnych organizacji młodzieżowych – Klubu Młodzieży Akademickiej oraz Koła Artystycznego Młodzieży Polskiej⁹⁹. Przez przerwanie życia polskiego w mieście zanikło przywiązanie do kwestii udziału młodzieży w organizacjach, w związku z czym obserwowany jest niski poziom zaangażowania tej grupy wiekowej. Przykład partycypacji młodzieży został przytoczony w celu zobrazowania trudności, jakie powoduje długie przerwanie działalności

⁹⁸ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 171-190.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 193, 195.

polonijnej i związany z nim zanik wzorców i tradycji. Jednak nie jest to jedyne wyzwanie, jakie wywołuje ta przerwa.

Proces odrodzenia życia polonijnego w mieście zaczął się po roku 1989. Odbywało się to poprzez założenie kilku organizacji polonijnych, otwarcie szkoły z nauczaniem języka polskiego, proces restytucji świątyń rzymskokatolickich, które w czasach radzieckich były używane w celach niereligijnych, a także powstanie inicjatyw nieformalnych. Szerzej te przejawy ożywienia życia polonijnego w mieście nad Newą oraz współczesna sytuacja tych inicjatyw zostanie opisana w następnej części niniejszej pracy (2.2.2. – *Życie polonijne w Petersburgu po roku 1989*).

Według danych z ogólnorosyjskiego spisu ludności z 1989 roku w Petersburgu mieszkało 8 000 Polaków. Widoczna jest tendencja spadkowa – z danych spisu z 2002 roku w Petersburgu liczba osób deklarujących się jako Polacy wyniosła 4 450 osób, a z 2010 roku – 2 647 osób (1 001 mężczyzn i 1 646 kobiet)¹⁰⁰, co stanowi 0,05% populacji miasta. Niektórzy autorzy, tacy jak Ewa Ziółkowska oraz Bartłomiej Garczyk, podważają rzetelność tych danych, zwracając uwagę na fakt, że dane nieoficjalne znacząco różnią się od danych spisów ludności. Według danych nieoficjalnych w 2010 roku zamieszkiwało od 25 000 do 100 000 Polaków¹⁰¹. Autorzy wiążą ten fakt z tym, że oficjalne deklarowanie się jako osoba polskiego pochodzenia mogło utrudniać życie w kraju zamieszkania i dlatego jest ukrywane^{102 103}. Jednak warto podkreślić brak informacji dotyczących źródła nieoficjalnych statystyk.

Na uwagę zasługuje fakt, że większość współczesnych petersburskich Polaków posiada wykształcenie wyższe (około 70–80%)¹⁰⁴. Zresztą ta sytuacja jest charakterystyczna nie tylko dla czasów współczesnych, ale również i dla wcześniejszych. Jak opisuje B. Garczyk. „można uznać, że wysoki poziom wykształcenia jest cechą charakterystyczną wszystkich pokoleń Polaków carskiego i współczesnego Petersburga”¹⁰⁵. Co do najczęściej wybieranych przez miejscowych Polaków zawodów, można zaobserwować dużą ich różnorodność – „od zawodów zaufania społecznego, poprzez funkcje administracyjne, po środowiska twórcze i prywatny biznes”¹⁰⁶. Cechą specyficzną dla petersburskiej Polonii jest znaczna liczba osób zatrudnionych w medycynie, przy czym, jak zauważa Teresa Konopielko, wśród nich są kilkupokoleniowe

¹⁰⁰ B. Garczyk, op. cit., s. 14.

¹⁰¹ E. Ziółkowska, *Polonia w Petersburgu po 1989 r.*, <https://www.polskipetersburg.pl/hasla/polonia-w-petersburgu-po-1989-r/>, dostęp: 19.05.2022.

¹⁰² Ibidem, dostęp: 19.05.2022.

¹⁰³ B. Garczyk, op. cit., s. 14.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 15.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 15.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 15.

rodziny lekarzy¹⁰⁷. Także wiele przedstawicieli petersburskich Polaków należy do środowisk naukowych i artystycznych¹⁰⁸.

Wśród największych wyzwań stojących przed współczesną petersburską Polonią są niewielki przyrost naturalny, a także pogarszający się poziom znajomości języka polskiego¹⁰⁹. W odniesieniu do tego drugiego problemu przez miejscowe organizacje polonijne są podejmowane próby jego rozwiązania, w ramach których odbywa się nauka języka polskiego. Współcześnie, mimo istniejących trudności i wyzwań, życie polonijne znów toczy się nad Newą, odbywają się wydarzenia, spotkania, powstają rozmaite inicjatywy, realizowane zarówno przez organizacje polonijne, jak i przez aktywnie zaangażowane poszczególne osoby oraz grupy, a nieformalny status Petersburga jako centrum polskości w Rosji został temu miastu przywrócony.

2.2.2. Życie polonijne w Petersburgu po roku 1989

Zmiany, dotyczące odrodzenia życia polonijnego w Petersburgu – powstania organizacji, wznowienia działalności struktur Kościoła rzymskokatolickiego, który odgrywa ważną rolę także w kontekście polonijnym – początkowo odbywały się powoli, z wielkim wysiłkiem ze strony zaangażowanych w ten proces osób. Jednak z czasem, w latach 90., życie polonijne zaczęło obfitować w rozmaite inicjatywy.

Pierwszą organizacją polonijną, która została utworzona w postradzieckim Petersburgu, było Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia” (SKO „Polonia”). Początkiem tej organizacji były nieformalne spotkania osób zainteresowanych odrodzeniem polskości w mieście nad Newą. Spotkania przerodziły się w utworzenie Klubu Polskiego w 1988 roku, który w 1989 roku został zarejestrowany jako SKO „Polonia”¹¹⁰. Działalność organizacji pierwotnie skupiała się przede wszystkim na nauce języka polskiego. W roku 1990 w Petersburgu odbyło się Forum Organizacji Polonijnych w ZSRR. W 1992 roku powstała druga organizacja polonijna – Regionalna Organizacja Społeczna Petersburski Związek Polaków (od 2015 roku przemianowana na Kongres Polaków w Sankt Petersburgu). W 1992 roku na bazie szkoły nr 216 została założona szkoła z nauczaniem języka polskiego. Dwa lata

¹⁰⁷ T. Konopielko, *Polacy w Sankt Petersburgu*, Lublin: Wydawnictwo Test & Stowarzyszenie Pisarzy Polskich 2012, s. 31.

¹⁰⁸ M. Krzyszycha, V. Sobierańska, *Odradzanie się mniejszości polskiej w Federacji Rosyjskiej*, Lublin: Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Domu Kultury w Lublinie 2003, s. 17.

¹⁰⁹ B. Garczyk, op. cit., s. 15.

¹¹⁰ E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

później powstał Ośrodek Metodyki i Nauczania Języka Polskiego. Także w latach 90. w Petersburgu pojawiały się inne organizacje i inicjatywy polonijne: Petersburskie Towarzystwo Muzyczno-Oświatowe im. Fryderyka Chopina, Polskie Towarzystwo Historyczne, Stowarzyszenie Polskich Lekarzy, Klub Przyjaciół Książki Polskiej im. Agnieszki Osieckiej, Polonijny Zespół Tańca Ludowego „Gaik”, chór polonijny „Lauda”, Zespół Folklorystyczny „Polskie Kwiaty”, zespół młodzieżowy Newska Fa-La oraz inne inicjatywy¹¹¹.

Jak wynika z powyższego, lata 90. XX w. były czasem rozkwitu życia polonijnego w mieście. Jak ujmuje Teresa Konopielko, to był „złoty wiek «Polonii»”¹¹². W ciągu dwunastu lat co roku odbywały się festiwale kultury polskiej, przy czym wydarzenia miały miejsce w najbardziej prestiżowych salach koncertowych Petersburga, w tym w Teatrze w Pałacu Zimowym¹¹³. Natomiast spotkania organizacji polonijnych odbywały się w pomieszczeniach udostępnionych przez Konsulat Generalny RP w Sankt Petersburgu. Sytuacja organizacji zaczęła ulegać pogorszeniu w związku z poszerzeniem placówki wizowej Konsulatu, co spowodowało brak możliwości dalszego udostępniania pomieszczeń przez Konsulat. Istniały także wewnętrzne konflikty miejscowej Polonii.

Bardzo istotnym wydarzeniem, które miało miejsce w latach 90. było rozpoczęcie procesu zwrotu świątyn katolickich. Przez okres radziecki wszystkie kościoły pozostawały zamknięte, z wyjątkiem jednego – Matki Bożej z Lourdes. Wiele budynków kościelnych było oddanych do użytku niezwiązanego z celami religijnymi, np. niektóre były użytkowane jako magazyny. W 1992 roku zostały zwrócone wiernym kościół św. Katarzyny oraz kościół św. Stanisława, a później inne świątynie katolickie. Te wydarzenia mają znaczenie również w kontekście polonijnym. Jednym z przykładów ilustrujących to znaczenie jest fakt, że w okresie, kiedy petersburskie organizacje polonijne nie miały swojej siedziby, proboszcz parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny udostępnił organizacjom pomieszczenia kościelne. Także parafia św. Stanisława, nieformalnie określana jako polski kościół, odgrywa w życiu miejscowych Polaków dużą rolę, w znacznej mierze dzięki proboszczowi tej parafii, który pełnił niniejszą funkcję przez wiele lat (do 2021 roku) – księdzu Krzysztofowi Pożarskiemu. Jest on Polakiem z pochodzenia i bardzo aktywnym działaczem na rzecz Polonii Petersburskiej, co wyraża się poprzez jego współpracę z organizacjami polonijnymi, organizowanie w latach 1999–2011 corocznej Szkoły Letniej Języka i Kultury Polskiej, publikowanie polonijnego

¹¹¹ E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹¹² T. Konopielko, op. cit., s. 20.

¹¹³ Ibidem, s. 20.

czasopisma „Nasz Kraj”, oraz poprzez liczne publikacje dotyczące Polaków w Petersburgu, których jest autorem¹¹⁴.

Z różnych powodów nie wszystkie organizacje założone w latach 90. przetrwały do dzisiaj¹¹⁵. Obecne w Petersburgu prowadzą działalność: SKO „Polonia” im. Adama Mickiewicza, Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, Polska Macierz Szkolna, zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale”, chór „Kwiaty Polskie” oraz „Gazeta Petersburska”. Przy czym największymi organizacjami są SKO „Polonia” oraz Kongres Polaków w Sankt Petersburgu.

SKO „Polonia” jest najstarszą współczesną organizacją polonijną w mieście. „Polonia” organizuje m.in. wspólne obchody świąt narodowych i religijnych, koncerty oraz festiwale kultury polskiej. W ramach działalności oświatowej są urządzone olimpiady oraz konkursy dotyczące kultury i języka polskiego¹¹⁶.

Podobny charakter ma działalność drugiej największej organizacji polonijnej – Kongresu Polaków w Sankt Petersburgu. Podobnie jak w przypadku SKO „Polonii” w ramach działalności Kongresu odbywają się wspólne obchody świąt i rozmaite wydarzenia kulturalne i edukacyjne. Wśród edukacyjnych wymienić należy coroczne „Wielkie dyktando polskie”. Przy Kongresie są organizowane także kursy języka polskiego¹¹⁷.

Te organizacje deklarują różnorakie cele swojej działalności. W przypadku SKO „Polonia” są nimi: tworzenie kultury międzynarodowej komunikacji; odrodzenie, zachowanie oraz popularyzacja kultury polskiej; wychowanie młodzieży w tradycji dwóch kultur; nauka i zachowanie języka ojczystego; wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski¹¹⁸. Celami, które deklaruje Kongres Polaków są: zachowanie i nauka języka polskiego; zachowanie i rozwój kultury polskiej; rozwój twórczości narodowej i zawodowej; organizacja wymiany kulturowej oraz komunikacji między członkami Kongresu a Polakami z innych części Rosji i z zagranicy; zaspokajanie potrzeb kulturowych i duchowych miejscowych Polaków oraz działalność charytatywna¹¹⁹.

Pozostałe organizacje są mniejsze liczebnie. W swojej działalności Polska Macierz Szkolna skupia się na edukacji dzieci i młodzieży w zakresie języka i kultury polskiej. Zespoły folklorystyczne (zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca

¹¹⁴ Por. E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹¹⁵ B. Garczyk, op. cit., s. 16.

¹¹⁶ <https://dompolski.ru/about/polonia/>, dostęp: 24.05.2022.

¹¹⁷ <https://dompolski.ru/soyuz-polakov/>, dostęp: 24.05.2022.

¹¹⁸ <https://dompolski.ru/about/polonia/>, dostęp: 24.05.2022.

¹¹⁹ <https://dompolski.ru/soyuz-polakov/>, dostęp: 24.05.2022.

„Korale”, chór „Kwiaty Polskie”) realizują działalność ukierunkowaną na kultywowanie pieśni i tańców ludowych. Natomiast Gazeta Petersburska, ukazująca się w dwóch językach (polskim i rosyjskim) jest poświęcona tematyce życia kulturalnego Polski i Petersburga oraz wydarzeń polonijnych w mieście nad Newą. Od 2017 roku gazeta ukazuje się online¹²⁰.

Do 2015 roku siedzibą petersburskich organizacji polonijnych był Dom Polski. Został on utworzony w 2007 roku przez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” i stanowił miejsce, gdzie odbywały się wydarzenia polonijne – spotkania organizacji polonijnych, obchody świąt narodowych oraz nauka języka polskiego. W 2015 roku Dom Polski został zamknięty decyzją lokalnych władz¹²¹. Oficjalnym powodem są przyczyny techniczne.

Oprócz wydarzeń organizacji polonijnych, znaczną częścią składową petersburskiego życia polonijnego jest działalność Konsulatu Generalnego RP. W Konsulacie odbywają się spotkania miejscowych Polaków o różnym charakterze – wspólne obchodzenie świąt narodowych i religijnych, spotkania tematyczne, kulturalno-oświatowe. Te wydarzenia stwarzają możliwość poznania się i zintegrowania miejscowych Polaków, niektóre mają również wymiar edukacyjny. Żeby lepiej zrozumieć miejsce i rolę placówki konsularnej w polonijnym życiu miasta, warto pokrótce opisać jej historię. Tak samo jak i organizacje polonijne Konsulat Generalny RP w Petersburgu miał długą przerwę w swojej działalności – w latach 1939–1972 placówka pozostawała zamknięta.

Pierwotnie Konsulat został utworzony 2 października 1926 roku. Warto zauważyć, że już od pierwszych lat istnienia zajmował się nie tylko sprawami wizowymi, ale również przyjęciem, a nawet, jak opisuje Maria Kunkite, „oprowadzaniem rodaków przyjeżdżających do Leningradu w celu oznajmienia, przede wszystkim, z życiem gospodarczym ZSRR”¹²². Konsulat został zamknięty w 1939 roku, dokładna data nie zachowała się. Niektóre dane wskazują na to, że zamknięcie placówki nie było zaplanowane wcześniej i odbyło się w atmosferze pośpiechu¹²³. Ponowne otwarcie Konsulatu nastąpiło w marcu 1972 roku. Jednak jeszcze przed tym wydarzeniem już w pewnym stopniu istniała współpraca i relacje pomiędzy Petersburgiem a polskimi miastami. Petersburg był miastem partnerskim Gdańska, dlatego jako przykład relacji tych miast może posłużyć delegacja robotników portu Gdańsk, Gdynia i Szczecin, która odwiedziła Petersburg w 1971 roku. Po otwarciu Konsulatu współpraca i wymiana między dwoma krajami znacznie rozszerzyła się. Działalność podjęta w tym

¹²⁰ <https://gazetapetersburska.org/o-nas/>, dostęp: 24.05.2022.

¹²¹ E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹²² J. Koziczyński, M. Kunkite, *Kartki z historii. Polska Misja dyplomatyczna nad Newą*, Warszawa, Drukarnia Naukowo-Techniczna, Oddział Polskiej Agencji Prasowej SA 2007, s. 133.

¹²³ Ibidem, s. 153.

kierunku dotyczyła między innymi aspektów gospodarczych, współpracy z instytucjami państwowymi, kreowania wizerunku Polski. W kontekście życia polonijnego zasługuje na uwagę fakt, że Konsulat organizował spotkania studentów i doktorantów kształcących się na petersburskich uczelniach, co stwarzało przestrzeń dla integracji. Właśnie ten integracyjny aspekt wydarzeń organizowanych przez Konsulat jest bardzo istotny dla petersburskiej Polonii również i w obecnych czasach.

Inną instytucją, która obok organizacji polonijnych i Konsulatu Generalnego prowadzi działalność zajmującą ważne miejsce w polskim życiu miasta jest Instytut Polski. Najważniejszym celem Instytutu jest popularyzacja wizerunku Polski i przybliżenie kultury polskiej społeczeństwu przyjmującemu, to jest rosyjskiemu. Dlatego w ofercie Instytutu są wydarzenia w języku rosyjskim o charakterze kulturalno-edukacyjnym, o tematyce dotyczącej historii i kultury Polski. Wśród nich są m.in. koncerty, wystawy, spotkania z gośćmi z Polski. Jednak, wydarzenia Instytutu cieszą się popularnością nie tylko wśród Rosjan, ale również i miejscowych Polaków. Warto zauważyć, że wśród odbiorców oferty tej organizacji jest wiele osób w młodym wieku, co może być związane z formą wydarzeń dopasowaną do zainteresowań młodego pokolenia. Przykładem takiego rodzaju wydarzeń są gry miejskie. Porozumiewanie się w języku rosyjskim nie stanowi trudności dla urodzonego już w Petersburgu pokolenia miejscowej Polonii, dlatego te wydarzenia są nieodłączną częścią polonijnego życia miasta.

Opisując współczesne polskie życia Petersburgu, nie można pominąć również kwestii inicjatyw nieinstytucjonalnych. Najjaskrawszym przykładem tego rodzaju inicjatyw jest działalność na Facebooku grupy „Polacy w Sankt Petersburgu”¹²⁴. Oprócz wymiany informacją ta grupa realizuje także inny cel – organizację spotkań miejscowych Polaków. Spotkania mają charakter nieformalny, towarzyski. Nie mają określonego tematu i celu, odbywają często w formie spotkań w lokalnych kawiarniach. Rozmowy na takiego typu spotkaniach są przeprowadzone w języku polskim, a osobami uczęszczającymi są Polacy i osoby polskiego pochodzenia mieszkające w Petersburgu.

Reasumując, można stwierdzić, że po okresie zaniku życia polskiego w Petersburgu nastąpił jego powrót, który na początku charakteryzował się wielością inicjatyw, jednak z czasem zawężił się pod względem liczby organizacji. Podejmując próbę porównania życia polskiego w Petersburgu na jego obecnym etapie (od roku 1989) z okresem przed zanikiem (1703–1918), można zaobserwować także znaczne jego ograniczenie. W pierwszym okresie liczba organizacji wynosiła kilkadziesiąt, natomiast obecnie działalność prowadzi siedem.

¹²⁴ <https://www.facebook.com/groups/166208410237843/>, dostęp: 04.06.2022.

Znacznie szersze było także spektrum realizowanych zadań, które dotyczyły nie tylko organizacji wydarzeń kulturowych i działalności edukacyjnej (jak to jest obserwowane obecnie), ale również szeroko rozumianej pomocy miejscowym Polakom, podniesieniu umiejętności i kwalifikacji zawodowych, istniały także odrębne organizacje, których grupą docelową była młodzież. Próbując przeanalizować przyczyny takiego zawężenia życia polonijnego w mieście nad Newą, można wymienić następujące.

Po pierwsze, liczba osób mieszkających obecnie w Petersburgu i deklarujących się jako Polacy jest około dwudziestu raz mniejsza niż w czasach historycznego maksimum (rok 1910). Takie zmniejszenie się populacji przekłada się na spadek liczby osób zaangażowanych w inicjatywy związane z polskim życiem miasta. Po drugie, zmieniły się potrzeby miejscowej polskiej mniejszości narodowej. Większość obecnych petersburskich Polaków to osoby urodzone w Petersburgu, często w rodzinach mieszanych, posługujące się językiem rosyjskim, zintegrowane z lokalnym społeczeństwem. W związku z tą integracją w społeczeństwie przyjmującym przed współczesnymi organizacjami polonijnymi nie stoją zadania związane z działalnością pomocową – w znalezieniu pracy, miejsca zamieszkania oraz inne podobne. Przez to znaczna część celów realizowanych przez organizacje polskie w okresie 1703–1918 jest obecnie nieaktualna. Po trzecie, przerwa działalności organizacji, która trwała kilkadziesiąt lat, może mieć swoje odzwierciedlenie we współczesnych organizacjach polonijnych. Można przypuszczać, że ten brak możliwości oparcia o poprzednie doświadczenie, przekłada się na mniejsze przywiązywanie wagi do działalności w pewnych obszarach. Przykład tego stanowią może, jak zostało już opisane, współpraca z osobami młodymi, która była jednym z ważnych kierunków działalności w okresie 1703–1918, natomiast obecnie nie wydaje się być realizowana priorytetowo i stanowi trudność, a poziom udziału osób młodych w życiu polonijnym jest niski.

Niniejszy rozdział zarysował ogólny obraz petersburskiej Polonii – historyczny, jak i współczesny. Służy to wstępnemu zaznajomieniu się z miejscową polską mniejszością narodową i jej organizacjami, co ma także znaczenie dla zaplanowania badań własnych. Natomiast szczegółowo funkcje współczesnych organizacji polonijnych w Petersburgu, zakres i determinanty ich realizacji, zostaną opisane w oparciu o materiał zebrany w ramach badań empirycznych w osobnym rozdziale niniejszej pracy (*Rozdział IV. Realizacja funkcji oraz oddziaływanie determinant rozwoju w sytuacji petersburskich organizacji polonijnych – analiza wyników przeprowadzonych badań*).

2.3. Wnioski z Rozdziału II

1) Miasto Petersburg stanowi ważny ośrodek polonijny w Rosji, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej. W perspektywie historycznej wkład Polaków w życie tego miasta przejawia się w wielu sferach, wśród których są takie jak architektura, nauka oraz kultura. Okresem rozkwitu życia polonijnego w mieście były lata 1703–1918. Charakteryzował się on zarówno największą liczbą Polaków mieszkających w mieście, jak i najszerszym spektrum inicjatyw w życiu polonijnym.

2) W perspektywie historycznej ważną rolę w życiu polonijnym miasta odgrywały organizacje założone przez Polaków. Ich działalność obejmowała szerokie spektrum zadań, wśród których były m.in. pomoc osobom potrzebującym, edukacja w zakresie języka, kultury i historii polskiej, edukacja szkolna i zawodowa, kultywowanie kultury polskiej, prowadzenie zajęć sportowych, pomoc kobietom. Szczególnie ważną rolę, jaką organizacje pełniły względem polskiej mniejszości narodowej mieszkającej w Petersburgu, była integracja – zarówno wewnątrz grupy, jak i w społeczeństwie przyjmującym.

3) Rola organizacji polskich w integracji wewnątrzgrupowej realizowała się poprzez stworzenie możliwości poznania ludzi z kraju pochodzenia, a także poprzez możliwość pielęgnacji kultury i języka ojczystego. Natomiast rola w zakresie integracji w społeczeństwie przyjmującym polegała na pomocy w obszarze poszukiwania pracy i miejsca zamieszkania oraz wsparcia finansowego. Realizowała się także poprzez podniesienie kwalifikacji zawodowych i twórczych oraz promocję osiągnięć naukowych, co w efekcie przekładało się na podwyższenie statusu w społeczeństwie przyjmującym.

4) Ważną rolę w procesie integracji petersburskiej Polonii w perspektywie historycznej odegrał również Kościół rzymskokatolicki. Oprócz praktykowania wiary miejscowe parafie miały istotne znaczenie także w zakresie możliwości poznania innych Polaków. Także ważne było, że przy kościołach powstał szereg organizacji polskich, przykładem czego jest Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny, w ramach którego działało kilka

innych organizacji. Współcześnie Kościół również odgrywa dużą rolę w petersburskim życiu polonijnym, co wyraża się poprzez udostępnianie pomieszczeń organizacjom polonijnym przez jeden z lokalnych kościołów, a także poprzez aktywną działalność polonijną proboszcza (do 2021 roku) jednej z parafii.

5) Obecnie organizacje polonijne także mają duże znaczenie w podtrzymaniu tożsamości narodowej lokalnej Polonii. Realizują zadania ukierunkowane m.in. na organizację wydarzeń kulturalnych, edukację w zakresie języka i kultury polskiej, integrację grupy. Obecnie w Petersburgu prowadzą działalność: SKO „Polonia” im. Adama Mickiewicza, Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, Polska Macierz Szkolna, zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale”, chór „Kwiaty Polskie” oraz „Gazeta Petersburska”. Największymi z nich są SKO „Polonia” oraz Kongres Polaków w Sankt Petersburgu. Oprócz tych organizacji ważną rolę w życiu polonijnym miasta odgrywa działalność Konsulatu Generalnego RP w Sankt Petersburgu oraz Instytutu Polskiego.

ROZDZIAŁ III

PODSTAWY METODOLOGICZNE BADAŃ WŁASNYCH

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie założeń metodologicznych dotyczących planowanych badań. Obejmuje ono zarówno opisanie zagadnień teoretycznych – na podstawie analizy literatury przedmiotu – jak i prezentację wyborów dotyczących metodologii prowadzenia badań własnych wraz z ich uzasadnieniem.

W pierwszej kolejności opisane są kwestie będące początkowymi czynnościami przy stworzeniu projektu badawczego: wybór tematu, sformułowanie celu i przedmiotu badań, problemu i hipotez badawczych oraz określenie przyjętego paradygmatu. Następnie przedstawione są zagadnienia dotyczące metod badań oraz narzędzi badawczych, a także zastosowania triangulacji. Rozdział kończy się przedstawieniem konceptualizacji kluczowych pojęć zawartych w celu i przedmiocie badań, problemach oraz hipotezach badawczych, a także opisaniem zmiennych i ich wskaźników.

3.1. Stworzenie projektu badawczego

3.1.1. Wybór tematu

Pierwszym krokiem w stworzeniu projektu badawczego jest zazwyczaj wybór tematu. Ten proces zależy od wielu czynników. Uwe Flick wskazuje, że mogą wpływać na nie osobiste przeżycia i doświadczenia badacza. Także często zainteresowanie pewnym tematem powstaje w związku z wydarzeniami lub problemami społecznymi, które mogą zachodzić zarówno w mikro-, jak i makroskali. Wiele pomysłów na nowe badania powstaje również na gruncie badań wcześniejszych – w ramach ich uzupełnienia lub pogłębienia i kontynuacji¹.

To pierwotne zainspirowanie badacza i wstępny pomysł jednak należy skonfrontować z rzeczywistymi możliwościami oraz potrzebami. Jak przestrzega David Silverman, nie każdy pomysł udałoby się urzeczywistnić, chociażby z powodu niemożności dostępu do danych niezbędnych dla badania. Może okazać się również tak, że są możliwości realizacji badań, jednak temat jest mało ważny².

¹ Por. U. Flick, *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012, s. 44-46.

² D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2011, s. 127.

W przypadku niniejszej pracy na wybór tematu wpłynęły zarówno osobiste zainteresowania, jak i przesłanki na podstawie analizy wcześniejszych badań nad organizacjami polonijnymi. Osobiste zainteresowanie tematyką wypływa z pochodzenia autorki niniejszej pracy z rodziny mieszanej. Bycie osobą urodzoną w Petersburgu, a mającą polskie korzenie przełożyło się w pewnym momencie na zapoznanie się ze środowiskiem polonijnym w tym mieście i zainteresowanie nim. Szczególnie fascynującym aspektem środowiska organizacji polonijnych wydawało się to, że w ramach miasta, znajdującego się poza Polską, istnieje przestrzeń wypełniona atmosferą polskości. Najbardziej interesujące wydawały się oferowane przez organizacje możliwości zanurzenia się w kulturę polską, praktykowania języka, a także poznania innych osób polskiego pochodzenia. Dla autorki niniejszej pracy jako osoby poznającej kulturę i język polski już w wieku dorosłym te możliwości były szczególnie interesujące. Mimo tego, że dalszy ciąg życia potoczył się tak, że nigdy nie dołączyła do tych organizacji, pozostało zaciekawienie nimi, które później przerodziło się w zainteresowanie naukowe. Osobiste poczucie, że tego rodzaju organizacje mają znaczący potencjał pełnienia ważnej roli w życiu osób polskiego pochodzenia, przeobraziło się również w zainteresowanie tym, jak funkcjonują w rzeczywistości.

Oprócz motywów prywatnych, do wyboru tematu skłoniło zapoznanie się z literaturą dotyczącą polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu, a także badaniami w zakresie organizacji polonijnych. To zagadnienie zostało już podjęte we *Wstępie* do niniejszej pracy, ale w celu spójności prezentowanego materiału, zostanie opisane również w tym miejscu.

Analizując literaturę tematu, warto zauważyć, że tematyka polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu jest przedstawiona przeważnie z perspektywy historycznej. Opracowaniem opisującym historyczne korzenia petersburskiej Polonii, które zasługuje na szczególną uwagę, jest monografia Ludwika Bazylowa³. Szeroko przeanalizowany został również wkład Polaków w poszczególne sfery życia w Petersburgu – naukę, architekturę, muzykę, literaturę i inne. Przykładami tego rodzaju opracowań są artykuły Zbigniewa Opackiego⁴, Małgorzaty Omilanowskiej⁵, Renaty Suchowiejko⁶, Mikołaja Banaszkiwicza⁷ oraz inne. Natomiast przykładem opracowania przedstawiającego kwestie organizacji polskich w perspektywie historycznej jest monografia Tamary Smirnowej⁸.

³ Л. Базылев, op. cit.

⁴ Z. Opacki, op. cit.

⁵ M. Omilanowska, op. cit.

⁶ R. Suchowiejko, op. cit.

⁷ M. Banaszkiwicz, op. cit.

⁸ Т. Смирнова, op. cit.

Jednakże należy podkreślić, że brak badań socjologicznych, dotyczących współczesnego funkcjonowania organizacji polonijnych w Petersburgu. Warto zauważyć, że to miasto od czasów założenia stanowi ważny ośrodek polskości w Rosji – zarówno historycznie, jak i współcześnie. Wartościowe wydaje się zbadanie współczesnej sytuacji funkcjonujących w nim organizacji polonijnych z perspektywy socjologicznej.

Ma to szczególne znaczenie w świetle badań współczesnych organizacji polonijnych w Europie, które ukazują, że ich kondycja jest oceniana jako trudna⁹. Najważniejszymi wyznacznikami takiej kondycji są, przede wszystkim, trudności w sferze finansowania oraz niedobór kapitału ludzkiego¹⁰. Zbadanie funkcjonowania petersburskich organizacji polonijnych i jego uwarunkowań może ubogacić studia nad organizacjami polonijnymi o kontekst rosyjski.

Reasumując, niniejsze badania stanowią próbę uzupełnienia luki, dotyczącej tematyki współczesnej sytuacji organizacji polonijnych w Petersburgu z perspektywy socjologicznej.

3.1.2. Cel i przedmiot badań, określenie paradygmatu

Przy planowaniu projektu badawczego istotne znaczenie ma sformułowanie celu badawczego. Jak to ujmuje John. W. Creswell: „sformułowanie celu oznacza wyrażenie wszystkich zamierzeń autora projektu w jednym lub kilku zdaniach”¹¹. **W przypadku niniejszej pracy podstawowym celem badań** jest próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji.

Dla realizacji celu potrzebne jest, po pierwsze, zidentyfikowanie funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów. Po drugie, niezbędne jest przeprowadzenie kwerendy literatury, poświęconej tematyce organizacji etnicznych, w celu określenia funkcji, jakie organizacje tego typu powinny spełniać oraz identyfikacji czynników warunkujących realizację funkcji organizacji etnicznych (to jest determinant ich rozwoju). Po trzecie, dla określenia zakresu realizacji funkcji petersburskich organizacji polonijnych oraz zakresu oddziaływania determinant rozwoju potrzebne jest przeprowadzenie badań

⁹ M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit., s. 8.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ J. W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013, s. 131.

empirycznych. Szczegółowo kwestia metod badań jest opisana w następnym podrozdziale (3.2. *Wybór metod badań*).

Sformułowany wyżej cel ma charakter teoretyczny. Niniejsze badania mają również wymiar praktyczny. Wyniki badań mogą mieć znaczenie dla planowania działalności petersburskich organizacji polonijnych. Określenie problematycznych sfer działalności, a także spojrzenie na nie z perspektywy ekspertów współpracujących z Polonią, może przyczynić się do głębszego wglądu przez organizacje na swoją sytuację, istniejące trudności oraz możliwości ich rozwiązania. Ta wiedza może zostać wykorzystana przy planowaniu przez organizacje swoich działań. Wyniki badań mogą zostać wykorzystane także przez instytucje wspierające działania organizacji polonijnych w Rosji. Rozumienie specyfiki uwarunkowań działalności rosyjskich organizacji polonijnych, a także zidentyfikowanych trudności może przełożyć się na planowanie takiej działalności wspierającej te organizacje, która odpowiada na ich rzeczywiste potrzeby. Organizowanie działalności pomocowej w ten sposób jest ważne także dlatego, że przyczynia się do efektywnego wykorzystania środków przeznaczonych na wsparcie Polonii.

Na podstawie powyższego można określić, że celem praktycznym niniejszych badań jest zidentyfikowane problematycznych sfer działalności petersburskich organizacji polonijnych i – na tej podstawie – określenie potrzeb tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności ze strony kraju pochodzenia.

Wracając do zagadnienia teoretycznego celu badań, warto także zauważyć, że istotne znaczenie ma nie tylko sformułowanie celu (rozumianego jako określenie zamierzeń), ale i zaznaczenie celu rozumianego jako odpowiedź na pytanie – dlaczego?, to jest objaśnienie, czemu służą planowane badania. Earl Babbie proponuje, że badania społeczne przeważnie mogą służyć trzem celom: eksploracji, opisaniu lub wyjaśnianiu¹².

Przez eksplorację autor rozumie uzyskanie wstępnego obrazu badanego zjawiska, pewne narzucenie światła na nie oraz określenie, w jaki sposób można przeprowadzić dalsze, bardziej dogłębne badania¹³. Innym celem, któremu mogą służyć badania, jest opis pewnego zjawiska, wydarzenia lub sytuacji, czego przykładem mogą stanowić spisy ludności w danym kraju lub statystyki przestępczości w różnych miastach. Badania tego typu są ukierunkowane na uzyskanie odpowiedzi na pytania – co, kiedy, gdzie oraz jak¹⁴? Natomiast badania służące celowi wyjaśniania, poszukują odpowiedzi na pytanie – dlaczego?

¹² E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 107.

¹³ Ibidem, s. 109.

¹⁴ Ibidem.

Podobne cele wyodrębnia także i Aleksander Lipski, podejmując refleksję o celach nauk empirycznych. Do nich autor zalicza opis, wyjaśnianie oraz prognozę. Rozumienie dwóch pierwszych jest zbieżne z zaproponowanym przez E. Babbiego. Natomiast trzeci cel, prognoza, dotyczy scenariusza „rozwoju istniejącej sytuacji, odpowiada na pytanie «jak będzie?»”¹⁵. Przy czym autor wyraźnie podkreśla, że nie może ona przyjmować postaci dowolnych przypuszczeń, a powinna bazować na konkretnych danych, dostarczanych przez pierwsze dwa cele – opis oraz wyjaśnianie¹⁶.

W świetle powyższego można wnioskować, że niniejsze badania mają charakter opisowo-wyjaśniający. Wynika to z faktu, że najpierw zmierzają one do opisanego obecnego stanu rzeczy, przez co rozumie się zidentyfikowanie funkcji organizacji polonijnych oraz określenie zakresu ich realizacji. Nie zatrzymują się jednak na opisanie realizacji danych funkcji, ale mają prowadzić do zidentyfikowania czynników warunkujących dany stan rzeczy, co nadaje badaniom charakteru wyjaśniającego.

W literaturze poświęconej metodologii badań społecznych można spotkać również inne, bardziej szczegółowe propozycje wyodrębnienia celów, którym te badania mogą służyć. Jedną z nich przytacza w swojej pracy Janusz Sztumski, stwierdzając, że „poprzez badania empiryczne w socjologii uzyskujemy możliwość:

- 1) sprawdzenia prawidłowości istniejących już teorii oraz wniosków, jakie z nich wynikają [...];
- 2) uściślenia zakresu stosowalności poszczególnych teorii do potrzeb praktyki;
- 3) wzbogacenia dotychczasowej wiedzy o poszczególnych przejawach życia społecznego poprzez uzupełnienie jej nowymi danymi i wynikającymi z nich wnioskami;
- 4) uzyskania wiadomości o nieznanym dotąd, czyli niezadbanym faktach i zjawiskach społecznych, co umożliwi rozszerzenie penetracji naukowej na nowe obszary rzeczywistości społecznej;
- 5) określenia możliwych tendencji rozwojowych badanych struktur, instytucji i zjawisk społecznych”¹⁷.

¹⁵ A. Lipski, *Metody badań społecznych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2012, s. 18-19.

¹⁶ Por. ibidem, s. 19.

¹⁷ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice: „Śląsk” 2010, s. 23.

Posługując się daną propozycją J. Sztumskiego, można stwierdzić, że badania, planowane w ramach niniejszej pracy, po pierwsze, mają na celu dostarczenie nowych danych, ponieważ skupiają się na współczesnej perspektywie petersburskich organizacji polonijnych. Po drugie, dążą one do uzyskania informacji dotyczących niezbadanego wcześniej obszaru, ponieważ, jak to zostało zaznaczone, brak opracowań o charakterze socjologicznym mówiących o petersburskich organizacji polonijnych.

Po sformułowaniu celu badań ważnym krokiem w stworzeniu projektu badawczego jest również określenie ram światopoglądowych, w których dane badania będą umiejscowione. Tymi ramami jest paradygmat naukowy, który Egon G. Guba oraz Yvonna S. Lincoln definiują jako „zbiór podstawowych przekonań kierujący naszym poznaniem”¹⁸. W podobnym kluczu paradygmaty definiuje E. Babbie: są to „fundamentalne modele czy układy odniesienia, których używamy, by uporządkować nasze obserwacje i rozumowanie”¹⁹.

Paradygmaty „dostarczają sposobów patrzenia na rzeczywistość”²⁰. Każde badania bazują na pewnych założeniach dotyczących otaczającej rzeczywistości i sposobów jej poznania. Te założenia kierują sposobem zarówno przeprowadzenia badań, jak i analizy ich wyników. Dlatego ważne jest uświadomienie i wyraźne zaznaczenie w pracy przyjętego paradygmatu²¹.

John W. Creswell wyodrębnia cztery główne paradygmaty: postpozytywizm, konstruktywizm, aktywizm oraz pragmatyzm²².

Postpozytywizm bazuje na filozofii deterministycznej, czyli zakłada, że „dane przyczyny wywołują prawdopodobnie określone wyniki lub skutki”²³. W związku z tym badania w ramach danego paradygmatu skupiają się na relacji między zmiennymi i najczęściej mają charakter ilościowy²⁴. Ten światopogląd zakłada istnienie praw lub teorii, które zamierza się zweryfikować²⁵. Uznaje się jednak, że pomiarom może być poddany świat „istniejący zewnętrznie”, ale ludzka wiedza opiera się jedynie na przypuszczeniach. Dlatego twierdzenia naukowe są niejednokrotnie testowane oraz często zastępowane lepiej uzasadnionymi²⁶. Niniejszy paradygmat znajduje zastosowanie przede wszystkim w badaniach, w których

¹⁸ E. G. Guba, Y. S. Lincoln, *Competing paradigms in qualitative research*, w: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. 1994, s. 107, cyt. za: R. Bäcker i in., *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych 2016, s. 98.

¹⁹ E. Babbie, op. cit., s. 48.

²⁰ Ibidem.

²¹ Szerzej o roli paradygmatów: R. Bäcker i in., op. cit., s. 99.

²² J. W. Creswell, op. cit., s. 32.

²³ Ibidem.

²⁴ Por. R. Bäcker i in., op. cit., s. 100.

²⁵ J. W. Creswell, op. cit., s. 33.

²⁶ Por. R. Bäcker i in., op. cit., s. 100.

zamierza się zweryfikować lub zinterpretować istniejącą teorię, postawić prognozę lub określić czynniki wpływające na dany stan rzeczy²⁷.

Paradygmat konstruktywistyczny zakłada, że ludzie nadają znaczenia otaczającej ich rzeczywistości. Te znaczenia często powstają w wyniku interakcji jednostek, a także oddziaływania uwarunkowań historycznych i kulturowych. Dlatego badania prowadzone w ramach tego paradygmatu dążą do zrozumienia kontekstu życia badanych oraz ich poglądów²⁸. Skupiają się raczej na złożoności poglądów, wielości sposobów rozumienia otaczającej rzeczywistości niż na uzyskaniu obiektywnego rozwiązania problemu²⁹. Badania mają najczęściej charakter jakościowy³⁰. Ten paradygmat ma zastosowanie przede wszystkim w sytuacji eksploracji mało zbadanego zjawiska, na przykład, kiedy temat nie był badany w odniesieniu do danej grupy³¹.

Paradygmat aktywistyczny zakłada potrzebę związku badań naukowych z polityką³². Badania skupiają się na problemach jednostek i grup marginalizowanych, a ich celem jest wypracowanie rozwiązań, projektów reform, propozycji zmian³³. Przeważnie wykorzystuje się badania jakościowe, jednak możliwe jest także użycie ilościowych³⁴. Cechą wyróżniającą badania w ramach tego paradygmatu jest aktywne uczestnictwo badanych w tworzeniu projektu badań, na przykład w formułowaniu pytań lub analizie informacji³⁵. Badacz nie zajmuje stanowiska bezstronnego naukowca, wręcz przeciwnie – jest zaangażowany w rozwiązanie problemów, dotyczących badanych i współpracuje z nimi³⁶.

Pragmatyzm skupia się przede wszystkim na rozwiązywaniu problemów badawczych. Nie bazuje na konkretnych założeniach filozoficznych, w centrum uwagi jest skuteczność rozwiązania problemu. W związku z tym metody są dobierane swobodnie, kryterium jest ich adekwatność do problemów i celów. Dlatego ten paradygmat często ma zastosowanie w badaniach mieszanych, wykorzystujących zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe³⁷.

²⁷ Por. *ibidem*.

²⁸ Por. J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 34.

²⁹ Por. *ibidem*, s. 33; por. R. Bäcker i in., *op. cit.*, s. 101.

³⁰ J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 33.

³¹ Por. R. Bäcker i in., *op. cit.*, s. 101.

³² J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 35.

³³ Por. *ibidem*; por. R. Bäcker i in., *op. cit.*, s. 102.

³⁴ J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 35.

³⁵ Por. *ibidem*; por. R. Bäcker i in., *op. cit.*, s. 102.

³⁶ Por. J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 35; por. R. Bäcker i in., *op. cit.*, s. 102.

³⁷ Por. J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 36.

Inna propozycja klasyfikacji paradygmatów jest przedstawiona w pracy K. Mazurek-Łopacińskiej i M. Sobocińskiej³⁸. Autorki wyodrębniają:

- paradygmat neopozytywistyczno-funkcjonalistyczno-systemowy, który cechuje się kwantyfikalnością, posługiwaniem się zmiennymi zależnymi i niezależnymi, weryfikalnością, powtarzalnością procesów matematycznych³⁹. Poprzez te cechy koreluje z wyżej opisanym paradygmatem postpozytywistycznym;
- paradygmat interpretatywno-symboliczny, który bazuje na założeniu, że postrzeganie ludźmi otaczającej rzeczywistości dokonuje się na podstawie kultury i doświadczeń. Badania mają zazwyczaj charakter jakościowy⁴⁰. Odpowiada więc paradygmatu konstruktywistycznemu;
- paradygmat radykalnego strukturalizmu. Opiera się na uznaniu potrzeby zmian rzeczywistości społecznej i zakłada zaangażowanie badacza w kształtowanie tych zmian⁴¹. Na tych założeniach bazuje opisany wyżej paradygmat aktywistyczny;
- paradygmat postmodernistyczny. Kwestionuje możliwość dotarcia do obiektywnej prawdy. Przywiązuje dużą wagę do języka, a także do poznawania archetypów i metafor⁴².

Wybór paradygmatu jest uwarunkowany przez cel badawczy⁴³. W przypadku niniejszej dysertacji jest nim – jak to zostało sformułowane i opisane powyżej – próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji. Z powodu tego, że cel ogniskuje się wokół działalności organizacji, warto rozpatrzyć, jakie paradygmaty są najczęściej stosowane w badaniach nad organizacjami.

Klasyczną klasyfikacją w przypadku tego rodzaju badań jest ta zaproponowana przez Gibsona Burrella i Garetha Morgana. W jej ramach wyodrębnia się takie paradygmaty, jak:

- funkcjonalizm,
- interpretatywizm,

³⁸ K. Mazurek-Łopacińska, M. Sobocińska, *Triangulacja w badaniach jakościowych*, w: *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2018, nr 525, s. 15.

³⁹ Por. ibidem.

⁴⁰ Por. ibidem.

⁴¹ Por. ibidem.

⁴² Por. ibidem.

⁴³ R. Bäcker i in., op. cit., s. 103.

- radykalny strukturalizm,
- radykalny humanizm⁴⁴.

Te paradygmaty korelują z opisanymi wyżej. Funkcjonalizm odpowiada paradygmatowi neopozytywistyczno-funkcjonalistyczno-systemowemu, interpretatywizm - interpretatywno-symbolicznemu, radykalny humanizm – postmodernistycznemu⁴⁵. (Paradygmat radykalnego strukturalizmu był nazwany również w ten sam sposób w przedstawionej wyżej klasyfikacji).

W odniesieniu do badań nad organizacjami, w ramach funkcjonalizmu dąży się do odkrycia prawidłowości regulujących życie organizacyjne i opisanie ich „w sposób obiektywny i wolny od wartościowania”⁴⁶. Kluczowe jest pojęcie „funkcji”, ponieważ w tym paradygmacie uważa się, że każdy proces zachodzący w organizacji pełni swoją funkcję względem całości, a całość organizacji – względem szerszych systemów społecznych. W zamierzeniu wyniki badań będą podstawą dla określenia rekomendacji usprawnienia funkcjonowania organizacji⁴⁷.

Interpretatywizm skupia się przede wszystkim na uczestnikach organizacji i sposobach, w jakie oni te organizacje tworzą. Opisanie tego procesu tworzenia się organizacji poprzez działania ich uczestników jest celem badań prowadzonych w tym paradygmacie. Zamierzeniem jest pokazanie możliwości zmian zachowań, które mogą prowadzić do oddolnych zmian w organizacji⁴⁸.

Radykalny strukturalizm dąży do odkrycia ogólnych zasad dotyczących funkcjonowania organizacji. Pod tym względem jest podobny do funkcjonalizmu. Jednakże różnica polega na tym, że w paradygmacie radykalnego strukturalizmu odkrycie tych zasad ma na celu nie tylko ich opisanie, ale pokazanie ich niesprawiedliwości w odniesieniu do określonych jednostek lub grup. Badania tego rodzaju często dążą do ukazania konieczności zmian⁴⁹.

W paradygmacie radykalnego humanizmu centrum zainteresowań badań jest jednostka, jej potrzeby i uczucia. Podobnie jak w przypadku interpretatywizmu zakłada się, że rzeczywistość społeczna jest tworzona przez jej uczestników. Jednak uważa się, że uczestnicy działań nie mogą sami zidentyfikować sposoby jej tworzenia. W związku z tym rolą badań naukowych jest ujawnienie tych procesów. Cel badań obejmuje jednak nie tylko ich ujawnienie, ale również

⁴⁴ G. Burrell, G. Morgan, *Sociological paradigms and organizational analysis: elements of the sociology of corporal life*, London: Heinemann 1979, cyt. za: D. Latusek-Jurczak, T. Olejniczak, W. Piotrowski, *Teoria organizacji. Nauka dla praktyki*, Warszawa: Poltext 2021, s. 21-22.

⁴⁵ Por. Ł. Sułkowski, *Kulturowe procesy zarządzania*, Warszawa: Difin 2012, s. 30, cyt. za: J. Szydło, *Paradygmaty kultury organizacyjnej*, w: *Economics and Management* 2014, nr 4, s. 89.

⁴⁶ Por. D. Latusek-Jurczak, T. Olejniczak, W. Piotrowski, op. cit., s. 22.

⁴⁷ Por. ibidem.

⁴⁸ Por. ibidem, s. 23.

⁴⁹ Por. ibidem, s. 22.

i uzmysłowienie sposobów, w jakie te procesy mogą prowadzić do dyskryminacji pewnych grup. Pod tym względem radykalny humanizm jest podobny do radykalnego strukturalizmu⁵⁰.

Przy wyborze paradygmatu dla badań, które w centrum zainteresowania stawiają procesy dotyczące organizacji, G. Burrell i G. Morgan proponują badaczom odpowiedzieć na dwa pytania. Po pierwsze: jaka jest rzeczywistość organizacyjna? Jeśli uznaje się, że istnieje ona obiektywnie, badania będą zmierzać w kierunku odkrywania zasad rządzących tą rzeczywistością. Jeżeli przyjmuje się perspektywę subiektywizmu, uważa się, że organizacje są raczej w toku codziennego tworzenia się przez ludzi. Badania w tym przypadku nie tyle zmierzają do odkrycia zasad, ile rozumienia ludzi i ich działań, ponieważ to uczestnicy tworzą organizacje poprzez swoją działalność⁵¹.

Drugie pytanie brzmi: jaki jest charakter relacji społecznych? Jeżeli uznaje się, że współdziałanie ludzi w organizacji dąży do osiągnięcia stabilności i bazuje na współpracy i integracji uczestników, jest to perspektywa regulacyjna. Natomiast jeżeli zakłada się, że konflikty w relacjach społecznych (zarówno wewnątrz organizacji, jak i między organizacjami) są nieuniknione, oraz że istnieje potrzeba uzmysłowienia uczestnikom niesprawiedliwości i konieczności wprowadzenia zmian, to jest to perspektywa rewolucyjna⁵².

Andrzej K. Koźmiński oraz Dominika Latusek-Jurczak proponują niniejszą tabelę, która może służyć pomocą przy wyborze paradygmatu na podstawie dwóch wyżej opisanych pytań:

⁵⁰ Por. *ibidem*, s. 23.

⁵¹ G. Burrell, G. Morgan, *op. cit.*, cyt. za: D. Latusek-Jurczak, T. Olejniczak, W. Piotrowski, *op. cit.*, s. 21.

⁵² *Ibidem*.

Tabela 2. Paradygmaty w teorii organizacji

		Jaki jest charakter relacji społecznych?	
		Regulacja	Rewolucja
Jaka jest rzeczywistość?	Obiektywizm	Funkcjonalizm	Radykalny strukturalizm
	Subiektywizm	Interpretatywizm	Radykalny humanizm

Źródło: D. Latusek-Jurczak, T. Olejniczak, W. Piotrowski, Teoria organizacji. Nauka dla praktyki, Warszawa: Poltext 2021, s. 22.

Biorąc pod uwagę powyższe, w **przypadku niniejszych badań** przy wyborze paradygmatu posłużono się następującym rozumowaniem. W pierwszej kolejności zostały odrzucone opcje radykalnego strukturalizmu oraz radykalnego humanizmu. Tej decyzji dokonano ze względu na to, że podstawowy cel niniejszych badań nie stawia w centrum zainteresowania ujawnienia niesprawiedliwości i uzmysłowienia uczestnikom potrzeby zmian. Dąży raczej do zrozumienia, opisanie i próby wyjaśnienia istniejącego stanu rzeczy.

Jednocześnie można zauważyć, że cel praktyczny dąży do wykrycia problematycznych sfer działalności petersburskich organizacji polonijnych i określenia potrzeb tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności. Jednakże nie jest to jedynym antycypowanym rezultatem badań, ponieważ mają one szerszy cel podstawowy. Bowiern zamierzone poprzez cel określenie zakresu realizacji funkcji oraz zakresu oddziaływania czynników determinujących taki stan rzeczy obejmuje nie tylko obszary problematyczne. Dotyczy także wykrycia obszarów, w których funkcje są spełnione w zamierzonym przez organizacje zakresie, a także czynników, które temu sprzyjają. To oznacza, że określenie możliwości rozwiązania trudności ujawnionych poprzez badania stanowi tylko jeden z zamierzonych efektów pracy.

Ponadto, charakterystyczna dla perspektywy rewolucyjnej (do której odnoszą się paradygmaty radykalnego strukturalizmu oraz radykalnego humanizmu) wizja relacji społecznych jako konfliktu nie jest bliska opisanemu w ramach niniejszej pracy rozumieniu organizacji. Bowiern, jak zostało opisane w części teoretycznej, „klimat przyjaznej

współpracy” stanowi jedną z determinant rozwoju organizacji mniejszości narodowych⁵³, a integracja grupy jest jedną z funkcji organizacji tego typu⁵⁴.

W związku z odmiennością przyjętego w ramach niniejszych badań centrum zainteresowania oraz rozumienia charakteru relacji w organizacji mniejszościowych wybór perspektywy radykalnego strukturalizmu albo radykalnego humanizmu nie wydaje się logiczny.

W następnej kolejności została odrzucona opcja paradygmatu funkcjonalistycznego. Chociaż wstępnie, poprzez niektóre elementy, może wydawać się bliski zamierzonemu celowi badań, jednak nie odpowiada przyjętemu rozumieniu rzeczywistości organizacyjnej.

Jak już zostało opisane, kluczowe dla tego paradygmatu jest pojęcie funkcji – zarówno poszczególnych wewnętrznych procesów organizacji, jak i organizacji jako całości. Cel niniejszych badań skupia się na funkcjach organizacji polonijnych, które one spełniają wobec polskiej mniejszości narodowej. Jednakże ważne jest pytanie – w jaki sposób jest pojmowana rzeczywistość organizacji⁵⁵? Czy zakłada się istnienie reguł, które należy odkryć lub raczej pojmuje się rzeczywistość organizacji jako tworzoną przez jej uczestników? W przypadku niniejszych badań – w odróżnieniu od paradygmatu funkcjonalistycznego – bliższe jest to drugie rozumienie. Cele deklarowane przez organizacje, zakres realizacji których zamierza się zbadać, są ustalone przez konkretnych ludzi i utrwalone w statutach. Ich realizacja zależy od wielu czynników – dotyczących zarówno samej organizacji, jak i jej otoczenia. Cel badań obejmuje także określenie zakresu oddziaływania tych czynników. Są one rozumiane jako powstałe na skutek działalności ludzi – uczestników organizacji, liderów, osób zaangażowanych w działalność wspierającą organizacje polonijne, w działalność polityczną dotyczącą sytuacji mniejszości narodowych. Jest to rzeczywistość tworzona przez ludzi, zmieniająca się pod ich wpływem, w pewnym stopniu zależąca od podejmowanych przez nich decyzji, od ich zaangażowania i kompetencji. W związku z tym można stwierdzić, że rozumienie rzeczywistości organizacyjnej przyjęte w niniejszych badaniach różni się od charakterystycznego dla paradygmatu funkcjonalistycznego. Na podstawie tego perspektywa tego paradygmatu nie została przyjęta.

W dalszej kolejności przeanalizowany został paradygmat interpretatywny, nazywany także interpretatywno-symbolicznym albo konstruktywistycznym. Na podstawie odpowiedzi

⁵³ Por. A. Karwińska, J. Mikułowski Pomorski, M. Pacholski, op. cit., s. 132-133.

⁵⁴ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 120.

⁵⁵ Por. G. Burrell, G. Morgan, op. cit., cyt. za: D. Latusek-Jurczak, T. Olejniczak, W. Piotrowski, op. cit., s. 21.

na pierwsze z pytań zaproponowanych przez G. Burrella i G. Morgana, dotyczące rzeczywistości organizacyjnej można wnioskować, że ten paradygmat jest bliski rozumieniu przyjętemu w niniejszej pracy. Bowiem zarówno w ramach tego paradygmatu, jak i w ramach niniejszej pracy, kładzie się nacisk na codzienne tworzenie organizacji przez ludzi. Odpowiedź na drugie zaproponowane przez autorów pytanie – jaki jest charakter relacji społecznych? – także nie zaprzecza wyborowi tego paradygmatu. Charakterystyczne dla interpretatywizmu rozumienie relacji jako dążących do stabilności może przyczyniać się do rozpatrywania takich relacji jako jednego z czynników sprzyjających realizacji funkcji organizacji. To, jak zostało już opisane, jest zgodne z przedstawionymi w części teoretycznej determinantami rozwoju organizacji mniejszości narodowych, jedną z kategorii których są czynniki odnoszące się do interakcji członków grupy i stylu ich współpracy. Przy czym jako sprzyjające sprawnej działalności organizacji są pojęte takie czynniki, które dotyczą interakcji dążącej do niepogłębiania konfliktów i wypracowania życzliwej atmosfery.

Na podstawie powyższego można stwierdzić, że **przyjęcie dla niniejszych badań paradygmatu** interpretatywnego odpowiada zamierzonemu celowi badań oraz przyjętemu rozumieniu organizacji, w związku z czym ta perspektywa została wybrana. Charakterystyczne dla tego paradygmatu dążenie do zrozumienia sposobów tworzenia organizacji przez jej uczestników, ich poglądów, a także kontekstu, w jakim prowadzą swoją działalność, jawi się więc jako kluczowe dla niniejszych badań.

Przy planowaniu badań, oprócz sformułowania celu oraz opisanie przyjętych ram światopoglądowych, duże znaczenie ma także określenie przedmiotu badań. Zgodnie z A. W. Maszke przez przedmiot badań rozumie się „wszelkie obiekty, rzeczy oraz zjawiska i procesy, którym one podlegają i w odniesieniu do których formułujemy pytania badawcze”⁵⁶. Taka definicja zwraca uwagę na związek pomiędzy przedmiotem badań a pytaniami badawczymi. Ten związek również podkreśla J. Apanowicz, zaznaczając, że odpowiedź na pytanie zawarte w problemie badawczym dotyczy obiektu badań⁵⁷. Tym obiektem jest przedmiot badawczy. Jak definiuje M. Kwiecińska, „za przedmiot badań uznaje się zdefiniowany wycinek rzeczywistości społecznej, który stanowi obiekt zainteresowań danej dyscypliny naukowej”⁵⁸.

⁵⁶ A. W. Maszke, *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004, s. 44.

⁵⁷ Por. J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa: Difin 2005, s. 72, cyt. za: M. Kwiecińska, *Przedmiot badań w naukach o obronności*, w: *Obronność. Zeszyty Naukowe* 2016, nr 3(19), s. 141.

⁵⁸ M. Kwiecińska, op. cit., s. 141.

Z powyższych definicji wynika, że sformułowanie przedmiotu badań jest ważnym etapem stworzenia projektu badawczego. Po pierwsze, ze względu na potrzebę klarowności, co dokładnie zostanie objęte badaniem. Po drugie, dla podjęcia kolejnego kroku – określenia problemu badawczego⁵⁹.

Przedmiotem badań niniejszej dysertacji jest działalność organizacji polonijnych w Petersburgu w zakresie podtrzymywania polskiej tożsamości narodowej wśród społeczności polskiej zamieszkującej w tym mieście. Przedmiot badań został określony w ten sposób ze względu na zamierzony cel badania. Cel bowiem ogniskuje się wokół realizacji funkcji organizacji, a są one realizowane poprzez ich działalność. Cel obejmuje także określenie zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój organizacji polonijnych. Oddziaływanie tych czynników przejawia się również w toku prowadzenia przez organizacje swojej działalności.

3.1.3. Problem badawczy

Niezbędnym krokiem w planowaniu badań jest określenie problemu badawczego. Zgodnie z U. Flick od jasności i konkretności jego sformułowania w dużej mierze zależy sukces badań. Bez dokonania tego kroku trudno bowiem opracować plan badań oraz narzędzia badawcze⁶⁰.

Według Janusza Sztumskiego problemem badawczym jest to, „co jest przedmiotem wysiłków badawczych, czyli to, co orientuje nasze przedsięwzięcia poznawcze”⁶¹. W związku z tym można stwierdzić, że jego określenie służy zawężeniu zakresu ogólnego tematu i zrozumieniu, co dokładnie powinno zostać objęte badaniem. Z tym współbrzmi stanowisko Joanny Rak oraz Romana Bäckera, którzy uważają, że problem badawczy odnosi się do „pewnego wycinku stanu niewiedzy – chce się coś poznać, wyjaśnić czy zrozumieć”⁶². Wskazuje zatem na to, co ma być wyjaśnione w ramach danych badań. Także i Mieczysław Łobocki definiuje problemy badawcze jako „pytania, na które szukamy odpowiedzi na drodze badań naukowych”⁶³. Autor uważa, że problem powinien być określony w formie pytania.

⁵⁹ Por. ibidem, s. 141, 143.

⁶⁰ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 51.

⁶¹ J. Sztumski, op. cit., s. 46.

⁶² J. Rak, R. Bäcker, *Problem badawczy*, w: *Politeja* 2015, nr 4(36), s. 156.

⁶³ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków: Impuls 2009, s. 107, cyt. za: B. Sowińska, *Prace dyplomowe o charakterze badawczym. Przygotowanie koncepcji badań*, w: *Zeszyty Naukowe WSG (Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo)* 2017, T. 29, nr 2, s. 298.

Takie stanowisko podzielane jest i przez innych autorów, na przykład Jörgena Sandberga oraz Matsa Alvessona⁶⁴.

Dokładności określenia tego, co zamierza się zbadać, służy, oprócz głównego problemu badawczego, wyodrębnienie problemów szczegółowych. Przy czym ważne jest, by ich sformułowanie prowadziło do ułatwienia, ale nie do komplikacji badań, w związku z czym każde pytanie powinno być uzasadnione i pełnić swoją konkretną rolę⁶⁵.

Istnieją różne rodzaje problemów badawczych. J. Sztumski na podstawie zakresu przedmiotu oraz roli, którą dany problem spełnia w nauce, wyróżnia następujące:

- ogólne i szczegółowe;
- teoretyczne i praktyczne;
- podstawowe i cząstkowe⁶⁶.

Natomiast J. Rak i R. Bäcker na podstawie rodzaju pytania, odpowiedzi na które poszukuje badacz, wyróżnia cztery rodzaje problemów badawczych:

- fundamentalny problem. Pytanie w tym przypadku dotyczy faktów. Autorzy zauważają, że wiele opisów faktów jest już powszechnie dostępne, w związku z czym badania odpowiadające na problemy tego typu często cechują się banalnością i małoistotnością;
- klasyfikacyjny problem. Pomaga w porządkowaniu wiedzy poprzez przydzielanie zjawisk do określonych typów na podstawie posiadania przez nie pewnych cech;
- stworzenie typu idealnego. Badania tego typu wychodzą poza prosty opis faktu. Często stosowanym zabiegiem jest stworzenie dwóch antynomicznych typów idealnych i umieszczenie badanego zjawiska w pewnym miejscu kontinuum pomiędzy tymi ekstremami;
- badanie relacji między zmienną zależną a zmienną niezależną. Jest podstawowym rodzajem problemu badawczego w naukach społecznych⁶⁷.

W odniesieniu do sformułowania problemu badawczego niniejszej pracy warto najpierw zauważyć, że zamierzone określenie zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu ma znaczenie ze względu na to, że funkcje organizacji etnicznych są

⁶⁴ Por. J. Sandberg, M. Alvesson, *Ways of constructing research questions: gap-spotting or problematization?*, w: *Organization* 2011, T. 18, nr 1, cyt. za: J. Rak, R. Bäcker, op. cit., s. 156.

⁶⁵ Por. J. Rak, R. Bäcker, op. cit., s. 157.

⁶⁶ J. Sztumski, op. cit., s. 58.

⁶⁷ Por. J. Rak, R. Bäcker, op. cit., s. 157-162.

ukierunkowane na podtrzymanie tożsamości narodowej, co oznacza, że ograniczenie ich realizacji może przekładać się na zanik tego rodzaju tożsamości. To w konsekwencji może doprowadzić do asymilacji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu. Szerzej rola organizacji etnicznych w podtrzymaniu tożsamości narodowej jest opisana w części *1.3.1. Teoretyczne zagadnienia dotyczące organizacji mniejszości narodowych* niniejszej pracy.

W obliczu tego znaczenia nabiera kwestia sposobów budowania i podtrzymania polskiej tożsamości narodowej w ramach organizacji polonijnych. To rodzi potrzebę zidentyfikowania, jakie czynniki, to jest determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych, obecnie utrudniają realizację funkcji petersburskich organizacji, a jakie przyczyniają się do spełniania tychże funkcji.

W związku z tym **głównym problemem badawczym niniejszej pracy** jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: Jaki jest zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu, jakie czynniki determinują taki zakres realizacji funkcji oraz jakie są potrzeby tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności (w sferze realizacji funkcji) ze strony kraju pochodzenia?

W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie zawarte w głównym problemie badawczym potrzebne jest uzyskanie odpowiedzi na następujące **szczegółowe problemy badawcze**:

1) Jakie funkcje powinny realizować organizacje polonijne w Petersburgu według statutów tych organizacji?

2) W jakim zakresie te funkcje są realizowane (według opinii uczestników tych organizacji)?

3) Jakie funkcje organizacji polonijnych są uważane za najważniejsze przez uczestników tych organizacji?

4) Jakie funkcje organizacji polonijnych w Petersburgu są realizowane najbardziej skutecznie według opinii uczestników tych organizacji oraz jakie są tego przyczyny?

5) Jakie funkcje organizacji polonijnych w Petersburgu są realizowane najmniej skutecznie według opinii uczestników tych organizacji oraz jakie są tego przyczyny?

6) W jakim zakresie determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych oddziałują na funkcjonowanie organizacji polonijnych w Petersburgu?

7) Jakie są najważniejsze determinanty rozwoju organizacji polonijnych w Petersburgu?

8) Czy oddziaływanie tych determinant w sytuacji organizacji polonijnych w Petersburgu jest oceniane pozytywnie czy negatywnie przez uczestników tych organizacji?

9) Jakie są potrzeby petersburskich organizacji polonijnych w obszarze wsparcia ich działalności (w sferze realizacji funkcji) ze strony kraju pochodzenia?

W świetle opisanych wyżej założeń teoretycznych wynikających z literatury metodologicznej można wnioskować, że zgodnie z klasyfikacją J. Rak i R. Bäckera, problem badawczy niniejszej pracy odnosi się do ostatniego wyodrębnionego przez autorów rodzaju problemów, to jest do badania relacji między zmienną zależną a zmienną niezależną. Stanowią bowiem próbę identyfikacji i określenia oddziaływania determinant rozwoju organizacji polonijnych na realizację ich funkcji. Szerszy opis zmiennych zależnych i niezależnych niniejszego badania został umieszczony w dalszej części rozdziału (3.3.2. *Konceptualizacja kluczowych pojęć, zmienne i wskaźniki*).

3.1.4. Hipotezy badawcze

Ważną częścią tworzenia projektu badawczego jest także sformułowanie hipotez badawczych. Jak podaje J. Sztumski, słowo „hipoteza” pochodzi z greckiego „hypothesis”, które oznacza „przypuszczenie” lub „domysł”⁶⁸. W związku z tym w literaturze przedmiotu hipoteza jest zazwyczaj definiowana jako przypuszczenie: „hipoteza to przypuszczenie, założenie określonego stanu rzeczy” (A. Lipski)⁶⁹, „przypuszczenie lub domysł wysunięte prowizorycznie dla określenia lub wyjaśnienia czegoś” (J. Sztumski)⁷⁰ element „procesu badawczego, który pozwala na werbalizację naszych przypuszczeń odpowiadających na postawiony problem badawczy” (Jagoda Wojciechowska i współautorzy)⁷¹. Nieco szerszą definicję proponują Janina Kowalik oraz Władysław Szostak: „propozycja twierdzenia naukowego w obszarze będącym przedmiotem niewiedzy badacza. Przybiera ona postać zdania twierdzącego, odpowiedzi na uprzednio sformułowane pytanie, które nie wystąpiło do tej pory w nauce”⁷². Tym samym zauważone jest, że hipoteza powinna cechować się innowacyjnością⁷³. Autorzy tej definicji podkreślają także, podobnie jak J. Wojciechowska i współautorzy, związek hipotezy z pytaniem zawartym w problemie badawczym, do którego hipoteza powinna być odniesiona jako pewna propozycja możliwej odpowiedzi.

Postawienie hipotez w procesie badawczym pełni takie funkcje, jak: „zakreślenie obszaru niewiedzy, wyznaczenie pola badawczego, wskazanie na możliwe uwarunkowania (przyczyny)

⁶⁸ J. Sztumski, op. cit., s. 59.

⁶⁹ A. Lipski, op. cit., s. 39.

⁷⁰ J. Sztumski, op. cit., s. 59.

⁷¹ R. Bäcker i in., op. cit., s. 54.

⁷² J. Kowalik, W. Szostak, *Metodologiczne problemy nauk o polityce: dla studentów nauk politycznych*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2007, s. 75, cyt. za: R. Bäcker i in., op. cit., s. 54-55.

⁷³ Por. R. Bäcker i in., op. cit., s. 55.

badanych zjawisk”⁷⁴. Pomagają więc w dalszym zawężeniu i uściśleniu pomysłu badawczego. W ciągu badania są weryfikowane – albo dochodzi do ich potwierdzenia albo odrzucenia⁷⁵. W tym miejscu warto podkreślić, że każda hipoteza powinna być stawiana w taki sposób, żeby było możliwe jej obalenie. Jak to ujmuje E. Babbie, „obalalność jest zasadniczą własnością każdej hipotezy”⁷⁶. W przeciwnym przypadku weryfikacja hipotezy i prowadzenie badań traci sens⁷⁷.

Oprócz obalalności są także inne warunki, które powinny być spełnione przy postawieniu hipotez. J. Sztumski wyróżnia wśród nich następujące:

- 1) nowość, to jest wskazanie na nieznaną dotąd aspekty badanych zjawisk (co koreluje ze wzmiankowaną przez J. Kowalik i W. Szostaka potrzebą innowacyjności);
- 2) poziom ogólności, pozwalający na objęcie zakresem hipotez wszelkich faktów, procesów i zjawisk, których dane hipotezy dotyczą;
- 3) jasność pojęciowa, przez co rozumie się, że hipotezy powinny być wyrażone w jednoznacznych terminach. W sytuacji posługiwania się terminami niejednoznaczными powinny być podane definicje, w jaki sposób te pojęcia są rozumiane w ramach danych badań;
- 4) brak sprzeczności wewnętrznych;
- 5) sprawdzalność empiryczna, to jest możliwość weryfikacji hipotez poprzez badania⁷⁸.

Do danej listy warunków autor dodaje także, że hipoteza nie powinna dotyczyć kwestii banalnych, to jest takich, które nie wymagają specjalnego zbadania i weryfikacji, ponieważ są powszechnie znanymi stwierdzeniami⁷⁹. W innych pracach metodologicznych również zwraca się uwagę na to, że hipotezy dotyczące problemów normatywnych (odnoszących się do faktów) są mało istotne⁸⁰, jak zazwyczaj nieistotny jest sam problem badawczy tego rodzaju, co zostało opisane w poprzedniej części niniejszego rozdziału.

Na podstawie różnych kryteriów można wyróżnić kilka typów hipotez. Zgodnie z tym⁸¹:

⁷⁴ J. Kowalik, W. Szostak, op. cit., s. 75, cyt. za: R. Bäcker i in., op. cit., s. 55.

⁷⁵ Por. R. Bäcker i in., op. cit., s. 55; J. Sztumski, op. cit., s. 59-60.

⁷⁶ E. Babbie, op. cit., s. 60.

⁷⁷ Por. ibidem.

⁷⁸ Por. J. Sztumski, op. cit., s. 60.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ R. Bäcker i in., op. cit., s. 57.

⁸¹ Por. J. Sztumski, op. cit., s. 60-62.

- w zależności od zakresu istnieją hipotezy ogólne (lub główne) i szczegółowe. Pierwsze wyjaśniają ogólne zjawiska, a podzielenie jej na odrębne aspekty prowadzi do sformułowania hipotez szczegółowych⁸²;
- na podstawie kryterium celu, jakiemu służą dane hipotezy, można wyodrębnić takie ich rodzaje, jak podstawowy i wyjaśniający. Celem pierwszych jest wyjaśnianie zasadniczych problemów danej nauki, natomiast drugie służą wyjaśnianiu fragmentarycznych zagadnień, składających się na dany problem⁸³;
- za pomocą kryterium stopnia prawdopodobieństwa można wyróżnić hipotezy mało-, średnio- oraz wysokoprawdopodobne⁸⁴. Te kryterium może być także nazywane stopniem asercji, co oznacza stopień pewności badacza, że zawarte w hipotezie twierdzenie jest prawdziwe⁸⁵.

Proces tworzenia hipotez jest oparty na „posiadanej wiedzy i informacjach o przedmiocie badania”⁸⁶. Źródła tej wiedzy mogą być różne: analiza literatury przedmiotu, istniejące teorie lub dotychczasowe badania w zbliżonym obszarze. Podstawę przypuszczeń mogą także stanowić prywatne doświadczenia badacza, zaczerpnięte z codziennej praktyki⁸⁷. Przy czym warto zauważyć, że źródło tworzenia hipotezy nie ma większego znaczenia decydującego o jej prawdziwości. Niezależnie od sposobu formułowania hipotezy, to proces przeprowadzenia badań weryfikuje ją – potwierdza lub obala⁸⁸.

W przypadku niniejszej pracy źródłem do postawienia hipotez były prywatne doświadczenia uzyskane poprzez kontakt z osobami zaangażowanymi w działalność polonijną w Petersburgu, a także poprzez znajomość kontekstu lokalnych uwarunkowań. Oprócz prywatnych doświadczeń, podstawą do sformułowania hipotez posłużyły badania organizacji polonijnych w kontekście europejskim⁸⁹. Zaznajomienie się z wynikami badań opisującymi najczęściej występujące determinanty trudności w funkcjonowaniu organizacji polonijnych w Europie w zestawieniu z prywatnymi obserwacjami dotyczącymi kontekstu petersburskiego stały się podstawą do sformułowania następujących **hipotez badawczych:**

⁸² Por. R. Bäcker i in., op. cit., s. 58.

⁸³ J. Sztumski, op. cit., s. 60.

⁸⁴ Ibidem, s. 61.

⁸⁵ A. Lipski, op. cit., s. 39.

⁸⁶ R. Bäcker i in., op. cit., s. 55.

⁸⁷ Por. J. Sztumski, op. cit., s. 62-63; R. Bäcker i in., op. cit., s. 55-56.

⁸⁸ J. Sztumski, op. cit., s. 62-63.

⁸⁹ M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit.

Hipoteza główna: Niekorzystne regulacje prawne, niewystarczająca pomoc ze strony kraju przyjmującego oraz ograniczone zasoby ludzkie są determinantami, oddziaływanie których może prowadzić do ograniczenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu.

Hipotezy szczegółowe:

H1: Funkcje organizacji polonijnych w Petersburgu są realizowane nie w pełnym zakresie.

H2: Najbardziej skutecznie realizowaną funkcją organizacji polonijnych w Petersburgu jest funkcja kulturowa.

H3: Najmniej skutecznie realizowaną funkcją organizacji polonijnych w Petersburgu jest funkcja polityczna.

H4: W sytuacji petersburskich organizacji polonijnych determinantami rozwoju o największym stopniu oddziaływania są regulacje prawne, pomoc ze strony kraju przyjmującego oraz zasoby ludzkie tych organizacji.

H5: Oddziaływanie tych determinant na realizację funkcji organizacji jest negatywne.

Zaznaczone w hipotezach funkcje „kulturowa” oraz „polityczna” odnoszą się do zaproponowanej przez D. Kowalewską klasyfikacji funkcji organizacji etnicznych opisanej w części teoretycznej niniejszej pracy (1.3.1. *Teoretyczne zagadnienia dotyczące organizacji mniejszości narodowych*). Poprzez funkcję kulturową pojmuje się taką funkcję petersburskich organizacji polonijnych, jak „odrodzenie, zachowanie, rozwój oraz popularyzacja kultury polskiej”⁹⁰. Natomiast funkcja polityczna obejmuje „reprezentację i obronę wspólnych interesów członków organizacji”⁹¹ oraz „tworzenie kultury międzynarodowej komunikacji, wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski”⁹².

⁹⁰ Por. <https://dompolski.ru/pl/about/polonia>, dostęp: 17.06.2024; <https://dompolski.ru/pl/zwiazek-polakow-w-sankt-petersburgu-imienia-biskupa-antoniego-maleckiego>, dostęp: 17.06.2024.

⁹¹ Устав региональной общественной организации «Конгресс Поляков в Санкт-Петербурге» (Statut regionalnej organizacji społecznej „Kongres Polaków w Sankt Petersburgu”), s. 3.

⁹² Por. <https://dompolski.ru/pl/about/polonia>, dostęp: 17.06.2024.

3.2. Wybór metod badań

3.2.1. Metody badań społecznych: jakościowe oraz ilościowe

Po określeniu tego, co dokładnie i w jakim celu powinno być objęte badaniem, dokonuje się wyboru metod badań, które będą najbardziej właściwe w danym przypadku. Zgodnie z Jerzym Kawą metoda to „sposób postępowania, sposób badania naukowego lub rozumowania”⁹³. J. Sztumski proponuje szerszą definicję: metoda to „system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza”⁹⁴. Dlatego wybór metody badawczej można rozumieć jako wybór konkretnego sposobu, w jaki badacz będzie dążył do uzyskania odpowiedzi na postawione przez siebie pytanie zawarte w problemie badawczym.

Żeby zastosowanie metody naukowej rzeczywiście prowadziło do osiągnięcia zamierzonych celów, powinna ona spełniać pewne wymogi. Są nimi:

- jasność (rozpoznawalność i powszechna zrozumiałość);
- jednoznaczność (wykluczanie dowolności stosowania odpowiednich zasad regulatywnych);
- ukierunkowanie (podporządkowanie postawionemu celowi);
- skuteczność (zabezpieczenie realizacji wyznaczonego celu);
- owocność (możliwość dostarczenia oprócz zasadnych rezultatów również pobocznych, ale także ważnych dla danej albo innej dziedziny nauki);
- niezawodność (zabezpieczenie uzyskania rezultatów o maksymalnym poziomie prawdopodobieństwa);
- ekonomiczność (możliwość uzyskania rezultatów przy najniższym poziomie zużycia środków i czasu)⁹⁵.

Wyżej wymienione warunki dotyczą metod naukowych ogólnie, natomiast wybór konkretnej metody dla danego badania jest uwarunkowany przede wszystkim przez temat badawczy. To oznacza, że, jak zauważa E. Babbie, „do badania niektórych pojęć pewne metody nadają się bardziej niż inne”⁹⁶. To samo zdanie jest wyrażone i w pracy Davida Silvermana⁹⁷.

⁹³ J. Kawa, *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, w: *Studia Prawnoustrojowe* 2013, nr 21, s. 173.

⁹⁴ J. Sztumski, op. cit., s. 78.

⁹⁵ Ibidem, s. 82-83.

⁹⁶ E. Babbie, op. cit., s. 132.

⁹⁷ Por. D. Silverman, op. cit., s. 153.

Zanim zostaną opisane poszczególne metody badawcze najczęściej stosowane w naukach społecznych, warto podkreślić, że funkcjonuje podział metod na jakościowe i ilościowe. Wybór metody z jednej albo drugiej grupy zależy od postawionych celów badania. W związku z tym przy dokonaniu wyboru konkretnej metody pomocne może okazać się najpierw określenie, czy badania będą miały charakter jakościowy lub ilościowy.

Metody ilościowe, zgodnie z Grzegorzem Lissowskim, „powszechnie kojarzy się z takimi badaniami, w których liczby są używane do charakteryzowania jednostek obserwacji i/lub do przedstawiania wyników badania”⁹⁸. Autor dodaje, że oprócz liczb metody ilościowe wykorzystują także inne, nieliczbowe obiekty formalne (np. grafy, relacje)⁹⁹. Cechami charakterystycznymi dla metod ilościowych, są:

- skupianie się na tych aspektach zjawisk, które poddają się kwantyfikacji;
- prowadzenie badań na dużych próbach;
- wysoki poziom standaryzacji;
- abstrahowanie od konkretnych przypadków;
- dążenie do uchwycenia prawidłowości występujących na poziomie całej zbiorowości lub jej podgrup, co dokonuje się za pomocą analiz statystycznych;
- względna łatwość replikacji, umożliwiona przez standaryzację narzędzi¹⁰⁰.

Wśród najbardziej rozpowszechnionych metod odnoszących się do kategorii ilościowych są takie, jak sondaż, eksperyment, analiza treści oraz analiza danych zastanych¹⁰¹.

Sondaż oraz analiza danych zastanych zostaną opisane w następnej części niniejszego rozdziału, skupiającej się na metodach, które zamierza się wykorzystać na potrzebę niniejszych badań (3.2.2. *Metody i narzędzia niniejszych badań*).

W metodzie eksperymentu celem zazwyczaj jest testowanie hipotezy o zależnościach przyczynowych¹⁰². Jego przeprowadzenie polega na podjęciu pewnego działania w grupie badanych osób i następnie obserwowaniu skutków tego działania¹⁰³. Jak to ujmuje John W. Creswell, „podstawowym zamierzeniem badania eksperymentalnego jest sprawdzenie

⁹⁸ G. Lissowski, *Metody ilościowe*, w: Władysław Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia Socjologii*, T. 2, Warszawa: Oficyna Naukowa 1999, s. 217, cyt. za: E. Jaźwińska, *Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi (Prace Migracyjne*, nr 36), Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW 2000, s. 6.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Por. S. Czarnik, *Metody badawcze socjologii*, s. 6, <https://ruj.uj.edu.pl/entities/publication/51622594-c0a6-4b88-ac10-35a6222655cf>, dostęp: 15.06.2024.

¹⁰¹ Ibidem, s. 7-11.

¹⁰² Ibidem, s. 9.

¹⁰³ E. Babbie, op. cit., s. 251.

wpływu interwencji (oddziaływania) na uzyskany wynik w warunkach kontroli wszystkich innych czynników, które mogłyby spowodować zmianę wyniku”¹⁰⁴. Grupa, w której zostało zastosowane dane oddziaływanie, jest nazywana grupą eksperymentalną. Natomiast w eksperymencie bierze udział również grupa kontrolna, w której nie przeprowadza się tego działania¹⁰⁵. Rola grupy kontrolnej polega na tym, by wykryć wpływ samego eksperymentu na jego wyniki. Jeżeli bowiem rezultaty będą jednakowe w obu grupach – eksperymentalnej i kontrolnej – to świadczy o tym, że obserwowane zmiany nastąpiły nie z powodu zastosowania przez badacza pewnego działania, ale wskutek samego eksperymentu albo czynników zewnętrznych¹⁰⁶. Oprócz badań dążących do wyjaśniania zależności przyczynowych, eksperymenty są także często stosowane w badaniach interakcji w małej grupie¹⁰⁷.

Inną metodą, która może mieć charakter ilościowy, jest analiza treści. Stanowi ona badanie „zarejestrowanych przekazów ludzkich”¹⁰⁸. Jak to zostało wzmiankowane, może ona być prowadzona w ujęciu ilościowym, ale także możliwe jest jej zastosowanie w ujęciu jakościowym. Ilościowa analiza treści skupia się na badaniu częstotliwości występowania pewnych elementów treści (np. słów) albo współwystępowania różnych elementów¹⁰⁹. Warto podkreślić, że w odróżnieniu od sondażu i eksperymentu, dana metoda ma charakter niereaktywny, co oznacza, że materiał empiryczny wykorzystywany w badaniach jest wytworzony przez badanych spontanicznie, a nie z powodu udziału w badaniu¹¹⁰. Dana metoda może dotyczyć takich form przekazu jak na przykład dokumenty, zdjęcia, filmy, audycje radiowe, piosenki, blogi internetowe oraz inne utrwalone formy komunikacji¹¹¹. W przypadku zastosowania analizy treści w ujęciu jakościowym charakterystyczny jest większy stopień interpretacji danych oraz uwzględnienie szerszego kontekstu¹¹².

Inny charakter od powyżej opisanych metod ilościowych mają metody jakościowe. Badania jakościowe, jak podkreśla U. Flick, używają „tekstu zamiast liczb jako materiału empirycznego, wychodzą od koncepcji społecznego tworzenia badanych rzeczywistości, skupiają się na punktach widzenia uczestników badań, ich codziennych praktykach oraz wiedzy

¹⁰⁴ J. W. Creswell, op. cit., s. 161-162.

¹⁰⁵ Por. S. Czarnik, op. cit., s. 9.

¹⁰⁶ E. Babbie, op. cit., s. 254-255.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 252.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 358.

¹⁰⁹ Por. S. Czarnik, op. cit., s. 10.

¹¹⁰ Por. ibidem.

¹¹¹ Por. ibidem.

¹¹² Por. ibidem, s. 11.

dotyczącej przedmiotu badań”¹¹³. Dążą więc nie tyle do opisanie istniejącego stanu rzeczy (np. jaka jest częstotliwość czy obszar występowania badanego zjawiska), ile do głębszego wyjaśnienia jego istoty poprzez zrozumienie znaczeń, które nadają mu uczestnicy badań (np. jakie są przyczyny istniejącego stanu rzeczy). W tym miejscu należy podkreślić te dwa aspekty badań jakościowych – ukierunkowanie na głębsze rozumienie zjawiska oraz dążenie do wykrywania znaczeń, które przypisują mu sami badani.

Odnosnie do pierwszego z tych aspektów, jak zauważa J. Kawa, celem badań jakościowych jest rozumienie zjawisk, a nie ich pomiar (jak w przypadku badań ilościowych)¹¹⁴. W związku z tym, badania o charakterze jakościowym dążą do udzielenia odpowiedzi na pytania „jak?” i „dlaczego?”¹¹⁵. Koncentrują się na cechach obiektów, procesach i znaczeniach, „które nie są weryfikowalne eksperymentalnie (jeżeli w ogóle są one mierzalne) w kategoriach ilości, wielkości, intensywności lub częstości”¹¹⁶. Także i E. Babbie zauważa, że metody tego typu są wykorzystywane dla badania zjawisk, które nie poddają się prostemu ujęciu ilościowemu¹¹⁷. Dotyczą tematów skupiających się na rozumieniu tego, jak tworzy się społeczne doświadczenie oraz w jaki sposób jest mu nadawane znaczenie¹¹⁸.

To prowadzi do refleksji nad drugim wyżej wzmiankowanym aspektem charakterystycznym dla badań jakościowych, to jest nad ich dążeniem do wykrywania znaczeń, które badani przypisują danemu zjawisku. Jak zauważa A. Lipski, badania jakościowe są „drogą do poznania subiektywnych znaczeń, jakie ludzie przypisują swojemu otoczeniu i wszystkiemu, co je stanowi”¹¹⁹. To oznacza, że badania tego typu dużą wagę przywiązują do doświadczeń badanych jednostek i grup oraz do zrozumienia, w jaki sposób te doświadczenia i nadawane im znaczenia są konstruowane w toku interakcji uczestników¹²⁰. Zatem znaczenie rzeczywistości społecznej jest postrzegane nie jako dane, ale jako tworzone przez jej uczestników.

Wśród metod badań jakościowych najczęściej używanych w naukach społecznych są obserwacja, indywidualny wywiad pogłębiony oraz zogniskowany wywiad grupowy (nazywany także badaniem fokusowym).

¹¹³ U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 22.

¹¹⁴ J. Kawa, op. cit., s. 180.

¹¹⁵ Ibidem, s. 179.

¹¹⁶ N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, w: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych. T. 1*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 34.

¹¹⁷ Por. E. Babbie, op. cit., s. 322.

¹¹⁸ N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, op. cit., s. 34.

¹¹⁹ A. Lipski, op. cit., s. 108.

¹²⁰ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 13; A. Lipski, op. cit., s. 108.

Obserwacja to „celowe, tzn. ukierunkowane i zamierzone oraz systematyczne postrzeganie badanego przedmiotu, procesu lub zjawiska”¹²¹. Taka definicja podkreśla znaczenie klarownie postawionego celu obserwacji i jasnego zdefiniowania tego, jakie dokładnie wycinki rzeczywistości zamierza się obserwować¹²². Nawet przy spełnieniu warunku odpowiedniego zaplanowania metoda obserwacji łączy się z pewnymi trudnościami. Są one związane z tym, że w procesie obserwacji dużą rolę odgrywają stereotypy funkcjonujące w umyśle badacza. To przez ich pryzmat postrzega się rzeczywistość, co przekłada się na pewien stopień subiektywizmu metody¹²³. W związku z tym w badaniach, wykorzystujących obserwację, zaleca się stosowanie także i innych metod¹²⁴.

Ze względu na pozycję obserwatora, wyróżnia się obserwację uczestniczącą (kiedy staje się on częścią obserwowanej sytuacji) oraz nieuczestniczącą (kiedy obserwator pozostaje na zewnątrz sytuacji). Natomiast na podstawie kryterium świadomości badanych dotyczącej faktu bycia obserwowanymi wyodrębnia się obserwację ukrytą (kiedy badani takiej świadomości nie mają) i jawną (kiedy badani wiedzą o tym, że są obserwowani)¹²⁵.

Inne wyżej wymienione jako najczęściej stosowane metody badań jakościowych – indywidualny wywiad pogłębiony oraz zogniskowany wywiad grupowy – zostaną opisane w następnej części niniejszego rozdziału poświęconej metodom wybranym dla wykorzystania w ramach niniejszych badań (3.2.2. *Metody i narzędzia niniejszych badań*).

Zarówno badania jakościowe, jak i ilościowe mają swoje mocne i słabe strony, ale nie powinny być przeciwstawiane sobie. Współcześnie w naukach społecznych nie są one rozpatrywane jako konkurujące ze sobą, raczej podkreśla się ich wzajemne uzupełnianie się¹²⁶. Mają one różne cele, w związku z czym decyzja o posługiwaniu się metodami z jednej lub drugiej grupy zależy w dużej mierze od badanego zjawiska i postawionego pytania badawczego. To one warunkują, czy dla uzyskania odpowiedzi oraz osiągnięcia postawionego celu bardziej nadają się metody jakościowe lub ilościowe. Zestawienie cech tych dwóch

¹²¹ J. Sztumski, op. cit., s. 165.

¹²² Por. P. Nieporowski, *Etyka niejawnej obserwacji uczestniczącej jako metody badawczej stosowanej w naukach społecznych*, w: *Rocznik Lubuski (Badania Jakościowe. W Poszukiwaniu Dróg i Inspiracji)* 2015, T. 41, cz. 1, s. 68.

¹²³ Por. F. Mroczo, *Jakościowe metody badań. Obserwacja naukowa*, w: *Prace Naukowe Walbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości* 2014, T. 26, s. 72.

¹²⁴ Por. ibidem; J. Sztumski, op. cit., s. 168.

¹²⁵ Por. S. Czarnik, op. cit., s. 13.

¹²⁶ Por. U. Flick, *An introduction to qualitative research* (wyd. 3), London: Sage 2006, cyt. za: U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 33; J. W. Creswell, op. cit., s. 29; J. C. Greene, *Toward a methodology of mixed methods social inquiry*, w: *Research in the Schools* 2006, nr 13(1), s. 93-98, cyt. za: R. Bäcker i in., op. cit., s. 105; U. Kelle, *Sociological explanation between micro and macro and the integration of qualitative and quantitative methods*, w: *Forum: Qualitative Social Research* 2001, T. 2, nr 1, <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/966>, cyt. za: B. Семенова, *Стратегия комбинации качественного и количественного подходов при изучении поколений*, w: *ИИТЕР* 2014 nr 8, s. 11.

rodzajów metod jest przedstawione w wielu pracach metodologicznych¹²⁷, co może być pomocne przy dokonaniu wyboru metod dla konkretnego badania.

J. Kawa, za Dominiką Maison, proponuje naoczne porównanie tych dwóch grup w formie tabeli:

Tabela 3. Porównanie metod ilościowych i jakościowych

Metody ilościowe	Metody jakościowe
<ul style="list-style-type: none"> • odpowiada na pytanie „ile?” • narzędzie pomiaru – kwestionariusz (pytania o stałej, ustalonej formie, przewaga pytań zamkniętych) • koncentracja na pytaniach rozstrzygających • dobór próby: losowy, kwotowy • większe próby • mniejszy wpływ osoby prowadzącej (badającego, ankietera) na przebieg badania • możliwość ilościowej generalizacji wyników na populację • metoda interpretacji: z wykorzystaniem analiz statystycznych – bardziej obiektywna 	<ul style="list-style-type: none"> • odpowiada na pytania „co?”, „jak?”, „dlaczego?” • swobodny sposób pozyskiwania informacji (scenariusz i pytania jako zarys wywiadu, pytania otwarte) • koncentracja na pytaniach eksploracyjnych • dobór próby: celowy • mniejsze próby • większy wpływ osoby prowadzącej (moderatora) na przebieg badania • brak możliwości ilościowej generalizacji wyników na populację • metoda interpretacji: bez wykorzystania analiz statystycznych – bardziej swobodna i subiektywna

Źródło: Por. D. Maison, Zogniskowane wywiady grupowe, Jakościowa metoda badań marketingowych, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001, s. 15, cyt. za: por. J. Kawa, Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego, w: Studia Prawnoustrojowe 2013, nr 21, s. 179.

Przytoczona tabela ilustruje, że wybór grupy metod powinien opierać się na celu badania, typie pytania badawczego oraz ewentualnym dążeniu do możliwości generalizacji wyników, a także pokazane zostały niektóre cechy charakterystyczne dla badań obu grup.

Próbując zestawić ze sobą badania ilościowe i jakościowe, należy także posłużyć się takimi kryteriami przyjętymi w naukach społecznych, jak rzetelność i trafność metody.

Rzetelność oznacza, że przy użyciu danej metody do tego samego przedmiotu badania za każdym razem uzyskane zostaną te same wyniki¹²⁸. Natomiast trafność metody polega na tym, że narzędzie pomiaru rzeczywiście mierzy to, co planowano zmierzyć¹²⁹. Badania jakościowe

¹²⁷ Por. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, op. cit., s. 34-36; B. Семенова, op. cit., s. 8-9; P. Tarka, *Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych*, w: *Wiadomości Statystyczne* 2017, nr 3(670), s. 19-23.

¹²⁸ Por. E. Babbie, op. cit., s. 167.

¹²⁹ Por. ibidem, s. 552.

są uważane za bardziej trafne, ale mniej rzetelne niż badania ilościowe. Dzieje się tak dlatego, że badania jakościowe dostarczają danych cechujących się głębią znaczenia badanych pojęć, co przekłada się na ich większą trafność. Jednocześnie ich słabszą stroną jest to, że interpretacja tego rodzaju danych jest w pewnym stopniu związana z poglądami i przekonaniami badacza, co może powodować trudności z rzetelnością badań¹³⁰.

Te kryteria – rzetelność i trafność – należy również brać pod uwagę przy wyborze metod prowadzenia badań. Dokonanie wyboru pomiędzy bardziej rzetelnymi a bardziej trafnymi wynikami może stanowić znaczną trudność, ponieważ najlepiej, gdy badanie dąży do spełnienia obu tych kryteriów. Pomocne w tej sytuacji może być zastosowanie w jednym badaniu metod z obu grup – jakościowej i ilościowej. Jak to zostało zaznaczone, są one wzajemnie komplementarne, co oznacza, że mocne strony jednych mogą pomóc zrównoważyć słabe strony drugich¹³¹.

W praktyce to rozwiązanie może być zastosowane na różne sposoby. Badania ilościowe i jakościowe mogą odbywać się sekwencyjnie (jeden rodzaj badań poprzedza drugi) albo równoległe (synchronicznie)¹³². Zastosowanie metod jakościowych jako pierwszych, to jest poprzedzających w czasie ilościowe, dokonuje się często w przypadku prowadzenia badań pilotażowych (np. w formie wywiadów), z zamierzeniem następnego przeprowadzenia badań ilościowych na większych próbach¹³³. Natomiast posługiwanie się w pierwszej kolejności metodami ilościowymi często ma na celu wyodrębnienie pewnych typów badanego zjawiska. W takim przypadku następne badania jakościowe służą głębszemu zrozumieniu treści każdego z tych typów¹³⁴. Przykład synchronicznego posługiwania się metodami obu rodzajów może stanowić, jak podaje J. W. Creswell, sytuacja, kiedy badacz ma dostęp do środowiska na bardzo ograniczony czas i przeprowadzenie dłuższych dwufazowych badań byłoby trudne do zrealizowania¹³⁵.

¹³⁰ Por. *ibidem*, s. 351-352.

¹³¹ Por. *ibidem*, s. 352.

¹³² J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 222.

¹³³ B. Семенова, *op. cit.*, s. 9.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 9-10.

¹³⁵ Por. J. W. Creswell, *op. cit.*, s. 222-223.

3.2.2. Metody i narzędzia niniejszych badań

Badania w ramach niniejszej pracy będą składały się z czterech etapów:

- 1) Analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów,
- 2) Badania ilościowe (sondaż),
- 3) Badania jakościowe (indywidualne wywiady pogłębione),
- 4) Badania jakościowe (zogniskowane wywiady grupowe).

Najpierw warto przedstawić krótki opis zamierzonego przebiegu badań, żeby wyjaśnić ogólną logikę tego procesu:

- Pierwszy etap, wykorzystujący analizę danych zastanych oraz badanie dokumentów. Celem tego etapu jest wstępne zaznajomienie się z badaną populacją i kontekstem jej funkcjonowania. W ramach analizy danych zastanych zamierza się zebranie danych statystycznych, dotyczących liczebności polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu, a także liczebności członków poszczególnych organizacji polonijnych. W ramach badania dokumentów zamierza się przeanalizowanie regulacji prawnych warunkujących funkcjonowanie organizacji tego typu w Rosji w celu zaznajomienia się z możliwościami i trudnościami w tym zakresie na płaszczyźnie prawnej. Planowane jest także przeanalizowanie statutów organizacji polonijnych w celu zidentyfikowania deklarowanych przez nie funkcji – które, zgodnie z celem badań, zostaną objęte badaniem.

- Drugi etap, w którym zamierza się użycie metody sondażu. Celem tego etapu jest określenie cech, które są charakterystyczne dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności wszystkich organizacji polonijnych w Petersburgu. Badanie zamierza się przeprowadzić na próbie badawczej, składającej się z respondentów ze wszystkich organizacji, także z uwzględnieniem ich wewnętrznej struktury.

- Trzeci etap, w którym zamierza się wykorzystanie indywidualnych wywiadów pogłębionych. Respondentami wywiadów zostaną uczestnicy petersburskich organizacji polonijnych. Celem jest zgłębienie rozumienia materiału uzyskanego na poprzednim etapie, to jest cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności organizacji polonijnych w Petersburgu. Zamierza się dotarcie do materiału o głębszej i szerszej treści, pozwalającego na rozumienie sytuacji petersburskich organizacji polonijnych

z perspektywy ich uczestników. Przez to rozumie się określenie zakresu realizacji ich funkcji oraz zakresu oddziaływania determinant rozwoju organizacji tego typu, co jest określone celem badań.

- Czwarty etap, który zostanie przeprowadzony za pomocą zogniskowanych wywiadów grupowych. Celem tego etapu jest rozpatrzenie specyfiki funkcjonowania i uwarunkowań działalności petersburskich organizacji polonijnych – określonej za pomocą poprzednich etapów badań – z perspektywy zewnętrznej. Przez co rozumie się – perspektywy ekspertów, to jest osób zaangażowanych w działalność instytucji polskich, wspierających Polonię i jej organizacje, i niezaangażowanych osobiście w organizacje petersburskie. Respondentami badań zostaną więc osoby uczestniczące w polskich instytucjach, wspomagających Polonię. Ich zaangażowanie we współpracę z Polonią przekłada się na posiadanie wiedzy eksperckiej w badanym zakresie. Natomiast brak osobistego uwikłania w działalność badanych petersburskich organizacji przekłada się na bezstronność. Takie rozpatrzenie badanych zjawisk z innej perspektywy stwarza szansę do głębszego ich rozumienia oraz możliwości uzyskania praktycznych rekomendacji dotyczących zidentyfikowanych trudności funkcjonowania organizacji, co w zamierzeniu przełoży się na wartość praktyczną niniejszych badań.

W tym miejscu należy szerzej przedstawić metody, które zamierza się wykorzystać w ramach niniejszych badań, zarówno z perspektywy teoretycznej, jak i specyfiki ich użycia w planowanych badaniach. Zagadnienia dotyczące kwestii doboru próby dla poszczególnych etapów badań są opisane w części 3.3.1. *Dobór próby*.

Jak to zostało zaznaczone, metodami, które planuje się użyć na pierwszym etapie badań, są analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów. Analiza danych zastanych polega na wykorzystaniu już istniejących danych, to jest niezbranych specjalnie na potrzeby danego badania. Jako dane tego rodzaju często wykorzystuje się te zebrane poprzez urzędy statystyczne lub inne instytucje albo opublikowane w ramach ogólnodostępnych baz z badań sondażowych¹³⁶. Jak zauważa Szymon Czarnik, analiza tego typu danych często służy jako wstęp do bardziej szczegółowych badań¹³⁷.

¹³⁶ Por. S. Czarnik, op. cit., s. 11.

¹³⁷ Ibidem.

W ramach niniejszych badań danymi statystycznymi, które zamierza się wykorzystać, są dane dotyczące liczebności polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu. To prowadzi do wstępnego zaznajomienia się z sytuacją badanych organizacji, to jest do rozeznania, do jak szerokiego grona odbiorców kierują w założeniu swoją działalność. Planuje się także przeanalizować dane dotyczące liczebności członków poszczególnych organizacji polonijnych. Zamierza się przeanalizować tendencje, to jest określić, czy zauważalne jest dołączenie do organizacji nowych członków. Wzięcie pod uwagę tych danych również służy uzyskaniu wstępnego obrazu organizacji – czy różnią się znacząco pod względem liczebności oraz czy przyciągają nowych członków.

Badanie dokumentów może obejmować bardzo szerokie spektrum dokumentów. Zgodnie z Anną Mróz-Jagiello oraz Agatą Wolanin, mogą to być konstytucja, ustawy, umowy międzynarodowe, rozporządzenia, sprawozdania i rozliczenia finansowe, opracowania służbowe badanej organizacji itd.¹³⁸

W niniejszych badaniach zamierza się przeanalizować dokumenty prawne, dotyczące funkcjonowania organizacji mniejszości etnicznych i narodowych w Rosji. Te regulacje prawne przekładają się bowiem na realne możliwości prowadzenia przez organizację swojej działalności – poprzez jej wspieranie albo ograniczenia. Określenie tych szans i ograniczeń przełoży się na lepsze rozumienie zakresu realizacji funkcji organizacji, co jest zgodne z celem badań. Ponadto regulacje prawne stanowią jedną z determinant rozwoju organizacji polonijnych. Określenie zakresu oddziaływania tych determinant również jest objęte celem badań.

Innym rodzajem dokumentów, które zamierza się przeanalizować na tym etapie, są statuty petersburskich organizacji polonijnych. Cel badań jest bowiem ukierunkowany na określenie zakresu realizacji funkcji deklarowanych przez organizacje. Zidentyfikowanie funkcji statutowych jest więc niezbędnym krokiem dla przeprowadzenia badań.

Drugi etap badań zostanie przeprowadzony z wykorzystaniem metod ilościowych. Celem tego etapu jest wstępna identyfikacja cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności petersburskich organizacji polonijnych dla dalszego zgłębienia ich rozumienia poprzez badania jakościowe. Przez dane charakterystyczne cechy rozumie się określenie najczęściej występujących trudności w sferze realizacji deklarowanych funkcji oraz

¹³⁸ Por. A. Mróz-Jagiello, A. Wolanin, *Metoda analizy i krytyki dokumentów w naukach o bezpieczeństwie*, w: *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej* 2013, nr 2(6), s. 113.

najczęściej występujących pozytywnych aspektów w tejże sferze, a także określenie takich determinant funkcjonowania organizacji, które oddziałują w najmocniejszym stopniu (zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym).

Na tym etapie zamierza się uzyskać informacje, dotyczące działalności wszystkich organizacji polonijnych, w związku z czym potrzebna jest możliwość uogólnienia wyników z próby badawczej na szerszą populację. Dlatego badania na tym etapie będą miały charakter ilościowy. Wykorzystana zostanie metoda sondażu (w formie ankiet). Wybór tej metody został dokonany ze względu na cel tego etapu badań. Standaryzowany kwestionariusz wykorzystywany w metodzie sondażu pozwoli na zamierzone określenie cech charakterystycznych dla wszystkich badanych organizacji.

Sondaż jest metodą, która polega na zadawaniu respondentom pytań o identycznej formie i treści oraz rejestrowaniu ich odpowiedzi¹³⁹. Często ta metoda jest wykorzystywana przy badaniu poglądów i postaw w dużej populacji¹⁴⁰.

Metoda sondażu pozwala nie tylko zbadać wybrany aspekt jednorazowo (wtedy to są badania przekrojowe), ale również i prześledzić dynamikę zmian, jeżeli badania zostaną przeprowadzone kilka razy z odstępem czasowym. Jeżeli badań dokonuje się kilka razy na tej samej próbie jednostek, są one nazywane panelowymi. Natomiast badania na różnych próbach z tej samej populacji w określonych przedziałach wiekowych, są badaniami kohortowymi¹⁴¹.

Jak zauważa E. Babbie, sondaże przeważnie stosuje się w projektach, w których jednostkami analizy są pojedyncze osoby. Oprócz tego używa się danej metody także wtedy, gdy jednostki analizy są inne (np. grupy lub interakcje), jednak to pojedyncze osoby występują jako informatorzy¹⁴². Jak pisze Ewa Jaźwińska, są to osoby będące w stanie udzielić informacji o jednostkach analizy w sposób kompetentny, np. w sytuacji badań instytucji jej szef może posłużyć jako informator¹⁴³. Przy czym warto podkreślić, że w przypadku, gdy respondentami są osoby występujące w roli informatora, badanie może dotyczyć tylko sytuacji lub zachowań osób trzecich, ale nie ich postaw i poglądów¹⁴⁴.

W ramach niniejszych badań respondenci ankiet będą występować w roli informatorów, dostarczając informacji o sytuacji organizacji polonijnych, w których działalności uczestniczą.

Według różnych kryteriów można wyodrębnić następujące rodzaje ankiet:

¹³⁹ E. Jaźwińska, op. cit., s. 8.

¹⁴⁰ E. Babbie, op. cit., s. 276.

¹⁴¹ Por. S. Czarnik, op. cit., s. 8.

¹⁴² E. Babbie, op. cit., s. 275-276.

¹⁴³ E. Jaźwińska, op. cit., s. 8.

¹⁴⁴ Por. ibidem.

- na podstawie kryterium poufności – jawne (pozwalające zidentyfikować respondenta na podstawie zawartych w nich pytań o wiek, miejsce zamieszkania i urodzenia itp.) i anonimowe (niezawierające pytań, na podstawie których można zidentyfikować respondenta)¹⁴⁵;
- na podstawie kryterium sposobu rozprawdzenia kwestionariusza – pocztowe (rozsyłane przez pocztę), elektroniczne (rozsyłane przez pocztę elektroniczną lub umieszczone na stronie internetowej), telefoniczne (kwestionariusz wypełnia ankieter podczas rozmowy telefonicznej z respondentem), prasowe (zamieszczane w gazecie lub czasopiśmie), rozdawane (wręczane respondentom osobiście), ogólnodostępne (zostawione w miejscach publicznych) oraz dołączone do kupowanych towarów;
- na podstawie kryterium techniki wypełniania kwestionariusza – tradycyjne (papierowa forma kwestionariusza) i elektroniczne (dostarczane za pomocą poczty elektronicznej lub umieszczone na stronie internetowej);
- na podstawie kryterium sposobu wypełniania kwestionariusza – z udziałem ankietera (wywiad) i bez udziału ankietera (ankieta);
- na podstawie kryterium zasięgu – wyczerpujące (obejmujące wszystkie jednostki badanej zbiorowości) i niewyczerpujące (obejmujące tylko wybrane jednostki badanej zbiorowości)¹⁴⁶.

Odnosząc zamierzone w ramach niniejszej pracy badania ankietowe do powyższych rodzajów, można stwierdzić, że, po pierwsze, będą toankiety anonimowe. Jak zauważa Zdzisław Szyjewski, respondenci chętniej i rzetelniej odpowiadają na pytania tego rodzaju ankiet, w związku z czym są one używane częściej¹⁴⁷. Warto zauważyć, że w środowisku osób zaangażowanych w działalność organizacji polonijnych w Petersburgu, wiele osób zna się osobiście, co mogłoby zniechęcić respondentów do udzielania szczerych odpowiedzi w przypadku ankiet jawnych. Po drugie, ze względu na sposób rozprawdzenia kwestionariusza będą toankiety elektroniczne (wysyłane poprzez pocztę elektroniczną). Powód tego ma charakter organizacyjny, a mianowicie, że osoba badająca i respondenci znajdują się w różnych krajach (w Polsce i w Rosji). Z tego samego powoduankiety zostaną wypełnione również w sposób elektroniczny. To oznacza, że ze względu na kryterium sposobu wypełniania

¹⁴⁵ Por. Z. Szyjewski, *Metody badania zachowań społecznych*, w: *Studia i Prace WNEIZ US* 2018, nr 54/2, s. 151.

¹⁴⁶ Por. E. Krok, *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* 2015, nr 874 (*Studia Informatica* nr 37), s. 58-59.

¹⁴⁷ Z. Szyjewski, op. cit., s. 151.

kwestionariusza będą to ankiety bez udziału ankietera. Natomiast na podstawie kryterium zasięgu zostaną zastosowane ankiety niewyczerpujące (obejmujące tylko wybrane jednostki badanej zbiorowości). Dotarcie do wszystkich członków wszystkich organizacji polonijnych w Petersburgu byłoby niemożliwe, w związku z czym badania zostaną przeprowadzone na próbie badawczej. Szerzej kwestia próby zostanie opisana w części 3.3.1. *Dobór próby*.

W przypadku badania ankietowego narzędziem badawczym jest kwestionariusz, to jest „ustalona lista pytań”¹⁴⁸. Budowa kwestionariusza odgrywa ważną rolę dla przeprowadzenia badania, ponieważ przekłada się na to, w jakim stopniu respondent rozumie pytania oraz ma chęć udzielić odpowiedzi. Przy sporządzeniu kwestionariusza powinno być wziętych pod uwagę kilka istotnych kwestii.

Po pierwsze – długość kwestionariusza. Mierzona jest ona raczej nie ilością pytań, ale czasem, jakiego respondent potrzebuje na wypełnienie. Ewa Krok zauważa, że im dłuższy czas, tym mniejsza rzetelność wypełnienia, co jest spowodowane zmęczeniem respondenta¹⁴⁹. To ściśle wiąże się z drugą kwestią – kwestionariusz nie powinien zawierać pytań zbędnych. Każde pytanie jest stawiane w konkretnym celu, którym jest uzyskanie informacji na dokładnie określony temat¹⁵⁰.

Następnie ważną rolę odgrywa kolejność pytań. Sugeruje się, żeby przestrzegać przechodzenia od pytań ogólnych do szczegółowych, a pytania kontrowersyjne umieszczać bliżej końca¹⁵¹. Pytania metryczkowe (o wiek, płeć, wykształcenie, miejsce zamieszkania itp.) umieszcza się na końcu¹⁵². Należy jednak pamiętać o poprzednio wymienionej zasadzie umieszczania w kwestionariuszu tylko pytań niezbędnych. Dlatego pytania metryczkowe powinny być zadane tylko, jeśli tego rodzaju dane są rzeczywiście potrzebne¹⁵³. Planując kolejność pytań, warto również brać pod uwagę: nieumieszczanie trudnych pytań jednego po drugim; umieszczanie najpierw pytań o fakty, następnie o opinie; zadawanie najpierw pytań niedrażliwych, ze stopniowym przechodzeniem do bardziej osobistych; umieszczenie pytań

¹⁴⁸ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe: metodologia praktyczna*, Warszawa: WSiP 2000, cyt. za: E. Krok, op. cit., s. 58.

¹⁴⁹ Por. E. Krok, op. cit., s. 66-67.

¹⁵⁰ Por. W. Möhring, D. Schlütz, *Die befragung in der medien- und kommunikationswissenschaft: eine praxisorientierte einföhrung*, Wiesbaden: Springer 2010, s. 483, cyt. za: S. Kauf, A. Tłuczak, *Metody i techniki badań ankietowych na przykładzie zachowań komunikacyjnych opolan*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2013, s. 35; por. ibidem, s. 32.

¹⁵¹ Por. E. Krok, op. cit., s. 67.

¹⁵² Por. S. Kauf, A. Tłuczak, op. cit., s. 38.

¹⁵³ Por. ibidem, s. 35; Z. Szyjewski, op. cit., s. 150.

w blokach tematycznych stanowiących logiczną całość; dążenie do wzbudzenia zainteresowania respondenta¹⁵⁴.

Kolejną kwestią jest sformułowanie pytań. Powinny one być ujęte w sposób jednoznaczny, zrozumiały i niesugerujący odpowiedź. Przy ich formułowaniu należy unikać formy przeczącej. Warto podkreślić, że jedno pytanie powinno odnosić się tylko do jednego zagadnienia¹⁵⁵.

Oprócz części merytorycznej kwestionariusz powinien zawierać takie elementy dodatkowe, jak: tytuł i cel badania, nazwę osoby lub instytucji, która prowadzi badania, prośbę o udział, instrukcje, dotyczące udzielania odpowiedzi oraz podkreślenie anonimowości udziału w badaniu. Na końcu, po części merytorycznej, umieszcza się podziękowanie respondentowi za udział¹⁵⁶.

Kolejne dwa etapy niniejszych badań – trzeci i czwarty – zamierza się przeprowadzić w formie badań jakościowych.

Celem zastosowania tego rodzaju metod jest dążenie do głębszego rozumienia ogólnych cech dotyczących funkcjonowania i uwarunkowań działalności petersburskich organizacji polonijnych, wyłonionych na etapie badań ilościowych. Te dwa etapy, wykorzystujące badania jakościowe, są kluczowymi dla niniejszego projektu. Poprzednie dwa mają na celu eksplorację badanej tematyki, to jest wstępne zrozumienie, wyłonienie cech, które zamierza się zbadać w następujących etapach. Mają więc funkcję służebną, przygotowawczą, w stosunku do dwóch kolejnych etapów wykorzystujących badania jakościowe. Natomiast badania jakościowe mają w zamierzeniu prowadzić do uzyskania głębszego zrozumienia istoty badanej tematyki i dostarczyć materiału, na podstawie którego zostanie możliwe wyciągnięcie wniosków odpowiadających na pytania zawarte w problemie badawczym oraz osiągnięcie celu badawczego. Badania jakościowe zmierzają do zebrania materiału pozwalającego na określenie zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu oraz zakresu oddziaływania czynników, które determinują funkcjonowanie organizacji tego typu (co jest zgodne z celem badań). Funkcje organizacji, które zamierza się objąć badaniem, zostaną wyodrębnione na podstawie analizy statutów organizacji w ramach pierwszego etapu badań. Natomiast determinanty rozwoju, zakres których planuje się określić, zostały zidentyfikowane na podstawie kwerendy literatury dotyczącej organizacji mniejszości etnicznych i narodowych (opis tych determinant znajduje się w teoretycznej części pracy – 1.3.2. *Determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych*). Listy poszczególnych funkcji i determinant rozwoju

¹⁵⁴ Por. S. Kauf, A. Tłuczak, op. cit., s. 38.

¹⁵⁵ Por. ibidem, s. 36; E. Krok, op. cit., s. 67-70.

¹⁵⁶ Por. S. Kauf, A. Tłuczak, op. cit., s. 34; E. Krok, op. cit., s. 59-60.

organizacji, które zostaną objęte badaniem, są umieszczone w części 3.3.2. *Konceptualizacja kluczowych pojęć, zmienne i wskaźniki.*

W ramach badań jakościowych zostanie wykorzystana metoda indywidualnego wywiadu pogłębionego (trzeci etap badań) oraz zogniskowanego wywiadu grupowego (czwarty etap).

Według J. Sztumskiego wywiad jest „rozmową kierowaną, w której biorą udział co najmniej dwie osoby: prowadzący wywiad i respondent”¹⁵⁷. Słowo „kierowana” ma szczególne znaczenie, ponieważ wywiad różni się znacząco od rozmowy zwykłej, to jest rozumianej w potocznym znaczeniu tego słowa. Jak zauważa A. Lipski, wywiad jest „nawet nie tyle rozmową, ile inspirowaną czy prowokowaną przez badacza wypowiedzią respondenta”¹⁵⁸. Przeprowadzenie wywiadu ma określony cel, który jest determinowany przez cel badania. Jest nim uzyskanie informacji – wiedzy, przekonań, opinii respondentów – które są niedostępne dla bezpośredniej obserwacji¹⁵⁹.

Wyodrębnia się różne rodzaje wywiadów:

- według kryterium formy wypowiedzania się respondentów rozróżnia się wywiad ustny i pisemny. J. Sztumski podkreśla, że mimo rozumienia wywiadu jako rozmowy, możliwe jest także przeprowadzenie go w formie pisemnej, kiedy pytania są zawarte w kwestionariuszu i odpowiedzi również są udzielane na piśmie¹⁶⁰;
- ze względu na sposób przeprowadzenia są wywiady skategoryzowane, częściowo skategoryzowane i nieskategoryzowane. W przypadku wywiadu skategoryzowanego badacz prowadzi go na podstawie wcześniej ustalonej listy pytań, zachowując dokładnie takie same ich brzmienie i kolejność ze wszystkimi respondentami. Ten rodzaj wywiadu pozwala na większe możliwości porównania odpowiedzi uzyskanych od różnych badanych. W sytuacji wywiadu częściowo skategoryzowanego wstępny plan rozmowy może być zmieniany w toku jej przeprowadzenia. Plan stanowi pewien wykaz problemów, które powinny być poruszone, natomiast konkretna forma i kolejność pytań może różnić się w każdym poszczególnym przypadku. Natomiast wywiad nieskategoryzowany jest przeprowadzony w swobodnej formie. Nie opiera się o plan, jest uwarunkowany jedynie przez cel badania. Wyniki tego typu badania

¹⁵⁷ J. Sztumski, op. cit., s. 176.

¹⁵⁸ A. Lipski, op. cit., s. 67.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Por. J. Sztumski, op. cit., s. 177.

nie pozwalają na porównywanie danych, a jednocześnie umożliwiają zrozumienie uwarunkowań kształtowania się opinii poszczególnych badanych¹⁶¹;

- na podstawie zachowania się badającego można wyróżnić wywiady jawne i ukryte. W przypadku pierwszych respondent jest poinformowany o tym, że prowadzi się wywiad, a także o rzeczywistym celu badania. Przy wywiadzie ukrytym badany nie posiada tych informacji¹⁶². Możliwa jest także sytuacja pośrednia (wywiad jawny nieformalny), kiedy respondent wie o tym, że przeprowadza się z nim wywiad, ale nie jest poinformowany o prawdziwej roli społecznej badacza albo celu badań¹⁶³;

- ze względu na ilość uczestników wyróżnia się wywiady indywidualne (przeprowadzone z jednym respondentem) i zbiorowe (przeprowadzone więcej niż z jednym respondentem)¹⁶⁴;

- jako odrębne rodzaje wyróżnia się także wywiady panelowe oraz telefoniczne. Wywiadu panelowe polegają na przeprowadzeniu rozmowy na co najmniej dwóch spotkaniach, oddzielonych od siebie odstępem czasowym (rozmowa może być przeprowadzona przez kilku badaczy z jednym respondentem albo przez jednego badającego z kilkoma respondentami). Wywiady telefoniczne odbywają się za pośrednictwem telefonu albo za pomocą telefonu i komputera jednocześnie (wtedy są nazywane wywiadami telefonicznymi wspomaganymi komputerowo – *computer assisted telephone interviewing* – CATI)¹⁶⁵.

Odnosząc wywiady, które zamierza się przeprowadzić w ramach niniejszych badań, do powyższej klasyfikacji, można stwierdzić, że będą one w formie wywiadów ustnych, częściowo skategoryzowanych, jawnych, zarówno indywidualnych (pogłębione wywiady indywidualne), jak i zbiorowych (zogniskowane wywiady grupowe). W tym miejscu należy wyjaśnić wybór tego rodzaju wywiadów.

¹⁶¹ Por. ibidem, s. 177-178.

¹⁶² Por. ibidem, s. 178-179.

¹⁶³ Por. S. Szostkiewicz, *Procedury i techniki badań socjologicznych* (Skrypt), wyd. II popraw. i uzupełn., Warszawa: Wydawnictwo WAP Uniwersytetu Warszawskiego 1961, s. 110, cyt. za: ibidem, s. 179.

¹⁶⁴ Por. ibidem, s. 179-180.

¹⁶⁵ Por. ibidem, s. 181-182.

Wywiad ustny jest formą tradycyjną, pozwalającą na pełniejsze korzystanie z elastyczności tej metody. Ponieważ nic nie stwarza przeszkody w przeprowadzeniu rozmów w tej formie, został wybrany ten rodzaj wywiadów.

W odniesieniu do wyboru stopnia skategoryzowania, można stwierdzić, że jest on uzależniony od specyfiki badanego tematu. Po pierwsze, badaniem zostaną objęte osoby zaangażowane w działalność różnych organizacji polonijnych. Każda z nich skupia się w swojej działalności na różnych aspektach i deklaruje różne funkcje, w związku z czym zastosowanie jednakowego scenariusza wywiadu jest nielogiczne. Niektóre pytania mogą być aktualne dla jednej organizacji, dla drugiej zaś nie. Po drugie, chociaż badanie nie dotyczy kwestii uznawanych tradycyjnie za drażliwe (np. uzależnienia), niektóre omawiane tematy wiążą się z pewnym stopniem drażliwości. Przykładem tego jest ocenianie kompetencji lidera organizacji, w której udziela się respondent, ocena współpracy z innymi uczestnikami, z którymi respondenta mogą łączyć pewne więzi emocjonalne. Także rozmawianie o trudnościach w działalności, w którą respondent jest zaangażowany, i która może mieć duże znaczenie dla niego, jest również w pewnym stopniu drażliwe. W związku z tym przy przeprowadzeniu rozmowy duże znaczenie ma stworzenie atmosfery ufności i życzliwości, która motywowałaby respondenta do większego otworzenia się i odsłonięcia swoich opinii w tych kwestiach. Sposób kreowania tego klimatu może różnić się w zależności od konkretnego respondenta, ponieważ ważne jest podążanie za nim, poruszanie kwestii w kolejności, w jakiej naturalnie pojawiają się w toku rozmowy, kiedy respondent jest bardziej gotowy omówić ten temat. Po trzecie, dla lepszego zrozumienia kontekstu funkcjonowania organizacji (co w efekcie przekłada się na jakość przeprowadzenia badań) ważna jest możliwość uzyskania informacji dodatkowych, niezapisanych w pierwotnym planie, a które wyłoniłyby się w toku rozmowy. Tematyka tych informacji różni się w zależności od respondenta, od posiadanej przez niego wiedzy.

W związku z powyższym potrzebny jest wybór takiego rodzaju wywiadu, który pozwalałby na swobodę przeprowadzenia go w zależności od konkretnego respondenta. Natomiast z drugiej strony badania skupiają się na szeregu funkcji organizacji oraz wielu czynnikach determinujących ich realizację. Żeby zebrać materiał badawczy dotyczący wszystkich funkcji i determinant, które wynikły z literatury przedmiotu i statutów organizacji, powinny zostać omówione każde z nich, co przekłada się na przeprowadzenie rozmowy o wielu wątkach. W związku z tym nakreślenie przybliżonego wstępnego scenariusza rozmowy będzie pomocne w tym, żeby rzeczywiście zebrać potrzebny materiał i zrealizować postawiony cel. Dlatego został wybrany wywiad częściowo skategoryzowany, który z jednej strony ułatwia

zebranie materiału, dając możliwość oparcia się na wcześniej przygotowanych pytaniach, z drugiej zaś nie ogranicza elastyczności, możliwości modyfikacji wstępnego planu w zależności potrzeb powstających w toku konkretnej rozmowy.

W odniesieniu do poziomu jawności została wybrana forma wywiadu jawnego. Respondenci będą mieli pełną świadomość, że biorą udział w badaniach, ponieważ nie ma przesłanek do rozważenia tego, żeby przeprowadzić je w sposób ukryty. Opisany wyżej pewien stopień drażliwości niektórych pytań świadczy jedynie o potrzebie szczególnego zadbania o poufną atmosferę.

Badania zostaną przeprowadzone zarówno w formie pogłębionych wywiadów indywidualnych, jak i zogniskowanych wywiadów grupowych. Jak zostało opisane, w pierwszej kolejności (trzeci etap badań) będą przeprowadzone indywidualne wywiady z osobami zaangażowanymi w działalność organizacji polonijnych w Petersburgu. Forma wywiadu indywidualnego została wybrana w związku z tym, że w respondentami będą osoby udzielające się w różnych organizacjach, które w pewnym stopniu ze sobą konkurują. Zebranie przedstawicieli różnych organizacji w jednej grupie uniemożliwiłoby swobodę wypowiedzania się, szczególnie odnośnie do aspektów dotyczących trudności funkcjonowania. Ponadto, osobista znajomość wielu osób z danego środowiska ze sobą mogłaby również być czynnikiem powstrzymującym przed otwartym wypowiedzaniem się w niektórych kwestiach. Przykładem może być ocena kompetencji liderów organizacji, którzy także byliby osobiście znani wszystkim zebranym. W związku z tym wywiady zostaną przeprowadzone indywidualnie, a ich anonimowość będzie wyraźnie podkreślona.

Następnym, czwartym, etapem badania będzie przeprowadzenie wywiadu z osobami z Polski, zaangażowanymi w instytucjach działających na rzecz Polonii i posiadającymi wiedzę ekspercką w badanej tematyce. Poprzez wiedzę ekspercką rozumie się znajomość specyfiki pracy z organizacjami polonijnymi, często występujących trudności funkcjonowania oraz możliwości ich rozwiązania, a także czynników, które warunkują działalność organizacji.

Wywiad nie będzie bezpośrednio obejmować kwestii związanych z działalnością badanych osób, celem jest spojrzenie na sytuację petersburskich organizacji polonijnych z perspektywy ekspertów. Polega to na omówieniu poszczególnych aspektów charakterystycznych dla petersburskich organizacji, które zostaną wyodrębnione na podstawie wstępnej analizy materiału zebranego w wywiadach indywidualnych. W związku z tym obecność innych osób nie jest czynnikiem ograniczającym swobodne wypowiedzanie się. Ponadto możliwość jednoczesnego spojrzenia na poruszane aspekty z perspektywy kilku osób stwarza szansę do wymiany poglądów, bazujących na praktycznym doświadczeniu, co może

przekładać się na rozmaite uzupełnienia pomysłów albo ich modyfikację. Zatem specyfika tego etapu badań jest podstawą dla wybrania wywiadu w formie grupowej, to jest zogniskowanego wywiadu grupowego.

Zogniskowany wywiad grupowy także jest nazywany w literaturze przedmiotu badaniami fokusowymi lub grupami fokusowymi. Jest to „dyskusja prowadzona przez badacza (moderatora, facylitatora), w której uczestniczy jednocześnie kilka osób”¹⁶⁶. Badacz ukierunkowuje dyskusje tak, żeby prowadziła do uzyskania informacji dotyczącej przedmiotu badań. Ważne jest to, że w wyniku dyskusji uzyskuje się nie tylko odpowiedzi na zadane pytania, ale również i informacje, które powstają w wyniku interakcji między uczestnikami badań¹⁶⁷.

Warto także zaznaczyć występowanie pewnej niezgody wśród badaczy dotyczącej tego, co dokładnie może być nazwane „badaniem fokusowym”. Jolanta Lisek-Michalska zauważa, że funkcjonują dwa podejścia – inkluzyjne oraz ekskluzywne¹⁶⁸. Pierwsze zakłada, że do tego rodzaju badań można zaliczyć większość form wywiadów grupowych. Natomiast drugie sugeruje, że grupy fokusowe to bardzo wąskie pojęcie, którego nie można mylić z innymi rodzajami wywiadów grupowych. Przykładem próby określenia kryteriów badania fokusowego jest propozycja Jamesa H. Freyego oraz Andrei Fontany. Według autorów powinny nimi być: formalne warunki prowadzenia, obecność moderatora oraz stosowanie strukturalizowanych pytań¹⁶⁹. Jednak poziom ustrukturalizowania pytań zależy od wielu czynników - takich jak cel badania, temat, uczestniczy – i może zostać zmieniony w toku przeprowadzenia dyskusji, w związku z czym ta propozycja nie została powszechnie uznana¹⁷⁰.

Rosaline Barbour w pracy poświęconej badaniom fokusowym również zwraca uwagę na niejednoznaczność tego pojęcia¹⁷¹. Zauważa, że termin „wywiad grupowy” często jest stosowany dla określenia procesu zadawania tego samego pytania każdemu uczestnikowi na zmianę¹⁷². Takie podejście pomija więc interakcje zachodzące między respondentami, a które często są uważane za cechę charakterystyczną dla badań fokusowych. Autorka również

¹⁶⁶ T. Chirkowska-Smolak, *Wykorzystanie zogniskowanych wywiadów grupowych (badań fokusowych) do pomiaru postaw pracowników*, w: T. Chirkowska-Smolak, A. Hauziński (red.), *Żarządzanie oparte na dowodach. Teoria i praktyka*, Kraków: Wydawnictwo LIBRON 2017, s. 44.

¹⁶⁷ Por. ibidem.

¹⁶⁸ J. Lisek-Michalska, *Badania fokusowe. Problemy metodologiczne i etyczne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013, s. 16-17.

¹⁶⁹ J. H. Frey, A. Fontana, *The group interview in social research*, w: *The Social Science Journal* 1991, nr 28, s. 175-187, cyt. za: J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 17.

¹⁷⁰ Por. J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 17.

¹⁷¹ R. Barbour, *Badania fokusowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2011, s. 23.

¹⁷² Ibidem.

podkreśla, że pojęcie „zogniskowany wywiad grupowy” może wywoływać skojarzenia z dyskusją w grupie rzekomo dzielącą ten sam punkt widzenia, natomiast termin „zogniskowana dyskusja grupowa” kładzie nacisk na osiągnięcie porozumienia za pomocą interakcji¹⁷³.

Jednak A. Fontana i J. H. Frey zauważają, że obecnie powszechną praktyką jest obejmowanie wszystkich wywiadów grupowych terminem „zogniskowane wywiady grupowe”, mimo istniejących różnic pomiędzy poszczególnymi ich rodzajami¹⁷⁴. Próba wyodrębnienia różnych odmian zogniskowanych wywiadów grupowych jest ta zaproponowana w pracy J. Lisek-Michalskiej¹⁷⁵. Ta propozycja pokazuje, jak różnorodne postacie mogą przyjmować badania fokusowe w zależności od czasu ich trwania, liczby uczestników, częstotliwości badań, sposobu organizacji sesji oraz innych kryteriów.

W ramach niniejszej pracy przez stwierdzenie, że czwartym etapem badań będą zogniskowane wywiady grupowe, rozumie się, że zostanie przeprowadzona dyskusja:

- w kilkusobowej grupie,
- kierowana przez moderatora,
- oparta na częściowo strukturyzowanych pytaniach (to jest wcześniej przygotowanych, ale z możliwością modyfikacji w toku dyskusji),
- dążąca do uzyskania informacji nie tylko poprzez odpowiedzi uczestników na postawione pytania, ale również i poprzez ich interakcje w toku rozmowy.

Jak każda metoda badawcza badania fokusowe posiadają mocniejsze i słabsze strony. Do najważniejszych ich zalet należy to, że dzięki interakcji uczestników w toku rozmowy mogą zostać poruszone takie aspekty tematu, które nie pojawiłyby się w wywiadach indywidualnych i które również nie były przewidziane przez badacza¹⁷⁶. Jak to ujmują George Kamberelis i Greg Dimitriadis, zogniskowane wywiady grupowe mogą pomóc „ograniczyć władzę badacza i pozwolić uczestnikom „przejąć kontrolę” i „zawłaszczyć” przestrzeń wywiadu”¹⁷⁷. Zatem

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ Por. A. Fontana, J. H. Frey, *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania*, w: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych. T. 2*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 93.

¹⁷⁵ J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 17-21.

¹⁷⁶ E. Babbie, op. cit., s. 346.

¹⁷⁷ G. Kamberelis, G. Dimitriadis, *Wywiady zogniskowane. Strategiczne artykulacje pedagogiki, polityki i badań*, w: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych. T. 2*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 373.

grupy fokusowe pozwalają spojrzeć na przedmiot badania z szerszej perspektywy, niż to było początkowo zakładane przez badacza, i tym samym dotrzeć do głębszego zrozumienia tematu.

Ponadto fakt, że badania są prowadzone w grupie, może zmobilizować uczestników do bardziej aktywnego uczestnictwa i prowadzić w efekcie do bardziej ożywionej dyskusji¹⁷⁸. T. Chirkowska-Smolak zauważa, że mocną stroną wywiadów w grupie jest to, że stwarzają one możliwość uzupełnienia odpowiedzi innych uczestników, a także inspirują badanych nawzajem (poprzez np. wywoływanie pewnych wspomnień)¹⁷⁹. J. Lisek-Michalska wskazuje również, że interakcja w grupie umożliwia między innymi: zadawanie sobie pytań, reagowanie na wypowiedzi innych, wspólne tworzenie pomysłów, wzajemne modyfikacje odpowiedzi oraz kontrolowanie nawzajem stereotypowego myślenia¹⁸⁰. Obecność innych może także pozytywnie wpływać na komfort uczestników przy wypowiadaniu się na tematy, które początkowo wydawały się trudniejsze. Obserwacja tego, że inni odpowiadają na pytania, może zwiększyć poczucie bezpieczeństwa i zachęcić do tego, żeby uczynić podobnie¹⁸¹.

Jednakże sam fakt, że inni uczestnicy udzielają odpowiedzi, może nie tylko być inspirującym dla badanych, ale również i wywoływać pewne trudności. Polegają one na tym, że niektórzy badani mogą przejawiać tendencję do przyjmowania tego samego punktu widzenia, jaki był sugerowany przez innych¹⁸². To utrudniałoby dotarcie przez badacza do różnorodności opinii i poglądów. Podobny problem może wystąpić również w sytuacji zdominowania rozmowy przez jedną osobę. Wtedy większa część wypowiedzi zostaje udzielona przez danego uczestnika, przy czym może on zbaczać z tematu rozmowy oraz narzucać innym swoją opinię¹⁸³.

Inną trudnością wywołaną przez prowadzenie rozmowy w grupie, może być skłonność niektórych badanych do limitowania swojego wysiłku. Poprzez świadomość tego, że są inni, którzy także uczestniczą w dyskusji, poszczególne osoby mogą ograniczać swoje wypowiedzi, które w sytuacji wywiadu indywidualnego zostałyby udzielone¹⁸⁴.

Opisane trudności badań fokusowych nie przekreślają całkowicie jej zalet, jednakże świadczą o skali zadania postawionego przed moderatorem i wymagają jego odpowiedniego przygotowania i kompetencji. Jak zauważa J. Lisek-Michalska, moderator powinien posiadać

¹⁷⁸ T. Chirkowska-Smolak, op. cit., s. 46.

¹⁷⁹ Por. ibidem.

¹⁸⁰ Por. J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 29.

¹⁸¹ Por. T. Chirkowska-Smolak, op. cit., s. 47.

¹⁸² Por. E. Babbie, op. cit., s. 346.

¹⁸³ T. Chirkowska-Smolak, op. cit., s. 48.

¹⁸⁴ Ibidem.

określone cechy, zarówno przywódcze, jak i osobiste¹⁸⁵. Wśród cech przywódczych autorka wymienia między innymi takie umiejętności, jak: kontrolowanie i kierowanie rozwojem dynamiki grupowej; zadawanie pytań stymulujących rozwiązanie problemu; sformułowanie pomysłów grupy w sposób bardziej jasny, niż uczynili to sami członkowie grupy oraz umiejętność właściwego wyboru informacji przekazywanych uczestnikom (dokładnie wyjaśniających zadanie, ale niesugerujących rozwiązania). Wśród cech osobistych, które powinien posiadać moderator, są: autentyczne zainteresowanie myślami i uczuciami innych ludzi, dociekliwość, spontaniczność, zdolność empatii, poczucie humoru, elastyczność oraz inne¹⁸⁶.

Tak obszerna lista wymagań stawianych moderatorom świadczy o tym, że wybór osoby do danej roli jawi się jedną z kluczowych rzeczy, które powinny być wzięte pod uwagę przy planowaniu wywiadów fokusowych. Jest to ważne dlatego, że w dużej mierze warunkuje, czy ograniczenia danej metody zostaną w pewnym stopniu przewyżnione oraz przekłada się na jakość danych uzyskanych po przeprowadzeniu badań.

Zarówno pogłębione wywiady indywidualne, jak i zogniskowane wywiady grupowe wykorzystują jako narzędzie badawcze scenariusz wywiadu. Scenariusz wywiadu pogłębionego, w zależności od stopnia skategoryzowania, może przybierać rozmaite formy – od listy tematów, które należy poruszyć, do listy dokładnie sformułowanych pytań¹⁸⁷. W przypadku częściowo skategoryzowanych wywiadów, które zamierza się przeprowadzić w ramach niniejszych badań, scenariusz zazwyczaj stanowi „zarys głównych tematów rozmowy i sugerowanych pytań”¹⁸⁸.

Pytania zadawane podczas wywiadów powinny nie tylko mieć wartość tematyczną, to jest prowadzić do uzyskania informacji na określony temat, ale i przyczyniać się do polepszenia jakości interakcji¹⁸⁹. Momentem szczególnie ważnym pod względem tworzenia przyjaznej atmosfery, skłaniającej respondenta do udzielania odpowiedzi, jest początek wywiadu. S. Kvale zaleca, żeby na początku badacz przedstawił cel badania, poinformował o nagrywaniu oraz zapytał, czy respondent chciałby o coś zapytać przed rozpoczęciem rozmowy¹⁹⁰.

¹⁸⁵ J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 41.

¹⁸⁶ Por. ibidem, s. 41-42.

¹⁸⁷ Por. S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012, s. 106-107.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 107.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Por. ibidem, s. 105.

J. Kawa proponuje następujący tok budowy rozmowy: pytania rozgrzewające → pytania ogólne → pytania szczegółowe → pytania osobiste¹⁹¹. Taka kolejność pozwala na przechodzenie od pytań łatwiejszych do trudniejszych, od mniej drażliwych do bardziej, co przyczynia się do oswojenia się respondenta w sytuacji wywiadu i może przekładać się na jakość udzielanych przez niego odpowiedzi.

Co się tyczy sposobu sformułowania pytań, powinny one być jasne, krótkie oraz sformułowane za pomocą języku potocznego¹⁹². Po przygotowanych pytaniach (mniej lub bardziej precyzyjnie wyznaczających tok rozmowy) powinno się przewidzieć podsumowanie wywiadu. Może ono polegać na przykład na dopytaniu, czy respondent chciałby jeszcze coś dodać albo o coś zapytać¹⁹³. Osoba badająca może również krótko podsumować informacje uzyskane podczas rozmowy, co może zachęcić respondenta do udzielenia dodatkowych komentarzy¹⁹⁴.

Logika budowy scenariusza zogniskowanych wywiadów grupowych jest zbliżona do tej opisanej dla pogłębionych wywiadów indywidualnych. Zalecane jest, by sesja wywiadu zogniskowanego składała się z trzech części. Pierwsza ma charakter wprowadzający, służy rozluźnieniu atmosfery i zbudowaniu poczucia bezpieczeństwa¹⁹⁵. Druga stanowi część merytoryczną, podczas której zadawane są pytania mające na celu uzyskanie informacji dla badania. Ważne jest przechodzenie od pytań ogólnych do szczegółowych, od bardziej bezpiecznych do bardziej drażliwych¹⁹⁶. Przy czym pytania powinny być krótkie, zrozumiałe, niesugerujące oraz dotyczące tylko jednego aspektu na raz¹⁹⁷. W ostatniej, trzeciej części rozmowy celem jest ustalenie, czy wszystko zostało właściwie zrozumiane, oraz uzyskanie ewentualnych dopowiedzeń¹⁹⁸. Dlatego pytania na tym etapie są „łatwiejsze, podsumowujące, korygujące i uzupełniające”¹⁹⁹.

Jednak prowadzenie grup fokusowych ma swoją specyfikę, która powinna być wzięta pod uwagę przy przygotowaniu scenariuszu rozmowy. Polega ona na tym, że w badaniu uczestniczy kilku osób na raz. W związku z tym we wstępnej części rozmowy warto, oprócz przedstawienia się moderatora, przewidzieć także „jakiś rodzaj formuły prezentującej uczestników względem

¹⁹¹ J. Kawa, op. cit., s. 185.

¹⁹² Por. S. Kvale, op. cit., s. 198.

¹⁹³ Por. ibidem, s. 105-106.

¹⁹⁴ Por. ibidem, s. 106.

¹⁹⁵ Por. J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 44.

¹⁹⁶ Por. T. Chirkowska-Smolak, op. cit., s. 50.

¹⁹⁷ Por. ibidem; J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 44.

¹⁹⁸ Por. J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 44.

¹⁹⁹ J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 47.

siebie”²⁰⁰. Także, oprócz udzielenia informacji o poufności badania, należy podkreślić zobowiązanie uczestników o nieujawnianiu tego, co zostanie powiedziane przez innych podczas badań²⁰¹.

Obecność kilku uczestników także wpływa na elastyczność w korzystaniu ze scenariusza rozmowy. R. Barbour zauważa, że nawet indywidualne wywiady pogłębione przewidują możliwość modyfikacji kolejności pytań, również i zogniskowane wywiady grupowe wymagają od osoby prowadzącej umiejętności podążania za tokiem rozmowy²⁰². Bowiem między uczestnikami zachodzą interakcję, mogą oni zadawać sobie pytania, co wpływa na konieczność zmiany wstępnie ustalonego planu²⁰³. Jak zauważa autorka, odwołując się do Murphy i współpracowników, „scenariusz dyskusji ma elastyczny charakter i nie jest silnie ustrukturyzowaną procedurą”²⁰⁴.

3.2.3. Zastosowanie triangulacji

Jak zauważa U. Flick, zastosowanie kilku metod badawczych w ramach jednego projektu często ma zastosowanie w sytuacji, gdy badacz dostrzega, że jedna metoda nie wystarczyłaby dla odpowiedniego ujęcia badanych zagadnień. „Zasadniczo taki sposób postępowania można traktować jako triangulację, [...]”²⁰⁵.

Cel zastosowania triangulacji można rozpatrywać dwojako. Po pierwsze, może nim być uzyskanie możliwości potwierdzenia lub odrzucenia wyników na podstawie porównania danych uzyskanych za pomocą różnych metod²⁰⁶. W przypadku zbieżności danych z różnych źródeł triangulacja przyczynia się do trafności badania²⁰⁷.

Po drugie, innym celem triangulacji może być nie tyle weryfikacja uzyskanych wyników, ile zbadanie różnych aspektów tego samego zjawiska w celu uzyskania pełniejszego jego zrozumienia²⁰⁸. Zgodnie z Viktorią Semenową w takim przypadku wyniki nie muszą potwierdzać siebie, ponieważ dotyczą różnych stron badanego zjawiska²⁰⁹. Jak to ujmuje

²⁰⁰ Ibidem, s. 45.

²⁰¹ Por. ibidem.

²⁰² Por. R. Barbour, op. cit., s. 141 (autorka odwołuje się do: B. Murphy i in., *Focus groups in health research*, w: *Health Promotion Journal of Australia* 1992, nr 2, s. 38.)

²⁰³ Por. ibidem.

²⁰⁴ B. Murphy i in., op. cit., s. 38, cyt. za: ibidem.

²⁰⁵ U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 84.

²⁰⁶ Por. R. Barbour, op. cit., s. 88.

²⁰⁷ Por. J. W. Creswell, op. cit., s. 207.

²⁰⁸ Por. B. Семенова, op. cit., s. 10-11.

²⁰⁹ Por. ibidem, s. 11.

Danuta Urbaniak-Zajac, „w takiej perspektywie ważna jest nie tyle zbieżność uzyskiwanych wyników (...), co ich różnorodność”²¹⁰, która ma prowadzić do „wielopoziomowego poznawania przedmiotu badań”²¹¹.

W obu przypadkach zastosowanie triangulacji jest ukierunkowane na polepszenie jakości wyników badania – zarówno poprzez zwiększenie ich trafności, jak i poprzez uzyskanie szerszego obrazu badanego zjawiska. Podejmując próbę podsumowania korzyści, które może przynieść zastosowanie triangulacji, można posłużyć się propozycją Krystyny Mazurek-Łopacińskiej oraz Magdaleny Sobocińskiej. Autorki wskazują, że są nimi:

- „wyższa jakość badań,
- szersze i głębsze spojrzenie na badane kategorie i w konsekwencji zwiększenie zakresu uzyskiwanej wiedzy,
- zmniejszenie efektu metody kształtującej badany temat,
- sprawdzenie wyników”²¹².

Jednak użycie metody triangulacji może wiązać się z pewnymi trudnościami. Jak zwraca uwagę D. Urbaniak-Zajac, „stosowanie różnych metod nie prowadzi automatycznie do przyrostu poznania (nie wiadomo, dlaczego mają sumować się atuty metod, a nie ich ograniczenia)”²¹³. To prowadzi do refleksji nad wagą odpowiedniego zaplanowania badania z użyciem triangulacji, to jest takiego, które stwarza możliwość wykorzystania mocniejszych stron zastosowanych metod. Znaczenie planowania badania jest wyraźnie podkreślone przez Elżbietę Hornowską i współautorów, którzy przestrzegają przez mechanicznym zestawieniem różnych podejść, jednocześnie przywiązując dużą wagę do uzasadnienia przez badacza zastosowania triangulacji²¹⁴. Także i K. Mazurek-Łopacińska oraz M. Sobocińska podkreślają, że triangulacja „nie może być celem w samym sobie i każdorazowo należy ocenić zasadność jej wykorzystania”²¹⁵.

Oprócz uzasadnienia zastosowania triangulacji, duże znaczenie ma również racjonalność wyboru każdej poszczególnej metody w jej ramach. Na przykład w sytuacji, gdy celem triangulacji jest możliwość porównania wyników, ważnym kryterium wyboru jest to, „które spośród metod mogą stworzyć najwięcej okazji do takich porównań”²¹⁶.

²¹⁰ D. Urbaniak-Zajac, *O łączeniu badań ilościowych i jakościowych – oczekiwania i wątpliwości*, w: *Przegląd Badań Edukacyjnych* 2018, T. 1, nr 26, s. 128.

²¹¹ Ibidem.

²¹² K. Mazurek-Łopacińska, M. Sobocińska, op. cit., s. 18.

²¹³ D. Urbaniak-Zajac, op. cit., s. 123.

²¹⁴ Por. E. Hornowska i in., *Paradoksalny efekt triangulacji?*, w: *Edukacja* 2012, nr 4(120), s. 81-82.

²¹⁵ K. Mazurek-Łopacińska, M. Sobocińska, op. cit., s. 19.

²¹⁶ R. Barbour, op. cit., s. 90.

Inną trudnością, która powinna być wzięta pod uwagę przy planowaniu badań z użyciem triangulacji jest wydłużenie ich czasu oraz zwiększenie kosztów²¹⁷. Nie oznacza to potrzeby rezygnacji z tego rodzaju badań, jednak świadczy o konieczności oszacowania realnych możliwości czasowych i finansowych.

Należy także zauważyć, że dane z różnych źródeł wykorzystanych w ramach triangulacji mogą być sprzeczne ze sobą. Jednakże niekoniecznie musi być to rozpatrywane jako problem i prowadzić do podważenia danych²¹⁸. Jak to zostało opisane, triangulacja zazwyczaj jest stosowana w jednym z dwóch celów: dla weryfikacji danych albo dla rozpatrzenia badanego zjawiska z różnych perspektyw. W pierwszym przypadku niespójność danych stanowiłaby problem, jednak w drugim może być potraktowana jako źródło wiedzy²¹⁹. Jeżeli triangulacja jest zastosowana ze względu na dążenie do „wielopoziomowego poznawania badanych obiektów i zjawisk”²²⁰, to sprzeczności danych są rozpatrywane nie „jako wskaźnik błędu, lecz wyraz wieloaspektowej rzeczywistości”²²¹. Oznacza to, że uzyskane dane mogą odnosić się do różnych aspektów tego samego zjawiska, co prowadzi do jego pełniejszego poznania. Tym samym sprzeczności jawią się jako pomoc, a nie przeszkoda w realizacji postawionego celu triangulacji.

E. Hornowska wraz z współautorkami, opisując sytuację uzyskania niespójnych danych w badaniach z wykorzystaniem triangulacji, ujmują to następująco: „[...] otrzymane wyniki należy traktować jako ukazujące inne aspekty, ale jednak wzajemnie się uzupełniające i budujące – łącznie – bardziej trafny, a więc pełniejszy obraz badanego zjawiska”²²². Autorki wskazują na co najmniej trzy możliwe przyczyny niespójności danych. Jako pierwszą wymieniają nietrafność narzędzia badawczego (lub operacjonalizacji badanego zjawiska). Tym samym nie wykluczają opcji, że w niektórych przypadkach sprzeczne dane rzeczywiście stanowią problem, ponieważ wskazują na błędne postępowanie badawcze. Natomiast dwie następujące przyczyny przeciwnie – nie mają związku z błędem, a świadczą o korzyściach uzyskanych za pomocą zastosowania triangulacji. Po pierwsze, niespójne dane mogą ujawniać dodatkowe aspekty zjawiska, które nie były wcześniej wzięte pod uwagę przez badacza. Po drugie, zastosowane metody mogą odwoływać się do różnych etapów tego samego procesu,

²¹⁷ Por. K. Mazurek-Łopacińska, M. Sobocińska, op. cit., s. 19.

²¹⁸ Por. ibidem, s. 17.

²¹⁹ Por. R. Barbour, op. cit., s. 89.

²²⁰ D. Urbaniak-Zajac, op. cit., s. 129.

²²¹ Ibidem.

²²² E. Hornowska i in., op. cit., s. 81.

a więc sprzeczności mogą być rozpatrywane jako wyraz procesualności i dynamiki badanego zjawiska²²³.

Na podstawie tego można stwierdzić, że w sytuacji uzyskania niespójnych danych konieczne jest zanalizowanie źródeł tych różnic²²⁴. Prowadzi to z jednej strony do ustalenia, czy uzyskane dane powinny być odrzucone w związku z błędnym przeprowadzeniem badania, z drugiej – stwarza możliwość zrozumienia, czy oraz w jaki sposób dane dostarczają szerszej wiedzy o badanym zjawisku, niż to było pierwotnie zakładane.

Powyższe prowadzi do wniosku, że zastosowanie triangulacji może stanowić poważne wyzwanie na etapach planowania badań oraz analizy uzyskanych danych, a także ze względu na możliwe zwiększenie czasu i kosztów badania. Jednakże właściwie wykorzystane przyczynia się do podwyższenia jakości wyników poprzez zwiększenie ich trafności lub uzyskanie głębszego zrozumienia badanych zjawisk.

W kwestii praktyki zastosowania triangulacji, dana metoda może polegać na łączeniu metod ilościowych i jakościowych²²⁵. Piotr Tarka wskazuje, że niejednokrotnie tylko takie połączenie prowadzi do uzyskania pełnej odpowiedzi na pytanie badawcze. Autor podkreśla, że metody ilościowe koncentrują się przede wszystkim na statystycznym obrazie zjawisk, podczas gdy jakościowe – na poszczególnych przypadkach, w związku z czym te dwa rodzaje metod pozostają względem siebie w relacji komplementarnej²²⁶.

Jednak łączenie kilku metod stanowi tylko jedną z możliwych opcji zastosowania triangulacji. Natomiast może być ona rozpatrzona szerzej. N. K. Denzin wyodrębnia cztery rodzaje triangulacji:

- 1) triangulację danych, polegającą na stosowaniu różnych, niezależnych źródeł danych;
- 2) triangulację badaczy, przy której dane są zbierane i interpretowane przez kilku badaczy;
- 3) triangulację teorii, oznaczającą interpretowanie danych przy użyciu kilku perspektyw teoretycznych, co prowadzi do zmniejszenia przywiązania badacza do pewnych założeń i tendencji do ignorowania innych wersji wyjaśnień badanych zjawisk;

²²³ Por. ibidem.

²²⁴ Por. J. M. Morse, *Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation*, w: *Nursing Research* 1991, T. 40, nr 2, cyt. za: P. Tarka, op. cit., s. 24; G. B. Rossman, B. L. Wilson, *Numbers and words – combining quantitative and qualitative methods in a single large-scale evaluation study*, w: *Evaluation Review* 1985, T. 9, nr 2, cyt. za: P. Tarka, op. cit., s. 24.

²²⁵ Por. P. Tarka, op. cit., s. 25.

²²⁶ Por. ibidem, s. 23.

4) triangulację metod, przy której łączone są różne metody badawcze²²⁷.

Podobne typy triangulacji są opisane także w pracach innych autorów²²⁸.

W przypadku niniejszych badań zamierza się wykorzystanie triangulacji polegającej na zastosowaniu kilku metod badawczych. Po pierwsze, zostaną użyte zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe. Cel badań obejmuje określenie zakresu realizacji funkcji petersburskich organizacji polonijnych oraz czynników determinujących ich rozwój. Ze względu na ten cel znaczenie ma zarówno zidentyfikowanie cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności organizacji, jak i dogłębne ich rozumienie.

Jak zauważają Sabina Kauf oraz Agnieszka Tłuczak, przeprowadzenie ankiet prowadzi do uzyskania obszernej wiedzy, ale niepogłębionej, mającej wartość informacyjną, ale niewyjaśniającą²²⁹. W związku z tym w celu dotarcia do uzyskania informacji o charakterze pogłębionym i wyjaśniającym, niezbędne jawi się wykorzystanie w badaniu także innych metod. Metody jakościowe, jak to zostało opisane, prowadzą do uzyskania informacji dotyczącej istoty badanych zjawisk oraz rozumienia ich przyczyn. W związku z tym oprócz metody ilościowej (ankiet) w niniejszych badaniach zostaną wykorzystane także metody jakościowe (pogłębione wywiady indywidualne oraz zogniskowane wywiady grupowe).

Po drugie, badania jakościowe zamierza się przeprowadzić za pomocą dwóch metod. Dane uzyskane od przedstawicieli petersburskich organizacji pokazują badane zjawiska tylko z jednej perspektywy. Jest to patrzenie od wewnątrz organizacji, osadzone w kontekście ich codziennego funkcjonowania i uwarunkowań. Cel badań obejmuje opisanie realizacji funkcji organizacji, w związku z czym ten rodzaj danych jest potrzebny. Uzyskany zostanie od osób, które bezpośrednio znają sytuację organizacji, ponieważ w nich uczestniczą. W związku z tym dysponują wiedzą dotyczącą tego, na czym polega działalność mająca w założeniu prowadzić do realizacji deklarowanych funkcji.

Cel badania obejmuje także opisanie zakresu oddziaływania determinant rozwoju tych organizacji. Dane uzyskane od ich przedstawicieli są potrzebne również i w tym aspekcie, ponieważ bazują na bezpośredniej wiedzy badanych o uwarunkowaniach działalności. Jednakże o ile dążenie do rozumienia *jak* są realizowane funkcje, opiera się przede wszystkim na wiedzy tych, którzy poprzez swoją działalność próbują te funkcje realizować, o tyle próba

²²⁷ Por. N. K. Denzin, *The research act. A theoretical introduction to sociological methods*, New York: Routledge 2017, s. 297-313, cyt. za: K. Mazurek-Lopacińska, M. Sobocińska, op. cit., s. 17.

²²⁸ Por. A. Dziakowicz, *Triangulacja jako strategia metodologiczna wykorzystywana w badaniach marketingowych*, w: *Handel Wewnętrzny* 2014, nr 1(348), s. 37, cyt. za: D. Urbaniak-Zajac, op. cit., s. 127; A. Б. Тугаров, *Философские основания социальных исследований*, w: *Известия Высших Учебных Заведений. Поволжский Район (Гуманитарные Науки. Философия)* 2007, nr 2, s. 80.

²²⁹ Por. S. Kauf, A. Tłuczak, op. cit., s. 43.

zrozumienia *dłaczego* tak jest (to jest jakie są tego determinanty), stwarza potrzebę patrzenia nie tylko z jednej perspektywy. Zaangażowanie badanych w działalność prowadzi do wspomnianej bezpośredniej znajomości tematu, z drugiej zaś strony może stanowić pewne ograniczenie. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie *dłaczego* dana sytuacja istnieje, może być utrudnione przez osobiste uwikłanie w nią. Próba zbadania z zewnątrz stwarza możliwość szerszego zrozumienia danej sytuacji, rozpatrzenia aspektów, które przy analizie „od wewnątrz” organizacji mogą być pominięte (celowo lub nie).

W związku z tym w ramach niniejszych badań zamierza się przeprowadzenie rozmów/wywiadów nie tylko z osobami zaangażowanymi w polonijne organizacje w Petersburgu, ale również i z osobami z Polski udzielającymi się w działalności wspomagającej Polonię i jej organizacje. Są one traktowane jak eksperci w badanej tematyce. Ze względu na posiadane doświadczenie dysponują wiedzą dotyczącą funkcjonowania organizacji polonijnych, a jednocześnie prezentują stanowisko bezstronne, ponieważ nie są związani z organizacjami petersburskimi. Przeprowadzenie badań z obiema grupami respondentów pozwoli na rozpatrzenie badanych zjawisk zarówno od wewnątrz organizacji, jak i od zewnątrz, co przyczyni się do uzyskania pełniejszego obrazu. Jak zostało opisane, badanie wśród osób zaangażowanych w petersburskie organizacje polonijnie odbędzie się za pomocą pogłębionych wywiadów indywidualnych, natomiast badanie wśród osób udzielających się w instytucjach polskich wspomagających Polonię – w formie zogniskowanych wywiadów grupowych.

3.3. Przygotowanie badań

3.3.1. Dobór próby

Niezbędnym krokiem planowania projektu jest określenie próby badawczej. Zbadanie całości określonej populacji dokonuje się skrajnie rzadko. Dotyczy to tylko sytuacji, w których te populacje są bardzo nieliczne – jak np. elity polityczne²³⁰. Natomiast w większości przypadków przebadanie całości jest niemożliwe lub przynajmniej bardzo ciężkie do zrealizowania²³¹. W związku z tym z całości populacji wybiera się próbę badawczą, to jest „pewien wycinek zbiorowości”²³².

²³⁰ Por. E. Jaźwińska, op. cit., s. 8.

²³¹ Por. ibidem; A. Lipski, op. cit., s. 47.

²³² A. Lipski, op. cit., s. 47.

Sposób dobrania tego wycinka zależy w dużej mierze od celu badań. Pod tym względem badania ilościowe i jakościowe bardzo różnią się od siebie. W przypadku badań ilościowych dąży się do uzyskania możliwości uogólniania wyników, to jest ich przeniesienia z konkretnej próby badawczej na szerszą populację²³³. Dlatego próba powinna być dobrana w sposób umożliwiający takie uogólnienie. W związku z tym stosuje się pojęcie reprezentatywności próby, które oznacza, że ona musi być „odzwierciedleniem składu całej populacji pod względem wszystkich istotnych z punktu widzenia tematu badań cech”²³⁴. W takim rozumieniu reprezentatywna próba badawcza stanowi miniaturę szerszej populacji pod względem jej cech oraz ich rozkładu²³⁵. Przy czym ważne jest zachowanie w próbie badawczej takiej proporcjonalności rozkładu danych cech, jakie występują w całej rozpatrywanej populacji²³⁶.

Celem reprezentatywnego doboru próby jest więc uzyskanie danych o charakterze ilościowym i porównywalnym²³⁷. Dane tego rodzaju stanowią podstawę dla wyciągnięcia wniosków dotyczących całej populacji oraz pozwalają na porównania w sytuacji prowadzenia badań kilkakrotnych na tej samej próbie²³⁸.

Natomiast w przypadku badań jakościowych głównym celem doboru próby nie jest uzyskanie reprezentatywności, ale „raczej odzwierciedlenie różnorodności panującej wewnątrz grupy lub populacji będącej przedmiotem badań”²³⁹. Oznacza to, że ważne w badaniach jakościowych jest zróżnicowanie próby²⁴⁰, które pozwala „jak najlepiej uchwycić zmienność i różnorodność badanego zjawiska”²⁴¹. Pokazuje to więc, że dobór próby w badaniach obu rodzajów odpowiada różnym celom i stanowi źródło odmiennych możliwości i ograniczeń.

Co się tyczy konkretnych sposobów doboru próby, można wyróżnić dwa podstawowe ich rodzaje: probabilistyczny oraz nieprobabilistyczny²⁴². Dobór probabilistyczny, nazywany także losowym, stosuje się w celu uzyskania „dokładnego opisu statystycznego wielkiej populacji”²⁴³. Większość sposobów doboru próby tego rodzaju przeprowadzona jest w oparciu o listę wszystkich osób wchodzących w skład danej populacji²⁴⁴. Ten rodzaj doboru prowadzi

²³³ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 56.

²³⁴ A. Lipski, op. cit., s. 47.

²³⁵ U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 56.

²³⁶ Por. J. Sztumski, op. cit., s. 156.

²³⁷ Ibidem, s. 155.

²³⁸ Por. ibidem, s. 156, 163.

²³⁹ R. Barbour, op. cit., s. 104.

²⁴⁰ Por. U. Flick, *Managing quality in qualitative research*, London: Sage 2007, rozdz. 4, cyt. za: por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 59.

²⁴¹ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 59.

²⁴² Por. A. Lipski, op. cit., s. 49; E. Babbie, op. cit., s. 211.

²⁴³ E. Babbie, op. cit., s. 215.

²⁴⁴ Por. ibidem, s. 211.

do wyodrębnienia prób, które cechują się zdecydowanie większym stopniem reprezentatywności niż w przypadku doboru nieprobabilistycznego²⁴⁵.

Według klasyfikacji A. Lipskiego dobór losowy obejmuje takie rodzaje, jak dobór prosty, warstwowy oraz grupowy²⁴⁶. Zgodnie z autorem najprostsze sposoby doboru prostego polegają na loteryjnym dobieraniu elementów do próby z całego „wymieszanego” zbioru albo na systematycznym wybieraniu każdego k -tego elementu z listy²⁴⁷. Warto zauważyć, że drugi z tych sposobów E. Babbie wyodrębnia jako oddzielny rodzaj doboru losowego – dobór systematyczny²⁴⁸.

Dobór warstwowy stwarza możliwość modyfikacji dwóch poprzednich sposobów²⁴⁹. Zanim dokonuje się dobór poszczególnych elementów, lista zawierająca wszystkie elementy zostaje podzielona na podzbiory. Ten podział na podzbiory-warstwy zostaje przeprowadzony według cech społeczno-demograficznych, określonych celem badania. Po dokonaniu podziału z wyodrębnionych warstw zostają wylosowane poszczególne elementy²⁵⁰.

Dobór grupowy różni się od trzech opisanych wyżej tym, że nie jest przeprowadzony w oparciu o listę zawierającą spis całej populacji. Stosuje się go w sytuacji, gdy taka lista nie jest dostępna. W tym przypadku, zgodnie z celami badań, populacja zostaje podzielona na zbiorowości-grupy, z których następnie losowana jest określona ich liczba (w sposób prosty lub warstwowy)²⁵¹. Dalej poszczególne elementy zostają wylosowane w obrębie każdej grupy²⁵².

Inny rodzaj doboru próby – nieprobabilistyczny – obejmuje takie typy, jak dobór oparty na dostępności badanych, metodę kuli śnieżnej, dobór celowy oraz dobór kwotowy²⁵³. Jak zauważa E. Babbie, prowadzenie badań tylko wśród osób, które były dostępne, pozbawia kontroli nad reprezentatywnością próby²⁵⁴. W związku z tym ten sposób może być zastosowany tylko w przypadku braku możliwości użycia innych. Jednakże nawet w tej sytuacji należy zachować szczególną ostrożność przy uogólnianiu wniosków, wyciągniętych z danych uzyskanych przy takich badaniach²⁵⁵.

²⁴⁵ Por. A. Lipski, op. cit., s. 51.

²⁴⁶ Por. ibidem, s. 51-52.

²⁴⁷ Ibidem, s. 51.

²⁴⁸ E. Babbie, op. cit., s. 232.

²⁴⁹ Ibidem, s. 235.

²⁵⁰ Por. A. Lipski, op. cit., s. 51.

²⁵¹ Por. ibidem.

²⁵² Por. E. Babbie, op. cit., s. 238.

²⁵³ Ibidem, s. 211.

²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ Ibidem.

Metoda kuli śnieżnej polega na tym, że w pierwszej kolejności badania prowadzi się z osobami, do których udało się dotrzeć, a następnie prosi się o wskazanie innych możliwych respondentów. Dane osoby są również proszeni o wskazanie kolejnych możliwych uczestników i tak dalej. Słabą stroną tego rodzaju doboru próby jest reprezentatywność²⁵⁶. Jednak Ewa Jaźwińska zauważa, że reprezentatywność i jakość próby przy tej metodzie zależą w znacznym stopniu od pierwszego respondenta – „jeżeli jednostka dająca początek kuli śniegowej ma w badanej populacji kontakty w różnych grupach i środowiskach, wtedy uzyskana próba może dość dobrze oddawać zróżnicowanie zbiorowości”²⁵⁷. Jeżeli ten warunek nie jest spełniony, to jest pierwszy respondent ma możliwość dotarcia tylko do niektórych grup, może przekładać się to na niekompletność danych, a nawet prowadzić do uzyskania fałszywego obrazu badanej populacji²⁵⁸. W związku z trudnościami tej metody w obszarze reprezentatywności jest ona przeważnie używana, gdy badania mają cele eksploracyjne²⁵⁹.

Dobór celowy dokonuje się „na podstawie własnej wiedzy o badanej populacji oraz o celach badań”²⁶⁰. To oznacza, że dobór przeprowadza się ze względu na posiadanie przez dobrane jednostki określonej cechy²⁶¹. Michael Patton wyodrębnia takie metody celowego doboru próby, jak:

- łączenie w próbie badawczej przypadków ekstremalnych. Pozwala to na rozpatrzenie badanego obszaru z jego krańców;
- dobór przypadków typowych. Wtedy – w przeciwieństwie do poprzedniej metody – badany obszar jest ujęty od środka;
- zapewnienie maksymalnej zmienności. Polega to na wyborze kilku przypadków jak najbardziej różnorodnych w celu uchwycenia różnorodności badanego obszaru;
- dobór przypadków według stopnia intensywności ujawniających się w nich cech. Przy tej metodzie poszukuje się albo przypadków o największym stopniu intensywności badanych cech, albo dobiera się i porównuje się przypadki o różnym stopniu intensywności;

²⁵⁶ Por. ibidem, s. 213.

²⁵⁷ E. Jaźwińska, op. cit., s. 11.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Por. E. Babbie, op. cit., s. 213.

²⁶⁰ Ibidem, s. 212.

²⁶¹ E. Jaźwińska, op. cit., s. 11.

- dobór przypadków kluczowych. Przez to rozumie się przypadki ujawniające badane procesy w najbardziej przejrzysty sposób, czego przykład stanowi dobór do próby znawców danego obszaru;
- dobór przypadków obrazowych, to jest najlepiej ilustrujących rezultaty badania;
- dobór w oparciu o kryterium dogodności. Oznacza to zbadanie przypadków najłatwiej dostępnych. Taki sposób doboru pokrywa się z wyżej opisanym doбором opartym na dostępności badanych, wyodrębnionym przez E. Babbiego jako oddzielny rodzaj doboru nieprobabilistycznego²⁶². Tak samo jak i E. Babbie, autor podkreśla, że taka metoda może być zastosowana tylko w sytuacji, gdy realizacja innych sposobów doboru próby byłaby niemożliwa²⁶³.

Następny rodzaj doboru nieprobabilistycznego – dobór kwotowy – polega na tym, że w pierwszej kolejności ustala się, jakie cechy badanej populacji są znane oraz jaki jest rozkład tych cech. Zilustrować to można na przykładzie płci badanych – w takim przypadku określa się, jaki jest procent kobiet, a jaki mężczyzn. Następnie próba dobiera się w taki sposób, żeby rozkład danych cech był procentowo taki sam, jak w całości populacji²⁶⁴. Mimo że metoda dąży do odzwierciedlenia struktury całej populacji, mogą występować uchylenia reprezentatywności próby. Wiąże się to z tym, że przy wyborze poszczególnych jednostek nie stosuje się losowania²⁶⁵. Ponadto ograniczenia reprezentatywności wynikają z faktu, że pod uwagę zostają wzięte tylko niektóre cechy populacji (te, które są znane), a nie wszystkie, co byłoby niemożliwe²⁶⁶. W związku z tym niektórzy autorzy rozpatrują dobór kwotowy jako podobny do doboru celowego²⁶⁷, nie zaś losowego.

W świetle przytoczonych na początku tej części rozdziału rozważań dotyczących odmienności celów doboru próby w badaniach jakościowych i ilościowych, warto zaznaczyć, że niektóre metody doboru stosowane są przeważnie w pierwszych z nich, niektóre zaś – w drugich. I tak badania ilościowe opierają się na losowym doborze próby, który umożliwia reprezentatywność wyników²⁶⁸. Natomiast badania jakościowe zazwyczaj wykorzystują

²⁶² E. Babbie, op. cit., s. 211-212.

²⁶³ M. Q. Patton, *Qualitative evaluation and research methods* (wyd. 3), London: Sage 2002, cyt. za: U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 59-60.

²⁶⁴ Por. E. Babbie, op. cit., s. 213; E. Jaźwińska, op. cit., s. 10; J. Sztumski, op. cit., s. 159.

²⁶⁵ Por. E. Babbie, op. cit., s. 213.

²⁶⁶ Por. E. Jaźwińska, op. cit., s. 10.

²⁶⁷ J. Sztumski, op. cit., s. 159-160.

²⁶⁸ U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 56.

celowy dobór próby²⁶⁹, ponieważ często potrzebna jest możliwość wyboru przypadków „umożliwiających jak najbardziej owocne zgłębienie badanego zjawiska”²⁷⁰.

Inną kwestią dotyczącą próby badawczej, która powinna być wzięta pod uwagę, oprócz metody jej doboru, jest jej wielkość. J. Sztumski podaje, że kryteriami determinującymi wielkość próby są:

- „stopień różnorodności, jaki cechuje badaną zbiorowość;
- ilość kategorii statystycznych, na jakie ma być podzielona badana zbiorowość;
- stopień dokładności i pewności, jakie zamierzamy osiągnąć w badaniach”²⁷¹.

W im większym stopniu występuje każdy z tych czynników, tym większa powinna być liczebność próby²⁷². Kontynuując rozważanie dotyczące wielkości próby, J. Sztumski zauważa także, że większa próba przyczynia się do uzyskania pewniejszych wyników, natomiast mniejsza stwarza możliwość poddania jej bardziej wnikliwym badaniom²⁷³. Koreluje to z różnicą celów, jakie są zazwyczaj stawiane w badaniach ilościowych a jakościowych. W związku z tym badania ilościowe przeprowadza się na większych próbach, natomiast jakościowe – na mniejszych²⁷⁴.

Powyższe zagadnienia teoretyczne nakreślają tok rozumowania dotyczący doboru próby **dla niniejszych badań.**

Jak to zostało opisane, po analizie danych zastanych i badaniach dokumentów, zostaną przeprowadzone badania z wykorzystaniem metod zarówno ilościowych (sondaż w formie ankiet), jak i jakościowych (pogłębione wywiady indywidualne oraz zogniskowane wywiady grupowe). Na podstawie celu, w jakim zamierza się zastosować badania ilościowe (to jest zidentyfikowanie cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności organizacji polonijnych w Petersburgu, w celu następnego ich głębszego zbadania w badaniach jakościowych), można stwierdzić, że ważne jest uzyskanie reprezentatywności próby. Żeby móc wyciągnąć wnioski dotyczące cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności petersburskich organizacji polonijnych, niezbędne jest dotarcie do

²⁶⁹ Por. D. Maison, op. cit., s. 15, cyt. za: J. Kawa, op. cit., s. 179; U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 59.

²⁷⁰ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 58-59; E. Babbie, op. cit., s. 132.

²⁷¹ J. Sztumski, op. cit., s. 157.

²⁷² Por. ibidem, s. 157.

²⁷³ Ibidem, s. 158.

²⁷⁴ Por. D. Maison, op. cit., s. 15, cyt. za: J. Kawa, op. cit., s. 179.

przedstawicieli wszystkich tych organizacji, również z uwzględnieniem ich struktury wewnętrznej (to jest dobranie do próby respondentów z różnych działów).

Sposobem doboru próby, który najbardziej zapewnia jej reprezentatywność, jest dobór losowy. W związku z tym dobór losowy zostanie zastosowany w celu doboru próby dla przeprowadzenia ankiet. Istnieje zatem konieczność uzyskania list członków wszystkich organizacji, w celu dalszego losowania z nich poszczególnych jednostek, które zostaną objęte badaniem. Czynnością prowadzącą do uzyskania takich list oraz do uzyskania informacji odnośnie struktur organizacji będzie kontakt z liderami poszczególnych organizacji. Podsumowując procedurę doboru próby dla przeprowadzenia tego etapu badania, można stwierdzić, że zostanie ona zastosowana w następujący sposób:

- 1) Kontakt z liderami poszczególnych organizacji polonijnych w Petersburgu w celu uzyskania list członków tych organizacji oraz informacji odnośnie wewnętrznej struktury organizacji;
- 2) Uzyskanie list członków i informacji;
- 3) Losowanie jednostek dla badania, oddzielnie z listy każdej organizacji (za pomocą losowania systematycznego). Losowanie systematyczne zostało wybrane ze względu na prostą formułę losowania oraz brak przesłanek do zastosowania innych, bardziej złożonych metod.

W celu stworzenia próby reprezentatywnej ważne jest zachowanie w próbie badawczej takich samych procentów respondentów z każdej poszczególniej organizacji, jaki jest w całości badanej populacji. To oznacza, że powinien on być taki sam, jak ten, który stanowią wszyscy członkowie każdej oddzielnej organizacji w stosunku do liczby wszystkich członków wszystkich organizacji razem. W związku z tym trzeci krok doboru próby (z opisanych wyżej) będzie przeprowadzony z uwzględnieniem tej proporcjonalności. Zostanie uwzględniona także struktura każdej organizacji poprzez dobór jednostek z różnych działów.

Natomiast w następnych etapach badań wykorzystujących metody o charakterze jakościowym, zostanie zastosowany celowy dobór próby. Celem tego etapu badań jest uzyskanie głębszego rozumienia cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności petersburskich organizacji polonijnych, wyłonionych na poprzednim etapie badań. W związku z tym próba badawcza nie tyle powinna być reprezentatywna, ile powinna składać się z osób posiadających odpowiednią wiedzę na badany temat, to jest taką, która pozwoli na zamierzone dotarcie do głębszego rozumienia badanych zjawisk. To oznacza, że w celu doboru próby powinno być dokonane określenie cech respondentów, na podstawie których można wnioskować o posiadaniu przez nich takiej wiedzy.

Jak zostało opisane, badania jakościowe będą składać się z przeprowadzenia indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz zogniskowanych wywiadów grupowych. Są to odmienne od siebie metody, każda z nich ma swój cel zastosowania w niniejszych badaniach oraz różnego rodzaju wiedzy oczekuje się od respondentów każdej z nich. Należy więc w tym miejscu wprowadzić podział procedury doboru próby w przypadku indywidualnych wywiadów pogłębionych i zogniskowanych wywiadów grupowych.

W przypadku indywidualnych wywiadów pogłębionych celem jest uzyskanie informacji dotyczącej sytuacji organizacji z perspektywy „wewnętrznej”, to jest od osób bezpośrednio przez swoją działalność znających kontekst codziennego ich funkcjonowania i uwarunkowań. W związku z tym pierwszym kryterium doboru respondentów jest ich przynależność do danej organizacji. Jednakże sama przynależność nie przekłada się automatycznie na wiedzę o organizacji, ponieważ możliwe są sytuacje, gdy jednostki, formalnie wpisane na listę członków faktycznie nie udzielają się w działalności organizacji albo udzielają się sporadycznie lub bardzo rzadko, co uniemożliwia im posiadanie wiedzy wystarczającej dla badania. To prowadzi do postawienia takiego kryterium doboru osób, jak aktywność w organizacji. Przez to rozumie się systematyczne i częste uczestnictwo danej jednostki w działalności organizacji. Częstotliwość spotkań jest określona przez regulacje statutowe danej organizacji. Wnioskowanie, kto jest osobą w tym rozumieniu aktywną, jest możliwe na podstawie analizy dokumentów organizacji, to jest list obecności na spotkaniach oraz innych dokumentów zawierających informację, które osoby zgłaszają rozmaite inicjatywy (projekty, wnioski itp.). Przykładem takiego rodzaju dokumentów mogą być protokoły z posiedzeń. W celu dotarcia do tych dokumentów zamierza się skontaktowanie z liderami organizacji. Przekazanie tych wewnętrznych dokumentów osobie spoza organizacji (badaczowi) wydaje się mało prawdopodobne. Dlatego zamierza się zwrócić się do liderów z prośbą o przekazanie listy najbardziej aktywnych członków na podstawie informacji zawartych w opisanych typach dokumentów.

To oznacza, że procedura doboru próby dla indywidualnych wywiadów pogłębionych będzie składać się z następujących kroków:

- 1) Kontakt z liderami poszczególnych organizacji w celu uzyskania list najbardziej aktywnych członków (na podstawie informacji, zawartych w dokumentach organizacji);
- 2) Otrzymanie list;

3) Kontakt z potencjalnymi respondentami. Na tym etapie dobór będzie dokonywany spośród listy osób, już spełniających wyznaczone kryteria przynależności do organizacji oraz aktywności w ich działalności.

Przeprowadzenie zogniskowanych wywiadów grupowych zamierza się po przeprowadzeniu pogłębionych wywiadów indywidualnych. Ma to na celu rozpatrzenie funkcjonowania i uwarunkowań petersburskich organizacji polonijnych z perspektywy „z zewnątrz”, to jest z perspektywy osób niezwiązanych osobiście z ich działalnością, a jednocześnie posiadających wiedzę na temat organizacji środowisk polonijnych. Respondenci tego etapu badań będą traktowani jako eksperci.

To oznacza, że – po pierwsze - uczestnicy zogniskowanych wywiadów grupowych nie mogą być członkami petersburskich organizacji polonijnych. Po drugie, powinni posiadać wiedzę dotyczącą organizacji polonijnych. Jako respondenci spełniający oba te kryteria, - badaniem zostaną objęte osoby z Polski, udzielające się w działalności wspomagającej Polonię i jej organizacje. Nie są bezpośrednio uwikłani w kontekst funkcjonowania petersburskich organizacji polonijnych, ponieważ nie są ich członkami. Ponadto, nie są członkami innych organizacji polonijnych, lecz prezentują inną perspektywę – osób współpracujących z tego rodzaju organizacjami w celu wspierania ich działalności. Rozpatrzenie badanych zjawisk z różnych perspektyw może przełożyć się na uzyskanie bogatszego materiału, dotyczącego różnorodnych aspektów tych zjawisk. Natomiast zaangażowanie osób we współpracę z Polonią i jej organizacjami stanowi podstawę do wnioskowania o spełnieniu przez nich kryterium posiadania wiedzy dotyczącej badanej tematyki.

Dla przeprowadzenia tego etapu badań respondentami zostaną osoby z instytucji wspomagających Polonię, działających na terenie Województwa Małopolskiego. Do tego wyboru skłoniła aktywność województwa w zakresie współpracy z Polonią (o której wnioskowano na podstawie ilości publikacji medialnych) oraz posiadanie przez Samorząd Województwa Małopolskiego umów partnerskich z Rosją, a także Komisji do współpracy z Polonią i Polakami zagranicą.

To oznacza, że poszczególnymi krokami, prowadzącymi do wyboru instytucji z Województwa Małopolskiego były:

- 1) Analiza samorządów wojewódzkich, którzy posiadają rejony partnerskie w Rosji (poprzez poszukiwanie ogólnodostępnych informacji na stronach internetowych);

2) Analiza działalności tych samorządów w zakresie współpracy z Polonią i Polakami za granicą (poprzez informacje, umieszczone na stronach internetowych);

3) Identyfikacja Samorządu Województwa Małopolskiego jako jedyne, który posiada Komisję do współpracy z Polonią i Polakami zagranicą;

4) Analiza informacji, umieszczonej na stronie niniejszego samorządu²⁷⁵, na podstawie której stwierdzono o znaczącej aktywności Samorządu w zakresie działań, dotyczących współpracy z Polonią i Polakami zagranicą;

5) Wybór instytucji działających w Województwie Małopolskim dla niniejszych badań, to jest dla doboru próby dla zogniskowanych wywiadów grupowych.

Warto podkreślić, że na podstawie aktywnego zaangażowania w działalność wspomagającą Polonię oraz znajomości kontekstu rosyjskiego można wnioskować o eksperckim charakterze wiedzy z badanego zakresu, posiadanej przez członków tych instytucji.

Co się tyczy kroków składających się na procedurę doboru do próby poszczególnych respondentów dla zogniskowanych wywiadów grupowych, są nimi:

1) Sporządzenie listy instytucji wspomagających działalność organizacji polonijnych na terenie Województwa Małopolskiego;

2) Skontaktowanie się z instytucjami z listy w celu uzyskania kontaktu z osobami bezpośrednio zaangażowanymi we współpracę z organizacjami polonijnymi;

3) Skontaktowanie się z osobami zaangażowanymi we współpracę z organizacjami polonijnymi.

3.3.2. Konceptualizacja kluczowych pojęć, zmienne i wskaźniki

Przy planowaniu przeprowadzenia badań potrzebne jest dokonanie konceptualizacji. E. Babbie definiuje ją jako proces, „w którym nieostre, nieścisle pojęcia (koncepty) są precyzowane i ściśle definiowane”²⁷⁶. Oznacza to więc zdefiniowanie kluczowych dla badania pojęć w celu klarowności znaczenia, w którym są użyte w ramach danych badań.

²⁷⁵ <https://www.malopolska.pl/>, dostęp: 19.06.2024.

²⁷⁶ E. Babbie, op. cit., s. 547.

Dlatego w tym miejscu sformułowane są **przyjęte na potrzebę niniejszych badań znaczenia głównych pojęć**, zawartych w celu i przedmiocie badań, problemach oraz hipotezach badawczych. Definicje niektórych z nich zostały wcześniej podane w części teoretycznej, jednak w celu precyzji są umieszczone również w tym miejscu.

Organizacja etniczna – stowarzyszenie, forma przejawu narodowo-kulturowej tożsamości obywateli uznających swoją przynależność do pewnych grup etnicznych, na podstawie ich dobrowolnej samoorganizacji w celu samodzielnego rozwiązania kwestii podtrzymania tożsamości, rozwoju języka, edukacji, kultury narodowej²⁷⁷.

Organizacja polonijna – organizacja stworzona przez osoby polskiego pochodzenia, zamieszkujące na stałe poza Polską, w której głównymi odbiorcami działalności są również osoby polskiego pochodzenia, a jednym z kluczowych celów jest podtrzymanie polskiej tożsamości narodowej.

Tożsamość narodowa – samoidentyfikacja jednostek jako części danego narodu, na treść której składają się czynniki definiujące dany naród i wyróżniające go spośród innych; są one uświadamiane przez członków narodu i zaakceptowane jako część własnej indywidualnej tożsamości.

Funkcjonowanie organizacji – realizacja przez organizacje deklarowanych funkcji statutowych.

Pozytywnie oddziaływanie determinant rozwoju organizacji polonijnych – oddziaływanie, które jest sprzyjające realizacji funkcji organizacji.

Negatywnie oddziaływanie determinant rozwoju organizacji polonijnych – oddziaływanie, które utrudnia organizacjom realizację funkcji.

Regulacje prawne – regulacje zawarte w rosyjskim prawie krajowym dotyczące mniejszości narodowych oraz działalności organizacji mniejszości etnicznych i narodowych (w tym organizacji polonijnych).

Kraj przyjmujący – kraj stałego zamieszkania badanej polskiej mniejszości narodowej, to jest Rosja.

Pomoc ze strony kraju przyjmującego – wszelkiego rodzaju działania podejmowane przez organizacje oraz instytucje rosyjskie w zakresie współpracy z organizacjami polonijnymi oraz wspierania ich działalności.

²⁷⁷ М. С. Яницкий, Д. Н. Тулбаева, *Психологические детерминанты включенности в деятельность этнической диаспоры*, в: *Сибирский Психологический Журнал* 2007, nr 26, s. 77.

Zasoby ludzkie – liczba uczestników organizacji. W tym ważne jest uwzględnienie udziału osób różnych kategorii wiekowych. To może bowiem wpływać na specyfikę współpracy między uczestnikami, ponieważ różnice w rozumieniu tego, jak powinna być organizowana działalność, mogą powstawać nie tylko na gruncie międzyjednostkowym, ale także i międzypokoleniowym. W związku z tym, uwzględnienie udziału osób różnych kategorii wiekowych jest ważne dla zgłębiania tematyki interakcji uczestników.

Funkcja kulturowa – funkcja „konstruowania i podtrzymywania tożsamości etnicznej”, „kultywowania pamięci zbiorowej”²⁷⁸. Z zidentyfikowanych funkcji petersburskich organizacji polonijnych obejmuje więc następujące: odrodzenie, zachowanie, rozwój oraz popularyzacja kultury polskiej.

Funkcja polityczna – funkcja „artykułowania zbiorowych interesów, organizowania reprezentacji mniejszości i ich interesów, wspierania zdobywania reprezentacji we władzy”²⁷⁹. Z zidentyfikowanych funkcji petersburskich organizacji polonijnych obejmuje następujące: reprezentacja i obrona wspólnych interesów członków organizacji oraz tworzenie kultury międzynarodowej komunikacji, wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski.

Po podaniu roboczych definicji kluczowych pojęć użytych w ramach niniejszych badań, należy uściślić, co dokładnie i w jaki sposób zostanie zbadane, to jest określić zmienne i ich wskaźniki.

Jak zauważa Albert Wojciech Maszke, badaniom podlega nie dane zjawisko, rzecz czy proces w całości, ale jego określone cechy. Jeżeli te cechy mogą przybierać różne i co najmniej dwie wartości, są nazywane zmiennymi²⁸⁰. Na przykład zmienna „wykształcenie” może przybierać takie wartości, jak „podstawowe”, „średnie” czy „wyższe”.

Wyróżnia się zmienne zależne, niezależne oraz pośredniczące. Jak definiuje J. Sztumski, „zmiennymi niezależnymi nazywamy takie czynniki, które powodują określone zmiany w innych czynnikach. Natomiast zmiennymi zależnymi są czynniki, które ulegają widocznym zmianom w wyniku oddziaływania zmiennych niezależnych”²⁸¹. Na zmienną zależną mogą także wywierać wpływ takie zmienne, które nie są uwzględnione w badaniu i na które badacz nie ma wpływu. Jednak mogą dostarczać dodatkowych wyjaśnień zależności między badanymi zmiennymi. Zmienne tego rodzaju są nazywane pośredniczącymi²⁸².

²⁷⁸ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, *Op. cit.*, s. 120.

²⁷⁹ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, *Op. cit.*, s. 120.

²⁸⁰ Por. A. W. Maszke, *op. cit.*, s. 58-59.

²⁸¹ J. Sztumski, *op. cit.*, s. 71.

²⁸² Por. A. W. Maszke, *op. cit.*, s. 61-62.

Inną propozycją klasyfikacji zmiennych jest ich podział na ilościowe i jakościowe. Zmienne ilościowe występują, kiedy badania skupiają się na mierzalnych właściwościach przedmiotu. Przykładem tego rodzaju zmiennych może być wysokość dochodu²⁸³. Zmienne jakościowe natomiast nie poddają się ścisłemu pomiarowi. Jako przykład mogą posłużyć upodobania literackie²⁸⁴.

Warto zauważyć, że wielu zmiennych, to jest konkretnych cech, na których skupia się badanie, nie da się zaobserwować bezpośrednio. Żeby określić, czy występują i móc je zbadać, potrzebne jest posługiwanie się wskaźnikami. Jak to ujmuje A. W. Maszke, „wskaźnik to pewna właściwość, pewien fakt, zdarzenie, stan czy proces, który daje się zaobserwować i na podstawie którego poznajemy, że występuje dane zjawisko lub interesująca nas cecha”²⁸⁵. Podobnie definiuje pojęcie wskaźnika E. Babbie – według autora jest to „znak obecności lub nieobecności badanego pojęcia”²⁸⁶.

To oznacza, że w procesie planowania badań po określeniu zmiennych należy dokonać ich operacjonalizacji, to jest określić wskaźniki. Przy czym wskaźniki powinny być takie, które można poddać badaniom empirycznym²⁸⁷.

Istnieją różne rodzaje wskaźników. A. W. Maszke wyróżnia następujące:

- Wskaźniki definicyjne. Za pomocą wskaźników tego rodzaju definiowana jest cecha, która ma być poddana badaniu.
- Wskaźniki empiryczne. Relacja pomiędzy wskaźnikiem tego typu a badaną cechą ma charakter związku empirycznego, o którym można wnioskować na podstawie obserwacji.
- Wskaźniki interferencyjne. Wskaźniki tego rodzaju nie definiują zjawiska wskaźnikowego. Oprócz tego, dane zjawisko nie jest obserwowalne. O wystąpieniu zjawiska wnioskuje się w sposób pośredni – na przykład, na podstawie objawów zewnętrznych, zachowań, udzielanych odpowiedzi.
- Inne wskaźniki. Ta kategoria obejmuje kombinacje powyższych rodzajów wskaźników lub jednoczesne zastosowanie wszystkich trzech²⁸⁸.

W ramach niniejszych badań określone zostały zmienne zależne oraz niezależne. Zmiennymi zależnymi są zakresy realizacji poszczególnych funkcji organizacji polonijnych

²⁸³ Por. ibidem, s. 63.

²⁸⁴ Por. ibidem, s. 64.

²⁸⁵ Ibidem, s. 67.

²⁸⁶ E. Babbie, op. cit., s. 146.

²⁸⁷ Por. A. W. Maszke, op. cit., s. 65.

²⁸⁸ Por. ibidem, s. 68-70.

w Petersburgu. Funkcje zostały określone na podstawie analizy statutów organizacji: zidentyfikowania deklarowanych funkcji poszczególnych organizacji oraz połączenia w jedno funkcji różnych organizacji pokrywających się treściowo, ale sformułowanych w odmienny sposób. W wyniku zostały wyodrębnione następujące funkcje:

- nauka i zachowanie języka polskiego;
- odrodzenie, zachowanie, rozwój, popularyzacja kultury polskiej;
- wychowanie młodzieży w tradycji polskiej kultury;
- wymiana kulturowa między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji;
- reprezentacja i obrona wspólnych interesów członków organizacji;
- tworzenie kultury międzynarodowej komunikacji, wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski;
- funkcja społeczna.

Jako zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych rozumie się działalność, która jest prowadzona przez organizację dla realizacji każdej poszczególnej funkcji.

Wskaźnikami zmiennych zależnych niniejszych badań są odpowiedzi respondentów uzyskane poprzez przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych.

Zakres realizacji funkcji zależy od oddziaływania determinant rozwoju organizacji polonijnych. W związku z tym **zmiennymi niezależnymi** niniejszych badań są zakresy oddziaływania czynników determinujących rozwój organizacji polonijnych. Czynniki tego rodzaju zostały określone na podstawie analizy literatury przedmiotu i opisane szerzej w części teoretycznej (*1.3.2. Determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych*). Są to następujące czynniki:

- zasoby ludzkie,
- interakcja i współpraca członków organizacji,
- rola lidera,
- odczuwanie więzi z kulturą polską przez członków organizacji,
- zasoby materialne (lokal oraz sprzęt),
- zasoby finansowe,
- współpraca z państwem przyjmującym – Rosją (to jest z organizacjami oraz instytucjami kraju przyjmującego),

- współpraca z państwem pochodzenia – Polską (z organami władzy publicznej, instytucjami oraz organizacjami),
- relacje z otaczającym społeczeństwem (rosyjskim).

Przez zakres ich oddziaływania rozumie się: procesy, sytuacje, działania oraz obiekty bezpośrednio związane z danym czynnikiem, wywierające wpływ na funkcjonowanie organizacji. Oddziaływanie tych czynników może wpływać pozytywnie lub negatywnie na funkcjonowanie organizacji.

Wskaźnikami niniejszych zmiennych niezależnych są odpowiedzi respondentów, uzyskane poprzez przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz zogniskowanych wywiadów grupowych.

3.4. Wnioski z Rozdziału III

1) Stworzenie projektu badań i przygotowanie do ich przeprowadzenia obejmuje dokonanie takich czynności, jak: wybór tematu, określenie celu i przedmiotu badań, problemu i hipotez badawczych, przyjętego paradygmatu, wybór metod badań i sposobu doboru próby, a także dokonanie konceptualizacji kluczowych pojęć, określenie zmiennych i ich wskaźników.

2) Jako podstawa do wyboru tematu mogą posłużyć rozmaite czynniki. Ich przykładem są osobiste doświadczenia badacza, dostrzeżenie pewnych problemów społecznych, analiza wcześniejszych badań. W przypadku niniejszej pracy do wyboru tematu skłoniły zarówno osobiste zainteresowania, jak i przesłanki na podstawie analizy wcześniejszych badań nad organizacjami polonijnymi. Dostrzeżony brak badań socjologicznych dotyczących współczesnego funkcjonowania organizacji polonijnych w Petersburgu i jego uwarunkowań stanowi lukę badawczą, próbę uzupełnienia której podejmują niniejsze badania.

3) Sformułowanie celu badań służy precyzyjności zamierzeń badawczych. Określenie przedmiotu badań również odpowiada na potrzebę klarowności, ponieważ wyjaśnia, co dokładnie zostanie objęte badaniem. W ramach niniejszych badań podstawowym celem jest próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji. Natomiast przedmiotem badań jest działalność organizacji polonijnych w Petersburgu w zakresie podtrzymywania polskiej tożsamości narodowej wśród społeczności polskiej zamieszkującej w tym mieście.

4) Problem badawczy przeważnie formułuje się w formie pytania. Jego określenie ma związek ze sformułowanym wcześniej problemem badawczym, ponieważ poszukiwanie odpowiedzi na pytanie zawarte w problemie badawczym dotyczy obiektu badań, a obiekt badań jest określony przedmiotem badań. Problem badawczy określa, co dokładnie planuje się poznać, na jakie pytanie zamierzają odpowiedzieć dane badania. Głównym problemem badawczym niniejszej pracy jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: Jaki jest zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu, jakie czynniki determinują taki zakres realizacji funkcji oraz jakie są

potrzeby tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności (w sferze realizacji funkcji) ze strony kraju pochodzenia? Zostały wyodrębnione także szczegółowe pytania badawcze opisane w treści niniejszego rozdziału.

5) Postawienie hipotez pomaga w dalszym sprecyzowaniu pomysłu badawczego. Hipotezy są ściśle związane z problemem badawczym, ponieważ są przypuszczeniem co do możliwych odpowiedzi na pytanie w nim zawarte. W niniejszych badaniach została sformułowana następująca hipoteza główna: niekorzystne regulacje prawne, niewystarczająca pomoc ze strony kraju przyjmującego oraz ograniczone zasoby ludzkie są determinantami, oddziaływanie których może prowadzić do ograniczenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu. Wyodrębnione zostały także hipotezy szczegółowe, opisane w treści niniejszego rozdziału.

6) Określenie paradygmatu ma znaczenie ze względu na wyjaśnienie, jakie założenia dotyczące otaczającej rzeczywistości i sposobów jej poznania są przyjęte w ramach danych badań. Bowiem te założenia kierują sposobem zarówno przeprowadzenia badań, jak i analizy ich wyników. W niniejszych badaniach został przyjęty paradygmat interpretatywny. Podstawą tego wyboru jest zamierzony cel badań oraz przyjęte rozumienie organizacji. Wybór tego paradygmatu przekłada się na szczególne znaczenie zrozumienia sposobów tworzenia organizacji przez jej uczestników, ich poglądów, a także kontekstu, w jakim prowadzą swoją działalność.

7) W naukach społecznych funkcjonuje podział metod badawczych na ilościowe i jakościowe, a wybór metod dla danego badania zależy od postawionych celów. Metody badań ilościowych dążą do uzyskania możliwości generalizacji wyników na szerszą populację, a ich zastosowanie prowadzi do uzyskania obszernej liczby danych, jednak o charakterze ogólnym. Natomiast metody badań jakościowych dążą do głębszego rozumienia istoty badanych zjawisk i prowadzą do uzyskania mniejszej liczby danych. Te dwa sposoby prowadzenia badań współcześnie są rozpatrywane nie jako przeciwstawne sobie, ale raczej pozostające w relacji komplementarnej. To umożliwia wykorzystanie metod obu grup w ramach jednego badania.

8) Wykorzystanie kilku metod w jednym badaniu stanowi rodzaj triangulacji. Zastosowanie triangulacji dokonuje się przeważnie w dwóch celach: weryfikacja uzyskanych wyników albo rozpatrzenie różnych aspektów badanego zjawiska dla uzyskania jego pełniejszego obrazu.

9) Badania w ramach niniejszych badań będą składać się z czterech etapów: 1) Analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów; 2) Badania ilościowe (sondaż); 3) Badania jakościowe (indywidualne wywiady pogłębione) 4) Badania jakościowe (zogniskowane wywiady grupowe). Zastosowana więc zostanie triangulacja, polegająca na wykorzystaniu metod zarówno ilościowych, jak i jakościowych, a także na zastosowaniu w ramach badań jakościowych dwóch metod. Ma to na celu rozpatrzenie różnych aspektów i perspektyw badanych zjawisk.

10) Wybór metody doboru próby jest uzależniony w dużej mierze od celu badań. W badaniach ilościowych, ze względu na specyfikę celów, zazwyczaj stosuje się dobór losowy. Natomiast w przypadku badań jakościowych zazwyczaj wykorzystuje się celowy dobór próby. Zgodnie z tą logiką w ramach niniejszych badań dla przeprowadzenia badań ilościowych (sondażu) zostanie zastosowany dobór próby losowy systematyczny. Dla przeprowadzenia badań jakościowych (indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz zogniskowanego wywiadu grupowego) wykorzystany zostanie celowy dobór próby.

11) W celu precyzyjności niezbędne jest także dokonanie konceptualizacji, to jest określenia przyjętych w danym badaniu definicji kluczowych pojęć. Definicje pojęć, najważniejszych dla niniejszych badań, są umieszczone w treści rozdziału. Także ważnym etapem przygotowania badań jest określenie zmiennych i wskaźników, które służy dalszemu uściśleniu, co dokładnie i w jaki sposób zostanie zbadane. W przypadku niniejszych badań zmiennymi zależnymi są zakresy realizacji poszczególnych funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu. Ich wskaźnikami są odpowiedzi respondentów uzyskane poprzez przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych. Natomiast zmiennymi niezależnymi są zakresy oddziaływania czynników determinujących rozwój organizacji polonijnych. Ich wskaźnikami są odpowiedzi respondentów uzyskane poprzez przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz zogniskowanych wywiadów grupowych. Listy poszczególnych funkcji i determinant rozwoju organizacji są umieszczone w treści rozdziału.

ROZDZIAŁ IV

REALIZACJA FUNKCJI ORAZ ODDZIAŁYWANIE DETERMINANT ROZWOJU W SYTUACJI PETERSBURSKICH ORGANIZACJI POLONIJNYCH – ANALIZA WYNIKÓW PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie analizy materiału uzyskanego poprzez przeprowadzone badania. Pierwsza część rozdziału dotyczy przebiegu badań. Na początku rozdziału są opisane niektóre zmiany metodologiczne, które zaszły w porównaniu z pierwotnie przyjętym planem (przedstawionym w poprzednim rozdziale), a także ich uzasadnienie. Następnie opisano przebieg każdego etapu przeprowadzonych badań.

Druga część rozdziału obejmuje prezentację uzyskanych wyników. Najpierw przedstawiona jest analiza materiału uzyskanego na etapie analizy danych zastanych oraz dokumentów. Obejmuje to analizę danych statystycznych, regulacji prawnych oraz statutów petersburskich organizacji polonijnych. Następnie zaprezentowana została analiza wyników uzyskanych poprzez badania empiryczne. Analiza materiału uzyskanego poprzez badania empiryczne jest przedstawiona kolejno w odniesieniu do każdego badanego aspektu, do których odnosiły się postawione pytania badawcze.

Po przedstawieniu materiału uzyskanego poprzez wszystkie etapy badań na podstawie uzyskanych wyników są sformułowane ogólne wnioski z badań. Wnioski są sformułowane w odniesieniu do pytań oraz hipotez badawczych. Zawierają także próbę odniesienia uzyskanych wyników niniejszych badań do wyników innych badań z zakresu rozpatrywanej tematyki.

Na końcu rozdziału umieszczone są rekomendacje, zarówno o charakterze praktycznym, jak i teoretycznym.

Kompozycja tego rozdziału nieznacznie różni się od rozdziałów poprzednich. W związku z tym, że integralną częścią niniejszego rozdziału są „Wnioski z badań”, po jego treści nie jest zawarta oddzielna część „Wnioski z rozdziału IV” – w celu uniknięcia zbędnych powtórzeń.

4.1. Opis przebiegu badań

4.1.1. Metodologia przeprowadzonych badań

Jak zostało opisane w poprzednim rozdziale, pierwszym etapem badań jest analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów, który poprzedza etap badań empirycznych. Według przyjętego planu następnymi etapami badań (drugim, trzecim i czwartym) są odpowiednio badania ilościowe metodą sondażu, badania jakościowe metodą indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz badania jakościowe metodą zogniskowanych wywiadów grupowych.

Co do przeprowadzenia badań empirycznych, według planu pierwszą czynnością miało być skontaktowanie się z liderami organizacji polonijnych w Petersburgu. Ten krok miał służyć uzyskaniu od nich list członków organizacji oraz informacji odnośnie wewnętrznej struktury organizacji, co było potrzebne dla dalszej procedury doboru próby dla badań ilościowych (stanowiących drugi etap badań).

Jednak moment, w którym proces doboru próby i przeprowadzenia badań empirycznych został rozpoczęty, przypadł na bardzo trudny czas na świecie, kiedy całkowicie zmieniły się okoliczności, w których planowane badania zostały prowadzone. Mianowicie rozpoczęcie procesu badawczego nastąpiło po wydarzeniach w Ukrainie 24 lutego 2022 roku. To gwałtownie i w znaczący sposób zmieniło także i atmosferę w badanym środowisku petersburskiej Polonii. Osoby z tego środowiska (a więc potencjalni respondenci badań) mieszkają w Rosji, a jednocześnie należą do polskiej mniejszości narodowej i działają na rzecz jej organizacji (organizacji polonijnych). Zaostrzenie relacji rosyjsko-polskich po 24 lutego 2022 roku przełożyło się na znaczącą niepewność sytuacji badanego środowiska, które jednocześnie funkcjonuje w okolicznościach zarówno rosyjskich (poprzez miejsce zamieszkania), jak i polskich (poprzez działalność w organizacjach polonijnych). Niepewność w tej sytuacji została spotęgowana poprzez zaostrzenie regulacji prawnych¹, które mogą dotyczyć, między innymi, działalności niektórych organizacji otrzymujących środki z zagranicy. W kontekście niniejszych badań powstało pytanie o możliwości pozyskania respondentów, to jest osób chętnych mimo obecnej sytuacji do rozmowy na temat udzielania się w organizacjach polonijnych z osobą nieznaną (badaczem).

Dla wstępnego rozeznania sytuacji w środowisku i oszacowania realnych możliwości przeprowadzenia badań został najpierw podjęty kontakt z osobami z tegoż środowiska.

¹ Por. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_421788/, dostęp: 27.05.2024.

Na podstawie uzyskanych od nich informacji wątpliwości dotyczące możliwości pozyskania respondentów potwierdziły się. Według tych wstępnych informacji atmosfera w środowisku polonijnym była przepełniona niepewnością i obawami dotyczącymi różnych aspektów, zarówno prywatnych, jak i związanych z działalnością organizacji. Nie wydawało się realistycznym pozyskać znaczną liczbę osób chętnych do udzielenia wywiadu obcej osobie, tym bardziej dotyczącego działalności w organizacji związanej z Polską.

Próby nawiązania dalszego kontaktu w celu pozyskania respondentów napotkały na obawy i niechęć do uczestnictwa w badaniach, przykładem czego może posłużyć wyrażona podczas pewnej próby zaproszenia do badań podejrzliwość odnośnie do tego, czy badacz jest naprawdę tylko badaczem, oraz odradzanie prowadzenia badania w obecnych warunkach. Na podstawie prób kontaktów w środowisku zrozumiano brak możliwości przeprowadzenia badań na szeroką skalę. Bowiem uzyskanie zgody od każdego pojedynczego respondenta stało się trudnością, co prowadzi do wykluczenia możliwości badania z udziałem dużej ich liczby. To ma szczególne znaczenie w odniesieniu do badań ilościowych, natura których zakłada prowadzenie badania na dużej próbie.

W takich warunkach ujawniła się potrzeba zmian w pierwotnie założonym planie badań (opisanym w poprzednim rozdziale). W pierwszej kolejności powstały pytania – jakie są możliwości przeprowadzenia badań, które w tej sytuacji pozostają? A także, w jaki sposób zmodyfikować pierwotny plan tak, żeby móc osiągnąć zamierzony cel badawczy? Przeanalizowanie postawionych celów badawczych, możliwości metodologicznych oraz obecnych warunków prowadziły do następujących decyzji i czynności.

Po pierwsze, zaistniała sytuacja zmusiła do zrezygnowania z przeprowadzenia badań ilościowych. Tego rodzaju badania dążą do reprezentatywności, w związku z czym potrzebny jest większy rozmiar próby. Jak zostało wspomniane, uzyskanie zgody na badanie od dużej liczby osób stało się niemożliwe, a przeprowadzenie badań ilościowych na pojedynczych osobach traci sens i nie prowadzi do celu, któremu takiego rodzaju badania mają służyć. To zmusiło do rezygnacji z badań ankietowych, co w pierwotnym planie było zamierzone jako drugi etap badań.

Po drugie, powstała potrzeba zmian w koncepcji badań tak, by niezbędną wiedzę pozyskać z badań jakościowych, których możliwość wykorzystania pozostała. Poprzez kontakt ze środowiskiem udało się stwierdzić, że mimo braku możliwości dobrania większej próby badawczej (dla badań ilościowych), pozostaje szansa dobrania próby dla badań jakościowych, w związku z mniejszą liczebnością próby dla tego rodzaju badań. Dlatego powstała potrzeba

refleksji nad tym, czy przeprowadzenie tylko badań jakościowych prowadziłyby do osiągnięcia celu badawczego.

Jak zostało opisane w rozdziale metodologicznym (3.2.2. *Metody i narzędzia niniejszych badań*), chociaż badania ilościowe miały określony cel w ramach niniejszych badań (którym było określenie cech charakterystycznych dla funkcjonowania i uwarunkowań działalności wszystkich organizacji polonijnych w Petersburgu), jednakże nie były w zamierzeniu kluczowym etapem badań. Wstępna identyfikacja cech charakterystycznych dla petersburskich organizacji miała służyć dla dalszego zgłębienia ich rozumienia poprzez badania jakościowe. To oznacza, że badaniem ilościowym miały zostać objęte wszystkie funkcje petersburskich organizacji polonijnych wynikające z ich statutów, oraz wszystkie determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych, wyodrębnione na podstawie analizy literatury. Po uzyskaniu materiału zebranego na podstawie badań ilościowych miały zostać zidentyfikowane najczęściej występujących trudności w sferze realizacji deklarowanych funkcji oraz najczęściej występujące pozytywne aspekty w tejże sferze, oraz miały zostać określone determinanty funkcjonowania organizacji oddziaływujące w najmocniejszym stopniu (zarówno pozytywnie, jak i negatywnie). Następnie tylko te najważniejsze cechy miały zostać poddane dalszemu zgłębieniu poprzez badania jakościowe. W takim rozumieniu badania ilościowe, po pierwsze, występowałyby w roli swoistego „sita”, pozwalającego ze wszystkich pierwotnie wyodrębnionych funkcji i determinant wybrać dla dalszych badań tylko najważniejsze. Po drugie, badania ilościowe, dzięki oferowanej przez nie możliwości uogólnienia wyników z próby badawczej na szerszą populację, miały prowadzić do uzyskania materiału, który z większym stopniem pewności można odnieść do funkcjonowania wszystkich organizacji polonijnych w Petersburgu.

W obliczu braku możliwości przeprowadzenia tego rodzaju badań zaistniała potrzeba przeanalizowania, jak brak osiągnięcia tych dwóch celów, którym miały służyć badania ilościowe, wpłynie na osiągnięcie zamierzonego podstawowego celu badań, którym jest próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji. Co do pierwszego zamierzonego celu badań ilościowych brak możliwości wybrania najważniejszych aspektów dla dalszego ich zgłębienia poprzez badania jakościowe nie uniemożliwia osiągnięcia podstawowego celu badawczego. Oznacza jednak to, że badaniom jakościowym miałyby być poddane wszystkie zidentyfikowane funkcje organizacji oraz wszystkie wyodrębnione determinanty rozwoju. To przekłada się na wydłużenie czasu trwania wywiadów pogłębionych z osobami udzielającymi się w organizacjach w Petersburgu.

Stanowi to pewną trudność organizacyjną, zarówno w uzyskaniu zgody na dłuższy wywiad, jak i podczas go przeprowadzenia – związaną z utrzymywaniem uwagi respondenta przez dłuższy czas. Jednak nie świadczy o braku możliwości zebrania materiału potrzebnego dla osiągnięcia zamierzonego celu badań. Podczas realizacji badań indywidualne wywiady pogłębione zostały przeprowadzone z uwzględnieniem opisanych aspektów, to jest obejmowały wszystkie wyodrębnione funkcje (z wyjątkiem funkcji politycznych, co zostanie uzasadnione w części 4.1.2. *Przebieg badań*) i determinanty. Szerzej przebieg badania jest opisany w odrębnej części niniejszego rozdziału (4.1.2. *Przebieg badań*).

W odniesieniu do drugiego celu, któremu miał służyć etap badań ilościowych w ramach niniejszych badań, to jest uzyskania większej reprezentatywności, należy zauważyć, że badania jakościowe charakteryzują się mniejszym stopniem reprezentatywności. Według literatury z zakresu metodologii badań nie przekreśla to jednak wartości materiału uzyskanego poprzez tego rodzaju badania. Jak ujmuje Szymon Czarnik, badania jakościowe mają potencjał do uzyskania głębokiego i szczegółowego obrazu badanego wycinka rzeczywistości społecznej². Tę głębokość rozumienia badanych zjawisk uzyskaną na podstawie badań jakościowych podkreślają w swoich pracach również inni autorzy³. Poza tym materiał zebrany poprzez badania jakościowe służy, między innymi, „odkrywaniu przyczyn istniejącego stanu rzeczy”⁴, co jest szczególnie ważne dla niniejszych badań, cel których obejmuje rozumienie czynników determinujących obecny stan rzeczy (przez ten stan rozumie się zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych).

Oprócz tego jak było założone w pierwotnym planie (i opisane w części 3.2.2. *Metody i narzędzia niniejszych badań*), etapy wykorzystujące badania jakościowe są kluczowymi dla niniejszego projektu. Badania ilościowe miały pełnić funkcje służebną w stosunku do nich, to jest miały prowadzić do wyodrębnienia cech, które zostaną szerzej zbadane w kolejnych etapach. Natomiast materiał zebrany na etapach badań jakościowych, charakteryzujący się głębszym rozumieniem badanych zjawisk, miał prowadzić do uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Reasumując, można stwierdzić, że w sytuacji przeprowadzenia tylko badań jakościowych możliwe pozostało zebranie materiału pozwalającego uzyskać odpowiedzi na postawione pytania i osiągnąć cel badawczy. Jednak mniejszy stopień reprezentatywności – w porównaniu z pierwotnym planem – jest pewnym ograniczeniem niniejszych badań i stanowi przesłankę do

² Por. S. Czarnik, op. cit., s. 6.

³ Por. P. Tarka, op. cit., s. 22.

⁴ Ibidem, s. 21.

rekomendacji przeprowadzenia badań na szerszą skalę z wykorzystaniem metod ilościowych, w czasie, kiedy będzie to możliwe.

Na podstawie powyższych przeanalizowań, z których można wnioskować o pozostaniu możliwości osiągnięcia podstawowego celu badawczego przy rezygnacji z badań ilościowych – chociaż z opisanymi utrudnieniami organizacyjnymi i ograniczeniami – podjęto decyzję o przeprowadzeniu badań empirycznych w formie badań jakościowych. To oznacza, że z opisanych w poprzednim rozdziale czterech etapów badań pozostałyby trzy (w szczególności są opisane w części 3.2.2. *Metody i narzędzia niniejszych badań*):

- 1) analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów,
- 2) indywidualne wywiady pogłębione,
- 3) zogniskowane wywiady grupowe.

Jednakże po rzeczywistym przeprowadzeniu tych trzech etapów i dokonaniu wstępnej analizy zebranego materiału ujawniły się niektóre rozbieżności zdań wyrażonych przez respondentów, dotyczące poszczególnych funkcji oraz determinant. Same w sobie rozbieżności są zjawiskiem naturalnym dla badań jakościowych, ponieważ nawet pożądanym. Zgodnie z U. Flick, większość badań jakościowych dąży do zrozumienia różnorodności „poglądów i doświadczeń”⁵. Jednak ważna jest próba interpretacji ujawnionych różnic zdań. W tym zakresie przydatne jest, oprócz interpretacji przez osobę prowadzącą badania, także uwzględnienie perspektywy osób posiadających wiedzę ekspercką w badanej tematyce. Przedstawia to bowiem spojrzenie tych znających dogłębnie specyfikę badanych zjawisk lub badanego środowiska, co w efekcie może przełożyć się na lepsze rozumienie przyczyn różnorodności zdań. W celu uzyskania spojrzenia z tej perspektywy w ramach niniejszych badań zdecydowano się przeprowadzić wywiady eksperckie dla konsultacji ujawnionych rozbieżności zdań. Przeprowadzenie wywiadów eksperckich stanowi czwarty etap niniejszych badań. Przebieg tego etapu badań, podobnie jak innych, jest przedstawiony w następnej części niniejszego rozdziału.

⁵ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 61.

4.1.2. Przebieg badań

Niniejsze badania zostały przeprowadzone w okresie maj 2023 – marzec 2024 i składały się z czterech etapów:

- 1) analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów,
- 2) indywidualne wywiady pogłębione,
- 3) zogniskowane wywiady grupowe,
- 4) wywiady eksperckie.

Pierwszy etap badań służył wstępnemu zaznajomieniu się z badaną populacją i kontekstem jej funkcjonowania. Natomiast pozostałe trzy – badania empiryczne – służyły zebraniu materiału bezpośrednio pozwalającego na uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Pierwszy etap, zgodnie z pierwotnym planem, opisanym szerzej w rozdziale metodologicznym niniejszej pracy (3.2.2. *Metody i narzędzia niniejszych badań*), zakładał analizę następujących danych i dokumentów. W ramach analizy danych zastanych planowane było dotarcie do danych statystycznych dotyczących polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu oraz liczebności członków poszczególnych organizacji polonijnych. Badanie dokumentów natomiast zakładało przeanalizowanie regulacji prawnych, dotyczących mniejszości narodowych w Rosji, a także statutów petersburskich organizacji polonijnych. Materiał, który pierwotnie zamierzono zebrać poprzez te czynności, został zebrany w przeważającej części, natomiast procedura zebrania częściowo uległa zmianie.

Sytuacja polityczna, oddziaływanie której na niniejsze badania zostało opisane szerzej na początku rozdziału, wpłynęła także na możliwości prowadzenia badań i na tym etapie. Bowiem dotarcie do niektórych wzmiankowanych danych oraz dokumentów wymaga bezpośredniego kontaktu z liderami organizacji, którzy dysponują informacją o danych statystycznych organizacji oraz o badanych aspektach statutowych. Utrudnienia kontaktu z petersburskim środowiskiem polonijnym, spowodowane przez obecny klimat polityczny, wyraziły się poprzez niechęć do rozmów na temat funkcjonowania organizacji z osobą nieznaną (badaczem) części osób ze środowiska. W związku z tym udało się dotrzeć nie do wszystkich liderów organizacji. Dlatego, w celu uzyskania potrzebnego materiału, skorzystano – oprócz danych z dokumentów, do których udało się dotrzeć – także i z innych źródeł informacji, którymi była dostępna literatura, strony internetowe petersburskich organizacji polonijnych, a także materiał uzyskany od respondentów wywiadów pogłębionych. Należy podkreślić, że z niniejszych innych źródeł skorzystano w celu uzyskania pełnego obrazu oraz tylko w tych obszarach, gdzie

brakowało dostępu do potrzebnych dokumentów. Jak i w pozostałej części pracy, informacje zostaną oznaczone odpowiednim przypisem, co ułatwi rozróżnienie ich źródła. Wyniki badań z tego etapu, zarówno jak z pozostałych etapów badań, są opisane w osobnym, dedykowanym temu podrozdziale (4.4. *Wyniki badań*).

Następne trzy etapy badań – badania empiryczne, obejmowały łącznie 13 respondentów: 5 respondentów indywidualnych wywiadów pogłębionych, 6 respondentów zogniskowanych wywiadów grupowych (w ramach jednej grupy fokusowej) oraz 2 respondentów wywiadów eksperckich.

Co do drugiego etapu badań (indywidualnych wywiadów pogłębionych), dobór próby dla nich był dobozem celowym, jak to było zamierzone w ramach pierwotnego planu (szczegółowo opisanego w części 3.3.1. *Dobór próby*). Jak zostało opisane, celem tego etapu było uzyskanie informacji dotyczącej sytuacji organizacji z perspektywy „wewnętrznej”, co oznacza informację od osób bezpośrednio przez swoją działalność znających kontekst codziennego ich funkcjonowania i uwarunkowań. W związku z czym sformułowane były kryteria doboru respondentów, na podstawie których wnioskowano o posiadaniu przez nich wiedzy pozwalającej na dotarcie do głębszego rozumienia badanych zjawisk. Tymi kryteriami były: przynależność do danej organizacji polonijnej oraz aktywność w niej.

Dla uzyskania respondentów spełniających przyjęte kryteria w pierwszej kolejności skontaktowano się z liderami organizacji, do których udało się dotrzeć. Na podstawie informacji uzyskanych poprzez te kontakty zostało wytypowano kilkanaście osób. Następnie, po próbach kontaktu z pierwotnie dobranymi osobami niektóre z nich zostały wyłączone z próby. W niektórych przypadkach podstawą tego była ujawniona niewystarczająca wiedza w badanym zakresie, w niektórych – odmowa udziału przez potencjalnych respondentów. Ostatecznie do próby pierwszego etapu badań dobrano 5 osób spełniających przyjęte kryteria doboru.

Ważnym aspektem doboru próby jest to, że, jak zauważają Joanna Gajda i współautorzy, „próba w badaniach jakościowych musi być tak dobrana, by badani mogli dostarczyć jak najwięcej informacji i z różnych punktów widzenia. Taka grupa musi być dobrana ze wszystkich kategorii osób, które mogą ewentualnie mieć inne zdanie w danej kwestii”⁶. To oznacza, że oprócz wspomnianej wiedzy respondentów, ważne jest także zróżnicowanie perspektyw, które te osoby prezentują. To było szczególnie ważne w ramach niniejszych badań, w których z powodu obecnej sytuacji uniemożliwione zostało zebranie większej próby.

⁶ R. Bäcker i in., op. cit., s. 91.

Kluczowym było zatem uzyskanie zróżnicowania w próbie, które w pewnej mierze pomaga w przewyciężeniu niewielkiej jej liczebności. W związku z tym do próby zostały dobrane osoby, z których każda prezentuje odmienną perspektywę, wynikającą z jej pozycji w strukturze organizacji. W próbie badawczej były zatem osoby prezentujące perspektywy:

- 1) lidera organizacji,
- 2) osoby należącej do kierownictwa organizacji (przy czym jednocześnie prezentującej dział młodzieżowy),
- 3) osoby nienależącej formalnie do kierownictwa, ale będącej w składzie grupy organizacyjnej,
- 4) osoby formalnie nienależącej do żadnej grupy decyzyjnej (kierownictwa albo grupy organizacyjnej), ale współpracującej z liderami organizacji – i którą na podstawie tej aktywności można odnieść do nieformalnej grupy „przybliżonych” do kierownictwa,
- 5) osoby będącej zwykłym szeregowym członkiem organizacji.

Tak dobrana próba prezentuje więc pewną gradację możliwych pozycji w organizacji: od lidera do zwykłego członka, przy czym pomiędzy nimi znajdują się różne możliwe stopnie zaangażowania w procesy decyzyjne, zarówno formalne, jak i nieformalne. Ta logika doboru próby służyła uzyskaniu materiału zarówno bogatego w treść (na podstawie aktywnego zaangażowania respondentów w działalność organizacji, i związanej z tym posiadaną obszerną wiedzą), jak i zróżnicowanego (w związku z uwzględnieniem różnych punktów widzenia, związanych z zajmowaną pozycją w strukturze organizacji). To koreluje z opisaną przez U. Flick potrzebą pozyskania „osób najlepiej poinformowanych w kwestii badanego zagadnienia oraz reprezentujących zróżnicowane punkty widzenia”⁷.

Co do liczebności próby tego etapu badań należy ona do prób niewielkich, jednak w literaturze przedmiotu opisana jest możliwość przeprowadzenia badań jakościowych na próbie składającej się z kilku osób⁸. Sławomir Pasikowski zauważa, że istnieje stanowisko, iż o wielkości próby przesądzają między innymi kompetencje kulturowe badanych, odnoszące się do kontekstu kulturowego, którego sami są uczestnikami. Zgodnie z tym przy wysokim poziomie tych kompetencji dane uzyskane od mniejszej próby miałyby być bardziej wiarygodne niż w przypadku licznej próby składającej się z osób nieposiadających takiej

⁷ Por. U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 63.

⁸ Por. A. Romney, W. Batchelder, S. Weller, *Culture as consensus: A theory of culture and informant accuracy*, w: *American Anthropologist* 1986, nr 88, cyt. za: G. Guest, A. Bunce, L. Johnson, *How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability*, w: *Field Methods* 2006, nr 18(1), s. 74, cyt. za: S. Pasikowski, op. cit., s. 198.

znajomości kontekstu kulturowego⁹. S. Pasikowski zauważa jednak, że przy takim stanowisku powinny być wzięte pod uwagę takie aspekty: cel badań oraz wiedza badacza na temat badanej populacji i jej kontekstu. Próba powinna być większa, jeśli cel badań dotyczy indywidualnych cech przedstawicieli danej populacji, a także jeśli badacz posiada małą znajomość o przedstawicielach populacji¹⁰.

W odniesieniu do niniejszych badań należy podkreślić, że cel badań nie dotyczył indywidualnych cech badanych osób. Także należy powiedzieć, że znajomość badanego środowiska występowała już przed rozpoczęciem pracy nad niniejszą dysertacją, czemu sprzyjały wcześniejsze prywatne znajomości w tymże środowisku. W związku z czym można wnioskować, że dobór do próby osób posiadających wysoki poziom wiedzy o badanym środowisku i rozumiejących jego kontekst kulturowy (poprzez osobiste aktywne zaangażowanie w nie) jest czynnikiem sprzyjającym uzyskaniu potrzebnego materiału przy relatywnie niewielkiej liczebności próby. Także opisane wyżej duże zróżnicowanie próby również było pomocne w przewyciężeniu niewielkiej liczebności próby poprzez prezentację różnych perspektyw odzwierciedlających wewnętrzną strukturę organizacji. Oznacza to więc, że w obliczu możliwości zebrania tylko niewielkiej liczebnie próby szczególnie ważną stała się jej jakość, rozumiana zarówno jako obszerność wiedzy respondentów, jak i prezentacja zróżnicowanych perspektyw spojrzenia na badane kwestie. Te aspekty zostały uwzględnione i zrealizowane podczas doboru próby dla tego etapu badań.

Największą trudność w przeprowadzeniu tego etapu badań stanowiło pozyskanie respondentów, natomiast po ich uzyskaniu nie występowały żadne znaczne trudności. Jak zostało zaznaczone na początku niniejszego rozdziału, konieczność rezygnacji z badań ilościowych przełożyła się na to, że scenariusz badań obejmował nie tylko najważniejsze aspekty, ale wszystkie wyodrębnione funkcje petersburskich organizacji polonijnych i determinanty ich rozwoju. Wyjątek stanowiły jedynie funkcje o charakterze politycznym (funkcja reprezentacji i obrony wspólnych interesów członków organizacji; funkcja tworzenia kultury międzynarodowej komunikacji, wspomagania wszechstronnej współpracy Rosji i Polski), które zostały wyłączone z badań. Powodem tego było to, że w obliczu zaistniałej sytuacji politycznej i związanej z nią ogólną niechęcią do uczestnictwa w badaniach osób ze środowiska warunkiem udziału w wywiadach było zagwarantowanie braku omówienia jakichkolwiek tematów związanych z szeroko pojętą polityką. W związku z czym zakres

⁹ Por. S. Pasikowski, op. cit., s. 198-199.

¹⁰ Por. ibidem, s. 199.

realizacji niniejszych funkcji politycznych oraz oddziaływujących na nie determinant nie został zbadany. To stanowi przesłankę do rekomendacji badań tych aspektów w przyszłości, kiedy stanie się to możliwe.

Natomiast podczas niniejszych wywiadów zostały zbadane wszystkie pozostałe wyodrębnione funkcje oraz wszystkie determinanty rozwoju. Podczas wywiadów udało się nawiązać dobry kontakt z respondentami i poufną atmosferę, co przełożyło się na bardzo szczegółowe omówienie wszystkich badanych aspektów. Poprzez przeprowadzone wywiady udało się uzyskać obszerny i treściowy materiał dotyczący wszystkich rozpatrywanych w badaniu zmiennych (z wyjątkiem funkcji politycznych) – z perspektywy członków petersburskich organizacji polonijnych.

Scenariusz badań tego etapu był przygotowany w dwóch wersjach językowych – polskim i rosyjskim. Język przeprowadzenia wywiadów był każdorazowo uzgadniany z danym respondentem przed rozpoczęciem wywiadu. Ostatecznie wszystkie wywiady na tym etapie przeprowadzono w języku rosyjskim. Cytaty z nich, przytoczone w części analizy wyników badań, są przetłumaczone na język polski przez autorkę niniejszej pracy. Wywiady na tym etapie badań zostały przeprowadzone zdalnie za pomocą komunikatorów online. Odbłyły się w ten sposób ze względów organizacyjnych, ponieważ podczas wywiadów autorka niniejszej pracy znajdowała się w Polsce, natomiast respondenci – w Petersburgu, a także innych miejscach.

Trzecim etapem badań było przeprowadzenie zogniskowanych wywiadów grupowych w celu rozpatrzenia specyfiki funkcjonowania i uwarunkowań działalności petersburskich organizacji polonijnych – określonej za pomocą poprzedniego etapu badań empirycznych – z perspektywy zewnętrznej. Ta perspektywa zewnętrzna była prezentowana przez respondentów z Polski zaangażowanych w instytucje działające na rzecz Polonii i posiadającymi wiedzę ekspercką w badanej tematyce. Poprzez wiedzę ekspercką rozumie się znajomość specyfiki pracy z organizacjami polonijnymi, często występujących trudności funkcjonowania oraz możliwości ich rozwiązania, a także czynników, które warunkują działalność organizacji. Rozpatrzenie funkcjonowania petersburskich organizacji polonijnych i jego uwarunkowań „z zewnątrz” służyło uzyskaniu głębszego rozumienia badanych zjawisk. Respondenci tego etapu badań prezentowali stanowisko bezstronne, ponieważ nie były osobiście uwikłane w działalność badanych organizacji. Jednocześnie z tym poprzez doświadczenie współpracy z Polonią dysponowali obszerną wiedzą w zakresie badanej tematyki. Badania fokusowe, oprócz uzyskania pełniejszego obrazu badanych zjawisk (to jest uzupełnienia perspektywy wewnętrznej poprzedniego etapu badań perspektywą zewnętrzną),

także dążyły do uzyskania praktycznych rekomendacji dotyczących zidentyfikowanych trudności funkcjonowania organizacji. Materiał zebrany na tym etapie badań pozwolił osiągnąć te postawione cele.

Co do doboru próby do tego etapu badań przebiegł on zgodnie z pierwotnym planem. Obecna sytuacja polityczna nie miała wpływu na realizację tego etapu, ponieważ respondentami były osoby z instytucji polskich. Procedura doboru próby do tego etapu jest szczegółowo opisana w rozdziale metodologicznym niniejszej dysertacji (3.3.1. *Dobór próby*). W ramach przeprowadzenia badań udało się dotrzeć do osób, które mają kontakty w środowisku instytucji działających na terenie Województwa Małopolskiego, współpracujących z Polonią. Z ich pomocą możliwe było dotarcie do wyodrębnionych instytucji i pozyskanie respondentów dla tego etapu badań – zgodnie z procedurą założoną w pierwotnym planie.

Do próby badawczej pozyskano 6 respondentów, którzy stanowili jedną grupę fokusową. Taka liczebność odpowiada opisanej w literaturze przedmiotu liczebności grup fokusowych¹¹. Scenariusz rozmowy został opracowany na podstawie wstępnej analizy materiału uzyskanego na poprzednim etapie badań (indywidualnych wywiadów pogłębionych z osobami z petersburskich organizacji polonijnych), dotyczącego funkcjonowania tych organizacji i jego uwarunkowań. Po wstępnej analizie tego materiału zostały zidentyfikowane te aspekty funkcjonowania petersburskich organizacji, które zamierzono poddać dalszemu badaniu z perspektywy ekspertów, mających bogate doświadczenie we współpracy z Polonią. Te aspekty obejmują, przede wszystkim, pewne obszary problemowe, w odniesieniu do których dążono do uzyskania rekomendacji praktycznych. Scenariusz badania fokusowego sporządzono w języku polskim. Badanie przeprowadzono również w tym języku, ponieważ respondentami były osoby z Polski. Badania fokusowe przeprowadzono na żywo w Krakowie.

Na podstawie badań fokusowych został zebrany obszerny materiał prezentujący spojrzenie na funkcjonowanie petersburskich organizacji z perspektywy zewnętrznej. To miało szczególnie ważne znaczenie w kontekście trudności funkcjonowania organizacji ujawnionych na poprzednim etapie badań, ponieważ w stosunku do nich zostały sformułowane rekomendacje możliwych rozwiązań, które bazowały na doświadczeniu praktycznym badanych osób w zakresie współpracy z Polonią. Podczas prowadzenia badań fokusowych między uczestnikami nawiązywały się interakcje, które dostarczały cenny materiał – poprzez uzupełnienie wybrzmiałych odpowiedzi. Możliwość uzyskania materiału poprzez interakcje

¹¹ Por. R. Barbour, op. cit., s. 108; Z. Dörnyei, *Research methods in applied linguistics*, Oxford: Oxford University Press 2007, cyt. za: L. Skoczyła, A. W. Brzezińska, M. Fabiszak, *Zastosowanie wywiadów fokusowych w badaniach nad pamięcią zbiorową*, w: *Przegląd Socjologii Jakościowej* 2016, T. 12, nr 4, s. 58; T. Chirkowska-Smolak, op. cit., s. 45; J. Lisek-Michalska, op. cit., s. 21.

uczestników badań fokusowych stanowi jedną z największych zalet tej metody¹². W odniesieniu do niniejszych badań można przypuszczać, że czynnikiem sprzyjającym nawiązaniu interakcji był fakt, że uczestnicy badań pełnią role kierownicze w instytucjach współpracujących z Polonią, co nie tylko przełożyło się na wysoki poziom posiadanej przez nich wiedzy, ale również i umiejętności komunikacyjne. Bowiern podczas badania uczestnicy w sposób asertywny, a jednocześnie bardzo taktowny i życzliwy udzielali opinii, co sprzyjało nawiązaniu atmosfery ożywionej i przyjaznej rozmowy oraz powstaniu interakcji między uczestnikami.

Ostatni, czwarty etap badań, jak zostało opisane, nie był uwzględniony w pierwotnym planie badań. Jednak po dokonaniu wstępnej analizy materiału zebranego na poprzednich etapach, ujawniły się niektóre rozbieżności zdań. Jak zostało podkreślone w poprzedniej części rozdziału, dla interpretacji przyczyn rozbieżności przydatna jest konsultacja z ekspertami w badanej tematyce. Możliwości oraz zalety wywiadów eksperckich są opisane w pracy Jakuba Ryszarda Stempienia i Włodzimierza Andrzeja Rostockiego¹³. Jak podkreślają autorzy, respondent tego rodzaju wywiadów powinien „cechować się umiejętnością przedstawiania własnej rzetelnej i pełnej analizy określonych (i w pewien sposób mu bliskich) zjawisk społecznych, a nie jedynie relacjonowania tych zdarzeń i swojego wobec nich stanowiska”¹⁴. Odnosząc to do niniejszych badań, zasygnalizowaną możliwość analizy zjawisk przez respondenta można przenieść do kontekstu analizy również uzyskanych wyników poprzednich etapów badań, co w tym przypadku oznacza analizę przyczyn ujawnionej rozbieżności zdań. Ta możliwość jest uwarunkowana dobrą znajomością przez respondenta badanego środowiska lub zjawisk: „(...) respondenci cechujący się dużym dorobkiem zawodowym lub dobrą quasi-profesjonalną wiedzą na dany temat (np. sportu amatorskiego), mogą prezentować interesujące propozycje analityczne”¹⁵.

W ramach niniejszych badań stwierdzono, że należy utrzymać przyjętą na poprzednich etapach badań logikę rozpatrywania funkcjonowania organizacji z dwóch perspektyw – wewnętrznej oraz zewnętrznej. W związku tym respondentami badań zostały osoby prezentujące te dwie perspektywy – z jednej strony osób, udzielających się w petersburskich organizacjach polonijnych, z drugiej osób udzielających się w polskich instytucjach współpracujących z Polonią. Ich wiedzę ekspercką pojmuje się więc w pierwszym z tych

¹² Por. E. Babbie, op. cit., s. 346; T. Chirkowska-Smolak, op. cit., s. 44.

¹³ J. R. Stempień, W. A. Rostocki, *Wywiady eksperckie i wywiady delfickie w socjologii – możliwości i konsekwencje wykorzystania. Przykłady doświadczeń badawczych*, w: *Przegląd Socjologiczny* 2013 T. 62, nr 1.

¹⁴ Ibidem, s. 97.

¹⁵ Ibidem, s. 91.

przypadków jako rozumienie specyfiki funkcjonowania i uwarunkowań petersburskich organizacji polonijnych, natomiast w drugim jako znajomość specyfiki współpracy z organizacjami polonijnymi, cech charakterystycznych dla ich funkcjonowania oraz uwarunkowań.

W związku z tym sposobem doboru próby dla tego etapu badań był dobór celowy, ze względu na posiadaną przez respondenta cechę – dysponowanie określoną wiedzą ekspercką. W przypadku eksperta z Petersburgu kryteriami, na podstawie których można wnioskować o posiadaniu takiej wiedzy, są przynależność do organizacji polonijnej oraz szczególnie aktywny udział w niej. Poprzez szczególnie aktywny udział rozumie się aktywne uczestniczenie w organizacji przedsięwzięć (bardziej częstotliwe, niż w przypadku większości innych uczestników). Bowiern to przekłada się zarówno na znajomość specyfiki prowadzenia działalności, jak i interakcje z innymi uczestnikami podczas wspólnej pracy nad wydarzeniami. Udział w tych procesach, wyróżniający się częstotliwością, przekłada się na bogate doświadczenie w badanym środowisku i na posiadaną wiedzę o nim. Dla dobrania takiej osoby skontaktowano się z dostępnymi liderami organizacji, którzy posiadają informacje o udziale poszczególnych uczestników w organizacji przedsięwzięć.

Natomiast w przypadku eksperta z Polski kryteria doboru pokrywają się z kryteriami wyznaczonymi na trzecim etapie badań (fokusowych), ponieważ respondenci badań fokusowych również byli traktowani jako eksperci. Wywiad z osobą z Polski w ramach niniejszego czwartego etapu badań różni się tym – oprócz jego indywidualnej formy – że był przeprowadzony po poprzednich etapach badań i miał inny cel – uzyskanie innej perspektywy dla interpretacji rozbieżności w materiale już zebrany na poprzednich etapach. Dlatego kryteriami doboru były brak członkostwa w petersburskich organizacjach polonijnych oraz posiadanie wiedzy w tematyce funkcjonowania organizacji polonijnych, o której wnioskowano na podstawie doświadczenia respondenta w instytucji polskiej współpracującej z Polonią. Dla doboru respondenta wybrano instytucję znajdującą się na terenie Województwa Małopolskiego. Logika tego wyboru jest uzasadniona na etapie trzecim – zogniskowanych wywiadów grupowych (3.3.1. *Dobór próby*).

Do niniejszego czwartego etapu badań (wywiadów eksperckich) dobrano dwóch respondentów, zgodnie z opisaną logiką – jednego z petersburskich organizacji polonijnych oraz jednego udzielającego się w instytucji polskiej współpracującej z Polonią. Taka liczba respondentów wydaje się być adekwatna do zamierzonego celu niniejszego etapu badań, który został dodany jako ponadplanowy, po przeprowadzeniu wcześniejszych kluczowych etapów. Celem wywiadów eksperckich było uzyskanie dodatkowych – w stosunku do perspektywy

autorki pracy – perspektyw ujawnionych rozbieżności. Należy podkreślić, że taka praktyka zaproszenia ekspertów do procesu interpretacji uzyskanych danych nie jest powszechna albo wymagana. W związku z czym brak wymagań co do liczby respondentów dla takiego badania. Jednakże uzyskanie opinii osób mających bezpośrednie doświadczenie i obszerną wiedzę w badanej tematyce od strony praktycznej wydaje się mieć potencjał do uzyskania lepszego rozumienia zebranych danych, co w efekcie prowadzi do lepszej jakości analizy. Należy podkreślić, że materiał uzyskany poprzez wywiady eksperckie nie był traktowany jako ostatecznie rozstrzygający o przyczynach ujawnionych rozbieżności, ale służył pomocą przy dokonaniu analizy przez autorkę pracy.

Scenariusz wywiadów dla tego etapu badań został sporządzony na podstawie wstępnej analizy materiału zebranego na poprzednich etapach badań empirycznych, która była dokonana pod kątem spójności materiału dotyczącego każdej badanej zmiennej (zakresów realizacji poszczególnych funkcji organizacji oraz zakresów oddziaływania czynników determinujących rozwój organizacji polonijnych). Scenariusz wywiadów eksperckich obejmował tylko te kwestie, w stosunku do których pojawiały się znaczne rozbieżności zdań. Scenariusz sporządzono w dwóch wersjach językowych – w języku polskim i rosyjskim. Wywiad z ekspertem z Petersburga został przeprowadzony w języku rosyjskim, natomiast z ekspertem z Polski – w języku polskim.

Wywiad z ekspertem z petersburskiego środowiska polonijnego odbył się zdalnie za pomocą komunikatora online, z powodu różnej lokalizacji autorki pracy a respondenta. Natomiast wywiad z ekspertem z instytucji polskiej został przeprowadzony na żywo. Badania przebiegły bez żadnych znaczących trudności. Obaj eksperci wykazali się głębokim poziomem wiedzy w zakresie badanej tematyki, głębokim rozumieniem specyfiki działalności organizacji polonijnych, co wyraziło się poprzez zaproponowane przez nich interpretacje badanych rozbieżności. Większość z tych interpretacji – w świetle całościowego spojrzenia na zebrany materiał z poprzednich etapów oraz na materiał z literatury przedmiotu opisany w części teoretycznej – wydaje się trafnie odnosić się do badanych zjawisk. W związku z tym materiał uzyskany za pomocą wywiadów eksperckich był rzeczywiście pomocny przy dokonaniu analizy, ubogacając ją o perspektywę osób dysponujących takim rodzajem wiedzy, który wynika z własnego doświadczenia w zakresie funkcjonowania organizacji polonijnych.

Po przeprowadzeniu wszystkich etapów badań została dokonana analiza zebranego materiału. W tym celu najpierw sporządzono transkrypcje wywiadów ze wszystkich etapów badań empirycznych. Następnie z uzyskanego materiału zostały odrzucone niektóre części niemające związku z badanymi zjawiskami (np. małoistotne informacje z „rozgrzewek”

wywiadów albo informacje nieodgrywające znaczenia dla uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze). W dalszej kolejności pozostały materiał zakwalifikowany do analizy został zakodowany. Jako kodów użyto, po pierwsze, badane zmienne, to jest zakresy realizacji poszczególnych funkcji oraz zakresy oddziaływania poszczególnych determinant rozwoju (np. „zakres realizacji funkcji społecznej”). Po drugie, kodami były także bardziej szczegółowe, powtarzające się wątki, które miały istotne znaczenie w kontekście badanych zmiennych (np. „konflikt” czy „osoby młode”). Tego rodzaju czynności korelują więc z rozumieniem procedury kodowania opisanym przez U. Flick. Według autora polega ona na „przede wszystkim poszukiwaniu istotnych elementów danych oraz poddaniu ich analizie przez porównywanie z innymi danymi, nazywanie i klasyfikowanie”¹⁶. Także i S. Kvale, opisując analizę danych, uzyskanych poprzez wywiady, definiuje kodowanie jako „przypisywanie danemu fragmentowi tekstu jednego lub kilku słów podstawowych, co pozwala na późniejszą identyfikację wypowiedzi”¹⁷. Uporządkowany w ten sposób materiał został przeanalizowany – poprzez zidentyfikowanie występujących podobieństw i różnic, a także zestawienie i porównanie materiału z różnych etapów badań – pod kątem wynikających z niego wniosków w odniesieniu do postawionych hipotez oraz pytań badawczych.

Analiza wyników badań jest przedstawiona w następnej części niniejszego rozdziału. Także w tej części są opisane wynikające z uzyskanych wyników wnioski z badań oraz w odniesieniu do nich są sformułowane rekomendacje, zarówno praktyczne, jak i teoretyczne.

4.2. Wyniki badań

4.2.1. Wyniki analizy danych zastanych oraz badania dokumentów

Analiza danych statystycznych

Według powszechnego spisu ludności z 2010 roku populacja Federacji Rosyjskiej wynosi niespełna 143 mln osób (dokładnie 142 946 788 osób)¹⁸, a populacja Sankt Petersburga – niespełna 5 mln osób (dokładnie 4 879 566 osób)¹⁹. Co do populacji Polaków, według tego samego spisu ludności w Federacji Rosyjskiej wyniosła ona 47 125 osób²⁰, natomiast

¹⁶ U. Flick, *Projektowanie badania...*, op. cit., s. 170.

¹⁷ S. Kvale, op. cit., s. 172.

¹⁸ Всероссийская Перепись Населения 2010 (Ogólnorosyjski Spis Ludności 2010), T. 1, Wstęp, cz. 1, s. 7, https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612-tom4.htm, dostęp: 15.03.2024.

¹⁹ Ibidem, T. 1, Rozdz. 1, cz. 5, s. 71.

²⁰ Ibidem, T. 4, cz. 1, s. 16.

w Petersburgu – 2 647 osób²¹. To oznacza, że Polacy stanowią 0,03% populacji Rosji, a w Petersburgu – 0,05% populacji.

Żeby zobrazować tę wielkość na tle innych mniejszości mieszkających w Rosji, można przytoczyć dane dotyczące niektórych największych grup mniejszościowych. Wśród nich są, między innymi, Ormianie, którzy stanowią 0,83% populacji kraju, Kazachowie – 0,45%, Azerbejdżanie – 0,42%, Białorusini – 0,36%²². Natomiast w Petersburgu wśród najliczniejszych mniejszości narodowych są, między innymi: Ukraińcy – stanowią 1,32% populacji miasta, Białorusini – 0,78%, Uzbegy – 0,42%, Ormianie – 0,41%, Azerbejdżanie – 0,36%²³. Przywołane liczby obrazują, że Polacy stanowią relatywnie niewielką mniejszość narodową, zarówno w kraju, jak i w mieście Petersburg.

Liczba organizacji polonijnych prowadzących działalność w Petersburgu wynosi 7. Są to: Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia”, Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, Polska Macierz Szkolna, Gazeta Petersburska, zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale” oraz chór „Kwiaty Polskie”. Jeśli chodzi o liczebność członków każdej z nich, z powodu tego, że nie udało się dotrzeć do wszystkich liderów organizacji polonijnych, ta informacja została uzyskana od respondentów wywiadów indywidualnych, którzy dysponowali taką wiedzą. Według uzyskanych informacji, zarówno w SKO „Polonii”, jak i w Kongresie Polaków w Petersburgu, liczba członków waha się pomiędzy 80 a 100 osobami, w Polskiej Macierzy Szkolnej – pomiędzy 10 a 15 osobami, w Gazecie Petersburskiej – wynosi około 6 osób, natomiast w zespołach folklorystycznych („Gaik”, „Korale” oraz „Kwiaty Polskie”) – około 15 osób łącznie we wszystkich organizacjach. To oznacza, że w Petersburgu na tle innych organizacji polonijnych wyróżniają się dwie – jako największe. Są nimi SKO „Polonia” oraz Kongres Polaków w Petersburgu. To koreluje z prowadzoną przez nich działalnością, która jest wieloaspektowa, obejmująca różne kierunki działań. Natomiast organizacje mniejsze skupiają się na realizacji działalności węższej, zogniskowanej wokół jednego aspektu działań (edukacji dzieci, wydaniu prasy polonijnej lub kultywowaniu pieśni i tańców ludowych). Szerzej kwestia liczebności członków organizacji jest opisana także w części prezentującej wyniki z wywiadów pogłębionych (część 4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant... – Zasoby ludzkie*).

²¹ Ibidem, T. 4, cz. 4, s. 67.

²² Por. ibidem, T. 4, cz. 1.

²³ Por. ibidem, T. 4, cz. 4.

Analiza regulacji prawnych

Pierwszy etap niniejszych badań obejmuje następnie przeanalizowanie regulacji prawnych dotyczących mniejszości narodowych w Rosji.

Na początku warto podkreślić, że regulacje prawne dotyczące mniejszości etnicznych i narodowych są jednym z czynników w znaczący sposób warunkujących funkcjonowanie organizacji mniejszości narodowych²⁴. Określają bowiem możliwości danej mniejszości w zakresie podtrzymywania swojej tożsamości narodowej, zrzeszania się w organizacje, a także charakter działalności, które tego typu organizację mogą prowadzić. W związku z tym działalność organizacji mniejszościowych jest prowadzona w granicach zaznaczonych poprzez regulacje prawne. Wpływ regulacji może sprzyjać powstaniu i rozwojowi organizacji – poprzez gwarantowanie przez dane państwo prawa do ich tworzenia, a nawet poprzez zobowiązania w zakresie pomocy tego typu organizacjom. Natomiast możliwe również jest ograniczenie poprzez regulacje prawne pewnych potencjalnie możliwych kierunków działalności organizacji mniejszościowych. W związku z tym przeanalizowanie regulacji prawnych w danym państwie ma duże znaczenie dla rozumienia warunków, w których prowadzą działalność organizacje mniejszościowe, ich możliwości i ograniczeń. Tematyka regulacji prawnych, dotyczących mniejszości narodowych w Rosji jest podejmowana w ramach analiz naukowych, przykładem czego są prace Igora Ilyina²⁵, Pawła Yushmanova²⁶ oraz Vasiliya Nemechkina²⁷, które posłużyły pomocą także dla niniejszej analizy.

W Federacji Rosyjskiej prawa mniejszości narodowych są określone, przede wszystkim, poprzez Konstytucję Federacji Rosyjskiej²⁸. Art. 5 ust. 3 określa równouprawnienie i samookreślenie narodów Federacji Rosyjskiej. Konstytucja gwarantuje równość praw i wolności człowieka i obywatela niezależnie od rasy, narodowości, języka, pochodzenia (art. 19 ust. 2).

Art. 26. ust. 1 gwarantuje prawo określać i deklarować swoją przynależność narodową, a także zabrania zmuszania do określenia i zadeklarowania swej przynależności narodowej. Art. 26. ust. 2 nadaje prawo do posługiwania się językiem ojczystym, do swobodnego wyboru

²⁴ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 122.

²⁵ И. М. Ильин, *Конституционные основы экономического, социального и культурного развития национальных меньшинств Российской Федерации*, w: *Вестник Волжского Университета имени В. Н. Татищева* 2019, Т. 1, nr 3.

²⁶ П. Н. Юшманов, *Защита прав национальных меньшинств в Российской Федерации: проблемы и пути решения*, w: *Социология и Право* 2016, nr 2(32).

²⁷ В. Н. Немечкин, *Пути совершенствования механизма реализации прав национальных меньшинств в Российской Федерации*, w: *Социально-Политические Науки* 2011, nr 1.

²⁸ Konstytucja Federacji Rosyjskiej, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja-spis.html>, dostęp: 18.05.2024.

języka komunikowania się, wychowania, nauczania i twórczości. Kwestia języka jest także regulowana poprzez art. 68 ust. 3, który gwarantuje wszystkim narodom prawo do zachowania języka ojczystego, stworzenie warunków do jego nauczania i rozwijania.

W kontekście przeciwdziałania dyskryminacji duże znaczenie ma art. 29 ust. 2, ponieważ zabrania propagandy lub agitacji rozpalającej nienawiść i wrogość społeczną, rasową, narodową lub religijną, a także propagandy wyższości społecznej, rasowej, narodowej, religijnej lub językowej.

Regulowanie i ochrona praw mniejszości narodowych należą do zakresu działania Federacji Rosyjskiej (art. 71 ust. „c”). Przy czym warto zauważyć, że ochrona praw mniejszości narodowych należy do wspólnego zakresu działania Federacji Rosyjskiej i jej podmiotów (art. 72 ust. „b”). Jak zauważa I. Ilyin, „to oznacza, że Federacja Rosyjska i jej podmioty ponoszą wspólną odpowiedzialność”²⁹. W odniesieniu do prawa dotyczącego mniejszości narodowych autor także wskazuje, że „regulacje, zawarte w Konstytucji, są skonkretyzowane i dopełnione poprzez normy prawa federalnego oraz prawa, uchwalonego na poziomie podmiotów Federacji”³⁰.

W kontekście rozpatrywanych w ramach niniejszej dysertacji organizacji mniejszości narodowych szczególne znaczenie ma Ustawa federalna z dnia 17 czerwca 1996 r. N 74-FZ „O autonomii narodowo-kulturalnej”³¹. Ustawa definiuje autonomię narodowo-kulturalną jako „formę samostanowienia narodowo-kulturowego, która polega na zrzeszaniu się obywateli Federacji Rosyjskiej, którzy uważają się za określoną wspólnotę etniczną, umiejscowioną w sytuacji mniejszości narodowej na danym terytorium, na zasadzie ich dobrowolnej samoorganizacji w celu samodzielnego rozwiązywania problemów zachowania tożsamości, rozwoju języka, oświaty, kultury narodowej, umacniania jedności narodu rosyjskiego, harmonizowania stosunków międzyetnicznych, promowania dialogu międzyreligijnego, a także prowadzenia działalności na rzecz społecznej i kulturowej adaptacji oraz integracji migrantów”³². Ustawa określa także, że „autonomia narodowo-kulturalna jest rodzajem stowarzyszenia społecznego. Formą organizacyjno-prawną autonomii narodowo-kulturalnej jest organizacja społeczna”³³. Ustawa nadaje autonomiom narodowo-kulturalnym szereg

²⁹ И. М. Ильин, *op. cit.*, s. 50.

³⁰ *Ibidem*, s. 51.

³¹ Федеральный закон от 17 июня 1996 г. N 74-ФЗ "О национально-культурной автономии" (с изменениями и дополнениями) (Ustawa federalna z dnia 17 czerwca 1996 r. N 74-FZ „O autonomii narodowo-kulturalnej”, ze zmianami i uzupełnieniami), <https://base.garant.ru/135765/>, dostęp: 18.05.2024.

³² <https://base.garant.ru/135765/1cafb24d049dcd1e7707a22d98e9858f/>, dostęp: 31.05.2024.

³³ *Ibidem*.

praw³⁴. Wśród nich są prawa ukierunkowane na podtrzymanie tożsamości narodowej (np. prawo do ochrony i wzbogacania dziedzictwa historycznego i kulturowego, swobodny dostęp do narodowych wartości kulturowych, kultywowanie tradycji i zwyczajów narodowych, tworzenie prywatnych organizacji oświatowych i organizacji naukowych, instytucji kulturalnych i zapewnianie ich funkcjonowania zgodnie z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej), zarówno jak i prawa w zakresie reprezentacji swoich interesów w kraju przyjmującym (np. prawo do zwracania się do władz ustawodawczych (przedstawicielskich), wykonawczych, organów samorządu terytorialnego, reprezentując swoje interesy narodowe i kulturalne. Ważne jest także zawarte w Ustawie prawo do pomocy ze strony kraju przyjmującego, które jest sformułowane jako prawo „uzyskiwać wsparcie władz państwowych i samorządowych niezbędne dla zachowania tożsamości narodowej, rozwoju języka narodowego (ojczystego) i kultury narodowej, umacniania jedności narodu rosyjskiego, harmonizacji stosunków międzyetnicznych, promowania dialogu międzyreligijnego, a także prowadzenia działalności na rzecz społecznej i kulturowej adaptacji oraz integracji migrantów”³⁵.

Co do polskiej mniejszości narodowej w Rosji, posiada ona tego rodzaju organizację – jest nią Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna Federalna Polska Narodowo-Kulturalna Autonomia „Kongres Polaków w Rosji”. Jej korzenie sięgają 1992 r., kiedy został powołany Kongres Polaków w Rosji, natomiast w roku 2003 została podjęta decyzja o stworzeniu Federalnej Polskiej Autonomii Narodowo-Kulturalnej „Kongres Polaków w Rosji”³⁶. W skład Kongresu wchodzi wiele organizacji z różnych części Rosji, obecnie ich liczba wynosi 55³⁷. Celem tej organizacji jest „przetrwanie i rozwój rosyjskiej społeczności Polaków w FR poprzez ochronę jej interesów narodowych i kulturalnych, zachowanie tożsamości, języka ojczystego, kultury narodowej i edukacji w języku ojczystym”³⁸.

Według Ustawy „O autonomii narodowo-kulturalnej” regulacja prawna autonomii narodowo-kulturalnej odbywa się, między innymi, zgodnie z Ustawą federalną z dnia 19 maja 1995 r N 82-FZ „O stowarzyszeniach społecznych”³⁹. Artykuł 3 niniejszej Ustawy określa, że

³⁴ <https://base.garant.ru/135765/1b93c134b90c6071b4dc3f495464b753/>, dostęp: 18.05.2024.

³⁵ Ibidem.

³⁶ S. Leończyk, *Mniejszość polska w Federacji Rosyjskiej: uwarunkowania, stan aktualny i perspektywy* (Prace Instytutu Europy Środkowej nr 13), Lublin: Instytut Europy Środkowej 2021, s. 39.

³⁷ Por. <http://www.poloniarosji.ru/ru/informacje/1/Informacje-podstawowe>, dostęp: 20.05.2024.

³⁸ S. Leończyk, op. cit., s. 41.

³⁹ Федеральный закон "Об общественных объединениях" от 19.05.1995 N 82-ФЗ (последняя редакция) (Ustawa federalna z dnia 19 maja 1995 r N 82-FZ „O stowarzyszeniach społecznych”), https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/, dostęp: 20.05.2024.

„prawo obywateli do zrzeszania się obejmuje prawo do dobrowolnego tworzenia stowarzyszeń społecznych w celu ochrony wspólnych interesów i osiągnięcia wspólnych celów, prawo do przystępowania do istniejących stowarzyszeń społecznych lub nieprzystępowania do nich, a także prawo do swobodnego opuszczania stowarzyszeń społecznych”⁴⁰.

W świetle powyżej przywołanych regulacji określonych poprzez Konstytucję oraz Ustawy „O autonomii narodowo-kulturalnej” oraz „O stowarzyszeniach społecznych” można stwierdzić, że na poziomie prawa istnieje możliwość dla członków mniejszości narodowych zrzeszania się w organizacje w celu podtrzymania własnej tożsamości narodowej i reprezentacji interesów, a także do ubiegania się o pomoc ze strony kraju przyjmującego w tym zakresie. W takim rozumieniu te regulacje prawne umożliwiają istnienie organizacji mniejszościowych, w tym organizacji polonijnych, rozpatrywanych w ramach niniejszej pracy.

Warto także zwrócić uwagę na istnienie kilku umów zawartych pomiędzy Federacją Rosyjską a Rzeczpospolitą Polską, które dotyczą działalności w zakresie podtrzymania tożsamości narodowej osób polskiego pochodzenia mieszkających w Rosji. Pierwszym z nich jest Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy z 22 maja 1992 r. Art. 16 ust. 3 określa, że „strony będą sprzyjać obywatelom Rzeczypospolitej Polskiej pochodzącym z Rosji i obywatelom Federacji Rosyjskiej polskiego pochodzenia w zachowaniu i krzewieniu tożsamości etnicznej, własnej kultury oraz nauczaniu języka ojczystego na poziomie przedszkolnym i szkolnym”⁴¹.

Drugim dokumentem określającym poparcie działalności w zakresie podtrzymania tożsamości narodowej jest Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Warszawie dnia 25 sierpnia 1993 r. Według art. 13 tej ustawy „strony będą popierać działalność, mającą na celu zachowanie i rozwój tożsamości narodowej, religijnej i językowej Polaków zamieszkałych w Rosji oraz przedstawicieli narodów i grup etnicznych Federacji Rosyjskiej zamieszkałych w Polsce”⁴². W dalszym ciągu niniejszy artykuł określa kierunki działań w tym zakresie, które będą wspierane. Są nimi zachowanie powiązań kulturalnych z etniczną ojczyzną, zachowanie tradycji, umożliwienie swobodnych kontaktów, w tym podróży do etnicznej ojczyzny. Wszystkie te kierunki są ważne w kontekście funkcjonowania organizacji polonijnych, ponieważ są objęte zakresem ich działalności.

40

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/4c61669d856cd975921fb776ecb059f605b9290a/,
dostęp: 20.05.2024.

⁴¹ <https://www.gov.pl/attachment/2ce0187e-e0e7-486b-a1e1-da829cc6abe7>, dostęp: 21.05.2024.

⁴² Ibidem.

Kolejnym dokumentem mającym duże znaczenie jest Porozumienie między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Edukacji i Nauki Federacji Rosyjskiej o współpracy w dziedzinie edukacji, podpisane w Moskwie dnia 28 października 2005 r. Art. 4 niniejszego porozumienia stwierdza poparcie rozwoju i podnoszenia poziomu nauczania języka polskiego i literatury polskiej w placówkach edukacyjnych Federacji Rosyjskiej (oraz działania symetryczne ze strony polskiej)⁴³. Jako konkretne działania w tym zakresie postulowane są: organizacja kursów podnoszenia kwalifikacji nauczycieli języka polskiego (przy czym te działania leżą po stronie polskiej), a także letnich kursów językowych w Polsce. Oznacza to więc, że niniejszy dokument określa możliwość pomocy ze strony polskiej w obszarze związanym z nauką języka. Ma to istotne znaczenie także dla organizacji polonijnych, ponieważ wykwalifikowanie kadry nauczycielskiej – czego, między innymi, dotyczy niniejszy artykuł Ustawy – jest niezbędne dla realizacji funkcji nauki języka, którą miejscowe organizacje deklarują.

Na podstawie powyższego można stwierdzić, że rozpatrywane umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską są czynnikiem sprzyjającym prowadzeniu działalności w zakresie podtrzymania tożsamości narodowej Polaków mieszkających w Rosji.

Reasumując, można wnioskować, że na poziomie prawa nie występuje zakaz działalności organizacji mniejszości narodowych, w tym organizacji polonijnych. Przeciwnie, według rozpatrywanych regulacji określone są prawa w zakresie podtrzymania tożsamości narodowej i działalności organizacji tego typu. Natomiast rozpatrzenie praktycznej realizacji tych regulacji należy nie do poziomu analizy aktów prawnych, ale do badań empirycznych. Jak to zostało opasane szerzej na początku niniejszego rozdziału, w ramach niniejszej pracy obszar związany z szeroko rozumianą polityką (w tym z polityką narodowościową) został wyłączony z analizy, powodem czego jest obecna sytuacja polityczna i związana z nią niemożność pozyskania respondentów skłonnych omawiać taką tematykę. Dlatego w ramach niniejszej pracy ograniczono się do analizy poziomu formalnego, prawnego, na którym nie stwierdzono występowania oficjalnych zakazów, dotyczących zrzeszania się w organizacje mniejszości narodowych, w tym organizacje polonijne.

Analiza statutów petersburskich organizacji polonijnych

Po analizie regulacji prawnych następną czynnością zamierzoną w ramach pierwszego etapu badań było przeanalizowanie statutów petersburskich organizacji polonijnych dla

⁴³ Por. ibidem.

zidentyfikowania funkcji organizacji. Ich zidentyfikowanie jest niezbędne dla dalszej realizacji badań empirycznych, ponieważ cel badań obejmuje, między innymi, określenie zakresu realizacji funkcji.

Pierwotnie zamierzone dotarcie do statutów poszczególnych organizacji było jednak ograniczone przez opisane trudności kontaktu z liderami organizacji. Natomiast w otwartym dostępie umieszczone są statuty nie wszystkich organizacji. W związku z tym w tych przypadkach, gdy statut był umieszczony w otwartym dostępie, skorzystano z zawartych w nim informacji, a w przypadkach, gdzie nie był on ogólnodostępny skorzystano z informacji umieszczonych na stronach internetowych petersburskich organizacji polonijnych⁴⁴. Przy tym wzięto pod uwagę deklarowane cele oraz rodzaje działalności organizacji. Na podstawie informacji z tych źródeł zostały wyodrębnione funkcje organizacji. Następnie funkcje poszczególnych organizacji zostały porównane między sobą oraz połączone w jedno funkcje różnych organizacji pokrywających się treściowo, ale sformułowanych w odmienny sposób. Na podstawie tych czynności sporządzono listę funkcji, które zostały objęte dalszym badaniem (z opisanym wyłączeniem z badania dwóch ostatnich funkcji o charakterze politycznym). Są nimi funkcje:

- nauki i zachowania języka polskiego;
- odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej;
- wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury;
- wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji;
- społeczna (integracja członków organizacji);
- reprezentacji i obrony wspólnych interesów członków organizacji;
- tworzenia kultury międzynarodowej komunikacji, wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski.

4.2.2. Wyniki badań empirycznych

Badania empiryczne prowadzone w ramach niniejszych badań mają na celu zebranie materiału pozwalającego na odpowiedź na pytanie, określone problemem badawczym:

44

<https://www.polacyspb.ru/%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%8b/>,
dostęp: 20.06.2024; <https://dompolski.ru/about/polonia>, dostęp: 20.06.2024;
<https://gazetapetersburska.org/polska-macierz-szkolna-w-sankt-petersburgu-zostala-zarejestrowana/?amp=1>,
dostęp: 08.04.2024; <https://gazetapetersburska.org/o-nas/>, dostęp: 20.06.2024.

Jaki jest zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu, jakie czynniki determinują taki zakres realizacji funkcji oraz jakie są potrzeby tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności (w sferze realizacji funkcji) ze strony kraju pochodzenia?

W niniejszej części zostaną opisane uzyskane wyniki badań, w odniesieniu do każdej z badanych kwestii – zgodnie z postawionymi pytaniami badawczymi. W ramach każdej kwestii najpierw przedstawiona zostanie analiza materiału zebranego w ramach indywidualnych wywiadów pogłębionych z osobami udzielającymi się w petersburskich organizacjach polonijnych. Ten etap badań empirycznych był przeprowadzony jako pierwszy, a zadane uczestnikom pytania miały na celu zebranie danych pozwalających na odpowiedź na postawione pytania badawcze.

W kolejnych etapach badań niektóre kwestie zostały poddane dalszemu badaniu. Są to, po pierwsze, pewne obszary problemowe, które ujawniły się na etapie wywiadów z przedstawicielami petersburskiej Polonii. W celu spojrzenia na te obszary nie tylko perspektywy osób osobiście zaangażowanych w działalność, ale również i z perspektywy zewnętrznej, zostały omówione podczas badań fokusowych z osobami z Polski zaangażowanymi w działalność instytucji, współpracującymi z Polonią i Polakami za granicą.

Po drugie, kwestiami poddanymi dalszym badaniom są obszary, w których ujawniły się znaczne rozbieżności zdań po przeprowadzeniu wywiadów z przedstawicielami petersburskiej Polonii. W celu uzyskania lepszego rozumienia dla interpretacji tych rozbieżności zostały poddane konsultacji w ramach wywiadów eksperckich, udział w których wzięły osoby prezentujące zarówno perspektywę petersburskich organizacji, jak i polskiej instytucji współpracującej z Polonią.

W związku z tym materiał zebrany na tych etapach – zogniskowanego wywiadu grupowego oraz wywiadów eksperckich – zostanie przeanalizowany zgodnie z logiką jego zbierania – to jest przy poszczególnych kwestiach, których dotyczy.

Zanim zostanie przedstawiona analiza wyników badań, należy podkreślić dwie kwestie. Po pierwsze, badaniem został objęty okres do lutego 2022 roku, to jest do początku wydarzeń na Ukrainie. Spowodowane to jest opisany klimatem, panującym w petersburskim środowisku polonijnym, związanym z obecną sytuacją polityczną. Okres działania organizacji polonijnych po lutym 2022 roku jest w dużej mierze uwarunkowany przez czynniki o naturze politycznej. Jak to zostało opisane wcześniej, warunkiem uzyskania zgody na wywiad z osobami z petersburskiej Polonii, było nieomawianie tematów związanych z szeroko rozumianą polityką. W związku z tym omawiane funkcjonowania organizacji ograniczono do 24 lutego 2022 roku. To oznacza, że wypowiedzi respondentów dotyczą sytuacji do tej daty.

Po drugie, w związku z ograniczeniem badanego okresu do lutego 2022 roku, niektórzy respondenci formułowali swoje wypowiedzi w czasie przeszłym. W niniejszej części opisującej analizę wyników badań przytoczone są wypowiedzi respondentów, dlatego należało wyjaśnić pojawienie się w niektórych z nich czasu przeszłego.

Po zaprezentowaniu analizy materiału dotyczącego każdej poszczególniej badanej kwestii zostaną opisane wnioski z badań sformułowane w odniesieniu do pytań oraz hipotez badawczych. We wnioskach również zawarta jest próba odniesienia uzyskanych wyników do innych badań z zakresu rozpatrywanej tematyki. Na końcu są sformułowane rekomendacje o charakterze praktycznym (na podstawie wynikających z badań obszarów problemowych i związanych z nimi potrzeb organizacji w zakresie wsparcia ich działalności) oraz teoretycznym (odnoszące się do możliwości dalszych badań naukowych).

4.2.2.1. Zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu

Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych, w tym organizacje polonijne, pełnią względem danej mniejszości szereg funkcji. Z perspektywy teoretycznej ta kwestia została opisana w części 1.3.1. *Teoretyczne zagadnienia dotyczące organizacji mniejszości narodowych*. Wśród funkcji organizacji mniejszościowych są, po pierwsze, ukierunkowane na podtrzymanie tożsamości narodowej, to jest związane z między innymi zachowaniem i rozwojem kultury oraz języka⁴⁵. Po drugie, są także funkcje dotyczące sytuacji mniejszości w kraju zamieszkania – obejmują reprezentacje interesów grupy, dialog z władzami⁴⁶. Oznacza to więc, że organizacje tego typu mogą realizować funkcje obejmujące działania zarówno wewnątrz grupy (te związane z podtrzymaniem tożsamości narodowej członków mniejszości), jak i na zewnątrz (dotyczące reprezentacji interesów w kraju przyjmującym)⁴⁷.

Warto także zauważyć, że działalność podejmowana w ramach realizacji tych funkcji ma znaczenie nie tylko na poziomie grupy mniejszościowej, ale również i dla poszczególnych jej członków, to jest na poziomie indywidualnym – poprzez, między innymi, stworzenie możliwości do komunikacji z rodakami oraz łagodzenia napięć wewnątrzsobowych wynikających z funkcjonowania w otoczeniu dwóch kultur – narodowej i większościowej⁴⁸.

⁴⁵ Por. H. T. Колесник, op. cit., s. 230.

⁴⁶ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 120; Б. Е. Винер, op. cit., s. 110.

⁴⁷ Por. L. Wynar, *Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations*, Littleton: Libraries Unlimited 1976, s. 61, cyt. za: G. Babiński, *Więź etniczna a procesy asymilacji. Przemiany organizacji etnicznych. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo Naukowe 1986.

⁴⁸ Por. М. С. Яницкий, Д. Н. Тулбаева, op. cit., s. 77; Т. Г. Бортникова, op. cit., s. 99.

Jako propozycja uporządkowania szeregu możliwych funkcji organizacji mniejszości etnicznych i narodowych w części teoretycznej została przytoczona klasyfikacja D. Kowalewskiej⁴⁹. Podejmując próbę odniesienia zidentyfikowanych funkcji petersburskich organizacji polonijnych do tej klasyfikacji, można wnioskować, że:

1) Do wyodrębnionej przez D. Kowalewską kategorii funkcji kulturowych można odnieść takie funkcje petersburskich organizacji, jak: funkcja odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej; funkcja wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji; funkcja nauki i zachowania języka polskiego; funkcja wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury. Warto zauważyć, że ostatnie dwie mają również wyraźny charakter edukacyjny. Jednak edukacja w ramach tych funkcji dotyczy zakresu kultury, co pozwala na ich odniesienie do tej kategorii w ramach niniejszej klasyfikacji.

2) Do kategorii funkcji politycznych odnieść można: funkcję reprezentacji i obrony wspólnych interesów członków organizacji oraz funkcję tworzenia kultury międzynarodowej komunikacji, wspomagania wszechstronnej współpracy Rosji i Polski. Ta kategoria funkcji, jak to było zaznaczone, została wyłączona z badania, z powodów opisanych w części 4.1.2. *Przebieg badań*.

3) Kategoria funkcji społecznych pokrywa się z wyodrębnioną funkcją społeczną petersburskich organizacji.

Poniżej jest przedstawiona analiza materiału uzyskanego poprzez niniejsze badania, który dotyczy zakresów realizacji tych funkcji.

Nauka i zachowanie języka polskiego

Według respondentów przeprowadzonych wywiadów ta funkcja rzeczywiście jest realizowana przez petersburskie organizacje polonijne: nauczaniem języka polskiego zajmują się SKO „Polonia”, Kongres Polaków oraz Polska Macierz Szkolna. Przez nauczanie języka rozumie się przeprowadzenie kursów językowych. Ponadto, oprócz tej celowej działalności, ta funkcja jest także pośrednio realizowana poprzez samo uczestnictwo członków organizacji w rozmaitych wydarzeniach. Jak zauważa jeden z respondentów:

„Oczywiście większość naszych wydarzeń, tak albo inaczej – albo po części, albo w całości – są przeprowadzane po polsku. I to stwarza komunikację. Zaczyna się myśleć

⁴⁹ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 120.

po polsku. W związku z tym, dzieje się realne zanurzenie w język. W wyniku osiągane są cele statutowe działalności polonijnej”. (R 4)

Jednakże zauważone zostały pewne trudności związane z kadrami nauczycielskimi. Po pierwsze, dotyczą tego, że zajęcia są przeważnie prowadzone przez członków organizacji, którzy potrafią dobrze posługiwać się językiem polskim, albo przez prezesów organizacji. Zatem, nie dla wszystkich z nich język polski jest ojczystym, niektórzy z nauczycieli posługują się nim jako językiem obcym. To w efekcie przekłada się na poziom nauczania. Jeden z respondentów tak ocenia umiejętności językowe zdobyte przez uczestników zajęć:

„(...) ludzie, którzy uczestniczą w tych kursach, mówią po polsku dość przeciętnie”. (R5)

Po drugie, w niektórych z organizacji brakuje nauczycieli przygotowanych dla pracy z dziećmi. Prowadzenie zajęć językowych dla dzieci znacząco różni się od pracy z osobami dorosłymi i wymaga umiejętności oraz wiedzy dotyczącej specyfiki metodyki nauczania właśnie tej grupy wiekowej.

„U nas jest trudność z tym dziecięcym ogniwem polonijnym, i dla mnie to jest smutne. Dlatego, że język jest czymś, czego trzeba uczyć się w dzieciństwie. Potem to jest o wiele trudniej”. (R4)

Z drugiej strony warto podkreślić, że brak orientacji niektórych organizacji na pracę z dziećmi jest w pewnej mierze zrównoważony przez działalność Polskiej Macierzy Szkolnej, która specjalizuje się w nauczaniu dzieci w języku polskim. W związku z tym mimo tego, że to stanowi trudność dla niektórych poszczególnych organizacji, i jest tak postrzegane przez ich przedstawicieli, w petersburskim środowisku polonijnym jako całości ciężko to wyodrębnić jako problem, biorąc pod uwagę istnienie organizacji specjalnie dedykowanej do pracy z dziećmi.

Odrodzenie, zachowanie, rozwój, popularyzacja kultury polskiej

Według uczestników badań petersburskie organizacje polonijne prowadzą bardzo aktywną działalność w tym zakresie. Przede wszystkim realizacja tej funkcji odbywa się poprzez wspólne obchodzenie świąt. Dotyczy to świąt zarówno religijnych (np. Boże Narodzenie oraz Wielkanoc), jak i narodowych (np. Święto Niepodległości). Także funkcja kulturowa realizuje się poprzez działalność zespołów folklorystycznych pieśni i tańca, a także organizację spotkań tematycznych (dedykowanych, między innymi, sztuce oraz kinu polskiemu).

Podkreślone jednak zostało to, że kulturę polską można rozumieć różnie – zarówno jako tradycje przekazywane przez pokolenia, jak i współczesną kulturę. O ile w kierunku pierwszego rozumienia, to jest kultywowania tradycji, skierowane jest szerokie spektrum działań, zauważalny jest brak tematyki współczesnej:

„To, co one robiły [organizacje], to jest właśnie związane z tradycją, to jest więc z tradycją jest bardzo silna. Przy czym, jak z tradycją polską, jak i z tradycją danej konkretnej organizacji. To jest – «jak zaczęliśmy to robić w latach 90., kiedy zakładaliśmy tę organizację, tak i dalej będziemy to robić, bo tak przywykliśmy». To jest, ja tutaj widzę 2 aspekty tradycji.” (R1)

To koreluje z inną wypowiedzią:

„Tutaj trzeba zauważyć, że członkowie organizacji polonijnych to ludzie starsi, i kiedy tam przychodzą młodzi ludzie, im chyba brakuje takiej atmosfery młodzieżowej dlatego, że jej tam nie ma. Ogólnie, to wszystko jest na takim poziomie...trochę jak to chyba było w latach 90., to tak mniej więcej zostało”. (R5)

Trudność wyrażona w tych wypowiedziach nie ujmuje jednak z tego, że funkcja kulturowa jest jednak realizowana na szeroką skalę – poprzez kultywowanie szeroko rozumianej tradycji, jednak świadczy o tym, że istnieje potrzeba uwspółcześnienia tematyki wydarzeń. To wydaje się być szczególnie ważne (co współbrzmi z umieszczoną wyżej wypowiedzią) pod kątem atrakcyjności organizacji dla ludzi młodych. Obecność młodego pokolenia jest ważna ze względu na możliwość kontynuacji istnienia organizacji w przyszłości, kiedy obecni liderzy środowiska nie będą mogli prowadzić działalność z racji wieku. Wydaje się, że w tym momencie dla dalszej działalności organizacji ważne może być, czy są w środowisku ludzie młodzi, którzy posiadają wystarczające kompetencje i wiedzę, a także rozumienie specyfiki tegoż środowiska. W związku z tym duże znaczenie ma, czy już w chwili obecnej w organizacjach są ludzie młodzi, spośród których w przyszłości mogłyby wykształcić się liderzy. Dlatego czynniki zniechęcające młodych – a brak oferty o tematyce współczesnej wydaje się potencjalnie mieć taki charakter – mogą mieć poważne znaczenie, w związku z czym warto rozpatrzyć możliwości ich przezwyciężenia.

W związku z powyższym podczas wywiadu fokusowego z osobami z Polski, udzielającymi się w działalności instytucji wspomagających Polaków i Polonię za granicą, została poruszona niniejsza kwestia. Podczas rozmowy wybrzmiała następująca rekomendacja:

„Wydaje mi się, że dobrze by było, gdyby organizacje, jeżeli mają takie możliwości, współpracowały z agendami typu Instytut Polskie. One się pojawiają, oczywiście, w dużych ośrodkach, w stolicach. Ale te Instytuty czy Instytut Adama Mickiewicza, też prowadzi taką politykę kulturalną, skierowaną myślę do takich młodszych (...) Czy to występy muzyków współczesnych, czy teatr, dni polskie. (...) I organizacje powinny szukać też wsparcia w tego typu przedsięwzięciach (...) myślę, że to jest jakaś dla nich wskazówka. Żeby szukać wsparcie u tych dużych podmiotów, jeżeli tylko są takie możliwości”. (F1)

W Petersburgu istnieje i prowadzi działalność Instytut Polski. Co więcej, respondenci wywiadów pogłębionych z Petersburgu zauważają, że wydarzenia organizowane przez Instytut rzeczywiście są bardziej uwspółcześnione:

„To, co robił Instytut Polski, było realnie ciekawe i atrakcyjne, nawet nie to, że ciekawe...to było... aktualne, o, nazwijmy to tak”. (R1)

W związku z tym można wnioskować, że rekomendowana przez ekspertów współpraca z tą instytucją może okazać się rzeczywiście pomocna w celu uczenia się dobrych praktyk, dotyczących prowadzenia wydarzeń o bardziej aktualnej tematyce. Nie oznacza to jednocześnie lekceważenia znaczenia, jakie mają już istniejące wydarzenia związane z kultywowaniem tradycji oraz tematyką historyczną, ani potrzeby rezygnowania z wydarzeń tego rodzaju. Pamięć historyczną oraz tradycje narodowe stanowią ważne elementy tożsamości narodowej – co zostało szerzej opisane w części teoretycznej niniejszej dysertacji. Jednak dodanie wydarzeń dotyczących współczesnej kultury polskiej, do już istniejącej oferty może wzbogacić działalność organizacji o element atrakcyjny dla młodszych grup wiekowych.

Także podczas badania fokusowego zostały zaproponowane dwie inne, nie dotyczące kwestii młodzieży, propozycje działań w zakresie funkcji kulturowej, które są warte wzięcia pod uwagę.

Te pomysły zostały sformułowane bardziej w odniesieniu do instytucji polskich współpracujących z Polonią jako obszary pomocy organizacjom polonijnym. Jednak jednocześnie z tym dla organizacji polonijnych mogą służyć jako pewna sugestia inicjatyw, które mogą zostać przez nie zaproponowane instytucjom pomocowym, to jest jako pewne pomysły działań, na realizację których można poszukiwać pomocy i wsparcia. Jest to, po pierwsze, organizacja wyjazdów osób ze środowiska polonijnego do Polski. Jak zostało

zauważone, zachowanie łączności z krajem pochodzenia ma duże znaczenie dla podtrzymywania tożsamości narodowej:

„(...) w moim przekonaniu to, co jest jakby... co mogłoby się wpisywać w działania różnych jednostek samorządowych tej polskiej strony – też utrzymywanie takiej relacji bliskiej z tymi Polakami mieszkającymi nie w swoim kraju. To jest ważne, żeby też dać im możliwość takiego punktu odniesienia. No bo dla kogoś, kto mieszka w Rosji, (..) Polska jako...no, co by nie mówić oczywiście coś konkretnego, ale jest to w pewnym sensie pewna abstrakcja. Uczymy się o historii, uczymy się o języku, uczymy się o kulturze, natomiast w moim przekonaniu taką rolę samorządu mogłoby to być tworzenie tego punktu odniesienia. Czyli organizowanie po prostu na przykład przyjazdów Polaków do miasta, zwiedzanie, pokazywanie, budowanie tych relacji, ale z konkretnym miejscem. Pokazywanie tutaj też... no, budowanie takiej tożsamości w oparciu o tworzenie tej tożsamości bardzo takiej lokalnej, z konkretnym miejscem, żeby ten punkt odniesienia taki konkretny”. (F5)

Po drugie, jest to organizacja wydarzeń w kraju zamieszkania Polonii, promujących kulturę polską, ale również i wydarzeń w Polsce, promujących działalność twórców polskiego pochodzenia mieszkających za granicą:

„Oczywiście tutaj miasto powinno faktycznie też – samorządy ogólnie – powinny wspierać działania, w zakresie właśnie tego – promocji języka, promocji kultury, organizowanie różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych, to też jakieś wystawy. Tam na przykład organizować, ale też u nas organizować tamtych artystów, którzy działają, ale mają polskie pochodzenie. Promować, żeby pokazywać Polakom tutaj, że są Polacy tam, a Polakom tam, że są Polacy tutaj. Czyli budować jakiś taki...powiedziałbym pomost. I myślę, że ten obszar kultury jest bardzo ważny”. (F5)

Te propozycje działań wydają się mieć ważne znaczenie ze względu na to, że poprzez potrzebę współpracy z instytucjami polskimi dla ich realizacji mają potencjał przyczynić się do nawiązania szerszych kontaktów pomiędzy petersburskimi organizacjami a instytucjami z Polski.

Wychowanie młodzieży w tradycji polskiej kultury

W petersburskich organizacjach polonijnych sytuacja dotycząca wychowania młodszego pokolenia w kulturze polskiej jest zróżnicowana w przypadku dzieci i starszej młodzieży.

Według uczestników badań jest prowadzona działalność skierowana dla dzieci. Wyraża się to przede wszystkim przez organizację wydarzeń dla dzieci, a także zaangażowanie tej grupy wiekowej w działalność folklorystycznego zespołu tanecznego. Istnieje także organizacja w całości kierująca swoją ofertą do dzieci i młodzieży – Polska Macierz Szkolna. W swojej działalności skupia się na edukacji w zakresie języka polskiego oraz kultury. Jednak,

„tam bardziej z dziećmi – nie tyle z młodzieżą, ile z dziećmi”. (R1)

Co do pracy z nastolatkami i młodzieżą starszą, sytuacja różni się w różnych organizacjach. W odniesieniu do jednej z nich, zostały opisane szeroko podejmowane działania w tym zakresie:

„Organizujemy rozmaite wydarzenia właśnie dla młodzieży. To są rozmaite spotkania tematyczne i dyskusje o kulturowych, ważnych aspektach, jak na przykład znaczenie rodziny w naszej kulturze oraz jak to wygląda we współczesnej rosyjskiej kulturze, jak to jest wzajemnie powiązane (...). To są rozmaite konferencje dedykowane Polakom Petersburga, które pomagają – jak nam się wydaje – z jednej strony w wyborze zawodu, a z drugiej – w rozumieniu tego, jaka kultura była fundamentem tych postaci. Na przykład poprzednia konferencja, którą prowadziliśmy, była dedykowana 155-leciu z dnia urodzin Leona Petrażyckiego, wybitnego petersburskiego polskiego prawnika i uczonego (...). Dedykowana jego biografii, biografiom innych wybitnych prawników, temu jak ich polskość wpłynęła na wybór profesji”. (R 4)

Z tej wypowiedzi wynikają dwie kwestie warte uwagi, dotyczące współpracy organizacji z młodzieżą. Po pierwsze, dyskusje z młodzieżą dotyczące spojrzenia na pewne aspekty życia z perspektywy dwóch kultur – polskiej i rosyjskiej (a nie tylko polskiej) wydaje się być próbą pomocy młodzieży zrozumienia elementów dwóch kultur, w których żyją na co dzień, ich różnic i podobieństw, a także pomocy odnalezienia się w tych niekiedy sprzecznych ze sobą elementach, co może stanowić niełatwe zadanie dla młodego człowieka. Tego rodzaju działalność może być ważnym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się tożsamości narodowej młodych ludzi – tożsamości opartej na świadomym rozumieniu perspektyw obu kultur, a także na możliwościach ich integracji. To koreluje z opisaną w części teoretycznej niniejszej dysertacji (1.3.1. *Teoretyczne zagadnienia dotyczące organizacji mniejszości narodowych*) rolą organizacji etnicznych w kształtowaniu się spójnej tożsamości społecznej osób funkcjonujących w otoczeniu dwóch kultur – kultury własnej grupy etnicznej oraz kultury społeczeństwa przyjmującego. Fakt, że w petersburskiej organizacji we współpracy

z młodzieżą jest rzeczywiście wykorzystywany ten potencjał organizacji mniejszościowych, wydaje się stanowić znaczący atut w realizacji funkcji wychowania młodzieży.

Po drugie, to, że przedstawiciele organizacji na spotkaniach historycznych dedykowanych postaciom petersburskich Polaków, zwracają uwagę na potencjał tego rodzaju informacji w pomocy młodym ludziom w wyborze profesji, również świadczy o trosce organizacji nie tylko o przekaz dotyczący historyczno-kulturowych korzeni miejscowej Polonii, ale także i o możliwościach powiązania dziedzictwa kulturowo-narodowego z wyborami w teraźniejszości. Takie podejście jest ważne, ponieważ, jak zostało wspomniane w części teoretycznej, jedną z możliwych dysfunkcji organizacji etnicznych może być samowykluczenie i samoizolacja grupy⁵⁰. Działalność uwzględniająca z jednej strony dbanie o korzenie narodowe, z drugiej zaś – poszukiwanie w nich inspiracji do wyborów w teraźniejszości w warunkach życia w społeczeństwie przyjmującym, wydaje się być ważna dla przeciwdziałania powstaniu wspomnianej dysfunkcji.

Jednakże, pomimo prowadzenia przez jedną z organizacji przemyślanej działalności ukierunkowanej na wychowanie młodzieży, w innych organizacjach ta sfera jest problematyczna. Trudność polega na małej liczbie wydarzeń organizowanych specjalnie dla młodzieży. Może to wiązać się, po pierwsze, z małą liczbą potencjalnych odbiorców, to jest młodzieży: „w większości mamy emerytów” (R3). Także, w opinii respondentów, związane to jest z oporem ze strony starszych członków organizacji wobec wprowadzenia do oferty nowych wydarzeń, to jest skierowanych do młodzieży. Tak zauważa respondent, mówiąc o swoich własnych próbach przyciągnięcia młodzieży do organizacji, w której działa:

„było poczucie, że chcieliśmy przyciągnąć młodych odbiorców, ale nie mogliśmy tego normalnie zrobić, napotkaliśmy na opór ze strony odbiorców starszych. Na całkowitą rozbieżność z istniejącą wcześniej grupą docelową. I w związku z tym wszystkie próby mówienia o czymś aktualnym, (...) zainteresowania, przyciągania, wyjścia gdzieś poza granice dotychczasowego *community* w stronę ludzi młodych, napotykały na ogromny opór ze strony właśnie dotychczasowej grupy docelowej, tak to nazwijmy. (...) Języka, żeby mówić właśnie z młodzieżą, poczynając od starszych nastolatków, oraz ze studentami... mam takie wrażenie, że organizacje tego języka nie miały”. (R1)

⁵⁰ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 122.

Warto zauważyć, że trudności dotyczące współpracy z młodzieżą zostały zauważone i opisane przy omówieniu poprzedniej funkcji – odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej (polegają one na braku wydarzeń dotyczących współczesnej kultury polskiej). W ramach rozpatrywanej w tym miejscu funkcji wychowania te trudności w organizacji komunikacji z młodzieżą znów zostały zauważone. Szerzej kwestia zaangażowania młodzieży zostanie rozpatrzona przy opisie zasobów ludzkich petersburskich organizacji polonijnych (4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant rozwoju... – Zasoby ludzkie*).

Wymiana kulturowa między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji

Następna przeanalizowana w ramach niniejszych badań funkcja obejmuje wymianę kulturową między członkami organizacji polonijnych z Petersburgu a Polakami z innych części kraju. Wśród inicjatyw podejmowanych w zakresie współpracy z organizacjami polonijnymi z innych rosyjskich miast wspomniana została przede wszystkim Spartakiada – wydarzenie o charakterze sportowym, prowadzona we współpracy z Polonią Karelską. W ostatniej edycji tego wydarzenia uczestniczyli przedstawiciele z różnych petersburskich organizacji polonijnych.

„To było bardzo ciekawe wydarzenie, wszyscy byli zachwyceni”. (R2)

Zostało także podkreślone, że z Polonią z Karelii jest nawiązana ścisła współpraca, nie tylko w ramach wspomnianego wydarzenia:

„Mamy dość ciepłe, ścisłe relacje z Polonią Karelską. Oni prawie zawsze zapraszają nas na swoje wydarzenia. Oni organizują wspaniałe wydarzenia – sportowe, kulturowe, dyskusyjne. I my z chęcią jeździmy do nich. Oni przyjeżdżają do nas, na nasze wycieczki, na nasze wydarzenia”. (R4)

Oprócz Polonii Karelskiej została wymieniona także współpraca – szerzej – ogólnie z Polonią z regionu Północno-Zachodniego w Rosji, a także organizacjami polonijnymi z południa (np. z Kraju Krasnodarskiego) oraz centrum kraju (np. z Moskwy).

Jednakże zauważone zostało, że ta wymiana i współpraca często może obejmować nie wszystkich członków organizacji, ale tylko zarząd:

„...w każdej organizacji jest wąskie grono osób przybliżonych kierownictwu, dla których są dostępne niektóre rzeczy. Na tym poziomie myślę, że wszystko jest. Ale to,

na ile w to są zaangażowani inni członkowie organizacji – możliwe, że w mniejszym stopniu”. (R5)

To może wskazywać, po pierwsze, na trudności finansowe organizacji. Możliwe jest, że wyjazdy Polonii do innych miast są przedsięwzięciem trudnym dla petersburskich organizacji ze względu na koszty, w związku z czym wziąć w nich udział mogą nie wszyscy członkowie.

Także to może być wskaźnikiem trudności w zakresie współpracy między uczestnikami i atmosfery w organizacji. Fakt, że w wyjazdach uczestniczą osoby przybliżone kierownictwu, może świadczyć o podziałach wewnątrz organizacji i nierównym dostępie do pewnych możliwości.

Szerzej kwestie finansów oraz współpracy między członkami organizacji zostały omówione z respondentami osobno i są opisane w części 4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant rozwoju... (Interakcja i współpraca członków organizacji – klimat współpracy; Zasoby finansowe).*

Funkcja społeczna

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że, w kwestii funkcji stworzenia interakcji, komunikacji między ludźmi, doświadczenie badanych osób jest zróżnicowane.

Dla niektórych osób ta funkcja wydaje się być realizowana dobrze lub nawet najlepiej ze wszystkich. Jak zauważa respondent,

„Właśnie to jest przede wszystkim komunikacja, bardzo ludzka. Przede wszystkim poczucie wspólnoty. I nawet, to brzmi dość patetycznie, ale w pewnym stopniu poczucie pokrewieństwa. I oczywiście to jest przede wszystkim komunikacja personalna. Wszystko, co się dzieje w petersburskiej Polonii, jest zbudowane na personalnych więziach, personalnych kontaktach. Bardzo cieszymy się widzieć siebie. Nawet patrząc według tej intensywności spotkań, którą mamy – a mamy niesamowicie napięty grafik – ludzie starają się w tym uczestniczyć. Jeśli spotkanie nie ma kilka tygodni, nie widzimy się, to ludzie się martwią, czy wszystko jest w porządku i kiedy my się spotykamy, widać, jak wszyscy cieszą się widzieć innych”. (R4)

Kontynuując, respondent zauważa, że nawet poza spotkaniami polonijnymi członkowie organizacji mogą liczyć na siebie, jeśli chodzi o pomoc w zakresie zawodu wykonywanego na co dzień przez daną osobę z organizacji.

Także podkreślone zostało, że możliwe, że w czasach założenia organizacji funkcja społeczna była kluczową. Tak to ujmuje respondent, odpowiadając na pytanie, czy nawiązują się relacje przyjacielskie między członkami organizacji:

„Dla starszego pokolenia coś takiego było i jest, kontynuuje się mocne *community*. Dla nich to była, jak ja rozumiem, w ogóle jedna z głównych funkcji, kiedy oni dopiero co zakładali tę organizację. To jest, jak teraz mówią – «trzymać się swoich», wtedy to było, wydaje się, kluczowe”. (R1)

Ta wypowiedź również wskazuje na możliwe zróżnicowanie w znaczeniu przypisywanemu tej funkcji, pomiędzy osobami różnych grup wiekowych, udzielających się w organizacji.

Niektórzy respondenci, mimo że zauważają, że są w organizacjach osoby, które nawiązały przyjacielskie relacje ze sobą, sami tego nie doświadczyli. Taki stan rzeczy wydaje się być naturalnym, wynikającym z rozmaitych czynników warunkujących relacje międzyludzkie – takich np. jak osobowość, otwartość na inne osoby, chęć nawiązania relacji, umiejętności komunikacyjne.

Jednak jak zostało zaznaczone w części 4.1.2. *Przebieg badań*, w celu interpretacji rozbieżności ujawnionych w zebranych materiale, zostały przeprowadzone wywiady eksperckie. Z perspektywy osób biorących w nich udział rozbieżność w odbiorze przez uczestników organizacji realizacji funkcji społecznej może wynikać z poniższych powodów. Po pierwsze, może nim być czas, przez jaki dana osoba jest członkiem organizacji:

„To być może jest z tym związane, że niektóre osoby troszkę dłużej działają, niektóre dopiero co zaczęły, w związku z tym też może to wynikać z tego faktu, że osoby, które więcej działają w tej grupie, społeczności polonijnej, że tym osobom łatwiej jest nawiązywać kontakt, (...), natomiast ci pozostali dopiero zaczynają działać”. (E2)

Po drugie, powód takiej rozbieżności zdań może być związany ze specyfiką działalności konkretnego działu czy grupy, do której przynależy dana osoba w ramach organizacji:

„Też jest tak w niektórych grupach, że niektóre grupy są bardziej zaangażowane, też czasami wynika ze specyfiki działalności, że niektórzy trafiają, zajmują taki obszar, gdzie o te interakcje jest łatwiej, a niektórzy gorzej”. (E2)

Możliwe jest więc, że osoby należące do grup, które mają obowiązek regularnych spotkań – np. zarządu – łatwiej nawiązują kontakt z innymi, ponieważ poprzez swoją działalność regularnie widują się z tymi samymi osobami, podejmują wraz z nimi wspólne działania, prowadzą dyskusje i tak dalej, co sprzyja poznawaniu się tych osób nawzajem i możliwemu nawiązaniu bardziej personalnych kontaktów. Inaczej to może być w przypadku osób nieangażujących się w bezpośrednie prowadzenie działalności lub organizację wydarzeń, ale tylko korzystających z rozmaitych wydarzeń jako odbiorcy. W takiej sytuacji to, czy osoba podejmie próbę poznania innych, zależy bardziej od czynników indywidualnych.

Ponadto zostało zauważone, że interakcja, nawiązanie więzi między uczestnikami nie wydaje się być w petersburskich organizacjach polonijnych celem samym w sobie:

„Mnie się wydaje, że cel komunikacji nie był najważniejszym priorytetem. Tutaj bardziej – dowiedzieć się czegoś nowego, zanurzyć się w atmosferę, coś wziąć, coś dać... Możliwie, że organizatorzy stawiają cel stworzyć jakoś pewną grupę, żeby komunikowali się ze sobą. Ale uważam, że każdy poszczególny człowiek raczej nie miał jako celu”. (E1)

Ta wypowiedź pokazuje, że zróżnicowanie zdań może również wynikać z faktu, czy dana osoba przynależy do zarządu, który rzeczywiście może być nastawiony na stworzenie relacji w grupie, kreowanie przestrzeni dla poznania się ludzi, czy jest zwykłym członkiem, który może mieć jak podstawowe inne motywy uczestniczenia w organizacji, a nawiązanie kontaktów z innymi rozpatrywać jako aspekt drugorzędny.

W związku z powyższym można stwierdzić, że osoby uczestniczące w badaniu mają zróżnicowane doświadczenie w zakresie realizacji funkcji społecznej, związane z różnymi czynnikami zarówno personalnymi, jak i ze strukturą organizacji.

Najważniejsza funkcja organizacji polonijnych w opinii badanych osób

Po omówieniu zakresu realizacji każdej poszczególniej funkcji respondenci – osoby, udzielające się w organizacjach polonijnych w Petersburgu – zostali zapytani o to, co powinno ich zdaniem być najważniejsze w działalności organizacji polonijnych, to jest na czym organizacje powinny skupić się najbardziej. Celem tego pytania było zrozumienie, której z funkcji respondenci nadają największe znaczenie, ponieważ to może w efekcie przekładać się na to, która z nich jest realizowana najlepiej.

Materiał zebrany w odniesieniu do tego pytania pokazuje bardzo znaczną rozbieżność zdań wśród osób biorących udział w badaniu. Każda z badanych osób przywiązuje największą wagę

do innej funkcji. W celu lepszego zrozumienia zaistniałej rozbieżności opinii została ona skonsultowana w ramach wywiadów eksperckich.

Po pierwsze, zostało zauważone, że fakt, iż dla każdego z respondentów największe znaczenie miała inna funkcja, „znaczy, że wszystkie są bardzo ważne”. (E2)

Po drugie, zróżnicowane opinie mogą mieć związek z różnymi potrzebami, jakie mają osoby przynależące do organizacji. To oznacza, że na podstawie różnych potrzeb poszczególne osoby mają różne oczekiwania wobec organizacji, dlatego dla każdego różne funkcje są postrzegane jako najważniejsze. Respondent wywiadu eksperckiego jako powód takiego stanu rzeczy wskazuje, że osoby „są na różnych etapach (..) polskości” (E2). Przez „polskość” respondent miał na myśli poziom języka polskiego:

„...oczywiście, że ci, którzy już są na poziomie, że znają język polski, oni oczekują czegoś innego. (...) Bo pamiętajmy o tym, że przez lata trudno było (...) uczyć języka polskiego. U niektórych ten język przetrwał gdzieś w podziemiu, w związku z tym oni dzisiaj już nie mają takich potrzeb. Oni mają inne potrzeby. Dzisiaj, jeżeli chodzi o ten kontekst właśnie tej wspólnoty – no to też jest bardzo ważny, z pewnością też dla wszystkich. Ale żeby być członkiem wspólnoty, trzeba najpierw mieć możliwość komunikacji z tą wspólnotą. Ale jeżeli my nie znamy języka, w związku z tym trudno o tą wspólnotę”. (E2)

W związku z powyższym wnioskować można, że dla osób posługujących się językiem polskim na niskim poziomie funkcja nauczania języka byłaby najważniejsza. Taka opinia wydaje się być zasadna, ponieważ dla włączenia się we wspólnotę osób tworzących organizację, a także dla uczestniczenia w wydarzeniach ukierunkowanych na realizację innych funkcji potrzebne jest posługiwanie się językiem polskim. Pozostaje jednak pytanie o powody rozbieżności zdań w stosunku do pozostałych funkcji.

Wynikać to może rzeczywiście ze wspomnianego zróżnicowania potrzeb, ale rozumianego szerzej – nie tylko związanego z poziomem języka polskiego. W tym kontekście warto przytoczyć wypowiedź z innego wywiadu eksperckiego, świadcząca o znacznym zróżnicowaniu w tym zakresie w petersburskim środowisku polonijnym:

„...wiele ludzi przychodzi tam z różnymi potrzebami. Ktoś ma potrzebę samorealizacji, ktoś ma potrzebę czegoś się dowiedzieć, ktoś mógł mieć absolutnie pragmatyczne potrzeby, na przykład dostać Kartę Polaka i wyjechać”. (E1)

Jak zostało zaznaczone, na podstawie tych zróżnicowanych potrzeb poszczególni członkowie oceniają znaczenie funkcji organizacji, co może przekładać się na rozbieżność opinii.

Wdaje się, że innym powodem mogą być zróżnicowane zainteresowania poszczególnych osób. Możliwe jest, że każdy jest zaangażowany w działalność najbardziej odpowiadającą jego zainteresowaniom, w związku z czym poprzez osobiste upodobania tę swoją działalność uważa za najważniejszą. To przypuszczenie zostało skonsultowane w wywiadzie eksperckim z osobą mającą doświadczenie w petersburskim środowisku polonijnym. W odpowiedzi na pytanie, czy rzeczywiście osoby należące do organizacji mają możliwość wyboru obszaru działań na podstawie własnych zainteresowań, respondent zauważył, że:

„Absolutnie z pewnością mogę powiedzieć, nawet na swoim przykładzie, że zawsze jest możliwość dla osoby, żeby samorealizowała się tak, jak chce. Oczywiście w ramach pewnych kierunków, które mogą go zainteresować. Ale inicjatywa była zawsze mile widziana”. (E1)

Oprócz opisanych zróżnicowań w zakresie potrzeb i zainteresowań członków organizacji, ujawniona rozbieżność zdań może także świadczyć o braku wyznaczenia jako priorytetu pewnego rodzaju działań. To może nie stanowić problemu, o ile organizacje realizują w wystarczającym zakresie wszystkie różnorodne kierunki działań. Jeżeli natomiast jest przeciwnie, jeśli w realizacji poszczególnych funkcji pojawiają się trudności (a tak jest w przypadku petersburskich organizacji polonijnych), wydaje się, że wyznaczenie priorytetów może okazać się pomocne przy planowaniu działalności. W związku z tym kwestia tego, które z funkcji organizacji polonijnych mają największe znaczenie, wydaje się być istotna. Dlatego niniejsze zagadnienie zostało omówione również z respondentami biorącymi udział w badaniu fokusowym (to jest z osobami udzielającymi się w organizacjach polskich współpracujących z Polonią za granicą). Spojrzenie osób mających bogate doświadczenie współpracy z Polonią wydaje się być cenne w tym zakresie.

Z tej perspektywy również zostało zauważone, że wszystkie funkcje są ważne i wzajemnie powiązane:

„Oczywiście, że one jakby są ze sobą powiązane. Wychowanie dzieci i młodzieży w tradycji polskiej kultury wiąże się oczywiście z zachowaniem i rozwojem kultury polskiej i z nauką języka polskiego”. (F5)

„Myślę, że wszystko jest potrzebne. (...) to są takie bardzo powiązane – język z kulturą, z edukacją. (...) To wszystko składa się na tożsamość człowieka.” (F6)

Odnosnie próby określenia najważniejszego obszaru działań, to w przypadku osób biorących udział w badaniu fokusowym również powstała rozbieżność zdań – tak samo jak w przypadku respondentów z petersburskich organizacji polonijnych. Zostały wymienione, między innymi, obszar zachowania kultury polskiej, funkcja integracji miejscowych Polaków, nauczanie języka polskiego.

W odniesieniu do powyższego można stwierdzić, że na podstawie zebranego materiału nie można wyciągnąć ogólnego wniosku pozwalającego określić pewną funkcję organizacji polonijnych jako najważniejszą ani w opinii przedstawicieli petersburskiej Polonii, ani w opinii ekspertów z Polski prowadzących działalność wspierającą organizacje polonijne. Jak zostało zaznaczone, może to świadczyć, między innymi, o tym, że wszystkie wymienione funkcje mają duże znaczenie dla działalności organizacji polonijnych. Takie rozumienie koreluje z tym, że działalność organizacji tego typu ogniskuje się wokół podtrzymania tożsamości narodowej, która sama w sobie jest zjawiskiem wieloaspektowym, jak zostało opisane w części teoretycznej niniejszej pracy.

Najbardziej skutecznie realizowana funkcja organizacji polonijnych w Petersburgu w opinii badanych osób

Respondenci indywidualnych wywiadów pogłębionych, to jest osoby zaangażowane w działalność organizacji polonijnych w Petersburgu, zostały zapytane również o to, jakie funkcje organizacji są, według ich opinii, realizowane najbardziej oraz najmniej skutecznie. To pytanie ma znaczenie w kontekście rozumienia zakresów realizacji funkcji oraz determinujących je czynników.

Jeśli chodzi o najbardziej skutecznie realizowaną funkcję, to opinie były podzielone – między funkcję kulturową a społeczną.

Część respondentów uważa, że najlepiej realizuje się funkcja odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej. Warto zauważyć, że spełnienie tej funkcji na wysokim poziomie wpisuje się w profil działalności, który w przypadku większości organizacji można określić jako kulturalno-oświatowy albo kulturalny. W związku z tym przyjęta orientacja na wydarzenia kulturowe może być czynnikiem wpływającym na pomyślną realizację tej funkcji. Ponadto, jak zauważają sami respondenci, wydarzenia kulturowe:

„to taki format, który nie wymaga od gości żadnego wysiłku”. (R5)

To, w opinii respondenta, odróżnia uczestnictwo w takiego rodzaju wydarzeniach od np. kursu językowego, który wymaga poświęcenia czasu i sił. W związku z tym łatwość uczestniczenia jest czynnikiem zachęcającym odbiorców wydarzeń, co w efekcie przekłada się na pomyślną realizację rozpatrywanej funkcji.

Oprócz tego realizacji tej funkcji sprzyja wieloletnie doświadczenie posiadane przez organizatorów tego rodzaju wydarzeń w miejscowych organizacjach polonijnych:

„Oni po prostu wiedzą, jak to robić. Jest jakaś idealna formuła, jak szybko coś zorganizować przy małych nakładach”. (R5)

To koreluje z wypowiedzą innego respondenta o tym, że wypracowany format wydarzeń korzystnie wpływa na realizację funkcji kulturowej:

„Pomaga ten format wydarzeń, który jest zrobiony”. (R1)

Innym sprzyjającym czynnikiem jest możliwość uzyskania środków finansowych dla przeprowadzenia wydarzeń kulturowych:

„Po pierwsze, na to zawsze jest finansowanie, które można uzyskać. Na organizację wydarzeń jest najłatwiej uzyskać środki”. (R5)

Jak zostało zaznaczone, nie wszyscy respondenci podzielają opinię, że funkcja kulturowa jest najskuteczniej realizowana przez miejscowe organizacje polonijne. Część badanych osób wymienia inną – funkcję społeczną, to jest funkcję integracji członków organizacji, stworzenia więzi między nimi:

„Kiedy odbywają się jakieś wydarzenia, oczywiście to bardzo zbliża. Znow, kiedy spotyka się na jakieś tradycyjne święta, w każdym razie jest wymiana informacji i komunikacja i tak dalej. Myślę, że to jest najlepsze, co się dzieje”. (R2)

Powyższa wypowiedź wskazuje także na to, że w pewnej mierze te dwie funkcje są związane ze sobą, ponieważ wspólne uczestnictwo w wydarzeniach kulturowych sprzyja integracji osób tworzących organizację. W związku z czym postrzeganie obydwóch funkcji jako realizowanych na zbliżonym poziomie – jako najbardziej skutecznych, wydają być logiczne, ponieważ pomyślna organizacja wydarzeń kulturowych może zachęcać większą liczbę osób do udziału, co sprzyja możliwościom poznawania się uczestników organizacji.

Jak każdy obszar, w którym zostały ujawnione podzielone opinie, tak i niniejsza kwestia najbardziej skutecznie realizowanej funkcji, została skonsultowana w ramach wywiadów

eksperckich. Według respondenta z petersburskiego środowiska polonijnego, jednak to funkcja kulturowa jest pierwszorzędną w stosunku do funkcji społecznej w miejscowych organizacjach. Zauważa, że to na podstawie kultury odbywa się komunikacja między uczestnikami:

„(...) absolutnie różni ludzie zbierali się razem, i czasem wydaje się, że gdyby ci ludzie zebrali się w jakimś innym miejscu, możliwe, że nie byłoby podstawy dla dialogu. A właśnie z powodu tego, że zawsze był jakiś aspekt kulturowy, coś nowego, jacyś muzycy, jakieś filmy... (...) To jest zawsze był najpierw jakiś temat, najpierw kultura, najpierw coś takiego, a dopiero potem komunikacja. To jest z tego wszystkiego wynikała jakaś komunikacja”. (E1)

Na podstawie powyższego wydaje się, że pomyślna realizacja funkcji kulturowej wynika z czynników, w większości związanych z celowym podejmowaniem działalności w tym kierunku, natomiast funkcja społeczna – w pewnej mierze jako efekt pośredni dobrze spełnionej funkcji kulturowej.

Najmniej skutecznie realizowana funkcja organizacji polonijnych w Petersburgu w opinii badanych osób

Zebrany poprzez badania materiał dotyczący funkcji, która jest realizowana w najmniejszym zakresie, również ujawnia zróżnicowane opinie. Jedyną funkcją, która została wymieniona w tym kontekście więcej niż jeden raz, jest funkcja wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji.

Omawiając obszar działań, w którym przejawiają się największe trudności, znowu zostało zauważone – jak to było zaznaczone również wcześniej – to, że brakuje wymiany z Polakami z innych części kraju, która obejmowałaby zwykłych członków organizacji a nie tylko ich kierownictwo:

„Niestety, u nas rzeczywiście jak ja to widzę właśnie nie na poziomie prezesów, nie na poziomie zarządów organizacji polonijnych, a na poziomie zwykłych członków, praktycznie nie ma komunikacji, w takiej formie jak ja bym chyba tego życzył, z organizacjami polonijnymi innych regionów Rosji. Przy czym przesłanki do tej komunikacji ja widzę”. (R4)

Jak zostało zauważone, powodem realizacji niniejszej funkcji w niewystarczającym zakresie są trudności organizacyjne:

„Po prostu to ciężko zorganizować. To wymaga poświęcenia dużego wysiłku, czasu, środków finansowych. Ogólnie chyba z powodu tego, że to jest działalność w organizacji społecznej i prowadzą ją w większości osoby starsze wszystko, co wymaga minimum nakładu, staje się pierwszoplanowe”. (R5)

Jak wynika z powyższej wypowiedzi, te trudności organizacyjne są związane nie tylko z naturą organizacji wyjazdów, która obejmuje wielu aspektów i wymaga dużego poświęcenia się ze strony organizatorów. Zauważone zostały także dwie inne kwestie: po pierwsze, działalność w organizacji społecznej nie jest głównym rodzajem działalności dla wielu członków (jak praca lub studia), co może prowadzić do unikania bardziej wymagających zadań, a po drugie, podeszły wiek sporej części członków zajmujących się prowadzeniem działalności. Jeśli w przypadku pierwszej z tych kwestii można stwierdzić, że jakiegokolwiek zmiany w tym zakresie nie są w granicach możliwości organizacji, ponieważ wiąże się to z naturą udzielania się w tego rodzaju organizacjach, to trudności wywołane starszym wiekiem uczestników należą do aspektów, poprawę których organizacje mogą rozważać, planować oraz podejmować w tym kierunku konkretne działania. Kwestia trudności niektórych miejscowych organizacji we współpracy z młodymi ludźmi już została zaznaczona przy analizie realizacji innych funkcji. W tym miejscu ponownie została wyeksponowana trudność związana z niedoborem ludzi młodych dla realizacji zadań, wymagających większych nakładów sił. To oznacza, że ta kwestia rzeczywiście stanowi problem, ponieważ wpływa na zakres realizacji kilku funkcji. W związku z tym warto jest szersze przeanalizowanie możliwości zaangażowania osób młodszych w działalność organizacji polonijnych. Dlatego ten aspekt jest szerzej opisany w części 4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant rozwoju... – Zasoby ludzkie.*

Wracając do rozpatrywanej kwestii funkcji wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji jako funkcji realizowanej najmniej skutecznie, warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt poruszony w przytoczonej wypowiedzi, a mianowicie na wysokie koszty organizacji tego rodzaju przedsięwzięć. To zagadnienie zostało rozpatrzone jako główny możliwy powód nieskutecznej realizacji tej funkcji także przez respondenta biorącego udział w wywiadach eksperckich:

„To się wiąże z kosztami, też z pewnością to są trudne przedsięwzięcia dlatego, że...to może się rozwijać, ale poprzez wsparcie czasami finansowe różnych instytucji. I potem także mając też doświadczenia z Polakami w Rumunii, byłem też na zjeździe Polonii w Kanadzie, w Holandii, w Rumunii, mam kontakty właśnie z tymi Polakami, którzy mówią: no jednak każdy żyje w swojej społeczności i to są jednak bardzo duże

wydatki i nie wszystkich po prostu na to stać, tym bardziej organizując grupę. Często tak się dzieje, że oni indywidualnie mają kontakty gdzieś tam, natomiast potem, żeby zorganizować grupę, no to już nie jest tak łatwo.” (E2)

Ta trudność związana z dużymi nakładami finansowymi dla organizacji wyjazdów świadczy o tym, że wsparcie finansowe tego rodzaju inicjatyw jest ważnym obszarem dla pomocy organizacjom polonijnym. Bez odpowiedniego wsparcia funkcja, którą może być potencjalnie realizowana przez tego typu organizacje, może stać się obszarem problemowym lub zostać niezrealizowana.

Podsumowując, realizacja niniejszej funkcji w ograniczonym zakresie związana jest zarówno z czynnikami związanymi z samą naturą takich przedsięwzięć (wymagającą dużych nakładów pracy i finansów), a także z sytuacją kadrową miejscowych organizacji (zrzeszających jako organizatorów przeważnie osoby starsze, dla których realizacja tego wymagającego zadania jest trudna z racji wieku).

4.2.2.2. Zakres oddziaływania determinant rozwoju organizacji mniejszości narodowych w przypadku organizacji polonijnych w Petersburgu

Działalność organizacji mniejszości etnicznych i narodowych, mająca w założeniu służyć szeroko pojętą pomocą grupie mniejszościowej, nie zawsze jednak prowadzi do realizacji zamierzonych funkcji. Możliwe jest ograniczenie ich zakresu albo powstanie dysfunkcji. W części teoretycznej niniejszej dysertacji (*1.3.2. Determinanty rozwoju organizacji mniejszości narodowych*) są opisane możliwe dysfunkcje tego rodzaju organizacji, oraz – co ma szczególne znaczenie dla niniejszych badań – czynniki, które warunkują funkcjonowanie organizacji (to jest determinanty ich rozwoju).

Na podstawie analizy literatury zostały wyodrębnione determinanty rozwoju, które zostały rozpatrzone w ramach niniejszych badań. Lista tych czynników jest umieszczona w części *3.3.2. Konceptualizacja kluczowych pojęć, zmienne i wskaźniki*.

Poniżej przedstawiona została analiza materiału uzyskanego poprzez niniejsze badania, dotyczącego zakresów oddziaływania tych determinant w sytuacji petersburskich organizacji polonijnych.

Zasoby ludzkie

Odnośnie zasobów ludzkich, w ramach niniejszych badań dążono do uzyskania informacji dotyczącej liczebności osób udzielających się w poszczególnych organizacjach (w tym liczebności osób dołączających corocznie), a także o wieku członków organizacji. Dwa niniejsze aspekty wybrano ze względu na moc ich oddziaływania na działalność organizacji. Liczebność członków bowiem determinuje możliwości prowadzenia działalności – liczbę, skalę prowadzonych przedsięwzięć, objęcie różnych kierunków działalności. Przy bardzo małych zasobach ludzkich trudniej jest zorganizować urozmaiconą wielokierunkową działalność czy dużą liczbę wydarzeń. Dlatego wydaje się, że ten czynnik może w dużej mierze warunkować możliwości realizacji zamierzonych funkcji.

Wiek uczestników również jest czynnikiem mającym duży potencjał oddziaływania na funkcjonowanie organizacji. Przy czym przejawiać się to może z różnych perspektyw. Po pierwsze, poprzez ukierunkowanie profilu działalności. Przykładowo, jeśli organizacja zrzesza wielu młodych ludzi, naturalnym wydaje się uwzględnienie w swojej ofercie inicjatyw skierowanych specjalnie do nich jako do potencjalnych odbiorców. Po drugie, skład wiekowy osób wpływa w pewien sposób na atmosferę i styl współpracy między uczestnikami działalności. Różnice międzypokoleniowe mogą wpływać – między innymi – na takie aspekty życia organizacji, jak styl zarządzania czy komunikacji między jej członkami. Inne preferencje w tych zakresach mogą przejawiać członkowie starsi a inne młodsze.

W dużym stopniu ten czynnik ma więc potencjał oddziaływania na funkcjonowanie organizacji. Warto zauważyć, że ze swojej natury jest łatwy do obserwowania, w związku z czym, może być oszacowany przez respondentów wywiadów. Nie był bowiem analizowany dokładny wiek, a tylko przynależność do szeroko określonej grupy wiekowej – dzieci, nastolatków, osób młodych, osób w wieku średnim, osób starszych. Podstawą dla takiego określenia kategorii stała się klasyfikacja zawarta w rosyjskich regulacjach prawnych, które w ramach „Periodyzacji wieku populacji osób dorosłych” wyodrębniają takie kategorie wieku, jak „młody wiek”, „średni wiek”, „podeszły wiek (wczesna starość)”, „starszy wiek”, „późna starość”⁵¹. Na potrzeby niniejszych badań osoby należące do ostatnich trzech kategorii określono jako „osoby starsze”, a także dodano kategorie „dzieci” i „nastolatki”⁵² (których nie uwzględniała niniejsza klasyfikacja, ponieważ obejmowała populację dorosłą).

⁵¹Por.

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_369924/1d51a43c316ab2fc26283cf0cb6b56ce10106dd8/,
dostęp: 29.05.2024.

⁵² Por. https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1, dostęp: 30.05.2024.

Oszacowanie rozpatrywanej kwestii podczas wywiadów nie prowadzi do uzyskania dokładnego rozkładu poszczególnych grup wiekowych, ale dostarcza wiedzy, jaka kategoria wiekowa jest przeważająca albo w jakiej kategorii widoczny jest niedobór. Uzyskanie takiego obrazu pomaga w lepszym rozumieniu sytuacji organizacji. W związku z tym – ze względu na istotne znaczenie oraz możliwość uzyskania przybliżonego obrazu poprzez badania jakościowe – ten czynnik został uwzględniony. Jednak należy podkreślić, że dokładne określenie korelacji między czynnikami należy do zakresu badań ilościowych. Z tego powodu, a także w związku z niewielką rolą dla badanej tematyki, inne czynniki demograficzne nie zostały uwzględnione w niniejszych badaniach mających charakter jakościowy.

W odniesieniu do liczby członków poszczególnych organizacji ta informacja została już umieszczona w części dotyczącej analizy danych zastanych. Jednak dla spójności prezentowanego materiału zostanie przywołana także w tym miejscu. Ponadto informacja o liczebności członków organizacji została uzyskana i omówiona podczas wywiadów, dlatego należy szerzej opisać tę kwestię w tym miejscu.

Wśród petersburskich organizacji polonijnych dwie z nich znacząco wyróżniają się na tle innych – jako organizacje największe. Są to SKO „Polonia” oraz Kongres Polaków w Petersburgu. Każda z nich liczy około 80–100 członków. W pozostałych organizacjach sytuacja zasobów ludzkich jest następująca: Polska Macierz Szkolna liczy około 10–15 osób, Gazeta Petersburska – około 6 osób, natomiast zespoły folklorystyczne (zespół tańca ludowego „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale” oraz chór „Kwiaty Polskie”) zrzeszają około 15 osób łącznie we wszystkich organizacjach.

Podczas wywiadów z przedstawicielami petersburskiej Polonii ujawniły się także dwie kwestie dotyczące liczebności członków organizacji polonijnych. Po pierwsze, oprócz osób formalnie należących do organizacji są także takie, które nie są formalnie na liście członków, ale uczestniczą w wydarzeniach.

„Są jeszcze ludzie, którzy zawsze przychodzą na nasze wydarzenia. (...) Myślę, że tutaj można dodać jeszcze sto osób”. (R4)

Po drugie, są osoby, które przeciwnie – są formalnie członkami organizacji, ale już nie uczestniczą w działalności.

„(...) mamy bardzo wiele osób, które były wcześniej w organizacji, i jest wielu pustych kont, do których wysyłane są zaproszenia. Wysyłamy na postawie listy mailingowej i czasami po prostu wysyłamy donikąd.” (R2)

„Formalnie mieliśmy o wiele więcej osób. To są ludzie, którzy wcześniej byli”
[w organizacji]. (R1)

Świadczy to o trudnościach, które pojawiają się w związku z próbą określenia, ilu jest uczestników poszczególnych organizacji w rzeczywistości, wynikających zarówno z uczestnictwa osób niebędących formalnie członkami, jak i braku uczestnictwa osób, które formalnie jeszcze nimi są. Jednak nawet te dane, które udało się uzyskać, mimo braku precyzji, zarysowują obraz organizacji – mamy dwie wyraźnie większe organizacje oraz pięć małych. Taki obraz koreluje się z działalnością prowadzoną przez te organizacje. Dwie większe to organizacje podejmujące działalność w różnorodnych kierunkach. Natomiast mniejsze skupiają się na jednym wybranym aspekcie – edukacji dzieci, wydaniu prasy polonijnej lub kultywowaniu pieśni i tańców ludowych.

Także w ramach wywiadów dążono do uzyskania informacji, jak wiele nowych członków dołącza corocznie do organizacji. Chodzi tu nie o dokładne określenie liczby, a raczej uzyskanie pewnego obrazu – czy do organizacji dołączają osoby nowe, czy odwrotnie, z roku na rok udzielają się przeważnie te same osoby.

Materiał uzyskany w tym zakresie ujawnia znaczne rozbieżności opinii. W odniesieniu do tych samych organizacji zostało jednocześnie stwierdzono, że:

„Mi się wydaje, że jest ten sam skład, co był” (R3) oraz:

„Wiele nowych. Bardzo wiele było nowych” (R4).

Takie zróżnicowanie w odbiorze kwestii dołączania osób nowych zostało skonsultowane w ramach wywiadów eksperckich. Z doświadczenia badanej osoby udzielenia się w stowarzyszeniach zostało zauważone, że możliwa jest sytuacja, gdy nie wszyscy członkowie mają dostęp do danych o charakterze statystycznym:

„Być może, te osoby nie miały też takich informacji statystycznych. Jest pytanie – na ile jest taka sprawozdawczość pełna. Bo czasami tak się dzieje, że te osoby przychodzą, natomiast oni, te osoby są nowymi członkami. A wcale to nie oznacza, że my potem od razu wszyscy wiemy (...) To jest też jak na przykład, nie wiem, w tych stowarzyszeniach naszych, w których ja też funkcjonuję, no nie zawsze jest tak, że jest na każdym etapie, że my ciągle mówimy, że w ostatnim czasie, od ostatniego spotkania przybyło do nas 3 osoby. Bo my zajmujemy się realizacją pewnego programu, który przyjęliśmy sobie na dany rok i głównie tymi wydarzeniami się zajmujemy.” (E2)

W świetle powyższej wypowiedzi powstaje więc przypuszczenie, że różne opinie dotyczące oszacowania skali dołączenia nowych członków, mogą być spowodowane brakiem dostępu do informacji statystycznej niektórych członków organizacji. Warto zauważyć, że respondenci wyrażający skrajnie odmienne opinie rzeczywiście zajmują różne pozycje w strukturze organizacji, co może przekładać się na różny dostęp do tego rodzaju informacji. Także można przypuszczać, że odmienność zdań wiąże się z zauważoną rotacją osób w organizacjach. Jak to ujmuje jeden z respondentów,

„(...) w każdym razie jest, po pierwsze, rotacja. To znaczy, że ludzie dołączyli, pobyli, wyjechali”. (R5)

W związku z tym możliwa jest sytuacja, że w przypadku dołączenia osoby na niedługi czas i nieaktywnego jej uczestnictwa fakt jej dołączenia może nie zostać zauważony przez wszystkich członków organizacji.

To oznacza, że na podstawie zebranego materiału brak możliwości sformułowania wniosku o skali dołączania nowych członków organizacji. Jednak została zauważona rotacja osób, a także przypuszczać można o możliwym zróżnicowaniu dostępu do danych statystycznych wśród członków niektórych organizacji.

Jak już zaznaczono, w ramach badań dążono do uzyskania informacji dotyczącej nie tylko liczebności członków, ale także i kategorii wiekowych do których należą. Na podstawie zebranego materiału ujawniła się trudność dotycząca małego uczestnictwa osób młodych, czyli osób w wieku 18–35 lat. Przyjęcie takich granic tego przedziału wiekowego zostało dokonane, po pierwsze, na podstawie regulacji prawnych Federacji Rosyjskiej, które określają „młodzież” jako kategorię osób w wieku 14–35 lat⁵³. Granica górna dla niniejszych badań (35 lat) została więc przyjęta na tej podstawie. Natomiast granica dolna została zmodyfikowana na potrzeby badań z 14 lat do 18. Związane jest to z zawężeniem przez niektóre petersburskie organizacje polonijne dozwolonego wieku uczestników do tego powyżej 18 lat⁵⁴. To odpowiada także wiekowi, w którym osiąga się pełnoletność w Federacji Rosyjskiej⁵⁵.

⁵³ <http://duma.gov.ru/news/50394/>, dostęp: 28.05.2024.

⁵⁴

<https://www.polacyspb.ru/%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%8b/>,
dostęp: 20.06.2024.

⁵⁵

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/9e6e097ccc381775641f6a57435aa14a854c504c/,
dostęp: 28.05.2024.

Kwestia osób młodych została już podniesiona przy analizie realizacji poszczególnych funkcji jako obszar problemowy. Jednakże warto zauważyć, że oddzielne omówienie z respondentami kwestii wieku osób zaangażowanych w miejscowe organizacje ujawniło rozbieżność zdań. Niektórzy respondenci rzeczywiście odnotowali, że osób młodych jest w organizacjach mało:

„Bardzo rzadko mamy wiek średni, młodzież. W większości to są osoby starsze”.
(R3)

„To są ludzie w dość podeszłym wieku. (...) (R5)

Jednocześnie z tym inni respondenci podają zupełnie inną informację:

„W większości to była młodzież”. (R1) – zostało zauważono w kontekście kadrów w ciągu ostatnich lat.

„Prawie nie mamy wieku średniego. Są ludzie starsi i jest młodzież. Młodzieży mamy dość dużo. No młodzież to mam na myśli osób gdzieś do 35 roku życia. Ich jest dość dużo i muszę powiedzieć, że wśród nich są bardzo aktywne osoby. Maksymalnie aktywne, które nie tylko są gotowe odezwać się na prośbę, ale – co najważniejsze – są gotowe sami coś zaproponować, coś zorganizować”. (R4)

Powyższe cytaty ujawniają dużą rozbieżność zdań – poczynając od opinii, że osób młodych prawie nie ma, poprzez opinię, że takich osób jest wiele, a ich udział jest bardzo aktywny. Istnieje potrzeba analizy możliwych powodów takiej rozbieżności.

Po pierwsze, powyższe wypowiedzi dotyczą sytuacji w różnych organizacjach. Najbardziej prostym i oczywistym powodem może być to, że sytuacja prezentuje się inaczej w każdej poszczególniej organizacji. Jednakże zebrany materiał ujawnia też niektóre rozbieżności w informacjach uzyskanych od członków tej samej organizacji. Nie są one diametralnie różne, jednak wskazują na różnice w postrzeganiu sytuacji związanej z wiekiem uczestników.

Jeden z badanych zauważa, że „mamy bardzo wiele rodzin. To jest to są dzieci, rodzice, dziadkowie”. To oznacza, że wiek uczestników jest różny, zaangażowane są zarówno osoby starsze, jak i w wieku średnim, młodym oraz dzieci. Natomiast inny respondent z tej samej organizacji wyraził opinię, że przeważnie są to osoby starsze.

Powodem takiej różnicy postrzegania sytuacji, która – wydawać by się mogło – nie jest czymś, co może wywoływać sprzeczności i być przedmiotem dyskusji (ponieważ wiek jest

faktem, a nie osobistą opinią), może być, po pierwsze, zauważona rotacja, która występuje i wśród rozpatrywanej kategorii osób młodych:

„Przychodzą młode osoby, które chcą zostać członkami, tacy ludzie są. Tutaj też jest problem rotacji tych ludzi, że oni przychodzą, dostają Kartę Polaka i odchodzą, wyjeżdżają gdzieś”. (R5)

To oznacza, że chociaż osoby młodsze są, należą jednak do organizacji przez niedługi czas i mogą nie być postrzegane przez niektórych członków organizacji jako stali uczestnicy.

Po drugie, podczas wywiadu eksperckiego z osobą z instytucji polskiej współpracującą z Polonią została wyrażona opinia, że ludzie młodzi chętniej angażują się w poszczególne projekty niż w stałe uczestnictwo, obejmujące regularne spotkania:

„(...) młodzi ludzie, to jest z moich obserwacji, się angażują, ale przy konkretnym działaniu, przy konkretnych projektach. I też takich projektach, które są dedykowane dla nich, że tutaj jest pewna inspiracja, mogą się pokazać. Młodzież nie lubi przychodzić na zebrania, nie będzie dyskutować (...)”. (E2)

W związku z czym takie sporadyczne udzielanie się przy niektórych projektach, a brak obecności w bieżących rutynowych spotkaniach może zostać różnie ocenione przez innych członków organizacji. U niektórych osób może wywołać wrażenie, że osób młodych praktycznie nie ma, bo przez większość czasu są nieobecni. Natomiast niektórzy mogą dostrzec, że jednak przy niektórych projektach są i nawet taką nieregularną aktywność ocenić jednak jako aktywność – według tej logiki, że jeżeli jednak czasami uczestniczą, nie można stwierdzić, że tej grupy wiekowej nie ma. W związku z czym, może być to powodem rozbieżności zdań.

Jak stwierdził respondent wywiadów eksperckich, niechęć osób młodych do angażowania się w stałe, regularne uczestnictwo w organizacjach może być związana z tym, że młodzi ludzie jeszcze nie osiągnęli takiego poziomu dojrzałości, gdy są gotowi do świadomego angażowania się na rzecz grupy społecznej:

„Každy z nas osiąga dojrzałość taką społeczną – chodzi o pewne interakcje takie społeczne, tylko to się dzieje, kobiety osiągają dojrzałość społeczną w wieku około 35 lat, a mężczyźni w wieku 37 (...) Podkreślam, że w takim wieku młodzieżowym nie ma takiej jakby, już jak w wieku osób starszych, że myślimy w kategoriach naszej społeczności lokalnej, że mówimy tak, my tu jesteśmy mieszkańcami, my jesteśmy członkami jakiejś grupy społecznej, w związku z tym na nas spoczywa obowiązek.

Młodzi ludzie troszkę myślą innymi kategoriami, że możemy coś zrobić i zaangażujemy się w to wszystko, tylko w konkretne rzeczy, a nie będziemy spotykać się po to, żeby rozmawiać o takiej grupie społecznej. Bo oni jeszcze nie myślą takimi kategoriami”. (E2)

W ramach wywiadu fokusowego z osobami współpracującymi z Polakami za granicą również została omówiona kwestia udziału osób młodych w organizacjach polonijnych oraz również zostało podkreślone przez badanych, że osoby młode mają inne priorytety, co może przekładać się na niechęć do uczestnictwa:

„Co do młodzieży, to podejrzewam, że na całym świecie jest problem z tym, że młodzież ma, podejrzewam, inne priorytety. Jeżeli oni w domu nie doświadczają takich potrzeb, nie są wychowywani w duchu polskości czy brakuje babci, dziadka, którzy przekazują te wszystkie kwestie, związane z rodziną, opowiadają... z tym jest duży problem. I podejrzewam, że tego typu organizacje na całym świecie, nie tylko tam w Petersburgu, mają problem z przyciągnięciem takiego przedziału wiekowego, takiego pokolenia. Ale to wynika, podejrzewam, z kwestii po prostu pokolenia młodych ludzi. (...) Uczestnictwo jest nikłe, bo mają inne zainteresowania, co innego do roboty, niż, że tak powiem, spotykać w ognisku – tak zwanym – polskim, nie wiem, i tańczyć poloneza. Bo to nie jest dla nich atrakcją, chyba tylko dlatego. Ale z wiekiem to jednak przychodzi. Ono się kończy chyba w wieku 12–14 lat to zainteresowanie tymi wierszykami, czymś takim, a potem jest życie studenta (...) Więc to pokolenie takie młodzieżowe widocznie z różnych względów nie chce uczestniczyć. Tak podejrzewam jest – tak jak mówiłem, nie tylko w Rosji właśnie, ale też, z moich doświadczeń, wszędzie”. (F1)

Mimo dostrzeżonej pewnej naturalności zjawiska nikłego uczestnictwa ludzi młodych w organizacjach tego typu, może ono mieć negatywne skutki dla przyszłości organizacji, związane z brakiem kontynuacji ich działalności:

„Jeżeliby to miało funkcjonować na tych seniorach – przepraszam, ale przyszłość tego nie jest zbyt optymistyczna”. (F2)

„Natomiast to jest ważne faktycznie, bo jeżeli nie ma młodzieży, no to nie ma komu to przekazać”. (F5)

Również i materiał analizowany w poprzednich częściach niniejszego rozdziału, ujawnia, jak to zostało zaznaczone, problemy w realizacji kilku funkcji petersburskich organizacji polonijnych związane z współpracą z osobami młodymi. To świadczy o tym, że ważne jest poszukiwanie możliwości ich przyciągnięcia mimo trudności, wynikających naturalnie ze specyfiki zainteresowań tej grupy wiekowej.

Wydaje się, że ważne jest wyjście naprzeciw zainteresowaniom młodych ludzi, co oznaczałoby w praktyce dopasowanie oferty organizacji do ich upodobań:

„Coś musi być przyciągającego, interesującego i w formie, i w treści. Młodzi ludzie... rywalizujemy o nie z różnymi internetowymi... wieloma takimi aplikacjami, stronami, portalami. Z którymi trudno walczyć”. (F5)

Jako pewne propozycje takich działań, które mogą być interesującymi dla młodych, uczestnicy badań fokusowych wymienili następujące. Po pierwsze, jest to organizacja wyjazdów do Polski.

„Ja uważam, że tych młodszych ludzi można faktycznie przyciągnąć, organizując ciekawe wycieczki. No bo jeżeli weźmiemy tych młodych ludzi, no to też z doświadczenia akademickiego wiemy, jak weźmiemy tych młodych ludzi na wykład na jakiś temat, no to niekoniecznie będzie szła i trafimy w ich oczekiwania. Natomiast jeżeli zorganizujemy im wycieczkę, pokazać coś – co tam ciekawego w tym kraju ojczystym, jakie tam zabytki, jakieś spotkania z ciekawą osobą...”. (F5)

Oprócz wyjazdów do Polski w formie wycieczek pojawił się także pomysł organizowania programów, w ramach których można by było przyjechać w celu uczenia się języka polskiego i zapoznania się z kulturą. Zostało zauważone, że tego rodzaju programy mogą okazać się pomocne w podtrzymaniu więzi z krajem pochodzenia:

„ten związek, to jak dziecko u matki – jak jest więź, to dzieciak nie zaginie. A te programy trzeba dla takiej więzi zrobić. (...) Mniejszość polska w Petersburgu i Polska muszą być jak matka z dzieckiem”. (F6)

Oprócz roli wyjazdów w podtrzymaniu więzi z Polską podkreślona została także ich rola w budowaniu relacji między uczestnikami, co jest ważne w celu integracji lokalnej społeczności polskiej, także już po powrocie do kraju zamieszkania:

„Zaciekawic, pokazać, też zbudować ich w sensie takiej wspólnoty. Młodzi ludzie muszą mieć poczucie wspólnoty, że oni razem, że oni tutaj stanowią pewną jednak odrębność, mają te polskie korzenie, ale to wcale nie jest nic złego, że dzięki temu oni

sobie jadą tutaj razem, kontaktują się i tak dalej. To ja uważam, że w ten sposób można budować, zachęcając ich... pokazując im Polskę, ale w takiej atrakcyjnej formie. Jednocześnie robić atrakcyjne, ciekawe, ale też budujące tę poczucie wspólnotowości”. (F5)

Takie rozumienie roli tego rodzaju wycieczek dla budowania więzi koreluje z przytoczonym przez Ewę Nowicką przykładem z badań nad Polonią z Bośni i Hercegowiny. Jak pisze autorka: „miejscowi działacze podkreślają, że wspólna wycieczka do Polski wzmocniła więzi między członkami społeczności, którzy później chętniej włączali się do innych inicjatyw”⁵⁶.

Warto zauważyć, że propozycja tego rodzaju działań nie tylko ma potencjał zaangażowania ludzi młodych, ale również i obejmuje realizację kilku funkcji organizacji polonijnych: nauki języka, odrodzenia i zachowania kultury polskiej, a także integracji uczestników.

Po drugie, jako propozycja działań mających na celu zachęcenie ludzi młodych pojawił się głos o poszerzenie oferty o wydarzenia, które w centrum uwagi nie stawiają tylko podtrzymania polskości:

„Moim zdaniem, trzeba jakąś atrakcyjną ofertę im zaproponować, która nie będzie dotyczyła tylko i wyłącznie kwestii polonijnych”. (F3)

W praktyce mogłoby to oznaczać wydarzenia, których kluczowym aspektem nie jest przekazanie informacji o Polsce – kulturze, historii, wybitnych postaciach i tak dalej – a które dotyczą tematów polonijnych nieco pośrednio. Przykładem tego rodzaju działań mogą być wydarzenia sportowe. Pierwszoplanowa w nich jest integracja grupy za pomocą wspólnej aktywności sportowej, jednak pośrednio związane są także z podtrzymaniem tożsamości polskiej, chociażby poprzez to, że komunikacja odbywa się w języku polskim. Wydaje się, że wydarzenia tego rodzaju, to jest skupiające się w pierwszej kolejności na aktywnościach, którymi osoby młode są zainteresowane, mogłyby okazać się atrakcyjne dla tej grupy wiekowej. Stwarzają również przestrzeń do poznania się z innymi członkami organizacji oraz uzyskania informacji o pozostałej ofercie organizacji. Dlatego w dłuższej perspektywie mogą okazać się czynnikiem zachęcającym młodych dla uczestnictwa także w innych wydarzeniach, w tym *stricte* polonijnych.

⁵⁶ E. Nowicka, *Organizacje polonijne i tożsamość narodowa. Polacy w Bośni i Hercegowinie (BiH)*, w: *Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia* 2016, nr 23, s. 144.

Podsumowując analizę sytuacji dotyczącej zasobów ludzkich w petersburskich organizacjach polonijnych, można stwierdzić, że, po pierwsze, ich liczebność odzwierciedla szerokość działań, podejmowanych przez poszczególne organizacje. Te próbujące prowadzić wielokierunkową działalność zrzeszają najwięcej członków. Po drugie, odnośnie wieku zaangażowanych osób, sytuacja różni się w poszczególnych organizacjach. Zauważony jednak został niedobór ludzi młodych w niektórych z nich, co jest czynnikiem negatywnie wpływającym na realizację kilku funkcji organizacji, a także może mieć negatywny wpływ na dalsze istnienie organizacji w przyszłości. W związku z tym opisane powyżej propozycje działań ukierunkowane na zaangażowanie osób młodych, wydają się być warte uwzględnienia przy planowaniu działalności organizacji. Ważne jest także dalsze rozpatrzenie również innych możliwości tego rodzaju działań przez uczestników organizacji, przy wzięciu pod uwagę zarówno konkretnej specyfiki organizacji, jak i zainteresowań lokalnej młodzieży.

Interakcja i współpraca członków organizacji – klimat współpracy

Jak zostało opisane w części teoretycznej niniejszej dysertacji, styl współpracy uczestników w znaczący sposób wpływa na realizację zadań organizacji. W tym kontekście ważna jest nie tylko sama organizacja pracy, ale również i atmosfera, to jest klimat panujący przy komunikacji osób. Ten ostatni wymiar, dotyczący atmosfery w organizacji, związany jest z szacunkiem dla innych, unikaniem konfliktów, z tym, co zostało opisane przez A. Karwińską i współpracowników jako „klimat przyjaznej współpracy”⁵⁷. Uczestnicy badań z petersburskich organizacji polonijnych zostali zapytani o to, czy w ten sposób można scharakteryzować panującą tam atmosferę. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi można wnioskować, że w interakcji między uczestnikami pojawiają się nieraz nieporozumienia lub sytuacje konfliktowe. Jednakże przez samych uczestników jest to odbierane raczej jako zjawisko naturalne:

„To jest dobroduszne. Czynniki ludzkie jest nieuniknione, ale my to wszystko rozwiązujemy i żadnych globalnych problemów... nic takiego nie było”. (R2)

⁵⁷ Por. A. Karwińska, J. Mikułowski Pomorski, M. Pacholski, op. cit., s. 132-135.

„Wszyscy jesteśmy ludźmi i oczywiście pojawiają się różne nieporozumienia, jakieś spory i wszystko bywa. Ja uważam, że to jest absolutnie normalnie. Ogólnie powiedziałbym, jesteśmy bardzo rodzinną organizacją”. (R4)

Do sytuacji konfliktowych można odnieść zauważony pewny nieformalny podział wewnątrz organizacji na grupy zgodnie z wiekiem uczestników i nieufność między grupami różnego wieku:

„Mi się wydaje, że organizacje wewnątrz są podzielone na kilku grup wiekowych. I w ramach tych grup wiekowych starsi przejawiają pewną ostrożność wobec młodszych i nie zawsze udaje się znaleźć wspólny język”. (R5)

Jednocześnie z tym zostało podkreślone, że:

„Ogólnie mi się wydaje, wewnątrz grup wszystko chyba jest dość przyjaźnie”. (R5)

Podsumowując analizę obszaru interakcji uczestników wewnątrz organizacji, można wnioskować, że mimo pewnych przejawów nieporozumień, nie jest on oceniany jako obszar problemowy przez uczestników.

Jednakże inna jest sytuacja interakcji między organizacjami. W tym obszarze przejawia się konflikt. Jak zauważa respondent:

„Wewnątrz organizacji wszystko chyba było ok. Wewnątrz każdej poszczególnej organizacji, jak to się mówi, są swoi i wszystko dobrze. A ogólnie jest taki moment, że na jakichś wspólnych spotkaniach, kiedy powiedzmy, zbiera Konsul, każdy stara się przyciągnąć uwagę na siebie. I każdy stara się pokazać, o ile jest lepszy, niż wszyscy pozostali zebrani. Przy czym to wszystko jest przy zachowaniu podkreślonej uprzejmości, nikt nie jest niemiły wobec nikogo otwarcie, absolutnie”. (R1)

Ten konflikt dotyczy jednak bardziej lub nawet przede wszystkim kierownictwa organizacji niż zwykłych członków. Natomiast zwykli członkowie wyrażają chęć zażegnania konfliktu, niektórzy nawet postrzegają go jako największy problem dotyczący miejscowych organizacji polonijnych:

„Dla mnie największy problem (...) to, że jakieś nieporozumienia między naszym kierownictwem i tamtym powodują, że komunikacja między Polakami, którzy w tych zespołach uczestniczą, jest trochę ostrożna wobec siebie. To znaczy, uważam, że to jest największy problem dlatego, że nie ma łączności wszystkich Polaków z powodu tego,

że ktoś przynależy do danego zespołu”. (R2) (Należy dodać, że przez „zespół” ma się na myśli zespół członków danej organizacji.)

Ujawniony problem został omówiony podczas badań fokusowych z osobami z Polski współpracującymi z Polonią. Postrzeganie przez nich tej kwestii różniło się, ponieważ istnienie konfliktu nie przez wszystkich badanych z polskich instytucji zostało uznane za problem, pojawił się głos o naturalności tego zjawiska i nawet możliwych pozytywnych go skutkach:

„To, ja uważam, że jest coś pozytywnego, bo to bardzo często jest tak, że w różnych obszarach aktywizacja jakiegoś środowiska powoduje reakcje drugiego środowiska działającego w tym samym obszarze (...). I to oczywiście jest taka rywalizacja zawsze, to ale to też pamiętajmy, że przekłada się ostatecznie na to, że te dwie organizacje wzajemnie się, można powiedzieć, napędzają. To jest zawsze efekt tej konkurencji. Ten mechanizm powoduje, że ten rynek, czyli w tym przypadku środowiska polonijne, oczekiwania, też sami sobie zweryfikują. To jest teraz wyścig o to, kto lepiej odczyta, zinterpretuje i przełoży na swoje działania oczekiwania tych ludzi”. (F5)

W takim rozumieniu konkurencja między organizacjami może przyczynić się do podniesienia jakości usług. Respondent, który wyraził tę opinię, porównał ten efekt do rywalizowania organizacji w gospodarce, które poprzez dążenie do pozyskania klientów przyczynia się do wprowadzania do oferty nowych produktów czy realizacji nowych projektów.

Z drugiej strony zauważono, że konflikt między organizacjami może mieć skutki negatywne. Wyraża się to poprzez możliwe ograniczenie działalności, to jest brak podejmowania działań na większą skalę – takich, które byłyby możliwe poprzez wspólne projekty, angażujące kilku organizacji razem:

„Wydaje mi się, że rzeczywiście ideałem jest twierdzenie «dużo może więcej». Ale... no, to są indywidualne też wybory i ambicje poszczególnych założycieli tych organizacji czy zarządów tych organizacji i to zawsze jest trudne. Natomiast mi wydaje się (...) powinny te organizacje się integrować”. (F1)

Jako próbę zrozumienia pewnej granicy oddzielającej pozytywny wpływ konkurencji od negatywnego można przytoczyć poniższą wypowiedź:

„Uważam, że w życiu rywalizacja i konkurencja jest czymś zdrowym i naturalnym, jeżeli odbywa się oczywiście w granicach przyzwoitości, że nie przekracza to jakichś standardów, norm, wartości istotnych”. (F5)

Wydaje się, że w sytuacji organizacji polonijnych w Petersburgu te „granice przyzwoitości” nie są naruszone, bo, jak to zostało zaznaczone, zachowane zostają przynajmniej pozory uprzejmości przedstawicieli organizacji wobec siebie, a także zauważono brak podejmowania działań szkodzących innej organizacji:

„Nie mogę powiedzieć, że oni robią coś sobie na przykrość. Nie”. (R1)

Jednakże ważnym dla zrozumienia kwestii, czy ta granica pomiędzy zdrową konkurencją a szkodliwym konfliktem została przekroczona, wydaje się być postrzeganie sytuacji przez samych uczestników, to jest członków organizacji. Warto zauważyć, że przez respondentów niniejszych badań było to opisane jako problem. W związku z czym, mimo braku ewidentnego naruszania pewnych standardów – a które mogłoby się wyrazić poprzez np. wspomniane celowe działania krzywdzące inną organizację – sytuacja jest postrzegana przez uczestników jako negatywna. Wiązać się to może z tym, że organizacje mniejszości narodowych ze swojej istoty znacząco różnią się od przywołanych przedsiębiorstw gospodarczych. Organizacje mniejszości narodowych mogą w założeniu stwarzać przestrzeń do komunikacji miejscowych przedstawicieli danej mniejszości, a integracja jest jedną z ich możliwych funkcji. W związku z tym szeroko pojęta efektywność nie jest jedynym wskaźnikiem pozytywnej realizacji zadań tego typu organizacji. Atmosfera sprzyjająca komunikacji i integracji jest równie istotna, a nie drugorzędna. W takim rozumieniu postrzeganie przejawów konfliktu między organizacjami działającymi na rzecz tej samej mniejszości narodowej, jako czynnika negatywnego, wydaje się poniekąd naturalne.

W związku z tym pojawia się pytanie o możliwości rozwiązania konfliktu, to jest o działania, które mogą być realizowane w tym kierunku. Jednakże podczas badań fokusowych z osobami z Polski współpracującymi z Polonią zostało zauważone, że poważny konflikt między organizacjami polonijnymi nie jest zjawiskiem typowym:

„(...) natomiast z tego, co ja wiem, to w innych krajach, z moich doświadczeń, tych konfliktów aż tak wielkich nie ma. (...) oczywiście, zdarzają się, no jak to w społecznościach. Ale żeby to był jakiś duży problem, to chyba ja nie mam takich doświadczeń. Raczej współpracują ze sobą”. (F1)

Mimo to, warto zauważyć, że na podstawie analizy innych badań można wnioskować, że konflikty między organizacjami polonijnymi jednak występują nie tylko w Petersburgu czy w Rosji. Świadczą o tym, między innymi, badania Anny Fiń i Witolda Nowaka⁵⁸ oraz Michała Nowosielskiego i współpracowników⁵⁹, które taki problem odnotowują. Pierwsze z nich były przeprowadzone w roku 2013 w 11 państwach europejskich i w USA, natomiast drugie są nowsze – obejmują lata 2015–2020 i dotyczą 9 państw europejskich (przy czym wszystkie z nich były objęte także poprzednimi badaniami). Uzyskanie materiału ujawniającego przejawy konfliktów w obu badaniach wskazuje na utrzymywanie się tego problemu. Wśród powodów konfliktów M. Nowosielski wymienia różnice międzypokoleniowe oraz konkurencję o środki finansowe⁶⁰. A. Fiń i W. Nowak zauważają, że ten problem przyczynia się do kształtowania negatywnego wizerunku organizacji w lokalnych środowiskach, co przekłada się na zdystansowanie do organizacyjnych form działalności członków mniejszości⁶¹.

Brak styczności ekspertów niniejszych badań z takiego rodzaju sytuacjami może być związany w tym, że choć nie jest to problem wyjątkowy tylko petersburskiej Polonii, dotyczy oczywiście nie każdej istniejącej organizacji. Jak to ujmuje M. Nowosielski w odniesieniu do danych zebranych w ramach badań organizacji polonijnych z 9 państw europejskich: „wypowiedzi dotyczące współpracy są często niejednoznaczne. Z jednej strony pojawiają się świadectwa kooperacji między organizacjami, z drugiej jednak często okazuje się, że nie jest ona intensywna, często wręcz fasadowa. Ponadto często pojawiającym się wątkiem są konflikty między organizacjami”⁶². Również i cytowani A. Fiń oraz W. Nowak podają, że ujawnione konflikty należą do kategorii problemów ujawniających się w wyniku przeprowadzonego przez autorów sondażu, ale są relatywnie nieliczne⁶³.

Natomiast w sytuacji niniejszych badań, w związku z brakiem doświadczenia w tym zakresie badanych ekspertów z Polski współpracujących z Polonią, materiał dotyczący możliwości rozwiązania konfliktu nie został zebrany. Wydaje się, że sytuacje konfliktowe są bardzo specyficzne dla każdej poszczególnej społeczności, zależne od konkretnych osób i uwarunkowań charakterystycznych dla danego środowiska. W związku z tym propozycje możliwych rozwiązań mogą być poszukiwane właśnie przez osoby z lokalnego środowiska,

⁵⁸ Por. A. Fiń, W. Nowak, *Między absencją a zaangażowaniem. Diaspora polska wobec organizacji polonijnych (Komunikat z badań)*, w: *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny* 2015, z. 2 (156), s. 157.

⁵⁹ Por. M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit. s. 10.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Por. A. Fiń, W. Nowak, op. cit., s. 156-157.

⁶² M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit. s. 10.

⁶³ Por. A. Fiń, W. Nowak, op. cit., s. 176.

znające uwarunkowania zaistniałej sytuacji od wewnątrz. Zaznaczona w ramach niniejszych badań chęć zwykłych członków organizacji do rozwiązania konfliktu wydaje się być czynnikiem temu sprzyjającym.

Reasumując, oddziaływanie takiego wymiaru determinanty interakcji i współpracy członków organizacji, jak klimat współpracy, przejawia się niejednoznacznie w sytuacji petersburskich organizacji polonijnych. W kwestii interakcji uczestników wewnątrz organizacji, można stwierdzić, że mimo pewnych istniejących napięć, nie jest ona postrzegana negatywnie. Natomiast ujawniło się istnienie problemu w sferze interakcji pomiędzy uczestnikami z różnych organizacji, a mianowicie konflikt między niektórymi petersburskimi organizacjami polonijnymi. Chociaż przez uczestników badań fokusowych zostały określone potencjalne pozytywne aspekty konkurencji, warto zauważyć, że przez samych uczestników petersburskich organizacji jest to postrzegane jako problem. Oznacza to więc, że ten czynnik może wpływać negatywnie na funkcjonowanie miejscowych organizacji polonijnych poprzez ograniczenie interakcji pomiędzy uczestnikami z konfliktujących organizacji, a także poprzez ograniczenie możliwości podjęcia wspólnych inicjatyw.

Interakcja i współpraca członków organizacji – podział zadań

Równie ważnym czynnikiem związanym ze współpracą uczestników organizacji oprócz ich interakcji, jest podział zadań. Odnosi się, w odróżnieniu od poprzednio analizowanego czynnika, już nie do atmosfery komunikacji (która także ma ważne znaczenie, ponieważ pośrednio przekłada się na realizację zadań), ale bezpośrednio do płaszczyzny wykonywania pracy, to jest realizacji funkcji organizacji. Podziałowi zadań w literaturze przedmiotu przypisuje się duże znaczenie w kontekście funkcjonowania organizacji.

W ramach niniejszych badań uczestnicy indywidualnych wywiadów pogłębionych zaangażowani w działalność organizacji polonijnych w Petersburgu zostali zapytani o to, w jaki sposób są podzielone zadania w organizacji. Czy podział jest klarowny – taki, gdzie każdy uczestnik rozumie zarówno, jakimi konkretnie zadaniami się zajmuje, jak i ich miejsce w szerszej perspektywie działań organizacji, czy przeciwnie – w zakresie podziału zadań jest poczucie chaotyczności i braku zrozumienia sytuacji przez uczestników?

Zebrany materiał ujawnia znaczne rozbieżności zdań w tym zakresie. Jako przykład można przytoczyć wypowiedzi wyrażające odmienne opinie:

„Ten aspekt jakiegoś braku podziału zadań zawsze był. I to zawsze było dużym problemem”. (R1)

„Kiedy mamy jakieś wydarzenia, mamy taką jakby grupę organizacyjną. Po tylu latach my już wiemy, kto czym będzie się zajmować. U nas zawsze to się odbywa bez jakichś pytań, bez jakichś ekscesów dlatego, że każdy już wie, kto co będzie robił, czym będzie się kierował. Konfliktów w tym zakresie też nie ma”. (R2)

„Mi się wydaje, że chaotycznie”. (R3)

Oczywistym wydaje się to, że sytuacja w różnych organizacjach może być odmienna. Jednakże warto podkreślić, że dwaj z cytowanych wyżej respondentów należą do tej samej organizacji, a ich opinie są przeciwstawne.

Najpierw jednak warto opisać możliwe powody tej rozbieżności na poziomie różnych organizacji. Bowiem, chociaż odmienność w tej sytuacji wydaje się naturalna, interesujące jest jednak rozumienie czynników, które w jednej organizacji sprzyjają klarowności w rozpatrywanym zakresie, w drugiej zaś – chaotyczności.

Jak zauważa respondent, może być to związane z rolą liderów. Po pierwsze, znaczenie może mieć osobowość lidera, która przekłada się na styl jego komunikacji z uczestnikami organizacji:

„W (organizacji X) wszystko jest bardziej spokojnie po prostu dlatego, że ich prezes jest bardziej spokojny emocjonalnie. Jest taki bardziej powściągliwy. W (organizacji Y) prezes jest bardzo emocjonalny, dlatego tam czasami jest takie zamieszanie”. (R5) (Nazwy organizacji zostały wycięte z wypowiedzi w celu zachowania zasady anonimowości).

Po drugie, czynnikiem warunkującym klarowność podziału zadań, także odnoszącym się do lidera, jest jego umiejętność delegowania:

„(...) lider, który trochę nie puszcza kontrolę, ale jednocześnie z tym mu by było dobrze delegować po prostu dlatego, że to dla niego jest za dużo...” (R5)

Wydaje się, że taki brak delegowania dużej części zadań może przekładać się w efekcie na brak zrozumienia przez uczestników swojej roli w szerszej perspektywie, ponieważ ta perspektywa może być dla nich nieznaną. Jeżeli lider wykonuje samodzielnie dużą część obowiązków i nie informuje o nich pozostałych uczestników, może powstać brak zrozumienia przez nich całości procesu – kolejności i znaczenia poszczególnych kroków, a w związku z tym i miejsca swoich zadań w tym procesie.

Natomiast sytuacja ujawnionej rozbieżności zdań uczestników tej samej organizacji, jak wynika z zebranego materiału, może być związana z tym, że organizacja podziału zadań może różnić się w zależności od konkretnego projektu. Przez respondenta została opisana sytuacja próby klarownego podziału zadań między uczestnikami przy projekcie, na który organizacja otrzymała finansowanie. Jednak przy bieżącej działalności przydzielenie każdemu uczestnikowi konkretnego obszaru nie było praktykowane:

„To było nierealistycznie. To po prostu nie wychodziło”. (R1)

W związku z tym, można przypuszczać, że od tego, w jakie konkretnie projekty był zaangażowany dany uczestnik, może zależeć jego percepcja omawianej kwestii.

Także rozbieżność zdań uczestników tej samej organizacji została skonsultowana w ramach wywiadów eksperckich. Po pierwsze, zostało zauważone, że powodem może być brak rozumienia przez poszczególnych członków zadań innych osób. W związku z czym mogą pojawić się niewłaściwe oczekiwania:

„Bo czasami (...) jak u nas w Polsce, zarząd jest czteroosobowy, a członków jest trochę więcej. Czasami nie do końca te osoby znają akurat odpowiedni podział odpowiedzialności przy poszczególnych zadaniach i gdzieś tam próbują niektórzy próbować wywierać jakiś nacisk na inne osoby, który tymi kwestiami się nie zajmują. I wtedy oczywiście te osoby mówią, że, no coś tam źle funkcjonuje, i że jest chaos i tak dalej”. (E2)

W takim przypadku źródłem problemu wydają się trudności z przepływem informacji odnośnie do działalności innych osób – czy na poziomie rozprawienia tej informacji przez kierownictwo, czy też związane z brakiem inicjatywy ze strony samych uczestników, by taką informację pozyskać.

Po drugie, zostało zauważone, że trudności z podziałem obowiązków mogą mieć związek z niewywiązaniem się z przydzielonych obowiązków przez niektórych członków organizacji:

„(...) ktoś, kto np. nie ma przypisanego danego zadania, ale widzi, że inna osoba nie realizuje danych przedsięwzięć, danej odpowiedzialności, w związku z tym ta osoba próbuje za nią to zrobić, bo widzi, że no termin ucieka, a każdy dzień działa na naszą niekorzyść”. (E2)

Ta interpretacja zaistniałej sytuacji, jak i poprzednia (związana z niedoinformowaniem uczestników), również wskazywałaby na trudności w sferze komunikacji między członkami

organizacji – poprzez brak sygnalizowania potrzeby pomocy przy przydzielonych zadaniach. Ten brak może prowadzić do wspomnianego samodzielnego wzięcia na siebie zadań innych, co prowadzi do poczucia chaotyczności przy realizacji działalności. W związku z czym osoby, które doświadczyły podobnej sytuacji, mogą w ten sposób oceniać podział zadań w organizacji.

Podsumowując, drugi rozpatrywany wymiar determinanty interakcji i współpracy członków organizacji, dotyczący podziału zadań przejawia się niejednoznacznie w sytuacji petersburskich organizacji polonijnych. Zebrany materiał ujawnia rozbieżność zdań respondentów, powodem czego może być różnica sytuacji przy poszczególnych projektach, a także trudności w sferze komunikowania się członków organizacji, które mogą przejawiać się poprzez zakłócenia w przepływie informacji odnośnie do podziału zadań oraz potrzeb innych uczestników. Także podkreślona została rola lidera jako czynnika wpływającego na podział zadań w organizacji.

Rola lidera

Ta determinanta funkcjonowania organizacji została rozpatrzona w ramach badań z dwóch perspektyw. Tak samo jak i współpraca uczestników została przeanalizowana zarówno pod kątem komunikacji, jak i specyfiki realizacji działalności, rozpatrzenie roli lidera obejmowało komunikację z pozostałymi uczestnikami organizacji, jak i kompetencje niezbędne dla pełnienia funkcji.

Jeżeli chodzi o posiadane kompetencje, niezbędne do pełnienia roli lidera organizacji polonijnej, wśród uczestników badań była absolutna zgoda co do tego, że liderzy posiadają je na dobrym poziomie. Zostało podkreślone, że nie są zauważalne problemy w obszarze znajomości języka i kultury, wiedzy i doświadczenia potrzebnych dla pełnienia swojej roli, czy też w obszarze zaangażowania.

„Co się tyczy kompetencji formalnych – językowych, wiedzy, wykształcenia, doświadczenia – tutaj jakby absolutnie bez zastrzeżeń”. (R1)

„Myślę, że zdecydowanie bez entuzjazmu, wiedzy, zrozumienia sytuacji, posiadanych przez tych ludzi, tych organizacji by nie było. I one by nie przetrwały tak wiele trudnych momentów”. (R5)

W tym kontekście wybrzmiały również obawy uczestników związane z możliwością wybrania w przyszłości innych liderów:

„Ja nawet nie wiem, kto by mógł go zamienić”. (R2)

„(...) trzeba myśleć, kto z młodego pokolenia przyjmie stery. Dlatego, że mówiąc zarówno o (organizacji X), jak i (organizacji Y), nasi prezesi to ludzie starsi. (...) To jest chyba najważniejsze pytanie dla nas na najbliższe 5 lat”. (R4)

Oceny uczestników badań dotyczące komunikacji liderów z członkami organizacji są zróżnicowane. Według niektórych współpraca liderów z innymi charakteryzuje się życzliwością oraz brakiem wyraźnego dystansu pomiędzy nimi a innymi członkami organizacji:

„U nas nie jest tak, że się zastanawia – zadzwonić, nie zadzwonić. Jeżeli ma się jakieś pytania, spokojnie się dzwoni i się rozwiązuje”. (R2)

Inni respondenci natomiast – w odniesieniu do tych samych liderów – zauważają, że istnieją problemy w sferze współpracy z innymi:

„Reasumując, myślę, że jeżeli chodzi o zaangażowanie w agendę i znajomość kultury i tak dalej – tak, oczywiście. Jeśli mówimy o jakichś aspektach kierowniczych – tutaj ogólnie jest pole do pracy”. (R5)

Konkretnym problemem w sferze kierownictwa według respondenta jest to, że zarządzanie w petersburskich organizacjach polonijnych jest pionowe:

„To znaczy, że jest lider, który trzyma wszystko w swoich rękach”. (R5)

To koreluje z zasygnalizowanym wyżej niedostatecznym delegowaniem obowiązków przez lidera jednej z organizacji.

Przy czym została wyrażona chęć zmiany stylu zarządzania poprzez dopuszczenie do kierownictwa osób młodszych, które prezentowałyby bardziej współczesne podejście do omawianej kwestii. Również zostało podkreślone, że ważne jest, żeby organizacje były bardziej samorządne. Jednakże było odnotowane, że obecny styl zarządzania, oparty przede wszystkim na działaniach lidera, wynikać może nie tylko z powodu samego lidera, ale również i małej inicjatywności ze strony innych członków, którzy czasami są skłonni unikać zaangażowania, tym samym przyczyniając się do decyzji lidera odnośnie przyjęcia pełniejszej kontroli nad działalnością. Na podstawie tego można wnioskować, że trudności w omawianym obszarze związane są także z niską motywacją członków organizacji do aktywnego udziału.

Niniejsza kwestia stylu zarządzania koncentrującego się wokół silnego lidera została omówiona podczas badań fokusowych z osobami z Polski współpracującymi z Polonią

w ramach instytucji polskich. Podczas wspólnej dyskusji, mimo wyrażonego głosu o preferencji stylu bardziej partycypującego niż autorytarnego, panowała zgoda co do tego, że powinna być taka osoba, która wzięłaby odpowiedzialność na siebie. Zostało podkreślone, że dla zrozumienia, na ile zarządzanie powinno być w rękach lidera, a na ile powinny być dopuszczone inne osoby, kluczowe jest wyważenie.

Jak zauważył uczestnik badań fokusowych, to zależy od sytuacji konkretnej organizacji:

„Styl prowadzenia danej organizacji powinien być przede wszystkim wypadkową profili osobowościowych, merytorycznych, intelektualnych osób tworzących tą organizację. To jest moim zdaniem klucz. (...) Ale to jest przede wszystkim mądrość lidera. No bo jeżeli ktoś już został tym liderem, zostało mu powierzone dane stanowisko, zaufali mu ci ludzie, no to jego obowiązkiem jest wycucie oczekiwań tych, którzy tworzą tę organizację. No bo może być tak faktycznie, że ci ludzie, na przykład, nie mają na to czasu za bardzo. Gdzieś tam pracują, inne obowiązki mają. I oni by chcieli, żeby on decydował, bo on się na tym... ma rozeznanie, on się jednak bardziej angażuje i tak dalej, no i oni mu ufają. Oni chcą, żeby on decydował, oni tego oczekują. Taka może być sytuacja, no i wtedy lider musi brać to na siebie. Ale może być też tak, że ci członkowie tej organizacji oczekiwaliby wspólnych decyzji. Żeby to nie było tak, że on podejmuje decyzje i tylko ich informuje, tylko żeby te decyzje wspólnie podejmować. Więc jakby... styl trzeba dopasować do organizacji. I przede wszystkim, duża rola tutaj lidera, żeby właściwie to zinterpretował”. (F5)

Z przytoczonej wypowiedzi wynika także, że duże znaczenie przy ocenie stylu współpracy lidera mają osobiste preferencje uczestników badań w tym zakresie. Mimo działania w tej samej organizacji mogą mieć różne oczekiwania i potrzeby – bardziej autorytarnego lub partycypującego zarządzania, co może przekładać się na odnotowane w niniejszych badaniach różnice w postrzeganiu komunikacji z liderem. Osoby, które preferują istniejący styl, byłyby według tej logiki skłonne dobrze ocenić współpracę z liderem, natomiast zwolennicy odmiennego podejścia – opisywać to jako obszar problemowy.

Z powodu zaistniałej różnicy zdań niniejsza kwestia została poruszona także i w ramach badań eksperckich. Opinia w nich wyrażona jest zbieżna z opisanym powyżej przypuszczeniem:

„My jesteśmy też bardzo zróżnicowani, jeżeli chodzi o kwestię chociażby zarządzania w społeczeństwie, zarządzania tą przestrzenią społeczną – gdybyśmy też

Polaków zapytali, który na przykład samorząd jest dobry, czy ten, który jest ...demokracja bardzo rozbudowana i o wszystko pytamy mieszkańców, czy ten, gdzie wybieramy lidera i mówimy, że mamy lidera, on niech się tym zajmuje, on niech rządzi, a my go rozliczamy”. (E2)

Wnioskować można więc, że w zebranych materiale widoczne jest ocenianie kompetencji liderów (w zakresie wiedzy, doświadczenia) jako czynnika pozytywnie wpływającego na działalność organizacji. Natomiast styl współpracy i komunikacji z innymi jest oceniany niejednoznacznie, przyczyną czego mogą być osobiste preferencje uczestników w zakresie stylu zarządzania organizacją.

Odczuwanie więzi z kulturą polską przez członków organizacji

Następną determinantą funkcjonowania organizacji polonijnych, która została rozpatrzona w ramach niniejszych badań, było odczuwanie więzi z kulturą polską przez członków organizacji. Ta determinanta ma ważne znaczenie, ponieważ jednym z kluczowych aspektów wyróżniających organizacje mniejszości etnicznych i narodowych spośród innych, jest zogniskowanie ich działalności wokół podtrzymania tożsamości narodowej, co wyraża się w znacznej mierze poprzez kultywowanie kultury.

Jednakże ta determinanta jest trudna do zbadania, ponieważ osobiste odczuwania poszczególnych członków dotyczące przynależności do narodu i więzi z kulturą, nie mogą zostać zbadane przez osoby trzecie. To oznacza, że osoby z próby badawczej nie mogą zostać zapytane o postawy innych osób. Jak zauważa E. Jaźwińska, badanie może dążyć tylko do rozpatrzenia sytuacji lub zachowań osób trzecich, ale nie ich postaw i poglądów⁶⁴.

W związku z powyższym pojawiła się potrzeba znalezienia takiego wskaźnika, który świadczyłby o więzi członków organizacji z kulturą, a jednocześnie byłby możliwy do bezpośredniego zaobserwowania przez wszystkich uczestników – w tym badanych osób. Dlatego niniejsza determinanta została zbadana na podstawie wskaźnika, jakim jest język, w którym odbywają się wydarzenia oraz prowadzona jest komunikacja między członkami organizacji (czy to jest język polski, czy język kraju zamieszkania, to jest rosyjski). Ten wskaźnik nie dotyczy postaw osób trzecich, a więc jest możliwy do zbadania. Świadczy także o rozpatrywanej więzi z kulturą – „ze względu na to, iż język jest odbiciem kultury jego

⁶⁴ Por. E. Jaźwińska, op. cit., s. 8.

użytkowników, każdy język posiada cechy charakterystyczne dla kultury, w której jest używany”⁶⁵.

Na podstawie zebranego materiału można wnioskować, że w petersburskich organizacjach są używane zarówno język polski, jak i rosyjski. Dotyczy to komunikacji między członkami, jak i organizowanych wydarzeń. W komunikacji wewnątrz organizacji zauważono, że zależy to od poszczególnych członków i ich preferencji w tym zakresie. Przy czym wybór języka rosyjskiego w niektórych przypadkach jest związany z niedostatecznym poziomem języka polskiego, co powodowałoby trudności w komunikacji w nim.

Tak samo i w przypadku wydarzeń – nie wszystkie są prowadzone w języku polskim (lub nie w całości) z powodu tego, że nie wszyscy odbiorcy znają język polski lub znają go na wystarczającym poziomie:

„Zależy od wydarzenia. Jeżeli to jest wydarzenie dedykowane 11 listopada czy 3 maja to oczywiście będzie po polsku. Jeżeli mówimy o wydarzeniach wychodzących poza wyłącznie polskie znaczenie i to jest informacją, którą trzeba maksymalnie precyzyjnie przekazać do maksymalnie szerokiego grona odbiorców, to mówimy w języku rosyjskim, który będzie zrozumiany przez większość w sposób jednoznaczny, i w sposób jednoznaczny zinterpretowany”. (R4)

Na podstawie powyższego ujawniają się trudności dotyczące znajomości języka polskiego przez niektórych członków organizacji. To świadczy o szczególnym znaczeniu nauczania języka polskiego, ponieważ brak znajomości języka (lub niska znajomość) może przekładać się na trudności w obszarze zachowania więzi z kulturą polską i podtrzymaniu tożsamości narodowej.

Podczas prowadzenia wywiadów z osobami udzielającymi się w organizacjach została poruszona – nieco z boku – kwestia, która jednak również może mieć znaczenie w kontekście rozpatrywanej determinanty.

Jak zostało zauważone:

„W (organizacji X) mi się wydaje więcej w języku polskim. Wiem, że do (tej organizacji) nie przyjmowano bez znajomości języka”. (R3)

⁶⁵ A. Zięba, *Język i kultura. Komunikacja werbalna w wybranych polskich, brytyjskich i amerykańskich programach telewizyjnych*, w: *Investigationes Linguisticae* 2008, nr 16, s. 250 (autorka zaznacza, że to stwierdzenie jest sformułowane na podstawie: W. Humboldt, *Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2001 oraz E. Sapir, *Language: an introduction to the study of speech*, New York: Harcourt, Brace and company 1921).

Z wywiadów wynika, że w celu dołączenia do jednej z organizacji niegdyś potrzebna była znajomość języka, a także potwierdzenie posiadania korzeni polskich. Obecne jednak te wymagania nie istnieją. Interesująca jednak jest kwestia funkcjonowania tego rodzaju reguł. Z jednej strony przyczynić się to może do lepszego funkcjonowania organizacji, ponieważ zrzeszałaby ona osoby mające więź z szeroko pojętą kulturą polską na wyższym poziomie. To ma potencjał przełożenia się na lepszy poziom wykonywania zadań związanych z organizacją wydarzeń o charakterze kulturowym czy edukacyjnym, ponieważ wykonywane byłyby przez osoby mające większą świadomość w tym zakresie. Z drugiej strony powstaje pytanie o cel działalności organizacji, jeżeli jest nim podtrzymanie tożsamości narodowej wśród osób polskiego pochodzenia z danego obszaru, to stawiane wstępnych wymagań mogłoby wykluczyć znaczną część osób, do których w założeniu działalność również może być skierowana. Byłyby to osoby niespełniające wstępnie wymagania, ale jednocześnie pragnące dowiedzieć się o Polsce i jej kulturze i tym samym odbudować lub wzmocnić swoją tożsamość narodową.

W związku z tym ta kwestia została skonsultowana w ramach badań fokusowych z osobami współpracującymi z Polonią.

Zauważono pewne niebezpieczeństwo, które może spowodować stawianie wymagań dotyczących potwierdzenia korzeni polskich:

„(...) na tym poziomie byłaby taka rywalizacja niezdrowa, kto bardziej jest Polakiem. (...) Znaczy, ja uważam, że wkraczamy na taki niebezpieczny grunt... dzielenia... niepotrzebnie moim zdaniem ogólnie. Kto czuje się Polakiem, ten powinien mieć, moim zdaniem, prawo”. (F5)

W odniesieniu do wymagań dotyczących języka zostało podkreślone, że umiejętności językowe są czymś, co można nabyć poprzez naukę, w związku z czym takie wymagania nie wydają się zasadne.

Analizując taką opinię wyrażoną podczas badań fokusowych, warto zauważyć, że opisywane wymagania mogą być czynnikiem znacząco utrudniającym dostęp do organizacji, biorąc pod uwagę kontekst petersburskiej Polonii. Wiele osób mających polskie pochodzenie jest urodzonych w Rosji, w rodzinach, gdzie w różnych powodów znajomość języka polskiego została zatracona. W związku z tym nie mogłyby spełnić tego kryterium, a są osobami polskiego pochodzenia wyrażającymi chęć odbudowania polskiej tożsamości narodowej poprzez uczestnictwo w organizacji polonijnej. Dlatego brak znajomości języka – jak to zostało opisane wyżej – raczej świadczy o istotnym znaczeniu funkcji nauczania języka niż o potrzebie

wykluczenia pewnej kategorii osób z możliwości dołączenia. W tym miejscu warto jeszcze raz podkreślić, że obecnie niniejsze wymagania już nie obowiązują.

Reasumując, w obecnej sytuacji wydaje się, że oddziaływania determinanty odczuwania więzi z kulturą polską przez członków organizacji w rozpatrywanym zakresie nie można nazwać jednoznacznie obszarem problemowym. Po pierwsze, część wydarzeń odbywa się w języku polskim, a po drugie, język jest tylko jednym z możliwych wskaźników badanego obszaru. Inne, dotyczące osobistych postaw i odczuć uczestników w tym zakresie, nie były objęte badaniem z powyżej opisanych powodów. Jednakże na podstawie zebranego materiału zostały ujawnione pewne problemy w sferze znajomości języka polskiego, co koreluje z opisanymi trudnościami w zakresie realizowania funkcji nauki i zachowania języka polskiego.

Zasoby materialne

Poprzez zasoby materialne w ramach niniejszych badań rozumie się lokal organizacji oraz sprzęt potrzebny dla prowadzenia działalności. Z rozmów w petersburską Polonią wynika, że lokal jest jednym z poważniejszych problemów. Dotyczy to wszystkich organizacji, ponieważ do 2015 roku wszystkie one miały siedzibę w Domu Polskim. Natomiast w 2015 roku Dom został zamknięty decyzją lokalnych władz, czego oficjalnym powodem są przyczyny techniczne⁶⁶.

W związku z tym obecnie petersburskie organizacje polonijne nie mają własnej siedziby. W praktyce to oznacza, że dla przeprowadzenia wydarzeń każdorazowo konieczne jest poszukiwanie lokalu. To przekłada się na trudności zarówno organizacyjne, jak i finansowe (związane z kosztami wynajmu pomieszczenia).

W tym zakresie została nawiązana współpraca z partnerami, którzy udostępniają swoje pomieszczenia nieodpłatnie. Są nimi, między innymi, jeden z kościołów rzymskokatolickich oraz Konsulat Generalny RP w Petersburgu. Podczas badań jednak zauważono, że taka współpraca nie rozwiązuje problemu w całości, ponieważ zarówno kościół, jak i Konsulat prowadzą wiele swoich wydarzeń i często trudno o wolne pomieszczenie.

„Tutaj jesteśmy absolutnie bezdomnymi. To jest nasz wielki ból, to jest osobny problem, którego nie możemy rozwiązać. To naprawdę powoduje duży dyskomfort, ponieważ czasami nie mamy po prostu miejsca, żeby przeprowadzić wydarzenie dla przyjęcia nowych członków. (...) To jest za każdym razem coś, co jest rozwiązywane

⁶⁶ Por. E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

w trybie awaryjnym. Między innymi poprzez olbrzymi wysiłek ze strony prezesów”.
(R4)

Jedyny głos dotyczący pozytywnych aspektów zaistniałej sytuacji odnosił się do możliwości pracy zdalnej nad projektami. Respondent, który z osobistych powodów nie mógłby brać udziału w spotkaniach roboczych, w takiej sytuacji nie musiał uzgadniać swojej nieobecności, a mógł dołączyć do spotkań, które w obliczu braku lokalu były prowadzone zdalnie. Jednakże to stanowi aspekt pozytywny tylko w wyjątkowym indywidualnym przypadku. Bowiem spotkania robocze dotyczące bieżącej działalności mają rolę służebną w stosunku do organizowanych wydarzeń kulturowych, edukacyjnych itd. Te ostatnie są prowadzone na żywo, w związku z czym trudności lokalowe stanowią poważny problem.

W kwestii posiadanego sprzętu sytuacja jest odwrotna – nie jest zauważony brak czegokolwiek potrzebnego dla prowadzenia działalności. Po pierwsze, organizacje mają własny zapas rzeczy, które mogą być potrzebne, a po drugie, zostało podkreślone, że Konsulat również pomaga w tym zakresie.

„Tutaj też zależy od wyobraźni. Może my po prostu jeszcze nie wymyśliliśmy nic takiego, na co by brakowało zasobów”. (R5)

Podsumowując, w zakresie rozpatrywanej determinanty zasobów materialnych, opinie wyrażone przez respondentów badań, są dość jednorodne. Wynika z nich, że kwestia lokalowa jest obszarem problemowym, negatywnie wpływającym na funkcjonowanie organizacji, natomiast sytuacja posiadanego sprzętu jest oceniana pozytywnie.

Zasoby finansowe

Następną determinantą rozwoju organizacji polonijnych przeanalizowaną w ramach niniejszych badań były zasoby finansowe. Zebrany materiał dotyczący tej kwestii, ujawnia rozbieżność zdań respondentów.

Wybrzmiał głos o tym, że środki finansowe są wystarczające dla prowadzonej działalności:

„Mi się wydaje, że jakiegoś ostrego niedoboru nie ma. (...) Dla mnie nie jest odczuwalne, żeby był niedobór środków. Mam poczucie, że ich jest wystarczająco na ten poziom wydarzeń, na którym one są organizowane”. (R5)

Natomiast wybrzmiała także opinia skrajnie inna. Mówiąc o tym, czy jest odczuwalny brak środków finansowych, respondent podkreślił, że:

„tak, zdecydowanie. Bardzo prosta sytuacja: od dawna mamy zaplanowany wspólny wyjazd, dla nas to jest podróż pamięciowa, ale nie mamy pieniędzy na autobus. No i bawimy się: każdy za swoje, każdy o własnych siłach, a biorąc pod uwagę, że mamy członków organizacji mających bardzo ograniczone możliwości, to jest problem. Problem dlatego, że funkcjonujemy wyłącznie ze składek członkowskich. A składki członkowskie u nas – znów, biorąc pod uwagę sytuację finansową członków – są bardzo, bardzo skromne”. (R4)

To oznacza, że odbiór tego, jaki jest wpływ sytuacji finansowej na działalność organizacji, jest zróżnicowany. Sytuacja finansowa została scharakteryzowana zarówno jako ograniczająca zaplanowaną działalność, jak i odpowiednia do prowadzonej aktywności.

Warto także zauważyć, że niektórzy respondenci nie odpowiedzieli na postawione pytanie o zasobach finansowych, komentując, że nie posiadają takiej wiedzy:

„To pytanie będzie chyba bardziej odpowiednie do prezesa. Chociaż on nigdy o tym nie powie”. (R2)

W związku z tym powstało przypuszczenie, że rozbieżność zdań w tym zakresie może być spowodowana tym, że tego rodzaju informacja jest dostępna tylko na poziomie prezesów albo zarządów, natomiast zwykli członkowie jej nie posiadają. W związku z tym bazują wyłącznie na swoich obserwacjach, nie mając precyzyjnej informacji. Dlatego ich opinia może się różnić od tej, prezentowanej przez osoby, rzeczywiście znające stan rzeczy.

Te przypuszczenie zostało skonsultowane w ramach wywiadów eksperckich. Respondent z petersburskiego środowiska polonijnego potwierdził, że informacja dotycząca środków finansowych jest dostępna nie dla wszystkich uczestników organizacji:

„Ja się zgodzę z tym, że najprawdopodobniej zwykli członkowie nie mają żadnego pojęcia o tym, jakie środki finansowe posiada organizacja, jak te środki są rozdzielane. Zgodzę się z tym i chyba nigdy nawet nie spotkałam się z tym, żeby ten aspekt był omawiany. (...) Jak w ramach samej organizacji to było rozdzielane, to najprawdopodobniej tylko lider i jacyś super, super przybliżone osoby mogli coś wiedzieć. Zwykli członkowie na pewno tego nie wiedzieli i na pewno nie uczestniczyli”. (E1)

Podczas wywiadów eksperckich zauważono, że innym możliwym powodem rozbieżności opinii mogło być także różne osobiste postrzeganie poszczególnych osób odnośnie do tego, co znaczy „wystarczające środki finansowe”. Respondent porównał to do różnego spojrzenia na daną kwestię członków rodziny będących w tej samej sytuacji finansowej:

„To też jest tak w naszych domach, że czasami, gdybyśmy zapytali członków rodziny, czy mamy wystarczająco środków finansowych, no to ktoś powie: no mamy, przecież prąd mamy opłacony, mamy żywność, w związku z tym mamy wystarczająco środków finansowych. No czasami gdybyśmy zapytali innego członka rodziny, on powie: no nie, bo ja bym chciał grać na instrumencie muzycznym, a to są płatne zajęcia i na to brakuje (...). W związku z tym to jest też tak, że w zależności kogo pytamy”.

(E2)

W związku z tym różnice zdań mogły powstać z powodu różnego postrzegania, a także odniesienia „wystarczalności” środków do różnie rozumianej działalności – obecnie prowadzonej lub potencjalnie możliwej. Jeżeli jest rozpatrywany obecny poziom działalności, to w stosunku do niego środki finansowe mogą być ocenione jako wystarczające. Jeżeli natomiast działalność jest oceniana przez pryzmat tego, co mogłoby jeszcze zostać zrealizowane, a nie jest z powodów finansowych, to środki mogą zostać określone jako niewystarczające. To również może świadczyć o różnicach w posiadanej przez poszczególnych członków informacji – czy dana osoba wie o wydarzeniach, które były planowane, ale nie zostały przeprowadzone z powodu braku finansów.

Kwestią dotyczącą sytuacji finansowej, co do której odpowiedzi respondentów były zbieżne, jest kwestia wynagrodzenia członkom organizacji. A mianowicie, odpowiedzi dotyczyły tego, że działalność w organizacjach jest nieodpłatna. Wyjątek stanowi jedynie praca nad niektórymi projektami, na które organizacje otrzymały finansowanie. Jednakże działalność regularna, bieżąca nie jest odpłatna.

Podsumowując, oddziaływanie takiej determinanty działalności organizacji, jak zasoby finansowe, zostało ocenione niejednoznacznie. Ujawnione jednak zostały niektóre trudności w tym zakresie, o czym świadczy rezygnacja z prowadzenia niektórych wydarzeń z powodów finansowych.

Współpraca z państwem przyjmującym oraz relacje z otaczającym społeczeństwem

Oprócz czynników związanych z wewnętrzną sytuacją organizacji na ich funkcjonowanie wywiera wpływ także i otoczenie. Prowadzą one działalność w określonym otoczeniu, z którym mogą wchodzić w relacje, i które może być sprzyjające działalności lub ją ograniczające.

Ze swojej natury organizacje mniejszości narodowych funkcjonują w otoczeniu mającym związek z dwoma państwami – państwem przyjmującym, wewnątrz którego znajdują się, a także państwem pochodzenia, z którym są związane poprzez działalność ukierunkowaną na podtrzymanie danej tożsamości narodowej. Wśród czynników warunkujących działalność organizacji odnoszących się do otoczenia, istnieją – oprócz współpracy z instytucjami i organizacjami – także relacje ze społeczeństwem⁶⁷. W ramach niniejszych badań przez relacje ze społeczeństwem przyjmującym rozumie się funkcjonujące w nim stereotypy dotyczące grupy mniejszościowej⁶⁸, a także możliwą dyskryminowaną albo przywilejowaną pozycję tej grupy.

Te trzy powyższe determinanty odnoszące się do otoczenia organizacji (współpraca z państwem pochodzenia, współpraca z państwem przyjmującym oraz relacje ze społeczeństwem przyjmującym) zostały przeanalizowane podczas niniejszych badań.

W ramach analizy najpierw zostaną opisane czynniki związane z krajem zamieszkania – współpraca z państwem przyjmującym oraz relacje ze społeczeństwem. Następnie – w oddzielnej części – zostanie przeanalizowany materiał dotyczący współpracy z państwem pochodzenia.

Poprzez współpracę z państwem przyjmującym rozumie się współpracę z organizacjami oraz instytucjami w Rosji. Podczas rozmów z osobami działającymi w petersburskich organizacjach polonijnych nie zostały wymienione trudności w tym zakresie. Przeciwnie, kilka razy była wspomniana współpraca z lokalnym Domem Narodowości. W swojej działalności Dom współpracuje z narodowo-kulturowymi stowarzyszeniami w Petersburgu.

Omawiając współpracę z niniejszą instytucją, zauważono, że Dom

„(...) zawsze rzeczywiście był gotów udostępnić swoje pomieszczenia, zawsze był gotów nas wesprzeć, nas przyjąć”. (R4)

⁶⁷ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 125.

⁶⁸ Ten czynnik wyodrębniono na podstawie analizy klasyfikacji D. Kowalewskiej, dotyczącej czynników warunkujących aktywność organizacji mniejszości narodowych i etnicznych (D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 125). W niniejszej klasyfikacji autorka odnosi stereotypy do kategorii „otoczenie”. Na potrzeby niniejszych badań wydaje się zasadne ich rozpatrzenie w ramach relacji z otaczającym społeczeństwem.

Oprócz Domu Narodowości podczas wywiadów były wspomniane lokalne biblioteki oraz Dom Aktora jako instytucje, współpraca z którymi dotyczyła pomieszczeń dla prowadzenia wydarzeń.

Co do relacji z otaczającym społeczeństwem, wspomniano o tym, że w społeczeństwie rosyjskim funkcjonują stereotypy o Polakach, jednak one miały znaczącego oddziaływania w codziennym życiu:

„(...) tam były różne stereotypy, ale niekoniecznie takie, które przeszkadzały w życiu”. (R1)

Jako stereotyp mający większą moc oddziaływania został wspomniany stereotyp o negatywnym nastawieniu Polaków do Rosjan. Według respondenta stanowiło to przeszkodę w nawiązaniu dialogu.

Warto podkreślić, że zauważono także funkcjonowanie stereotypu pozytywnego:

„Z drugiej strony mi się wydaje, że u starszego pokolenia pozostał ten radziecki stereotyp pozytywny o Polsce jako o oknie na cywilizowany świat, o oknie na Europę”. (R1)

W kontekście nastawienia społeczeństwa dotyczącego możliwej dyskryminacji albo uprzywilejowania powiedziano o zainteresowaniu społeczeństwa większościowego polską mniejszością narodową, przy czym podkreślono rolę kontekstu petersburskiego w tym zakresie:

„Mi się wydaje, że ze strony petersburżan... Petersburg jest w tym zakresie miastem wyjątkowym. To jest ze strony petersburżan czuć jednak jakieś zainteresowanie. Zainteresowanie, ciekawość – to jest społeczność zamknięta... To znaczy, nawet kiedy prowadziliśmy jakieś gry miejskie z Instytutem Polskim, które były po rosyjsku, ludzie podchodzą, interesują się. (...) Pewnie jest grupa ludzi, która ma nastawienie ostrożne. Ale mi się wydaje, że Petersburg w tym zakresie to chyba miasto wyjątkowe. Dlatego, że i na kursach językowych od Instytutu Polskiego, tam jest mnóstwo ludzi, którzy uczyli się języka, nie byli jakkolwiek związani z Polską. To jest nie mieli korzeni, to są ludzie, którzy po prostu z zainteresowania przychodzą (...)”. (R5)

Wspomnianą specyfikę Petersburga można odnieść do wielokulturowości tego miasta, która jest jego cechą charakterystyczną zarówno w perspektywie historycznej, jak i obecnie, co szerzej zostało opisane w części teoretycznej.

Reasumując, oddziaływanie determinant związanych z krajem zamieszkania – zarówno współpraca z państwem przyjmującym, jak i relacje z otaczającym społeczeństwem – jest oceniane przeważnie pozytywnie przez badanych.

Współpraca z państwem pochodzenia

Przez współpracę z państwem pochodzenia rozumie się współpracę petersburskich organizacji polonijnych z polskimi organami władzy publicznej, instytucjami oraz organizacjami.

Respondenci niniejszych badań zauważają, że taka współpraca odbywała się:

„Oczywiście. To olbrzymia pomoc. To pomoc i po prostu materialna, to pomoc w zakresie relacji, to pomoc w zakresie kontaktów, to pomoc w ogólnopolonijnych wydarzeniach”. (R4)

Wśród konkretnych instytucji wspomagających miejscową Polonię przede wszystkim został wymieniony Konsulat Generalny RP w Petersburgu. Zostało osobno podkreślone, że prowadzone przez placówkę wieczory dla Polonii mają ważne znaczenie dla członków organizacji. Z tym wiąże się także wyrażona podczas badań opinia o tym, że Konsulat odgrywa między innymi rolę miejsca, które próbuje zjednoczyć miejscowe organizacje. To ma szczególne znaczenie w związku z jedną z największych trudności dotyczących niektórych z organizacji – konfliktu między nimi. Wspomniano także o inicjatywie Konsulatu, mającej na celu poznać – poprzez kontakt z przedstawicielami organizacji – potrzeby, w zakresie których placówka mogłaby pomóc. W związku z tym uwidoczniła się rola Konsulatu jako instytucji próbującej poprzez swoją działalność wyjść naprzeciw rzeczywistym potrzebom i oczekiwaniom miejscowych organizacji.

Oprócz działalności Konsulatu została wspomniana współpraca z Instytutem Polskim:

„Oni dostają dla nas (...) podręczniki. Dla nas to jest ważne i cenne dlatego, że nie jest łatwo dostać dobre podręczniki do nauki języka polskiego”. (R4)

Pomoc tego rodzaju znów wydaje się mieć charakter odpowiadający na potrzeby miejscowych organizacji – prowadzących działalność w zakresie nauczania języka polskiego.

Te dwie instytucje – placówka konsularna oraz Instytut Polski, chociaż znajdują się na terenie Petersburga, podlegają Ministerstwu Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, w związku z czym są rozpatrywane w zakresie współpracy miejscowej Polonii z państwem pochodzenia. Jak wynika z powyższego, lokalizacja tych instytucji na tym samym terenie co

i organizacje polonijne, przekłada się na rozumienie lokalnego kontekstu funkcjonowania organizacji i uwzględnieniu go w działalności. W związku z tym pomoc ze strony tych instytucji ma charakter nie abstrakcyjny, a próbujący odpowiedzieć na rzeczywiste potrzeby miejscowej Polonii.

W obszarze pomocy ze strony Polski na terenie Petersburga podczas rozmów także została wspomniana pomoc ze strony przedstawicieli Kościoła Rzymskokatolickiego. Mimo tego, że Kościół nie należy do rozpatrywanych organizacji polskich, warto jednak w tym miejscu przytoczyć wypowiedź respondenta, ponieważ ta pomoc jest oceniana jako pochodząca ze strony polskiej, i – w rozumieniu respondenta – wydaje się być czymś łączącym miejscową Polonię z krajem pochodzenia:

„Ogromnie dziękuję ojcom, którzy pomagają z modlitewnikami, z materiałami w języku polskim. My oczywiście odczuwamy to jako bezpośrednią pomoc Polski. Wy ją czujemy i my tym, ogólnie, żyjemy. To jest poczucie tego, że w Polsce o nas nie zapomnieli, dla nas jest krytycznie ważne”. (R4)

Z tej wypowiedzi wynika też znaczenie współpracy z krajem pochodzenia nie tylko z uwagi na otrzymywaną pomoc, ale również i w zakresie emocjonalnym – „poczucie tego, że w Polsce o nas nie zapomnieli”. Takie rozumienie poszerza znaczenie rozpatrywanej determinanty o poczucie łączności z krajem pochodzenia, co może odgrywać rolę w podtrzymaniu tożsamości narodowej miejscowej Polonii. Jak zostało opisane w części teoretycznej, uznanie ze strony grupy jako „swojego” jest ważnym czynnikiem, wpływającym na kształtowanie się tożsamości członków tej grupy⁶⁹. Pomoc ze strony kraju pochodzenia może stanowić czynnik świadczący o takim uznaniu dla członków Polonii.

W obszarze współpracy z polskimi organami władzy, instytucjami oraz organizacjami znajdującymi się na terenie Polski w ramach niniejszych badań zostały wymienione Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Stowarzyszenie Wspólnota Polska. Współpraca z nimi, jak wynika z przeprowadzonych badań, dotyczyła obszarów projektów oraz pomocy.

Podsumowując, oddziaływanie determinanty współpracy z państwem pochodzenia na funkcjonowanie petersburskich organizacji polonijnych zostało ocenione pozytywnie przez uczestników badań.

⁶⁹ Por. J. Kajfosz, op. cit., s. 73.

Inne determinanty rozwoju petersburskich organizacji polonijnych

Po omówieniu wszystkich wyżej wymienionych determinant wyodrębnionych na podstawie analizy literatury przedmiotu respondenci – osoby z petersburskich organizacji polonijnych – zostali zapytani o to, czy w ich opinii są jeszcze inne czynniki, które warunkują, jak dobrze organizacje mogą realizować funkcje. Zostały wymienione dwa pomysły dotyczące takich czynników.

Po pierwsze, jest nim, jak sformułował respondent, poczucie „korzeni”. Przy czym przez to rozumie się nie opisane wyżej poczucie więzi z polską kulturą, ale więzi z miastem – Petersburgiem – z historycznym wkładem Polaków w jego życie. Jest to więc specyficzny dla petersburskiej Polonii związek ze śladami polskiej kultury w swoim mieście zamieszkania.

„Tutaj jest bardzo ważne, jeżeli mówimy o Polonii Petersburga, pamiętać, że Petersburg to miasto, gdzie Polska i Polacy zostawili wyraźny ślad. I to jest tym, co pomaga Polonii Petersburga istnieć”. (R4)

Respondent dalej wymienił kilku postaci – wybitnych Polaków, którzy na przestrzeni lat mieszkali w Petersburgu, a także kilku miejsc związanych z Polską i Polakami:

„(...) mamy tutaj Antoniego Maleckiego, mamy tutaj i Urszulę Leduchowską, mamy tutaj Petrażyckiego, i Andrzeja Pszenickiego, i Stanisława Kierbedza... To znaczy, po prostu spacerując po Petersburgu, można zobaczyć... Spacerując wzdłuż Nabrzeża Angielskiego, można zobaczyć tablicę pamiątkową dedykowaną Jarosławowi Dąbrowskiemu, spacerując po Petersburgu, można zobaczyć pomnik Mickiewicza (...) i po prostu otoczenie wokół, otoczenie kulturowe – jest polskie. I kiedy się okazuje w organizacji polonijnej, po prostu się okazuje na jednym z cmentarzy pamięci, (...) i się rozumie, że ta część to ogromna część kultury, (...) to są absolutnie bliscy tobie swoi ludzie. Dlatego że mówili w tym samym języku, dlatego, że w większości byli katolikami, dlatego, że ogólnie należeli do tej samej kultury, do której należysz ty. I właśnie to poczucie dziedzictwa, to dla nas jest niezmiernie ważne. To jest tym, co pozwala naszej organizacji... to jest tym, dlaczego ja nie mam żadnych wątpliwości co do tego, jeśli z naszym obecnym kierownictwem organizacji coś się stanie, organizacje nie przestaną istnieć. Bo mają korzenie”. (R4)

Wydaje się, że ten wymieniony czynnik może mieć istotne znaczenie przynajmniej w dwóch aspektach. Po pierwsze, jak zauważył respondent, może mieć pozytywny wpływ na działalność organizacji. Stanowi czynnik emocjonalny, świadczący o poczuciu ważności

uczestnictwa w działalności organizacji polonijnych – poprzez poczucie dziedzictwa polskości w mieście nad Newą i możliwie odpowiedzialności za jej kontynuację. Takie spojrzenie dodawałoby do motywacji do zaangażowania w organizacje, oprócz aspektów związanych z szeroko rozumianą korzyścią uczestnictwa, także aspekt ideowy, związany z zachowaniem dziedzictwa poprzednich pokoleń petersburskich Polaków. Po drugie, ten czynnik więzi z historycznym wymiarem petersburskiej Polonii może odgrywać rolę w kształtowaniu się takiej tożsamości narodowej, która łączy elementy związane zarówno z krajem pochodzenia, jak i krajem zamieszkania. Odnosi się bowiem do poczucia bycia Polakiem, ale jednocześnie – Polakiem petersburskim, związanym właśnie z tym miastem.

Z powyżej przytoczonej wypowiedzi wynika, że ten zaproponowany przez respondenta dodatkowy czynnik oddziałujący na działalność organizacji polonijnych ma wpływ pozytywny.

Drugi pomysł, wniesiony przez innego respondenta, został sformułowany w ten sposób:

„Tu chyba chodzi o ogólną atmosferę, ona chyba się składa ze wszystkich tych poszczególnych aspektów. (...) Ogólnie my teraz wszystko omówiliśmy i chyba jakby wszystko jest dobrze u polonijnych organizacji w Petersburgu. Ale atmosfera tam (...) Ciężko ją nazwać atmosferą, w której super przyjemnie się przybywa. (...) Jakiejś takiej atmosfery zachęcającej do tego, żeby zostać częścią tej społeczności... może, kiedy patrzy się na nią z zewnątrz – to tak..., ale kiedy trafi się tam do środka, to wychodzi, że chyba nie. I nawet nie wiem, skąd to się bierze, czy we wszystkich organizacjach etnicznych tak jest? (...) Tu chyba chodzi o to, że z samego początku trzeba mówić, że my tutaj o nic nie rywalizujemy, że to w ogóle nie jest praca, że to w ogóle wszystko jest *for fun*, właśnie tego chyba brakuje. Jakiejś takiej lekkości... a skąd się bierze takie poczucie, nie wiem. Chyba z wielu aspektów – i wieku uczestników i chyba osobowości lidera... To jest, można jakby wszystko robić, ale przy tym nie kreować atmosfery... (...).” (R5)

Z powyższej wypowiedzi wynika, że dla samego respondenta opisywany czynnik jest trudny do uchwycenia i nie został sformułowany przez niego precyzyjnie. Jednak wydaje się, że dotyczy atmosfery współpracy między uczestnikami, to jest czynnika, który już był rozpatrzony i nie stanowi czynnika dodatkowego (ponad zaproponowaną listę). Jednak ta wypowiedź zasługuje na uwagę – i dlatego została przytoczona – nie ze względu na sformułowanie dodatkowego czynnika, ale ponieważ wskazuje na wzajemne powiązania występujące między rozpatrywanymi czynnikami. Przykład tego stanowi, jak zauważył

respondent, oddziaływanie takich czynników, jak zasoby ludzkie oraz rola lidera, na czynnik współpracy między uczestnikami organizacji. To ilustruje, że wyżej opisane determinanty rozwoju organizacji polonijnych nie tylko oddziałują na realizację funkcji organizacji, a także mogą oddziaływać na siebie wzajemnie.

Determinanty rozwoju o największym stopniu oddziaływania w opinii badanych osób

Po omówieniu poszczególnych determinant rozwoju organizacji polonijnych respondenci z petersburskiego środowiska polonijnego zostali zapytani o taką, która oddziałuje w największym stopniu, to jest najbardziej warunkuje obecną sytuację organizacji.

Materiał zebrany w tym zakresie ujawnia bardzo znaczną rozbieżność zdań. Prawie każdy respondent uznawał inną determinantę za najważniejszą. Zostały wymienione rola lidera, interakcja członków organizacji, współpraca z Polską, współpraca z rosyjskimi organizacjami, poczucie swojej polskości oraz zasoby ludzkie.

W związku z wywołaną rozbieżnością opinii ta kwestia została omówiona podczas wywiadów eksperckich. Według respondenta z Petersburga ta rozbieżność mogła być spowodowana zróżnicowanymi oczekiwaniami poszczególnych uczestników organizacji:

„(...) każdy człowiek, kiedy przychodzi do takiej organizacji, jak mi się wydaje, w pierwszej kolejności ma jakieś swoje cele. Głównym celem takich organizacji jest jednak kultura polska, dziedzictwo i jakaś więź z Polską, to jest głównym celem. A człowiek, kiedy przychodzi, ma swój cel, i możliwe, że to trochę się nie pokrywa, co on by chciał ze strony tej organizacji otrzymać i zobaczyć. (...) Więc, myślę, głównym powodem różnicy opinii jest to, że każdy człowiek dąży do swojego celu, i nie zawsze ma możliwość kontynuować do niego dążyć w ramach tego, co rzeczywiście jest. To znaczy, że chyba chciałby sytuację zmienić, a chyba nie może. I wtedy jest gotowy powiedzieć: no, to jest wina organizatora, albo to jest wina problemów finansowych, albo czegoś jeszcze. To znaczy, że chyba dlatego, że człowiek patrzy na wszystko przez pryzmat osiągnięcia jakichś swoich oczekiwań, z którymi on tam przyszedł. A mi się wydaje, że trzeba trochę jakby abstrahować od swoich indywidualnych potrzeb i jakby popatrzeć na sytuację z góry, i ogólnie rozumieć – co rzeczywiście wpływa”. (E1)

To koreluje z opisaną wcześniej odmiennością opinii badanych osób w zakresie najważniejszej funkcji. Jako jeden z możliwych powodów tamtej odmienności zdań także zostało zaproponowane posiadanie różnych potrzeb przez poszczególnych uczestników. W związku z tym wydaje się logiczne, że na podstawie różnych potrzeb inna funkcja jest

rozumiana przez poszczególnych członków organizacji jako ta najważniejsza, a poprzez pryzmat spełnienia tej funkcji zostaje przez nich oceniana działalność ogólnie. W związku z czym jako najważniejsza determinanta rozwoju może zostać nazwana ta, która najbardziej wpływa na realizację najważniejszej dla danej osoby funkcji.

Warto zauważyć, że tak znaczna odmienność celów poszczególnych osób, spełnienia których oczekują od organizacji, obrazuje, jak szerokie spektrum funkcji mogą w założeniu realizować organizacje tego typu. Świadczy to o znaczeniu takich organizacji dla członków mniejszości narodowej – w związku z tym, że mają potencjał zaoferowania działań służących spełnieniu różnorodnych potrzeb.

Z uwagi na znaczenie kwestii determinant o największym stopniu oddziaływania dla niniejszych badań, pytanie dotyczące tej kwestii, zostało zadane także podczas badań fokusowych osobom udzielającym się w polskich instytucjach wspomagających Polonię. Trzeba zaznaczyć, że dotyczyło ono nie petersburskich organizacji konkretnie, ale ogólnie tego, jakie czynniki – na podstawie bogatego doświadczenia respondentów – można uznać za najbardziej warunkujące funkcjonowanie organizacji tego typu.

Niemal jednogłośnie za taki czynnik została uznana rola lidera:

„Ktoś musi pociągnąć tę grupę. Ktoś musi mieć pomysł, komuś musi się chcieć, sami ludzie, sami z siebie, się nie zbiorą do działania”. (F3)

Wyjątek od tej opinii stanowi głos o tym, że najważniejsze są zasoby ludzkie, jednak z zaznaczeniem, że lider również poniekąd mieści się w tym pojęciu:

„Zarządzanie organizacją to jest przede wszystkim umiejętność wykorzystania posiadanych zasobów w celu tej organizacji. Więc jakby tutaj najwięcej zależy od zasobów ludzkich, no od tego jak potrafią wykorzystać te zasoby, jak potrafią się dogadać, jak zarządzają, jakie mają pomysły, potencjał intelektualny, ile jest, że tak powiem, zwykłej ludzkiej uczciwości, żeby to służyło temu celowi”. (F5)

Oprócz tego zostało podkreślone szczególne znaczenie lokalizacji organizacji, przez co rozumie się, czy znajdują się one w dużym mieście czy małej miejscowości. Ten czynnik został przez respondenta także odniesiony bezpośrednio do Petersburga jako oddziałujący pozytywnie w sytuacji tego miasta:

„(...) jednak w dużych ośrodkach jest łatwiej. Petersburg jest ogromnym ośrodkiem, to jest przecież ogromne miasto. Gorzej mają właśnie ci w tych mniejszych miastach...”. (F1)

Próbując odnieść taką ocenę oddziaływania tego czynnika w sytuacji petersburskich organizacji do materiału zebranego od przedstawicieli petersburskiej Polonii, można stwierdzić, że jego wpływ rzeczywiście wydaje się być pozytywny. Wspomniana współpraca z Konsulatem oraz Instytutem Polskim mająca duże znaczenie dla miejscowej Polonii jest możliwa dzięki temu, że w Petersburgu – jako dużym mieście – są zlokalizowane te instytucje. Także i wspomniana wcześniej więź z historią petersburskiej Polonii, która wydaje się być ważnym czynnikiem zachęcającym lokalną Polonię do podtrzymania korzeni polskich, bazuje na tym, że Petersburg jako większy ośrodek przyciągał wiele wybitnych osób, w tym Polaków, którzy zostawili ślad w jego historii, do czego współczesna Polonia odwołuje się jako do swojego dziedzictwa o szczególnym znaczeniu.

Reasumując, powyżej więc została opisana analiza materiału zebranego podczas badań w odniesieniu do pytania o determinantę o największym stopniu oddziaływania, która ujawniła rozbieżność zdań z perspektywy badanych osób z petersburskiego środowiska polonijnego. Natomiast próba określenia determinant o największym stopniu oddziaływania na podstawie całościowej analizy zebranego materiału jest umieszczona w wnioskach z badań (część 4.3. *Wnioski z badań*).

4.3. Wnioski z badań

Podjmując próbę wyciągnięcia ogólnych wniosków płynących z przeprowadzonych badań warto w tym miejscu ponownie przytoczyć cel, do osiągnięcia którego te badania dążyły. Była nim próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji.

W odniesieniu do tego celu zostały sformułowane problemy badawcze – główny oraz szczegółowe, a także postawione hipotezy.

Zebrany materiał pozwolił na uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Zakres realizacji poszczególnych funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu, a także zakres oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji zostały opisane w poprzedniej części niniejszego rozdziału. W tym miejscu, jako próba podsumowania, zostaną

przytoczone wnioski sformułowane w odniesieniu do rozpatrywanych kwestii (zgodnie z postawionymi pytaniami badawczymi), oraz zostanie przedstawiona próba odniesienia przeanalizowanego materiału do hipotez badawczych.

Z analizy materiału zebranego w ramach niniejszych badań wynikają następujące wnioski:

- Na podstawie analizy celów oraz rodzajów działalności deklarowanych przez poszczególne petersburskie organizacje polonijne można wyodrębnić następujące ich funkcje: funkcję nauki i zachowania języka polskiego; funkcję odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej; funkcję wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury; funkcję wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji; funkcję reprezentacji i obrony wspólnych interesów członków organizacji; funkcję tworzenia kultury międzynarodowej komunikacji, wspomagania wszechstronnej współpracy Rosji i Polski oraz funkcję społeczną. Te wyodrębnione funkcje korelują z opisanymi przez D. Kowalewską i przytoczonymi w części teoretycznej niniejszej pracy trzema kategoriami funkcji, które pełnią organizacje mniejszości narodowych i etnicznych. Są nimi funkcje kulturowe, polityczne oraz społeczne⁷⁰. W tym miejscu warto ponownie podkreślić, że funkcje o charakterze politycznym (funkcja reprezentacji i obrony wspólnych interesów członków organizacji oraz funkcja tworzenia kultury międzynarodowej komunikacji, wspomagania wszechstronnej współpracy Rosji i Polski) zostały wyłączone z badań ze względu na obecną sytuację polityczną i związane z nią unikanie przez respondentów tego rodzaju tematów, co jest szerzej opisane na początku niniejszego rozdziału.

- W zakresie realizacji każdej poszczególnej funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu zostały ujawnione trudności. To pozwala na potwierdzenie pierwszej postawionej **hipotezy (H1)**, która jest sformułowana w następujący sposób: **Funkcje organizacji polonijnych w Petersburgu są realizowane nie w pełnym zakresie**. Oznacza to, że w przypadku przewyższenia ujawnionych trudności zakres realizacji funkcji byłby pełniejszy. W praktyce oznaczać by to mogło, między innymi, prowadzenie większej liczby wydarzeń (np. w zakresie realizacji funkcji wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji), uzyskanie

⁷⁰ D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 120.

lepszego efektu działalności (np. w zakresie nauki języka polskiego) albo wprowadzenie do działalności dodatkowych elementów skierowanych do innych grup odbiorców (np. poszerzenie zakresu realizacji funkcji odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej o wydarzenia o tematyce współczesnej skierowane docelowo do młodszych grup odbiorców).

Zakresy realizacji poszczególnych funkcji są opisane w części 4.2.2.1. *Zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu.*

- Jednakże mimo zauważonych trudności i związanego z nimi ograniczenia zakresu realizacji poszczególnych funkcji, o żadnej z nich nie można stwierdzić, że jest całkowicie niezrealizowana. Biorąc pod uwagę jest prowadzona konkretna działalność w kierunku spełnienia każdej z nich.

- W odniesieniu do określenia najważniejszej funkcji przejawiała się znacząca rozbieżność zdań badanych osób. Może to być związane ze zróżnicowanymi potrzebami i oczekiwaniami poszczególnych osób wobec organizacji, przez pryzmat których oceniają znaczenie funkcji.

Także ujawniona rozbieżność zdań świadczyć może o tym, że wszystkie rozpatrywane funkcje mają duże znaczenie. Jak zostało opisane, waga znaczenia różnych funkcji koreluje z tym, że działalność organizacji tego typu ogniskuje się wokół podtrzymania tożsamości narodowej, która jest zjawiskiem wieloaspektowym.

- Na podstawie zebranego materiału można stwierdzić, że najbardziej skutecznie realizowaną funkcją jest funkcja kulturowa (odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej). Czynnikiem determinującym realizację funkcji kulturowej na wysokim poziomie jest, po pierwsze, wieloletnie doświadczenie posiadane przez organizatorów wydarzeń kulturowych w tym zakresie. Wiąże się to więc z zasobami ludzkimi organizacji. Nabyciu tego doświadczenia służy przyjęty profil działalności, który w przypadku większości organizacji można scharakteryzować jako kulturalno-oświatowy albo kulturalny. Innym czynnikiem sprzyjającym realizacji tej funkcji jest możliwość uzyskania środków finansowych dla przeprowadzenia wydarzeń kulturowych. Jak zostało zauważone podczas wywiadów, pozyskanie środków jest najprostsze dla organizacji wydarzeń.

Na podstawie powyższego można wnioskować o potwierdzeniu **hipotezy H2: Najbardziej skutecznie realizowaną funkcją organizacji polonijnych w Petersburgu jest funkcja kulturowa.**

- Na drugim miejscu jako najbardziej skutecznie realizowana jest funkcja społeczna. Przez nią rozumie się integrację członków społeczności, wytwarzanie się więzi między nimi. W literaturze przedmiotu umożliwienie komunikacji członków mniejszości jest rozpatrywane jako ważny element działalności organizacji tego rodzaju⁷¹. Warto jednak zauważyć, że mimo określenia przez respondentów tej funkcji jako jednej z najbardziej skutecznie realizowanych, podczas wywiadów ujawniły się także znaczące trudności w tym obszarze, wśród których są konflikt między niektórymi organizacjami, a także istnienie wewnętrznych napięć. Jak zauważa D. Kowalewska, powstanie konfliktów jest jedną z możliwych dysfunkcji aktywności organizacji mniejszościowych⁷². Jak zostało opisane w treści niniejszego rozdziału, badania nad organizacjami polonijnymi w krajach europejskich także odnotowują występowanie tego problemu, przy czym dotyczy to badań zarówno starszych (z roku 2013), jak i nowszych (z lat 2015–2020), co pokazuje utrzymywanie się tego zjawiska⁷³.

Przez respondentów niniejszych badań wewnętrzne spory są postrzegane jako zjawisko naturalne i niezakłócające komunikacji w znacznym stopniu. Natomiast konflikt międzyorganizacyjny jest widziany jako poważny problem. Warto jednak dodać, że konflikt dotyczy przede wszystkim kierownictwa organizacji, natomiast na poziomie zwykłych członków ujawnia się chęć jego rozwiązania. Jednakże nawet w sytuacji obecnej została podkreślona szczególna rola relacji międzyludzkich dla petersburskiej Polonii, w niektórych przypadkach wychodzących poza ramy działalności w organizacji do życia prywatnego.

Jednocześnie z tym zostało zauważone, że komunikacja i integracja członków nie wydaje się być celem samym w sobie dla miejscowych organizacji. Pierwszorzędna jest kultura polska, która – poprzez wspólne uczestnictwo w wydarzeniach – stwarza przestrzeń do integracji członków organizacji. To elementy kulturowe są punktem wyjścia w komunikacji.

⁷¹ Por. Б. Е. Винер, op. cit., s. 110.

⁷² Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 122.

⁷³ Por. A. Fiń, W. Nowak, op. cit., s. 157; M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit., s. 10.

W związku z tym można wnioskować, że w odróżnieniu od funkcji kulturowej, realizacja której bazuje na czynnikach związanych z celowo podejmowaną działalnością, w przypadku funkcji społecznej sprzyjającym jest spełnienie innej funkcji – kulturowej – na wysokim poziomie. Takie rozumienie koreluje również z tym, że funkcja kulturowa jest umiejscowiona na pierwszym miejscu pod względem najbardziej skutecznej realizacji, natomiast funkcja społeczna – na drugim, będąc niejako efektem pośrednim dobrze zrealizowanej funkcji kulturowej.

- W odniesieniu do najmniej skutecznie realizowanej funkcji została postawiona **hipoteza H3: Najmniej skutecznie realizowaną funkcją organizacji polonijnych w Petersburgu jest funkcja polityczna.** Jak zostało opisane, funkcje należące do tej kategorii zostały wyłączone z badania, w związku z czym brak możliwości weryfikacji tej hipotezy. Na podstawie zebranego materiału dotyczącego pozostałych funkcji ujawnia się rozbieżność zdań w odniesieniu do najmniej skutecznie realizowanej funkcji. Odpowiedzi respondentów na postawione pytanie dotyczące tej kwestii ujawniają postrzeganie jako obszaru problemowego realizację funkcji wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji. Czynniki warunkujące trudności w tym zakresie odnoszą się, po pierwsze, do samej natury organizacji wyjazdów do innych miast, która wymaga znacznych nakładów pracy oraz finansów. Po drugie, czynniki wpływające na utrudnienia realizacji tej funkcji związane są z zasobami ludzkimi organizacji. Przez to rozumie się podeszły wiek znaczącej części członków organizacji. Realizacja ze swojej natury wymagającego zadania staje się dodatkowo utrudniona z racji wieku organizatorów. W takiej sytuacji pierwszoplanową staje się działalność w innych obszarach wymagających mniejszych nakładów sił, co prowadzi do przeniesienia rozpatrywanej funkcji na plan dalszy i w efekcie do ograniczenia zakresu jej realizacji.

W tym miejscu warto dodać, że realizacja działalności obejmującej współpracę z innymi organizacjami polonijnymi w kraju zamieszkania była rozpatrzona także w ramach badań dotyczących innych państw. Były to badania przeprowadzone przez M. Nowosielskiego, W. Nowaka i współpracowników w latach 2015–2020 na gruncie 9 krajów europejskich. W raporcie z badań W. Nowak odnotowuje, że ogólnie badane organizacje dość często

podejmowały się tego rodzaju współpracy („niemal 9 na 10 badanych podmiotów miało podejmować tego typu kooperację regularnie (44,9%) albo sporadycznie (44,9%)”⁷⁴). Jednakże przy tym jest zauważalne duże zróżnicowanie w tym zakresie pomiędzy poszczególnymi państwami (np. najczęściej regularna współpraca była deklarowana w Irlandii, 71,4% badanych, najrzadziej regularna – we Francji, 26,1%⁷⁵). W raporcie nie przytoczono próby interpretacji takiego stanu rzeczy.

Natomiast wracając do kontekstu petersburskiego, można dodać, że oprócz wspomnianych czynników związanych z trudnościami organizacyjnymi oraz podeszłym wiekiem organizatorów na ograniczenia realizacji takiej działalności wpływać mogą także trudności finansowe. W ramach niniejszych badań przez niektórych respondentów zostały odnotowane tego rodzaju trudności. Organizacja wyjazdów wymaga znacznych nakładów finansowych, szczególnie biorąc pod uwagę odległości pomiędzy niektórymi miastami w Rosji. W związku z czym można postawić tezę, że na ograniczenia w zakresie realizacji rozpatrywanej funkcji wpływa także czynnik zasobów finansowych.

- W odniesieniu do determinant rozwoju w największym stopniu oddziaływających na funkcjonowanie petersburskich organizacji polonijnych wypowiedzi respondentów ujawniają znaczące zróżnicowanie opinii. Natomiast na podstawie całościowej analizy zebranego materiału można stwierdzić, że czynnikami o największym stopniu oddziaływania są zasoby ludzkie oraz rola lidera. (Zakresy oddziaływania poszczególnych determinant są opisane w części 4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant rozwoju*).

- W zakresie zasobów ludzkich poprzez czynnik mocno oddziaływający na funkcjonowanie organizacji rozumie się zauważony niedobór osób młodych (18–35 lat). Ten niedobór ma istotne znaczenie dlatego, że, po pierwsze, brak tej kategorii wiekowej – jak zostało opisane – bezpośrednio wpływa na realizację kilku funkcji organizacji (odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej; wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury; wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji). Ten wpływ, jak zostało opisane szerzej przy analizie realizacji poszczególnych

⁷⁴ W. Nowak, *Polskie organizacje imigranckie w Europie – raport z sondażu instytucjonalnego*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami 2020, s. 20.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 21.

funkcji, przejawia się na różne sposoby. Między innymi poprzez ograniczenie działalności na skutek trudności spowodowanych starszym wiekiem organizatorów, a także poprzez niedostateczne dopasowanie tematyki wydarzeń niektórych organizacji do zainteresowań osób młodych. Ten ostatni aspekt jest swojego rodzaju „błędnym kołem” – starsi organizatorzy, niekiedy nie dopuszczając do głosu młodszych członków, organizują wydarzenia o charakterze nieatrakcyjnym dla młodych. To z kolei utrudnia przyciąganie nowych młodych członków, a także motywację do dalszego aktywnego zaangażowania młodych osób, które już są w organizacji. Zauważone niedostateczne dopasowanie oferty do zainteresowań młodych odbiorców zostało podkreślone także w badaniach A. Fiń i W. Nowaka, które obejmowały organizacje europejskie. To zjawisko zostało określone przez autorów jako „archaiczny charakter działania organizacji polonijnych”⁷⁶, przez co rozumie się np. dominację tematyki folklorystycznej albo martyrologicznej. Co interesujące, według autorów, taki charakter działalności jest krytycznie oceniany nie tylko przez osoby młodsze, chociaż w przypadku tej kategorii negatywna ocena jest szczególnie widoczna⁷⁷.

- Po drugie, brak osób młodszych może okazać się czynnikiem negatywnie wpływającym na istnienie organizacji w przyszłości, kiedy obecni starsi liderzy nie będą mogli zajmować się tą działalnością. W tym kontekście w obecnej sytuacji ważne jest wykształtowanie się ze środowiska polonijnego liderów młodszych, którzy będą mogli kandydować do tej roli w przyszłości. W związku z tym duże znaczenie ma obecność młodych osób, spośród których tacy liderzy mogliby się wykształcić, i którzy, poprzez doświadczenie w organizacjach, posiadaliby niezbędną wiedzę i rozumienie specyfiki działalności. Niedobór osób młodszych jawi się czynnikiem utrudniającym ten proces.

Podobny problem został odnotowany także w badaniach M. Nowosielskiego i współpracowników dotyczących organizacji w Europie: „(...) obserwowane zjawisko starzenia się organizacji, które polega na braku wymiany pokoleniowej. Może ono w dłuższej perspektywie powodować likwidację lub też zawieszenie działalności poszczególnych organizacji”⁷⁸.

⁷⁶ A. Fiń, W. Nowak, op. cit., s. 127.

⁷⁷ Por. ibidem.

⁷⁸ M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit., s. 9.

- Po trzecie, obecne zarządzanie organizacjami przeważnie przez osoby starsze wpływa na ogólną atmosferę w organizacji, na przyjęty styl współpracy. Obecnie zarządzanie opiera się na silnym liderze i jego działaniach, przy mniejszym delegowaniu obowiązków innym członkom organizacji. Podczas wywiadów została wyrażona chęć dopuszczenia do kierownictwa osób młodszych, które mogłyby prezentować bardziej współczesne podejście do zarządzania. W praktyce mogłoby to oznaczać podejście bardziej partycypujące, to jest włączające innych uczestników organizacji. Przykładem tego jest wyrażony podczas badań pomysł o organizacji spotkań po przeprowadzeniu wydarzeń kulturowych w celu dyskusji mocniejszych i słabszych ich stron, co może przełożyć się na usprawnienie procesów organizacyjnych w przyszłości i podwyższenie jakości efektów działalności.

- Powyżej opisane oddziaływanie takiej determinanty jak zasoby ludzkie (a mianowicie niedoboru uczestników młodych) jest ściśle związane z inną determinantą – rolą lidera. Powyżej opisany styl zarządzania przyjęty przez obecnych starszych liderów może stanowić czynnik zniechęcający osoby młodsze do uczestnictwa w organizacjach.

- Oddziaływanie determinanty, jaką stanowi rola lidera, przejawia się także i w innych aspektach związanych z opisywaną trudnością, to jest z udziałem osób młodych. Podczas wywiadów zostało zauważone, że niektóre próby działań podejmowane przez osoby młodsze, ukierunkowane na przyciągnięcie również młodszych odbiorców, napotkały na opór ze strony starszych członków organizacji. Oprócz tego podkreślona została ogólna atmosfera ostrożności ze strony starszych uczestników w stosunku do młodszych. Te aspekty – opór wobec inicjatyw podejmowanych przez młodszych oraz nieufność wobec nich – wydają się być związane z rolą liderów organizacji. Dzieje się tak dlatego, że, po pierwsze, sami liderzy niektórych organizacji to osoby starsze, dlatego opisane trudności we współpracy z młodszymi członkami mogą również dotyczyć poziomu kierownictwa. Po drugie, przy przyjętym stylu zarządzania w dużej mierze opierającym się na decyzjach liderów wydaje się, że wiele zależy od ich stylu współpracy z młodszymi uczestnikami. A więc podjęcie przez nich próby przeciwdziałania przejawom nieufności wobec inicjatyw młodych mogłoby okazać się skuteczne w tym zakresie. Na podstawie zebranego materiału trudno wnioskować

o powodach niepodjęcia lub niedostatecznego podjęcia tego rodzaju prób. Wydaje się jednak, że można postawić ostrożną tezę o wpływie czynnika emocjonalnego. Obecni starsi liderzy organizacji zajmują te stanowiska od wielu lat, co może przekładać się na emocjonalne przywiązanie do dzieła organizacji i niechęć dopuszczenia młodszych pokoleń do procesów decyzyjnych. W takie rozumienie mogłoby wpisywać się odnotowane podczas badań niedostateczne delegowanie zadań poprzez liderów na innych członków.

Także ta ostrożność wobec osób młodych może być związana z opisaną rotacją tej grupy wiekowej, to jest z zauważonym podczas badań zjawiskiem polegającym na tym, że niektóre osoby młode po dostaniu Karty Polaka wyjeżdżają i opuszczają organizację. To może być podstawą do nieufności starszych członków wobec tej kategorii wiekowej – brak pewności co do stałości i długości ich uczestnictwa może powodować niechęć do przypisania im ważnych dla organizacji ról. Bowiem w przypadku opuszczenia organizacji przez taką osobę mogą powstać trudności organizacyjne związane z wyborem i przeszkoleniem innej osoby.

- Wskazuje to na związek między dwoma najmocniej oddziałującymi determinantami rozwoju organizacji polonijnych, a mianowicie na wpływ roli lidera na zasoby ludzkie. Polega on więc na specyfice współpracy starszego kierownictwa z młodszymi członkami organizacji, co w niektórych przypadkach negatywnie przekłada się na chęć do zaangażowania się osób młodych. Jednakże wato podkreślić, że oprócz opisanego oddziaływania roli liderów, które dotyczy współpracy z młodymi osobami, rola liderów petersburskich organizacji polonijnych przejawia się także pozytywnie – w innych aspektach. Podczas badań została zauważona szczególna rola zaangażowania i entuzjazmu liderów wobec przetrwania organizacji, a także docenione ich kompetencje niezbędne dla pełnienia swojej funkcji (wiedzę, doświadczenie, rozumienie specyfiki uwarunkowań miejscowej polskiej mniejszości narodowej, kompetencje językowe itd.).

- Po opisanu ujawnionego problemu dotyczącego udziału osób młodych, wato podkreślić, że nie wszyscy respondenci odbierają tę kwestię jako obszar problemowy. W odbiorze niektórych osób młodych jest wystarczająco dużo, a ich udział w działalności jest aktywny. Podczas analizy możliwych powodów takiej rozbieżności zdań została podkreślona, po pierwsze, wspomniana rotacja

młodych osób. Po drugie, zauważono ogólną tendencję osób młodych do angażowania się raczej przy konkretnych projektach niż w bieżącą rutynową działalność jakichkolwiek organizacji. Te dwa czynniki mogą przekładać się na nietrwałość i sporadyczność uczestnictwa poszczególnych osób młodych (co może powodować odmienne zdania członków organizacji odnośnie ich uczestnictwa). W związku z tym problem dotyczy raczej uczestnictwa stałego osób młodych.

Może to świadczyć o tym, że obecnie ta trudność nie przejawia się w takiej skali, gdyż byłaby powszechnie uznana przez samych uczestników organizacji za największy problem. Jednak zebrany materiał pozwala wnioskować o wyraźnej tendencji problemowej w tym zakresie. Natomiast jego waga – polegająca na potencjalnym przerwaniu istnienia organizacji w przyszłości – pozwala odnieść go do najważniejszych trudności, z którymi się zmagają petersburskie organizacje polonijne.

• Prowadzi to do próby weryfikacji hipotezy **H4: W sytuacji petersburskich organizacji polonijnych determinantami rozwoju o największym stopniu oddziaływania są regulacje prawne, pomoc ze strony kraju przyjmującego oraz zasoby ludzkie tych organizacji.** Niniejsza hipoteza potwierdziła się częściowo. Na podstawie zebranego materiału można stwierdzić, jak to zostało opisane wyżej, że zasoby ludzkie rzeczywiście są jedną z determinant rozwoju o największym stopniu oddziaływania. Poprzez to rozumie się opisany czynnik niedoboru osób młodych odnoszący się do zasobów ludzkich organizacji. To pozwala więc na potwierdzenie hipotezy w odniesieniu do niniejszej determinanty.

Jednakże w odniesieniu do czynnika „pomoc ze strony kraju przyjmującego” nie można stwierdzić przejawów jego szczególnie znacznego oddziaływania. W tym zakresie przez respondentów nie zostały odnotowane trudności, więc nie można stwierdzić, że ten czynnik oddziałuje negatywnie. Przeciwnie, podczas badań została pozytywnie oceniona współpraca z niektórymi instytucjami kraju przyjmującego. Jednak zebrany materiał nie wskazuje również, że – np. poprzez skalę tej współpracy albo jej zakres – ten czynnik pozytywnie determinuje sytuację organizacji w dużym stopniu. Współpraca z organizacjami i instytucjami kraju przyjmującego niewątpliwie ma istotne znaczenie, jednak zebrany materiał nie pokazuje szczególnego

wyróżnienia się oddziaływania tej determinanty na tle innych. W związku z tym czynnika „pomoc ze strony kraju przyjmującego” nie można odnieść do determinant o największym stopniu oddziaływania. To oznacza, że w stosunku do tej determinanty hipoteza nie potwierdziła się.

Co do regulacji prawnych, jak to zostało opisane, w ramach niniejszych badań ograniczono się do analizy poziomu formalnego, to jest samych aktów prawnych. Na tym poziomie nie stwierdzono występowania oficjalnych zakazów dotyczących zrzeszania się w organizacje mniejszości narodowych, w tym organizacje polonijne. Dlatego tego czynnika nie można uznać za determinantę rozwoju o największym stopniu oddziaływania o charakterze negatywnym. W regulacjach prawnych zawarty jest szereg praw przysługujących mniejszościom narodowym w zakresie podtrzymywania swojej tożsamości. Jednakże trudno na ich podstawie wnioskować o szczególnie wyróżniającym się ich pozytywnym znaczeniu dla funkcjonowania organizacji – takiego, które w znaczący sposób wyróżniałoby się na tle pozostałych rozpatrywanych determinant. W związku z czym brak przesłanek do odniesienia tego czynnika do determinant o największym stopniu oddziaływania również w sensie pozytywnym. Dlatego można stwierdzić, że w odniesieniu do formalnych regulacji prawnych postawiona hipoteza nie potwierdziła się. Natomiast praktyczna realizacja tych regulacji została wyłączone z badania empirycznego, ponieważ dotyczy tematyki politycznej, która nie była omawiana z respondentami z powodu obecnej sytuacji politycznej (co zostało szerzej opisane na początku rozdziału).

Oprócz wymienionych w hipotezie czynników poprzez analizę zebranego materiału ujawniło się także szczególne znaczenie innej determinanty – roli liderów, co pozwoliło na stwierdzenie, że niniejszy czynnik należy do determinant o największym stopniu oddziaływania w petersburskich organizacjach polonijnych.

W tym miejscu należy ponownie napisać, że determinantami o największym stopniu oddziaływania są więc, zasoby ludzkie oraz rola lidera.

- Przez stwierdzenie, że czynnikami o największym stopniu oddziaływania są zasoby ludzkie oraz rola lidera rozumie się ich oddziaływanie o charakterze negatywnym. Przy czym konieczne należy zaznaczyć, że dotyczy to tylko czynnika niedoboru osób młodych (odnoszącego się do zasobów ludzkich) oraz

roli lidera przejawiającej się konkretnie w kontekście współpracy z młodymi. Te dwie determinanty – zasoby ludzkie oraz rola lidera – są więc najmocniej oddziaływującymi (w sensie negatywnym) tylko w tych aspektach. Natomiast każda z nich ma szerszy zakres oddziaływania, to jest obejmujący także i inne aspekty. W tych innych aspektach, po pierwsze, nie przejawiało się oddziaływanie w największym stopniu warunkujące funkcjonowanie organizacji. Po drugie, wśród tych aspektów są takie, które mają charakter pozytywny. Szczegółowo zakresy oddziaływania tych determinant są przeanalizowane w części 4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant rozwoju... – Zasoby ludzkie; Rola lidera.*

- Ostatnia postawiona hipoteza **H5 (Oddziaływanie tych determinant na realizację funkcji organizacji jest negatywne)** potwierdziła się również częściowo. Oddziaływanie determinanty „zasoby ludzkie” rzeczywiście przejawia się negatywnie. Przy czym, jak zostało opisane, rozumie się wyłącznie opisany czynnik niedoboru osób młodych, bo właśnie on został ujawniony jako determinanta o największym stopniu oddziaływania, i do jego oddziaływania odnosi się ocenianie o charakterze negatywnym. To oznacza, że w odniesieniu do tego czynnika hipoteza została potwierdzona.

W odniesieniu do czynnika „regulacje prawne” przeciwnie – postawiona hipoteza nie potwierdziła się. Ten czynnik nie został odniesiony do determinant o największym stopniu oddziaływania. Jak zostało opisane w ramach analizy poprzedniej hipotezy, na rozpatrzonym poziomie formalno-prawnym brak przesłanek do stwierdzenia o negatywnym charakterze oddziaływania tego czynnika.

Czynnik „pomoc ze strony kraju przyjmującego”, jak już opisano, również nie ujawnił się jako determinanta o największym stopniu oddziaływania. Na podstawie zebranego materiału, przeciwnie, można wnioskować o jego charakterze pozytywnym. To oznacza, że w odniesieniu do tego czynnika postawiona hipoteza nie potwierdziła się.

- Po opisanej próbie weryfikacji wszystkich postawionych hipotez szczegółowych, należy w tym miejscu odnieść się do **hipotezy głównej**. Została ona sformułowana następująco: Niekorzystne regulacje prawne, niewystarczająca pomoc ze strony kraju przyjmującego oraz ograniczone zasoby

ludzkie są determinantami, oddziaływanie których może prowadzić do ograniczenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu.

W świetle powyższego, należy stwierdzić, że hipoteza główna potwierdziła się częściowo. Jak zostało opisane, w zakresie realizacji funkcji petersburskich organizacji polonijnych rzeczywiście przejawiają się trudności, w przypadku przewyciężenia których zakres realizacji funkcji byłby pełniejszy. Także czynnik „zasoby ludzkie” (niedobór osób młodych) został określony jako determinanta w znacznym stopniu oddziaływująca na działalność organizacji – w tym przyczyniając się do ograniczenia zakresu realizacji kilku funkcji. To oznacza, że te dwa aspekty zawarte w hipotezie głównej potwierdziły się.

Natomiast aspekty hipotezy przypuszczające, że regulacje prawne i pomoc ze strony kraju przyjmującego również są determinantami o największym stopniu oddziaływania w zakresie ograniczenia realizacji funkcji – nie potwierdziły się. Jako inny czynnik w znacznym stopniu negatywnie wpływający na funkcjonowanie organizacji została ujawniona rola lidera w zakresie współpracy z młodymi uczestnikami organizacji.

- Rozpatrywane w ramach niniejszych badań zakresy realizacji poszczególnych funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu są traktowane jako zmienne zależne, natomiast zakresy oddziaływania czynników determinujących rozwój organizacji mniejszości narodowych – jako zmienne niezależne. To oznacza, że badania dążyły, między innymi, do zrozumienia zależności dotyczących oddziaływania determinant na realizację funkcji. Poprzez zebrany materiał ujawniły się następujące zależności.

Po pierwsze, zakres realizacji funkcji odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej jest w pewnej mierze ograniczony przez oddziaływanie takiej determinanty, jak zasoby ludzkie (niedobór młodych członków organizacji). Natomiast takie czynniki, jak możliwość uzyskania finansowania oraz doświadczenie członków organizacji wpływają na jej realizację pozytywnie. Po drugie, realizacja funkcji wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury jest ograniczona przez determinantę zasobów ludzkich (niedobór młodych członków organizacji). Po trzecie, na realizację funkcji wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji wpływa taki czynnik, jak zasoby ludzkie (niedobór młodych członków organizacji), a także możliwe jest oddziaływanie zasobów

finansowych oraz współpracy między uczestnikami organizacji. Przy czym rozumie się oddziaływanie tych trzech czynników o charakterze negatywnym. Po czwarte, realizacja funkcji społecznej zdeterminowana jest przede wszystkim przez dobry poziom realizacji funkcji kulturowej (oddziaływanie o charakterze pozytywnym). Tutaj więc przejawia się związek nie na poziomie „determinanta → funkcja”, ale dotyczący oddziaływania realizacji jednej funkcji na drugą, co stanowi przejaw wzajemnego powiązania między funkcjami. Natomiast niektóre ograniczenia w zakresie rozpatrywanej funkcji społecznej mogą być spowodowane przez oddziaływanie takich czynników, jak rola lidera, a także miejsce danej osoby w strukturze organizacji, jej czas bycia członkiem organizacji oraz czynniki personalne, związane z jej osobowością. Następnie realizacja funkcji nauki i zachowania języka polskiego jest ograniczona poprzez kadrę nauczycielską (co w niektórych przypadkach dotyczy kwalifikacji nauczycieli, w niektórych – braku specjalistów przygotowanych do pracy z dziećmi).

- Z powyżej przytoczonych zależności można zauważyć, że obejmują w niektórych przypadkach oddziaływanie determinant, które pierwotnie nie były objęte badaniem. W odniesieniu do tego warto podkreślić, że natura częściowo skategoryzowanych wywiadów pogłębionych stwarza możliwości dotarcia do informacji szerszej, niż to było pierwotnie zamierzone. W przypadku niniejszych badań to oznaczało szczegółowe omówienie każdej oddzielnej funkcji, zakres której ma swoje specyficzne uwarunkowania. W związku z czym wykryte oddziaływanie czynników, które nie były pierwotnie objęte badaniem, również zostało opisane w treści niniejszego rozdziału, a także zaznaczone w niniejszych wnioskach.

- Oprócz powyżej przytoczonych informacji bezpośrednio dotyczących postawionych problemów badawczych oraz hipotez, a także wykrycia zależności pomiędzy zmiennymi zależnymi a niezależnymi, zebrany materiał pozwala także na sformułowanie jeszcze trzech wniosków.

Po pierwsze, ujawniły się różnice sytuacji pomiędzy osobami należącymi do zarządów organizacji a zwykłymi szeregowymi członkami. Te różnice wpływały na odbiór przez danego respondenta poszczególnych kwestii, które były omawiane w ramach badań. Dotyczy to odbioru realizacji takich funkcji, jak wymiana kulturowa między członkami organizacji a Polakami z innych

części Rosji oraz funkcji społecznej, w których ujawniły się znaczące różnice sytuacji osób zajmujących różne pozycje w strukturze organizacji, co możliwe powoduje różną ocenę realizacji tych funkcji. Ponadto, te różnice dotyczą także opisaną sytuację konfliktu między niektórymi organizacjami (który obejmuje kierownictwo, ale nie zwykłych członków). Oprócz tego ujawniły się różnice w dostępie do informacji w zależności od pozycji w strukturze organizacji, co przejawiało się poprzez posiadanie wiedzy (lub jej brak) odnośnie do sytuacji finansowej. Powyższe różnice sprawiają, że przez członków tej samej organizacji mogą być prezentowane odmienne opinie odnośnie do tych samych kwestii, w zależności od danej perspektywy – osoby należącej do zarządu albo zwykłego szeregowego członka organizacji.

- Po drugie, wykryte zostało zróżnicowanie potrzeb i celów uczestnictwa poszczególnych członków w organizacji, które także wpłynęło na różnice w ocenie niektórych kwestii. To szczególnie przejawiało się przy pytaniach o najlepiej i najmniej skutecznie realizowane funkcje, a także o determinantę rozwoju oddziaływającą w najmocniejszym stopniu. Zauważono, że osoby udzielające się w organizacji – oprócz wspólnych ogólnych celów samej organizacji – dążą także do realizacji swoich celów, na podstawie swoich własnych potrzeb, dla spełnienia których dołączyły do organizacji. To przekłada się na ocenę poszczególnych funkcji i determinant poprzez pryzmat własnych oczekiwań, co w ramach niniejszych badań mogło przyczynić się do powstania rozbieżności zdań respondentów w niektórych kwestiach. Jednocześnie z tym szerokie spektrum oczekiwań uczestników obrazuje również szerokie spektrum funkcji, które organizacji mniejszości narodowych i etnicznych potencjalnie mogą pełnić oraz świadczy o znaczeniu tego rodzaju organizacji dla członków mniejszości.

- Po trzecie, oprócz wniosków o zauważonych rozbieżnościach opinii związanych z pozycją w strukturze organizacji oraz zróżnicowanymi potrzebami, na podstawie analizy materiału warto także zaznaczyć wniosek dotyczący innego aspektu. Jak zostało opisane, mimo ogólnego spełnienia funkcji petersburskich organizacji polonijnych w zakresie realizacji każdej z nich przejawiają się trudności. Te trudności mogą być rozpatrywane jako obszary, w których organizacje potrzebują wsparcia ze strony organizacji i instytucji polskich współpracujących z Polonią. Główną ujawnioną potrzebą

organizacji w obszarze wsparcia ich działalności jest pomoc w zakresie podniesienia jakości współpracy z osobami młodymi. Przy czym potrzeba pomocy dotyczy zarówno sfery podniesienia umiejętności kierownictwa w obszarze współpracy z osobami młodymi, jak i sfery aktywizacji samych osób młodych zaangażowanych w organizacje – w tym mające na celu ukształtowanie się liderów środowiska polonijnego. Także wśród znaczących potrzeb w zakresie wsparcia działalności istnieje potrzeba pomocy w zakresie kadry nauczycielskiej języka polskiego, a także w zakresie pomocy finansowej. Należy podkreślić, że oprócz wsparcia działalności ze strony instytucji polskich współpracujących z Polonią potrzebne jest także wypracowanie rozwiązań istniejących trudności na poziomie samych organizacji, co pozwoliłoby na usprawnienia w zakresie realizacji funkcji organizacji. W związku z tym w następnej części rozdziału (4.4. *Rekomendacje*) są sformułowane zarówno możliwe obszary współpracy z instytucjami polskimi wspomagającymi Polonię, jak i propozycję możliwych kierunków działań na poziomie organizacji. Poszczególne potrzeby w obszarze wsparcia działalności wzmiankowane w tym miejscu oraz trudności funkcjonowania organizacji są także szerzej opisane w następnej części rozdziału.

4.4. Rekomendacje

Po analizie materiału zebranego w ramach badań został wyciągnięty wniosek, że w obszarze realizacji każdej funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu ujawniły się trudności. Te trudności ograniczają potencjalnie możliwy zakres realizacji funkcji i w związku z tym mogą być rozpatrywane jako obszary problemowe, wymagające poszukiwania rozwiązań przez petersburskie organizacje, a także pomocy ze strony organizacji i instytucji polskich współpracujących z Polonią. Na podstawie ujawnionych poprzez badania potrzeb w zakresie rozwiązania trudności poniżej zostaną sformułowane rekomendacje praktyczne. Rekomendacje obejmują, po pierwsze, określenie potencjalnych obszarów wsparcia działalności ze strony instytucji współpracujących z Polonią, po drugie – możliwości rozwiązań istniejących problemów, które mogą zostać podjęte przez same petersburskie organizacje polonijne. Niektóre z propozycji możliwych rozwiązań zostały sformułowane na podstawie materiału zebranego w ramach badań fokusowych, uczestnikami których były osoby udzielające się

w instytucjach polskich wspomagających Polonię. Na podstawie doświadczenia tych osób w zakresie współpracy z Polonią ich wiedza została potraktowana jako ekspercka, polegająca na znajomości specyfiki pracy z organizacjami polonijnymi, uwarunkowań ich działalności, a także często występujących trudności i możliwości ich rozwiązania. Szerzej pomysły uzyskane podczas badań fokusowych są opisane w treści niniejszego rozdziału (4.2.2.1. *Zakres realizacji funkcji organizacji...*; 4.2.2.2. *Zakres oddziaływania determinant rozwoju...*), w tym miejscu natomiast zostaną przywołane skrótowo w formie wniosków o charakterze rekomendacyjnym.

Sformułowane w ramach niniejszego rozdziału rekomendacje praktyczne należy potraktować raczej jako określenie możliwych kierunków przewyciężenia trudności, niż wskazanie konkretnych sposobów działania. Bowiem określenie konkretnych sposobów należy ostatecznie do osób bezpośrednio udzielających się w organizacjach, znających ich specyfikę od wewnątrz i mogących na podstawie tej wiedzy podejmować konkretne decyzje w tym zakresie.

Po sformułowaniu rekomendacji praktycznych, odnoszących się do trudności w zakresie realizacji funkcji, zostaną określone także rekomendacje teoretyczne. Dotyczą one możliwości przeprowadzenia dalszych badań w rozpatrywanej tematyce. Obejmują zarówno aspekty bezpośrednio związane z przeprowadzonymi badaniami, jak i proponujące inne, niezależne od niniejszych badania, ale również dotyczące badanej tematyki.

W związku z powyższym określone zostały następujące rekomendacje:

- 1) W zakresie realizacji funkcji nauki i zachowania języka polskiego ujawniła się trudność związana z kadrą nauczycielską. W niektórych organizacjach polega na niedoborze wykwalifikowanych nauczycieli, w związku z czym zajęcia są prowadzone przez członków organizacji, wśród których nie wszyscy są *native speakerami* języka polskiego, a tym bardziej nie posiadają kwalifikacji pedagogicznych, co przekłada się na jakość nauczania. W niektórych organizacjach brakuje natomiast nauczycieli przygotowanych specjalnie dla pracy z dziećmi. W związku z tym ujawnia się potrzeba wsparcia petersburskich organizacji polonijnych w tych zakresach. W praktyce to może wyrażać się, po pierwsze, poprzez skierowanie z Polski do Petersburga profesjonalnych nauczycieli języka polskiego, wśród których byłyby osoby przygotowane zarówno do pracy z dorosłymi, jak i z dziećmi. Przy organizacjach polonijnych mogą zostać utworzone kursy prowadzone przez takie osoby, będące jednocześnie *native speakerami* języka, jak i wykwalifikowanymi pedagogami. Po drugie, nie mniej ważne jawi się

wykształcenie się kadry nauczycielskiej zamieszkującej na miejscu, w Petersburgu. To umożliwiłoby stałe prowadzenie zajęć, a nie tylko kursów ograniczonych czasem pobytu nauczycieli z Polski. Dla wykwalifikowania lokalnej kadry rekomendować można organizację cyklu szkoleń. Przy czym możliwe jest ich zorganizowanie zarówno na miejscu – przez osoby, które zostałyby skierowane w tym celu z Polski, jak i poprzez zaproszenie petersburskich nauczycieli języka polskiego do tego rodzaju szkoleń do Polski. Warto zauważyć, że w Województwie Małopolskim corocznie odbywają się tego rodzaju szkolenia⁷⁹. Są to „Warsztaty metodyczne języka polskiego dla nauczycieli polonijnych”, organizowane przez Województwo Małopolskie, Małopolską Szkołę Gościnności im. Tytusa Chałubińskiego w Myślenicach oraz Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie. Celem warsztatów jest „podniesienie umiejętności dydaktycznych nauczycieli języka polskiego, pogłębienie i poszerzenie wiedzy z zakresu języka polskiego i zapoznanie się z nowoczesnymi i innowacyjnymi metodami nauczania”⁸⁰. Warsztaty odbywają się na terenie Małopolski, a ich uczestnikami są nauczyciele polonijni z różnych krajów. Program merytorycznej części obejmuje, między innymi, zajęcia z zakresu glottodydaktyki, językoznawstwa i literatury⁸¹. Również ważne jest, że w ramach pobytu uczestników w Polsce jest organizowany udział w wycieczkach oraz wydarzeniach kulturalnych, co prowadzi do poszerzenia wiedzy w zakresie kultury i historii Polski⁸².

Ważne jest uwzględnienie w programie szkoleń tego typu zajęć skierowanych do podniesienia umiejętności zarówno pedagogicznych, jak i językowych. Istotna jest bowiem nie tylko umiejętność przekazania wiedzy, ale również znajomość języka przez nauczycieli na wysokim poziomie. W obliczu tego, że dla wielu z nich język polski nie jest ojczystym, wydaje się ważnym prowadzenie szkoleń przygotowujących lokalną kadre w obu tych kierunkach. Podniesienie znajomości

⁷⁹ https://www.uken.krakow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5191:rozpoczely-sie-warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego-dla-nauczycieli-polonijnych&catid=106&lang=pl-PL, dostęp: 17.05.2024; <https://znpusa.org/warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego/>, dostęp: 10.06.2024.

⁸⁰ https://www.uken.krakow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5191:rozpoczely-sie-warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego-dla-nauczycieli-polonijnych&catid=106&lang=pl-PL, dostęp: 17.05.2024.

⁸¹ Por. <https://www.polonijnypedagog.com/warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego-dla-nauczycieli-polonijnych/>, dostęp: 10.06.2024.

⁸² Por. https://www.uken.krakow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5191:rozpoczely-sie-warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego-dla-nauczycieli-polonijnych&catid=106&lang=pl-PL, dostęp: 17.05.2024.

języka polskiego do bardzo dobrego poziomu pomogłoby w pewnej mierze przezwyciężyć trudność związaną z brakiem kadry będącej *native speakerami*.

2) W zakresie realizacji funkcji odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej ujawniła się trudność polegająca na niedostatku wydarzeń o tematyce współczesnej, która byłaby atrakcyjna dla ludzi młodych. Niedobór osób młodych został ujawniony jako czynnik mocno oddziałujący na funkcjonowanie organizacji, to jest wpływający negatywnie w różnych aspektach ich działalności. Dlatego organizacja wydarzeń kulturowych, potencjalnie atrakcyjnych dla tej grupy wiekowej jawi się szczególnie ważna, ponieważ ma potencjał przyciągnięcia tej grupy i zaangażowania się w działalność organizacji.

Podczas badań fokusowych została sformułowana rekomendacja współpracy organizacji polonijnych w Instytucie Polskim, który między innymi organizuje wydarzenia skierowane do młodych. Ta propozycja wydaje się mieć istotne znaczenie, ponieważ w ramach badań z osobami z petersburskiej Polonii działalność Instytutu została określona jako atrakcyjna i aktualna. W związku z tym współorganizacja przedsięwzięć dla osób młodych w Instytucie Polskim może być swojego rodzaju przestrzenią dla uczenia się od tej instytucji „dobrych praktyk” w tym zakresie. Ta współpraca ma potencjał do dostarczenia inspiracji co do formy wydarzeń, które przez osoby młode mogą być odebrane jako aktualne i interesujące.

Co się tyczy ich treści, to ogólnym kierunkiem, w którym należy podążać w zakresie funkcji kulturowej, wydaje się dodanie do istniejącej oferty wydarzeń dedykowanych współczesnej kulturze polskiej.

3) Także podczas badań fokusowych zostały sformułowane dwie inne propozycje działań w obszarze zachowania i rozwoju kultury polskiej, które wydają się być warte wzięcia pod uwagę przez miejscowe organizacje polonijne. Funkcja kulturowa, mimo opisanych trudności w sferze współczesności tematyki wydarzeń, została określona poprzez niniejsze badania jako najbardziej skutecznie realizowana. Jednak należy zauważyć, że oprócz pracy nad usprawnieniami w obszarach problemowych, ważna jest także praca nad dalszym rozwojem obszarów dobrze działających. W związku z tym w tym miejscu zostaną przytoczone wspomniane propozycje działań z badań fokusowych, które mogą być potraktowane jako pomysły służące dalszemu rozwojowi. Po pierwsze, tą rekomendacją jest organizacja wyjazdów do Polski, które mają służyć zachowaniu łączności z krajem pochodzenia, a przez to przekładać się na

podtrzymanie tożsamości narodowej. Po drugie, zauważono, że oprócz już organizowanych wydarzeń w kraju zamieszkania Polonii, warto organizować także wydarzenia w Polsce promujące działalność twórców polskiego pochodzenia mieszkających za granicą. Sprzyjałoby to budowaniu swojego rodzaju pomostu pomiędzy lokalną Polonią a Polską, a także podniesieniu świadomości istnienia petersburskiej Polonii i możliwej współpracy kulturowej z nią.

Oba te działania są możliwymi obszarami pomocy petersburskiej Polonii ze strony polskiej. W zakresie pierwszego (wyjazdów do Polski) może to przybierać formy pomocy finansowej oraz organizacyjnej. Natomiast drugi obszar leży przeważnie w gestii organizacji polskich współpracujących z Polonią, ponieważ dotyczy organizacji wydarzeń w Polsce. Przy czym, obejmuje współpracę z przedstawicielami Polonii Petersburga, niezbędną dla zgłębienia tematyki miejscowych twórców polskiego pochodzenia. A więc tego rodzaju przedsięwzięcia służyłyby również nawiązaniu relacji i kontaktów lokalnej Polonii z organizacjami polskimi.

4) W zakresie realizacji funkcji wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury został zauważony niedostatek wydarzeń organizowanych specjalnie dla młodzieży. Propozycje tego rodzaju przedsięwzięć zostały sformułowane podczas badań fokusowych. Są nimi, po pierwsze, organizacja wyjazdów młodzieży do Polski. To pokrywa się z przytoczoną wyżej rekomendacją organizowania wyjazdów dla różnych grup wiekowych. W kontekście młodzieży jest to szczególnie ważne, ponieważ niesie w sobie walor edukacyjny, ale jednocześnie wydaje się być atrakcyjne dla tej grupy wiekowej. Oprócz tego sprzyja integracji członków Polonii ze sobą, co ma duże znaczenie po powrocie z wyjazdu. Przekłada się bowiem na realizację także innej funkcji organizacji – społecznej. Także tego typu wyjazdy są w pewnej mierze pomocne w zakresie funkcji nauczania języka, ponieważ stwarzają możliwość kontaktu z językiem polskim, a także jego praktykowania.

Po drugie, zaproponowano dodanie do oferty organizacji wydarzeń, których kluczowym aspektem nie jest podtrzymanie polskości. Wydają się, że interesujące dla młodzieży mogą być spotkania np. o charakterze sportowym, które w centrum uwagi stawiają integrację grupy poprzez wspólną aktywność sportową. Elementy polskie są jednak przy tym – nieco pośrednio – również przekazywane, np. poprzez użycie języka polskiego podczas wydarzenia. Wydaje się, że brak ewidentnego aspektu edukacyjnego wydarzenia może być atrakcyjny dla młodzieży, na co dzień

będącej uczniami i studentami. Natomiast stwarza przestrzeń dla poznania innych młodych członków Polonii i ma potencjał zachęcić do udziału także w innych wydarzeniach organizacji.

5) Zauważone trudności w sferze współpracy organizacji polonijnych z młodszymi uczestnikami – zarówno z uczącą się młodzieżą, jak i starszymi od nich osobami w młodym wieku (18–35 lat), wskazują na potrzebę wsparcia organizacji w tym zakresie. Oprócz wspomnianej możliwości współpracy z Instytutem Polskim zaproponować można także organizację warsztatów dla kierownictwa lokalnych organizacji polonijnych dotyczących pracy z osobami młodymi. Przeprowadzone mogą być przez osoby z Polski udzielające się w instytucjach, współpracujących z organizacjami polonijnymi z różnych krajów. Ich doświadczenie kontaktu z organizacjami, które skutecznie współpracują z osobami młodymi, może dostarczyć cennych wskazówek i inspiracji.

Niniejsza kwestia może być rozpatrzona także z innej perspektywy – nie tylko uczenia się starszych członków organizacji specyfiki współpracy z młodymi, ale także i zaangażowania samych młodych. Co się tyczy osób w kategorii wiekowej 18–35 lat, których niedobór był dostrzeżony w ramach niniejszych badań, można sugerować, że bardzo ważna jest inicjatywa ze strony osób w tym wieku, które jednak są w organizacji. Są osobami pełnoletnimi, mogącymi samodzielnie podejmować decyzję oraz planować swoją działalność, w związku z czym można od nich oczekiwać proaktywnej postawy. Sami będąc osobami młodymi, mają ogromny potencjał zaproponowania wydarzeń, które mogą przyciągnąć inne osoby z tej kategorii wiekowej.

Ponadto podczas badań została podkreślona potrzeba wykształcenie się młodych liderów z petersburskiego środowiska polonijnego. Jest to niezbędne dla zapewnienia kontynuacji organizacji polonijnych, w których wśród kierownictwa jest wiele osób starszych. W związku z tym wspomniane zaangażowanie osób młodych jawi się jako szczególnie ważne – jako przestrzeń do nabycia doświadczenia dla potencjalnego pełnienia ról kierowniczych w przyszłości. W obliczu tego znowu należy podkreślić, że ważna jest – oprócz prób przyciągnięcia nowych członków w młodym wieku – aktywizacja osób, które już są w organizacji.

Z powyższych powodów następną rekomendacją jest organizowanie warsztatów dla młodych uczestników organizacji mających na celu przygotowanie liderów środowisk polonijnych. Obejmowałyby przekazanie wiedzy w zakresie

specyfiki zarządzania organizacjami polonijnymi w różnych jego aspektach, a także nauczanie umiejętności przywódczych.

Także zaproponować można zaproszenie młodych przedstawicieli lokalnej Polonii do już istniejących inicjatyw w tym zakresie. Warto bowiem zauważyć, że podobne inicjatywy szkolące młode osoby już istnieją. Dlatego przekazywanie petersburskiej Polonii informacji tego rodzaju oraz zaproszeń byłoby kolejną propozycją wsparcia miejscowych organizacji polonijnych. Jako przykład podobnych przedsięwzięć można przytoczyć, między innymi, program stypendialny „Młodzi Ambasadorzy Polskości” organizowany przez Instytut im. gen. Władysława Andersa, który odbył się w 2022 roku w Lublinie. Skierowany był do osób w wieku 18–30 lata z 13 określonych państw europejskich, aktywnie udzielających się w życiu polonijnym w swoim miejscu zamieszkania. Podczas pobytu w Lublinie dla uczestników były organizowane warsztaty z zakresu, między innymi, zarządzania organizacją, wystąpień publicznych i autoprezentacji, pozyskiwania funduszy na działalność społeczną, a także spotkania z lubelskimi samorządowcami oraz przedstawicielami lubelskich instytucji publicznych i organizacji społecznych⁸³. Wydaje się, że uczestnictwo w podobnych przedsięwzięciach może być użyteczne dla młodych przedstawicieli petersburskiej Polonii w zakresie nabycia umiejętności niezbędnych dla pełnienia ról liderów miejscowych organizacjach w przyszłości, a także zachęcające tę grupę wiekową do bardziej aktywnego zaangażowania po powrocie do miejsca zamieszkania. To wydaje się szczególnie ważne w obliczu ujawnionych poprzez niniejsze badania trudności we współpracy z tą grupą wiekową.

6) Po nabyciu przez osoby młode niezbędnej wiedzy i umiejętności kluczowe jest rozważenie przez obecnych liderów organizacji możliwych sposobów motywowania i zaangażowania osób młodych do pełnienia ról decyzyjnych, w tym jako członków zarządów. To jest ważne nie tylko z powodu wspomnianego wykształcenia się następców liderów w przyszłości, ale również i dla rozwiązania niektórych obecnych trudności. Sprzyjałoby to uwspółcześnieniu stylu zarządzania oraz charakteru oferty organizacji. Warto ponownie w tym miejscu zaznaczyć, że na podstawie niniejszych badań brak współczesności w tych dwóch zakresach wydaje się być czynnikiem zniechęcającym osoby młode. W związku z tym

⁸³ <https://instytutandersa.org.pl/2022/06/15/program-stypendialny-dla-przedstawicieli-polonii-zachodnioeuropejskiej-mlodzi-ambasadorzy-polskosci/>, dostęp: 16.05.2024.

uczestnictwo na poziomie decyzyjnym tych młodych, którzy już są, ma potencjał przerwać „błędne koło”, które polega na tym, że w organizacjach brakuje osób młodych, a powodem tego braku jest zniechęcająca dla nich atmosfera stworzona przez starsze kierownictwo. Potrzebna jest więc aktywizacja już istniejących zasobów – osób młodych obecnie zaangażowanych w organizacje. Dopuszczenie ich do procesów decyzyjnych mogłoby być pomocne w uwspółcześnieniu istniejącej atmosfery. Z kolei bardziej współczesna atmosfera byłaby bardziej atrakcyjna dla nowych osób młodych, chcących dołączyć do organizacji.

W związku z powyższym działania umożliwiające już zaangażowanym osobom młodym uczestnictwo w kierowaniu organizacjami jawią się jako rekomendacja o kluczowym znaczeniu dla petersburskich organizacji polonijnych, w których niedobór osób młodych został ujawniony jako jeden z czynników najmocniej ograniczających działalność.

7) Następnie poprzez niniejsze badania zostały odnotowane trudności w sferze realizacji funkcji wymiany kulturowej między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji. Związane są one po pierwsze ze starszym wiekiem sporej części organizatorów, dla których organizacja tego typu wydarzeń, wymagająca dużego nakładu pracy, jest trudna z racji wieku. W związku z czym rozwiązań poszukiwać należy w przyciąganiu osób młodych, które mogłyby podjąć się tego wymagającego rodzaju przedsięwzięć na szerszą skalę. Propozycje działań w tym zakresie są już sformułowane w poprzednich punktach.

Innym możliwym powodem ograniczenia realizacji tej funkcji są niedobory środków finansowych, ponieważ organizacja wyjazdów wiąże się z wysokimi kosztami. W związku z tym pomoc finansowa jest kolejnym obszarem wsparcia dla petersburskich organizacji polonijnych.

8) Największą trudnością w zakresie realizacji funkcji społecznej jest konflikt między niektórymi organizacjami polonijnymi, który ogranicza komunikację członków tych organizacji. Podczas badań zostało podkreślone, że konflikt dotyczy przede wszystkim kierownictwa tych organizacji, natomiast na poziomie zwykłych członków istnieje chęć jego rozwiązania. W związku z tym rekomendowanym kierunkiem działań wydaje się zwiększenie aktywności zwykłych członków w zakresie organizacji wspólnych projektów i wydarzeń między tymi organizacjami. Współpraca przy projekcie, a także współuczestniczenie w wydarzeniach mają potencjał stworzenia przestrzeni dla

integracji zwykłych członków skonfliktowanych organizacji. Jednakże dla realizacji takich działań powinny one najpierw zostać zaprojektowane, a ich organizacja (zakres zadań, ich podział pomiędzy uczestnikami itd.) powinna być szczegółowo zaplanowana. W obliczu możliwej niechęci kierownictwa organizacji do inicjatywy w tym zakresie pierwszoplanowe staje się proaktywne zaangażowanie się zwykłych członków w te procesy.

9) Biorąc pod uwagę to, że wiele z powyższych propozycji dotyczą współpracy ze stroną polską, ważne jest sformułowanie jeszcze jednej rekomendacji. Polega ona na tym, że rekomendowany jest udział przedstawicieli petersburskiej Polonii w szkoleniu dedykowanym możliwościom wsparcia ze strony polskiej, jakie organizacje polonijne mogą otrzymać. To ma istotne znaczenie, ponieważ, żeby miejscowe organizacje mogły aplikować o udział w różnego rodzaju rekomendowanych warsztatach lub o środki finansowe, powinny one najpierw mieć wiedzę na temat tego, jakie są możliwości ubiegania się o tego rodzaju wsparcie oraz jakie działania powinny być podjęte, żeby to wsparcie otrzymać. W praktyce oznacza to posiadanie wiedzy na temat istniejących projektów, grantów, szkoleń, wydarzeń organizowanych dla Polonii itd.

W związku z tym rekomendowane jest przeprowadzenie takiego szkolenia informacyjnego dla organizacji polonijnych (w tym dla Polonii petersburskiej) albo zaproszenie przedstawicieli petersburskiej Polonii, jeśli tego rodzaju wydarzenie już jest zaplanowane. Przybrać by to mogło formę szkolenia organizowanego np. poprzez Samorząd Województwa Małopolskiego (z racji posiadania przez ten samorząd Komisji ds. Współpracy z Polakami i Polonią za Granicą). Zaproszenie na takie wydarzenie przedstawicieli Polonii z różnych państw sprzyjałoby rozpowszechnieniu informacji wśród nich, co może przełożyć się na bardziej aktywny udział organizacji w projektach dla Polonii. Natomiast wspólny udział przedstawicieli organizacji z różnych krajów sprzyjać może nawiązaniu kontaktów między nimi, co ma potencjał zaowocowania współpracą między tymi organizacjami.

10) Jako próbę uporządkowania przytoczonych powyżej rekomendacji można przedłożyć następującą ich hierarchie. Jako pierwszorzędne jawi się organizowanie szkolenia informacyjnego o możliwościach wsparcia ze strony polskiej dla organizacji polonijnych, z udziałem petersburskiej Polonii. Wszystkie dalsze rekomendacje działań są równie ważne, ale wydaje się, że punktem wyjścia

dla nich jest poznanie przez petersburskie organizacje możliwości, jakie przed nimi stoją. Bowiem niektóre pozostałe rekomendacje obejmują propozycje udziału w wydarzeniach, które są już prowadzone przez instytucje polskie wspomagające Polonię. Dlatego bardziej realne i logiczne jawi się aplikowanie o udział w nich, niż organizowanie odrębnego nowego wydarzenia.

Następnie powinny zostać podjęte działania w kierunku aktywizacji osób młodych i umożliwienia włączenia ich do kierowania organizacjami, ponieważ brak ich udziału na tym poziomie jest czynnikiem mocno ograniczającym działalność organizacji i wywołującym najpoważniejsze problemy (m.in. niedobory osób młodych w organizacjach). Dlatego wszystkie działania w tym kierunku – (propozycje opisane są w punktach 5 i 6) – powinny zostać podjęte jako następne po szkoleniu informacyjnym. Ich dokładna forma powinna zostać określona przez samych członków organizacji, z powodu bezpośredniej znajomości ich specyfiki. Warto ponownie podkreślić, że niniejsze rekomendacje są propozycją kierunków działań, które służyłyby rozwiązaniu istniejących problemów, natomiast ważne jest ich rozpatrzenie, konkretyzacja oraz ewentualna modyfikacja przez osoby bezpośrednio udzielające się w organizacjach.

W następnej kolejności wydaje się zasadne podjęcie pozostałych działań, także związanych z kwestią udziału młodzieży – ze względu na opisaną wagę tego problemu dla funkcjonowania organizacji. W związku z tym po podjęciu kroków umożliwiających aktywizację tych osób młodych, które już są w organizacjach, oraz po ich włączeniu do procesów decyzyjnych, łatwiejsze stanie się podjęcie następnych działań, które mają na celu przyciągnięcie nowych młodych członków, a także dalszą aktywizację już zrzeszonych. Jak opisano, stanie się to możliwe dzięki potencjałowi osób młodych, które będą aktywnie zaangażowane w kierownictwo organizacjami. Bowiem ten potencjał jawi się jako możliwe źródło uwspółcześnienia stylu zarządzania organizacjami oraz oferty wydarzeń. To z kolei może być czynnikiem zachęcającym także innych młodych do udziału. Dlatego po podjęciu kroków mających doprowadzić do zwiększenia roli młodych w procesach decyzyjnych, jako następne działania mogą być zaproponowane następujące. Po pierwsze – działania mające służyć uwspółcześnieniu oferty wydarzeń (opisane w punkcie 2). Po drugie – realizacja rekomendacji w obszarze funkcji wychowania młodzieży w tradycji polskiej kultury (opisane w punkcie 4).

Pozostałe rekomendowane działania również mają duże znaczenie, bowiem zostały sformułowane w odniesieniu do ujawnionych poprzez niniejsze badania trudności w funkcjonowaniu organizacji. Jednakże w celu skuteczności działania ważne wydaje się wyznaczenie priorytetów i kolejności kroków. W związku z tym logiczne jest skupienie się w pierwszej kolejności na uświadomieniu sobie przez organizację możliwości wsparcia ich działalności i na tej podstawie podjęcie jako pierwszoplanowych działań bezpośrednio ukierunkowanych na rozwiązanie najważniejszych ujawnionych trudności.

11) Po sformułowaniu powyższych rekomendacji praktycznych w tym miejscu zostaną określone rekomendacje o charakterze teoretycznym, to jest propozycje dalszych badań. Jak zostało opisane szerzej na początku niniejszego rozdziału, z powodu zmiany sytuacji politycznej pierwotnie określony plan badań uległ zmianie. W ramach możliwości w sytuacji obecnej dążono do uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Zebrany materiał pozwolił na uzyskanie odpowiedzi oraz weryfikację większości hipotez. Jednakże warto podkreślić dwa aspekty, które stanowią propozycję dla dalszych badań. Po pierwsze, pierwotnie zaplanowane badania ilościowe mogły dostarczyć materiału o większym stopniu reprezentatywności, to jest takiego, który z większym stopniem pewności można odnieść do funkcjonowania wszystkich organizacji polonijnych w Petersburgu. W związku z tym rekomendowane jest przeprowadzenie tego rodzaju badań nad funkcjonowaniem i uwarunkowaniami działalności petersburskich organizacji polonijnych w czasie, kiedy będzie taka możliwość. Oznacza to takie warunki, w których możliwe będzie pozyskanie szerokiego grona respondentów dla stworzenia próby badawczej, ponieważ jest to niezbędne dla przeprowadzenia badań ilościowych.

12) Po drugie, z niniejszych badań zostały wyłączone funkcje o charakterze politycznym. Należą do nich: funkcja reprezentacji i obrony wspólnych interesów członków organizacji oraz funkcja tworzenia kultury międzynarodowej komunikacji, wspomagania wszechstronnej współpracy Rosji i Polski. W związku z wyłączeniem zakresu realizacji tych funkcji z badania, uniemożliwione zostało zebranie materiału dla weryfikacji hipotezy H3 („Najmniej skutecznie realizowaną funkcją organizacji polonijnych w Petersburgu jest funkcja polityczna”), a także materiału dotyczącego czynników wpływających na realizację tej funkcji. Dlatego drugą rekomendacją jest przeprowadzenie badań w tym zakresie w warunkach

sprzyjających pozyskaniu respondentów dla omówienia tego tematu. Wydaje się to mieć istotne znaczenie, ponieważ według literatury przedmiotu działalność w zakresie tych funkcji może stanowić ważną część aktywności organizacji mniejszościowych⁸⁴.

13) Ponadto oprócz rekomendacji bezpośrednio wynikających z uniemożliwionych przez obecną sytuację aspektów niniejszych badań, można także sformułować rekomendacje do badań innych. Mianowicie, wartościowe wydaje się uzupełnienie badań nad organizacjami polonijnymi o szerszy kontekst rosyjski, przez co rozumie się badania w innych rosyjskich miastach. Wśród głównych ośrodków skupiających tego typu organizacje wymienić można miejscowości należące do Moskiewskiego Okręgu Konsularnego⁸⁵ oraz do Irkuckiego Okręgu Konsularnego⁸⁶. Zbadanie funkcjonowania oraz uwarunkowań działalności organizacji w innych miastach rosyjskich ma potencjał ubogacenia badań nad Polonią. Przy czym warto zaznaczyć, że przeprowadzenie tego rodzaju badań wydaje się sensowne również w bardziej sprzyjających warunkach, kiedy powstanie możliwość ich realizacji w pełnym zakresie.

14) Także biorąc pod uwagę ujawniony poprzez niniejsze badania problem związany z udziałem osób młodych w petersburskich organizacjach polonijnych, interesujące wydaje się przeprowadzenie badań mających na celu zidentyfikowanie postaw osób młodych wobec organizacje tego typu. Ponadto, za M. Nowosielskim, można zauważyć, że w związku z szybko zachodzącymi zmianami we współczesnym świecie zmieniają się również możliwości integracji z rodakami (poprzez m.in. tworzenie grup internetowych, organizowanie za ich pośrednictwem spotkań nieformalnych oraz łatwiejsze możliwości podróży do Polski)⁸⁷. W obliczu tego powstaje pytanie, czy młodzi ludzie odczuwają potrzebę zaangażowania się w środowisko polonijne w ramach organizacji? I jeśli tak, jakie są ich potrzeby i oczekiwania wobec organizacji? Rekomendacja tego rodzaju badań nosi charakter ogólny – niekoniecznie związany z kontekstem petersburskim czy rosyjskim. W związku z czym ta rekomendacja nie wymaga odroczenia w czasie do nastania bardziej sprzyjających warunków.

⁸⁴ Por. D. Kowalewska, *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie...*, op. cit., s. 118.

⁸⁵ Por. <https://www.gov.pl/web/rosja/organizacje-polonijne>, dostęp: 29.05.2024;

⁸⁶ Por. S. Leończyk, op. cit., s. 49-64.

⁸⁷ Por. M. Nowosielski, *Polskie organizacje imigranckie...*, op. cit., s. 9.

ZAKOŃCZENIE

Polska mniejszość narodowa stanowi element społeczeństwa Petersburga od czasów założenia miasta. Na przestrzeni lat szczególne znaczenie dla miejscowego środowiska polonijnego miały organizacje założone przez Polaków. Zaspokajały one szereg potrzeb tego środowiska, dotyczących zarówno przystosowania się do życia w społeczeństwie przyjmującym, jak i podtrzymania własnej tożsamości narodowej. Także poprzez wspólną działalność w tych organizacjach stwarzały dla osób przestrzeń do integracji. Szczególnie aktywnym okresem działalności tych organizacji były lata 1703–1918. Natomiast w okresie 1918–1989 nastąpił zanik życia polonijnego w Petersburgu, a jego odnowienie nastąpiło dopiero po roku 1989.

W czasach obecnych w Petersburgu także funkcjonują organizacje polonijne. Ich działalność jest próbą odpowiedzi na potrzeby lokalnej polskiej mniejszości narodowej. Obecnie, po dłuższym czasie zaniku życia polonijnego w mieście, pierwszoplanowa staje się działalność ukierunkowana na odbudowanie i podtrzymanie tożsamości narodowej, kultywowanie polskiej kultury, nauczanie języka polskiego. Same organizacje, poprzez sformułowane cele działalności, deklarują realizację działań w tych kierunkach. Oprócz funkcji związanych z krzewieniem kultury polskiej w środowisku petersburskiej Polonii i nauczaniem języka postulują także działalność w takich obszarach jak: wymiana kulturowa z Polakami z innych części Rosji, wychowanie młodzieży w tradycji polskiej kultury, integracja członków organizacji, reprezentacja i obrona wspólnych interesów oraz tworzenie kultury międzynarodowej komunikacji, wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski.

Działania postulowane w tych obszarach wydają się mieć istotne znaczenie dla petersburskiego środowiska polonijnego, ponieważ obejmują różne strony jego życia: podtrzymanie własnej tożsamości; edukację w zakresie takich jej elementów jak język i kultura; nawiązanie więzi z innymi Polakami mieszkającymi w mieście i innych częściach kraju; obszar kontaktów ze społeczeństwem większościowym. Takie szerokie spektrum działań wydaje się mieć potencjał do spełnienia potrzeb szerokiego grona odbiorców mających zróżnicowane potrzeby.

Warto zauważyć, że dotychczas nie była analizowana realizacja tych funkcji petersburskich organizacji polonijnych i jej uwarunkowań poprzez badania socjologiczne. Opracowania poświęcone temu ważnemu ośrodkowi polskości za granicą, jaki stanowi Petersburg, przedstawiają przeważnie perspektywę historyczną. Jednak ważne wydaje się

przeanalizowanie współczesnej działalności tych organizacji w badaniach socjologicznych, które dążą zarówno do zrozumienia zakresu, w jakim organizacje realizują swoje funkcje, jak i do zidentyfikowania czynników, które taki stan warunkują. Nabiera to szczególnego znaczenia w obliczu wyników badań w krajach europejskich, które określają kondycję organizacji polonijnych jako trudną. Ograniczenie zakresu realizacji funkcji organizacji tego typu może mieć poważne konsekwencje dla środowiska lokalnej polskiej mniejszości narodowej, które w efekcie mogą doprowadzić do zatracenia tożsamości narodowej i dziedzictwa kulturowego tej grupy. W związku z tym ważne jawi się rozumienie czynników determinujących ograniczenia w realizacji funkcji, a także możliwości rozwiązania istniejących trudności.

Niniejsza dysertacja jest poświęcona temu celowi w obszarze petersburskich organizacji polonijnych. Jej podstawowym celem badawczym była próba określenia zakresu realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu wynikających z ich statutów, a także próba określenia zakresu oddziaływania czynników determinujących rozwój tych organizacji. Niniejsze badania miały także służyć zidentyfikowaniu problematycznych sfer działalności petersburskich organizacji polonijnych i – na tej podstawie – określeniu potrzeb tych organizacji w obszarze wsparcia ich działalności ze strony kraju pochodzenia. Zatem, oprócz znaczenia teoretycznego, niniejsza praca ma także potencjał praktyczny.

Dla osiągnięcia postawionego celu badawczego zostały przeprowadzone badania składające się z czterech etapów. Wykorzystanymi w ich ramach metodami były: analiza danych zastanych oraz badanie dokumentów, indywidualne wywiady pogłębione, zogniskowany wywiad grupowy, wywiady eksperckie. Warto podkreślić, że respondentami badań empirycznych były zarówno osoby zaangażowane w działalność petersburskich organizacji polonijnych, jak i udzielające się w instytucjach polskich wspomagających Polonię. To przyczyniło się do spojrzenia na badane kwestie z dwóch perspektyw – zarówno wewnątrzorganizacyjnej, jak i z zewnątrz organizacji, co prowadziło do uzyskania pełniejszego obrazu. Na podstawie przeprowadzonych badań zebrano obszerny materiał dotyczący funkcjonowania organizacji polonijnych w Petersburgu i warunkujących go czynników.

Przeprowadzone badania wykazały, że trudności przejawiają się w zakresie realizacji każdej funkcji organizacji. Jednocześnie z tym o żadnej z nich nie można powiedzieć, że jest ona całkowicie nierealizowana, bowiem w obszarze każdej jest prowadzona konkretna działalność. Przy czym funkcjami, które są realizowane najbardziej skutecznie, są funkcje kulturowa (funkcja odrodzenia, zachowania, rozwoju, popularyzacji kultury polskiej) oraz społeczna. Warto zauważyć, że czynniki sprzyjające skutecznej realizacji funkcji kulturowej

wynikają z celowo podejmowanej działalności w tym kierunku (przyjęty profil działalności, posiadanie wieloletniego doświadczenia przez organizatorów, możliwość uzyskania środków finansowych dla przeprowadzenia wydarzeń kulturowych). Natomiast skuteczna realizacja funkcji społecznej jest niejako efektem pośrednim pomyślanej realizacji funkcji kulturowej. Bowiern wspólne uczestnictwo w organizowanych wydarzeniach kulturowych jest czynnikiem sprzyjającym integracji grupy.

Jednak nawet te dwa obszary funkcji realizowanych najbardziej skutecznie nie są pozbawione trudności. W obszarze funkcji kulturowej jest nią niedostatek wydarzeń o tematyce współczesnej kultury polskiej, natomiast w zakresie funkcji społecznej został ujawniony konflikt między niektórymi organizacjami.

Jak zostało podkreślone, poprzez niniejsze badania zostały ujawnione trudności w obszarze realizacji każdej funkcji. Wymaga to więc refleksji nad możliwościami ich przezwyciężenia.

Na podstawie materiału zebranego w ramach niniejszych badań można stwierdzić, że największe wyzwanie dla petersburskich organizacji polonijnych stanowi niedobór osób w młodym wieku (18–35 lat). Jest to czynnikiem ograniczającym realizację kilku funkcji organizacji, a ponadto stwarza niebezpieczeństwo zaniku działalności organizacji w przyszłości – poprzez brak zastępowalności pokoleniowej. Zauważono, że ten niedobór wiąże się z niewspółczesną atmosferą w organizacji, wyrażającą się poprzez styl zarządzania przyjęty przez starszych liderów organizacji, a także poprzez charakter oferty wydarzeń, często pomijający aspekty współczesnej kultury polskiej. To w efekcie jest czynnikiem zniechęcającym osoby młode do zaangażowania się w działalność organizacji. Warto podkreślić, że na podstawie przeprowadzonych badań czynniki zasobów ludzkich (niedobór osób młodych) oraz rola lidera (przejawiają się w kontekście współpracy z młodymi) są określone jako determinanty rozwoju organizacji o największym stopniu oddziaływania na funkcjonowanie petersburskich organizacji, przy czym chodzi o oddziaływanie negatywne. Świadczy to o szczególnym znaczeniu opisywanej trudności.

Warto zauważyć, że mimo zauważonego niedoboru osób młodych w organizacjach są one tam obecne w pewnym stopniu. Jednakże w ramach badań stwierdzono, że niektóre podjęte przez nich próby uwspółcześnienia oferty napotkały na opór ze strony starszych członków organizacji. W takiej sytuacji jako kluczowe jawi się dopuszczenie do procesów decyzyjnych tych osób młodych, które już są zaangażowane w organizacje. Będąc do nich dopuszczonymi, mają potencjał wprowadzenia zmian do funkcjonowania organizacji – zarówno dotyczących stylu zarządzania, jak i proponowanej oferty wydarzeń – które przyczynią się do uatrakcyjnienia

tych organizacji dla innych młodych chcących do nich dołączyć. Z kolei zrzeszenie w organizacjach osób młodych ma potencjał do wykształcenia się spośród nich przyszłych liderów środowiska polonijnego, co jest niezbędne dla kontynuacji istnienia organizacji w przyszłości.

Niezbędnym krokiem dla dopuszczenia osób młodych do procesów decyzyjnych jest nabycie przez nie odpowiednich umiejętności w zakresie zarządzania organizacjami polonijnymi. Dlatego ważną rekomendacją jest uczestnictwo osób młodych, które już są zaangażowane w organizacje, w warsztatach w tym zakresie. Warto zauważyć, że podobne inicjatywy już istnieją, w związku z czym zapraszanie na nie przedstawicieli petersburskiej Polonii jawi się szczególnie ważnym działaniem w obszarze pomocy tym organizacjom ze strony polskiej. Równie ważna, oprócz aktywizacji samych młodych, jest także sfera podniesienia umiejętności kierownictwa w obszarze współpracy z osobami młodymi, co przekłada się na rekomendacje przeprowadzenia szkoleń także w tym zakresie.

Niniejsze badania ujawniły również i inne trudności w funkcjonowaniu organizacji. Wśród najważniejszych są, po pierwsze, trudności dotyczące kadry nauczycielskiej języka polskiego. Nauczanie języka ma istotne znaczenie dla podtrzymania tożsamości narodowej. Szczególnie ważne jest to w świetle przeprowadzonych badań, które ujawniły trudności w zakresie komunikacji w języku polskim części lokalnego środowiska polonijnego. Jednakże zajęcia języka polskiego w organizacjach polonijnych często są prowadzone przez członków organizacji – dla niektórych z nich język polski nie jest ojczystym, a także nie wszystkie te osoby posiadają wykształcenie pedagogiczne. W efekcie przekłada się to na jakość nauczania. W związku z tym ważnym obszarem wsparcia petersburskich organizacji polonijnych jest pomoc w tym zakresie. Polegać ona może zarówno na skierowaniu profesjonalnych nauczycieli z Polski w celu przeprowadzenia kursów języka polskiego, jak i na przeszkoleniu miejscowej kadry – pod względem umiejętności pedagogicznych, a także podniesienia umiejętności językowych. Rekomendować w tym zakresie można także współpracę z Samorządem Województwa Małopolskiego w celu wykorzystania dobrych praktyk wsparcia Polonii i Polaków za granicą. Bowiem w Województwie Małopolskim corocznie są organizowane warsztaty dla nauczycieli polonijnych, program których obejmuje zarówno doskonalenie umiejętności dydaktycznych, jak i pogłębienie wiedzy z zakresu języka polskiego.

Po drugie, ważną sferą wymagającą wsparcia jest obszar finansowy. Trudności w tym zakresie odnotowane przez niektórych uczestników badań przejawiają się poprzez rezygnację z niektórych planowanych działań z powodu braku środków finansowych. Także ta kwestia nabiera szczególnego znaczenia w obliczu braku własnego lokalu, co dotyczy wszystkich

organizacji polonijnych miasta. Po zamknięciu w 2015 roku Domu Polskiego, który stanowił siedzibę wszystkich organizacji polonijnych miasta, przy organizacji każdego wydarzenia niezbędne jest poszukiwanie lokalu, co wiąże się także z kosztami wynajmu.

Szerzej powyższe i inne ujawnione trudności funkcjonowania oraz poszczególne rekomendacje – dotyczące zarówno kierunków działań, które mogą zostać podjęte przez same petersburskie organizacje polonijne dla przezwyciężenia trudności, jak i obszarów wsparcia ze strony instytucji polskich współpracujących z Polonią – są opisane w czwartym rozdziale niniejszej dysertacji, w części dotyczącej rekomendacji. Wzięcie ich pod uwagę przy planowaniu działalności może przyczynić się do realizacji funkcji organizacji w pełniejszym zakresie, co jest ważne dla funkcjonowania polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu, której służą organizacje tego typu.

W zakresie rekomendacji teoretycznych warto podkreślić, że omawiane badania mają potencjał, aby je kontynuować. Propozycje dalszych badań, po pierwsze, wynikają z pewnych ograniczeń badań niniejszych spowodowanych obecną sytuacją polityczną, której wpływ został opisany w treści dysertacji. W związku z tym rekomendowane jest przeprowadzenie badań nad funkcjonowaniem i uwarunkowaniami działalności petersburskich organizacji polonijnych o charakterze ilościowym, a także badań nad wyłączanymi z badań niniejszych funkcjami organizacji o charakterze politycznym oraz nad czynnikami warunkującymi ich realizację.

Po drugie, rekomendować można także inne badania, niewynikające z aspektów niniejszych badań, rozpatrzenie których było uniemożliwione przez obecną sytuację. Są to badania nad organizacjami polonijnymi także w innych rosyjskich miastach będących skupiskami Polonii, a także badania dotyczące potrzeb i oczekiwań wobec organizacji polonijnych ze strony osób młodych – nie tylko na gruncie petersburskim czy rosyjskim.

Realizacja tych rekomendacji ma potencjał przyczynić się do ubogacenia badań nad organizacjami polonijnymi.

BIBLIOGRAFIA

1. LITERATURA

Adamson G., *Immigrants and political participation – background, theory, and empirical suggestions*, Wiedeń: Fundamental Rights Agency 2007.

Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa: Difin 2005.

Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.

Babiński G., *Etniczność*, w: Bokszański Z. i in. (red.), *Encyklopedia Socjologiczna*, T. I, Warszawa: Oficyna Naukowa 1998.

Babiński G., *Mniejszości*, w: Szlachta B. (red.), *Słownik społeczny*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2004.

Babiński G., *Więź etniczna a procesy asymilacji. Przemiany organizacji etnicznych. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo Naukowe 1986.

Babiński G., Wstęp, w: Babiński G. (red.), *Studia nad organizacjami polonijnymi w Ameryce Północnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1998, s. 7-11.

Bäcker R. i in., *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych 2016.

Banaszkiewicz M., *Prasa, wydawnictwa, księgarnie i polskie środowisko wydawnicze w Petersburgu*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 103-133.

Baran L., *Sfera symboli czy nie tylko? Wybrane aspekty kultury narodowej w ujęciu Antoniny Kłoskowskiej i innych polskich socjologów współczesnych*, w: *Kultura i społeczeństwo* 2011, nr 2-3, s. 53-72.

Barbour R., *Badania fokusowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2011.

Bartnik M., *Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce a bezpieczeństwo państwa*, w: Urbanek A. (red.), *Mniejszości narodowe. Perspektywa sekuritologiczna*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie 2016., s. 167-180.

Benedict R., *Wzory kultury*, Warszawa: Aletheia, 2008.

Berger P. L., Luckmann T., *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1983.

Berger P. L., *Tożsamość jako problem socjologii wiedzy*, w: Chmielecki A. (red.), *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa: PWN 1985.

Bielewska A., *Tożsamość narodowa jako tożsamość terytorialna w kontekście migracji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2019.

Bieńkowska-Ptasznik M., *Tożsamość etniczna jednostki w kontekście pogranicza*, w: *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. (red.), Białystok: Trans Humana wydawnictwo Uniwersyteckie 2007, s. 324-333.

Bloemraad I., *Becoming a citizen in the United States and Canada: structured mobilization and immigrant political incorporation*, w: *Social Forces*, 85(2), 2006, s. 667-695.

Bojar H., *Mniejszości narodowe – nowe formy uczestnictwa w życiu III Rzeczypospolitej*, w: Domański H., Rychard A. (red.), *Elementy nowego ładu*, Warszawa: IFiS PAN 1991, s. 403-418.

Boksański Z., *Stereotypy i kultura*, Wrocław: Wydawnictwo Funna 2001.

Boroń A., *Polityka językowa i tożsamość kulturowa mniejszości*, w: *Studia edukacyjne* 2021, nr 60, s. 7-30.

Breton R., Institutional completeness of ethnic communities and the personal relations of immigrants, w: *American Journal of Sociology* 1964, V. 70, nr 2, s. 193-205.

Budyta-Budzyńska M., *Aktywność i zaangażowanie imigrantów jako wymiary partycypacji publicznej: Polskie stowarzyszenia i inicjatywy na Islandii*, CMR Working Papers 2016, nr 89/147, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami.

Budyta-Budzyńska M., *Mniejszości narodowe. Bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce 1989-2002*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2003.

Budyta-Budzyńska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.

Burrell G., Morgan G., *Sociological paradigms and organizational analysis: elements of the sociology of corporal life*, London: Heinemann 1979.

Capotorti F., *Study of the rights of persons belonging to the ethnic, religious and linguistic minorities*, New York: United Nations Publication 1979.

Cartwright D., *The nature of group cohesiveness*, w: Huseman R. C., Carrol A. B. (red.), *Readings of organizational behavior*, Boston: Allyn and Bacon 1979.

Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1998.

Chirkowska-Smolak T., *Wykorzystanie zogniskowanych wywiadów grupowych (badań fokusowych) do pomiaru postaw pracowników*, w: Chirkowska-Smolak T., Hauziński A. (red.), *Zarządzanie oparte na dowodach. Teoria i praktyka*, Kraków: Wydawnictwo LIBRON 2017, s. 41-54.

Chołaszczyński K., *Etnopolityka – głos w dyskursie*, w: *Historia i Polityka* 2011, nr 6(13), s. 125-147.

Creswell J. W., *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013.

Denzin N. K., Lincoln Y. S., *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, w: Denzin N. K., Lincoln Y. S. (red.), *Metody badań jakościowych. T. 1*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 19-76.

Denzin N. K., *The research act. A theoretical introduction to sociological methods*, New York: Routledge 2017.

DeVos G., *Ethnic pluralism: conflict and accommodation*, w: DeVos G., Romanucci-Ross L. (red.), *Ethnic identities: cultural continuities and change*, Mayfield: Palo Alto 1975, s. 5-41.

Doomernik J., Kraler A., Reichel D., *Quantitative data on immigrants' political participation in Europe*, PROMINSTAT Working Paper 8, 2010.

Dörnyei Z., *Research methods in applied linguistics*, Oxford: Oxford University Press 2007.

Dudra S., Pochyły P. (red.), *Tożsamość narodowa (Przegląd Narodowościowy – Review of Nationalities, №2)*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego 2013.

Dziakowicz A., *Triangulacja jako strategia metodologiczna wykorzystywana w badaniach marketingowych*, w: *Handel Wewnętrzny* 2014, nr 1(348), s. 35-45.

Dziennik Petrogradzki 7(20), 1914.

Fenton S., *Etniczność*, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2007.

Fiń A., Nowak W., *Między absencją a zaangażowaniem. Diaspora polska wobec organizacji polonijnych (Komunikat z badań)*, w: *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny* 2015, z. 2 (156), s. 145-164.

Flaszewska A., Zakrzewska-Bielawska A., *Organizacja z perspektywy zasobów – ewolucja w podejściu zasobowym*, w: Adamik A. (red.), *Nauka o organizacji. Ujęcie dynamiczne*, Warszawa: Nieoczywiste 2013, s. 222-254.

Flick U., *An introduction to qualitative research* (wyd. 3), London: Sage 2006.

Flick U., *Managing quality in qualitative research*, London: Sage 2007.

Flick U., *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.

Fontana A., Frey J. H., *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania*, w: Denzin N. K., Lincoln Y. S. (red.), *Metody badań jakościowych. T. 2*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 81-128.

Frey J. H., Fontana A., *The group interview in social research*, w: *The Social Science Journal* 1991, nr 28, s. 175-187.

Garczyk B., *Polacy w Petersburgu od XVIII do początku XXI wieku. Historia, liczebność, struktura społeczna*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 5-31.

Giddens A., *Socjologia*, współpraca P. W. Sutton, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.

Glazer N., Moynihan D. P. (red.), *Ethnicity: Theory and experience*, Cambridge MA: Harvard University Press 1975.

Gordon C. W., Babchuk N., *A typology of voluntary associations*, w: *American Sociological Review* 1959, T. 24, nr 1, s. 22-29.

Greene J. C., *Toward a methodology of mixed methods social inquiry*, w: *Research in the Schools* 2006, nr 13(1), s. 93-98.

Grygo B., *Od prymordializmu do popnacjonalizmu. Anglosaskie ujęcia teoretyczne nacjonalizmu i narodu*, w: Dudra S., Pochyły P. (red.), *Tożsamość narodowa*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego 2013 (Przegląd Narodowościowy – Review of Nationalities, №2), s. 29-40.

Guba E. G., Lincoln Y. S., *Competing paradigms in qualitative research*, w: Denzin N. K., Lincoln Y. S. (red.), *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. 1994, s. 105-117.

Guest G., Bunce A., Johnson L., *How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability*, w: *Field Methods* 2006, nr 18(1), s. 59-82.

Herb G. H., *National identity and territory*, w: Herb G. H., Kaplan D. H. (red.), *Nested Identities: Nationalism, Territory and Scale*, Lanham MD: Rowman and Littlefield Publishers 1999, s. 9-30.

Hobsbawm E., *Narody i nacjonalizm po 1789 roku. Program, mit, rzeczywistość*, Warszawa: Difin 2010.

Hornowska E. i in., *Parodoksalny efekt triangulacji?*, w: *Edukacja* 2012, nr 4(120), s. 72-83.

Huntington S. P., *American Politics. The promise of Disharmony*, Cambridge MA: The Belknap Press of Harvard University Press 1981.

Huntington S. P., *Kim jesteśmy? Wyzwania dla amerykańskiej tożsamości narodowej*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków: Znak 2007.

Jakimowicz-Ostrowska I., *Etniczność i asymilacja po obu stronach Atlantyku*, w: *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 2, 2007, s. 254-263.

Janusz G., *Usytuowanie mniejszości narodowych w społeczeństwie i polityce państwa polskiego po 1945 roku*, w: Jachymek J. (red.), *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1992.

Jasińska-Kania A., Łodziński S., Wprowadzenie. *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Koncepcje teoretyczne i badania empiryczne*, w: Jasińska-Kania A., Łodziński S. (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2009.

Jaskiernia J., *Ochrona praw mniejszości narodowych i etnicznych w systemie aksjologicznym Rady Europy i metody jej oddziaływania na praktykę państw członkowskich*, w: Rycerska I., Gołoś M. (red.), *Narody, mniejszości narodowe, religijne, grupy etniczne i ich miejsce we współczesnych państwach*, Chełm: Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej w Chełmie 2018, s. 15-40.

Jaźwińska E., *Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi (Prace Migracyjne, nr 36)*, Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW 2000.

Jenkins S., *Introduction: immigration, ethnic associations, and social services*, w: Jenkins S. (red.), *Ethnic associations and the welfare state: services to immigrants in five countries*, New York: Columbia University Press 1988, s. 1-19.

Kajfosz J., *Doznania emocjonalne w konstruowaniu tożsamości*, w: Dziekanowska M., Wójcicka M. (red.), *Tożsamości społeczno-kulturowe – kreacja i komunikacja (s.71-82)*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2016.

Kamberelis G., Dimitriadis G., *Wywiady zogniskowane. Strategiczne artykulacje pedagogiki, polityki i badań*, w: Denzin N. K., Lincoln Y. S. (red.), *Metody badań jakościowych. T. 2*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 351-390.

Kaplan D. H., *Territorial identities and geographic scale*, w: Herb G. H., Kaplan D. H. (red.), *Nested Identities: Nationalism, Territory and Scale*, Lanham MD: Rowman and Littlefield Publishers 1999, s. 31-49.

Karwińska A., Mikułowski Pomorski J., Pacholski M., *Typy działań socjotechnicznych a funkcjonowanie organizacji*, Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie 2002.

Kauf S., Thuczak A., *Metody i techniki badań ankietowych na przykładzie zachowań komunikacyjnych opolan*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2013.

Kawa J., *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, w: *Studia Prawnoustrojowe* 2013, nr 21, s. 169-188.

Kitler W., *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa: Akademia Obrony Narodowej 2011.

Kłoskowska A., *Kultura narodowa*, w: A. Kłoskowska (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX w. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1991.

Kłoskowska A., *Kultura*, w: Kwaśniewicz W. (red.), *Encyklopedia socjologii*, T2, Warszawa: Oficyna Naukowa 1999.

Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996.

Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, w: *Kultura i Społeczeństwo*, 1992, nr 1, s.131-141.

Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, w: *Kultura i Społeczeństwo*, T. 36, 1992, nr 1, s. 131-141.

Knopek J., *Przedstawiciele życia organizacyjnego i społecznego na Pomorzu. Szkic o mniejszości greckiej*, w: Chodubski A., Waśkiewicz A. K. (red.), *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuki 2002, s. 80-85.

Kołakowski L., *O tożsamości zbiorowej*, w: *Tożsamość w czasach zmiany*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

Konarzewski K., *Jak uprawiać badania oświatowe: metodologia praktyczna*, Warszawa: WSiP 2000.

Konieczna K., *Szkotów sen o niepodległości. Wpływ pamięci historycznej na tożsamość narodową Szkotów*, w: *Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia* 2015, nr 1, s. 65-75.

Konopielko T., *Polacy w Sankt Petersburgu*, Lublin: Wydawnictwo Test & Stowarzyszenie Pisarzy Polskich 2012.

Konstantynów D., *Nie tylko Siemiradzki. Artyści-Polacy w Petersburgu 1830 – 1918*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 186-213.

Kosiková V., Liberska H., The problem of minorities as a subject of intercultural psychology, w: Liberska H., Farnicka M. (red.), *Child of many worlds: focus on the problem of ethnic minorities*, Frankfurt am Main: Peter Lang Edition 2014, s. 27-46.

Kowalewska D., *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych jako podmioty etnopolityki*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego „Acta Politica”* 2015, nr 34, s. 27–47.

Kowalewska D., *Organizacje mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2020.

Kowalik J., Szostak W., *Metodologiczne problemy nauk o polityce: dla studentów nauk politycznych*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2007.

Koziczyński J., Kunkite M., *Kartki z historii. Polska Misja dyplomatyczna nad Newą*, Warszawa, Drukarnia Naukowo-Techniczna, Oddział Polskiej Agencji Prasowej SA 2007.

Krasowska J., *Religia jako czynnik wpływający na tożsamość narodową Polaków*, w: *Studia Sandomierskie: teologia, filozofia, historia* 2013, 20/2, s. 109-123.

Krok E., *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* 2015, nr 874 (*Studia Informatica* nr 37), s. 55-73.

Krzysztycha M., Sobierańska V., *Odradzanie się mniejszości polskiej w Federacji Rosyjskiej*, Lublin: Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Domu Kultury w Lublinie 2003.

Kubiak H., *Adaptacja społeczno-kulturowa imigrantów polskich*, w: *Miesięcznik Literacki*, 12, 1975, s. 87-102.

Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra 2003.

Kurczewska J., *Naród*, w: Kwaśniewicz W. (red.), *Encyklopedia Socjologii, T. 2*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1999.

Kvale S., *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.

Kwaśniewski K., *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowych*, w: Kwaśniewski K., Wisłocki J. (red.), *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*, Poznań: Zakład Badań Narodowościowych PAN 1992.

Kwiecińska M., *Przedmiot badań w naukach o obronności*, w: *Obronność. Zeszyty Naukowe* 2016, nr 3(19), s. 140-150.

Latusek-Jurczak D., Olejniczak T., Piotrowski W., *Teoria organizacji. Nauka dla praktyki*, Warszawa: Poltext 2021.

Leończyk S., *Mniejszość polska w Federacji Rosyjskiej: uwarunkowania, stan aktualny i perspektywy (Prace Instytutu Europy Środkowej nr 13)*, Lublin: Instytut Europy Środkowej 2021.

Lesińska M., *Partycypacja polityczna i wyborcza diaspory w kraju pochodzenia: przegląd literatury przedmiotu*, CMR Working Papers, nr 85/143, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami.

Lesińska M., Pszczółkowska D., *Partycypacja polityczna i publiczna migrantów w przestrzeni transnarodowej – przegląd badań i literatury*, CMR Working Papers 2018, nr 112/170, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami.

Lewandowski E., *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawa: Muza 2004.

Lin N., *Social capital: a theory of social structure and action*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.

Lipski A., *Metody badań społecznych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2012.

Lis W., *Ochrona mniejszości narodowych i etnicznych w prawie polskim w kontekście współczesnych zagrożeń spowodowanych ruchami migracyjnymi*, w: Urbanek A. (red.), *Mniejszości narodowe. Perspektywa sekuritologiczna*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie 2016, s. 181-199.

Lisek-Michalska J., *Badania fokusowe. Problemy metodologiczne i etyczne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013.

Lissowski G., *Metody ilościowe*, w: Kwaśniewicz W. (red.), *Encyklopedia Socjologii, T. 2*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1999.

Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków: Impuls 2009.

Maison D., *Zogniskowane wywiady grupowe, Jakościowa metoda badań marketingowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.

Maszke A.W., *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004.

Mazurek-Łopacińska K., Sobocińska M., *Triangulacja w badaniach jakościowych*, w: *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2018, nr 525, s. 11-20.

Michajlenko W., *Место Санкт-Петербурга в районе Балтийского моря*, w: *Okno na Europę*, Apanowicz F., Oracki Z. (red.), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2006.

Mider D., *Partycypacja polityczna w Internecie*, Warszawa: Elipsa, 2008.

Mikołajczyk B., *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1996.

Möhring W., Schlütz D., *Die befragung in der medien- und kommunikationswissenschaft: eine praxisorientierte einföhrung*, Wiesbaden: Springer 2010.

Morawska E., *Structuring immigrants' civic-political incorporation into the host society: an expanded theoretical model and its empirical applications*, Max Planck Institute for Study of Religious and Ethnic Diversity Working Papers nr 10-07, 2010.

Morse J. M., *Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation*, w: *Nursing Research* 1991, T. 40, nr 2, s. 120-123.

Mroczo F., *Jakościowe metody badań. Obserwacja naukowa*, w: *Prace Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości* 2014, T. 26, s. 65-78.

Mróz-Jagiello A., Wolanin A., *Metoda analizy i krytyki dokumentów w naukach o bezpieczeństwie*, w: *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej* 2013, nr 2(6), s. 109-118.

Murphy B. i in., *Focus groups in health research*, w: *Health Promotion Journal of Australia* 1992, nr 2, s. 37-40.

Nieporowski P., *Etyka niejawnej obserwacji uczestniczącej jako metody badawczej stosowanej w naukach społecznych*, w: *Rocznik Lubuski (Badania Jakościowe. W Poszukiwaniu Dróg i Inspiracji)* 2015, T. 41, cz. 1, s. 67-76.

Nikitorowicz J., *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2010.

Nowak W., *Polskie organizacje imigranckie w Europie – raport z sondażu instytucjonalnego*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami 2020.

Nowicka E., *Organizacje polonijne i tożsamość narodowa. Polacy w Bośni i Hercegowinie (BiH)*, w: *Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia* 2016, nr 23, s. 135-150.

Nowosielski M., Nowak W., *(In)formal social participation of immigrants – are migrants from Poland socially active?*, *CMR Spotlight* 2020, 21, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami.

Nowosielski M., *Polskie organizacje imigranckie w Europie – zbiorczy raport z badań ekspertów*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Ośrodek badań nad migracjami 2020.

Olzak S., *Contemporary ethnic mobilization*, w: *Annual Review of Sociology*, V. 9, 1983, s. 355-374.

Omilanowska M., *Działalność polskich architektów w Petersburgu w XIX i początku XX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 214-239.

Opacki Z., *Polacy w życiu naukowym i technicznym Petersburga*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 266-290.

Paleczny T., *Międzykulturowe typy tożsamości: pomiędzy integracją a asymilacją*, w: *Relacje Międzykulturowe - Intercultural Relations*, 1(5), 2019, s. 11-33.

Pasikowski S., *Czy wielkość jest niezbędna? O rozmiarze próby w badaniach jakościowych*, w: *Przegląd Badań Edukacyjnych* 2015, nr 21(2), s. 195-211.

Patton M. Q., *Qualitative evaluation and research methods* (wyd. 3), London: Sage 2002.

Przybysz P., *Stereotyp a tożsamość narodowa. Kilka uwag na marginesie powieści Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem**, w: *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych* 2009, rocznik 1, s. 173-192.

Puzynina J., *Naród, społeczeństwo, państwo, kraj*, w: Puzynina J. (red.), *Słowo-wartość-kultura*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997.

Rak J., Bäcker R., *Problem badawczy*, w: *Politeja* 2015, nr 4(36), s. 155-164.

Risse T., *Regionalism and collective identity. The European experience*, referat wygłoszony na konferencji „El estado del debate contemporáneo en Relaciones Internacionales” odbywającej się w dniach 27-28 VII 2000 r. w Buenos Aires, zorganizowanej przez Universidad Torcuato Di Tella (maszynopis niepublikowany).

Romney A., Batchelder W., Weller S., *Culture as consensus: A theory of culture and informant accuracy*, w: *American Anthropologist* 1986, nr 88, s. 313-338.

Rossmann G. B., Wilson B. L., *Numbers and words – combining quantitative and qualitative methods in a single large-scale evaluation study*, w: *Evaluation Review* 1985, T. 9, nr 2, s. 627-643.

Rothschild J., *Ethnopolitics. A conceptual framework*, New York: Columbia University Press 1981.

Rycerska I., Gołoś M. (red.), *Narody, mniejszości narodowe, religijne, grupy etniczne i ich miejsce we współczesnych państwach*, Chełm: Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej w Chełmie 2018.

Sandberg J., Alvesson M., *Ways of constructing research questions: gap-spotting or problematization?*, w: *Organization* 2011, T. 18, nr 1, s. 23-44.

Ścigaj P., *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2012.

Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2011.

Skoczylas L., Brzezińska A. W., Fabiszak M., *Zastosowanie wywiadów fokusowych w badaniach nad pamięcią zbiorową*, w: *Przegląd Socjologii Jakościowej* 2016, T. 12, nr 4, s. 56-77.

Smith A. D., *National identity and the idea of European unity*, w: *International Affairs* 1992, 68(1), s. 55–76.

Smith A., *Nacjonalizm*, Warszawa: Sic! 2007.

Sokolik M., *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*, Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza 1993.

Sorys S., *Tożsamość grup kulturowych w procesie globalizacji*, w: *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie* 2013, T.22, nr 1, s. 155-171.

Sowińska B., *Prace dyplomowe o charakterze badawczym. Przygotowanie koncepcji badań*, w: *Zeszyty Naukowe WSG (Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo)* 2017, T. 29, nr 2, s. 293-314.

Stempień J. R., Rostocki W. A., *Wywiady eksperckie i wywiady delfickie w socjologii – możliwości i konsekwencje wykorzystania. Przykłady doświadczeń badawczych*, w: *Przegląd Socjologiczny* 2013 T. 62, nr 1, s. 87-100.

Stolarczyk M., *Zagadnienia tożsamości narodowej*, w: Przewłocki J. (red.), *Z problematyki tożsamości narodowej we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Katowice: Wydawnictwo UŚ 1986.

Suchowiejko R., *W salonach, na koncertach i w operze. Polskie ślady w kulturze muzycznej Petersburga XIX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 240-265.

Sułkowski Ł., *Kulturowe procesy zarządzania*, Warszawa: Difin 2012.

Szacka B., *Czas przeszły – pamięć – mit (Współczesne społeczeństwo polskie wobec przeszłości, T. 3)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006.

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2003.

Szmytkowska M., Studzińska D., *Determinanty i zróżnicowanie aktywności społeczno-kulturowej polskich organizacji w Niemczech na przykładzie Berlina i Hamburga*, w: *Przegląd Geograficzny* 2022, nr 94(2), s. 235-252.

Szostkiewicz S., *Procedury i techniki badań socjologicznych* (Skrypt), wyd. II popraw. i uzupełn., Warszawa: Wydawnictwo WAP Uniwersytetu Warszawskiego 1961.

Szpociński A., *Społeczne funkcjonowanie symboli*, w: Kostryko T. (red.), *Symbol i poznanie, Poszukiwanie koncepcji integrującej. Praca zbiorowa*, Warszawa: PWN 1987, s. 13-32.

Sztompka P., *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*, Kraków: Znak Horyzont 2021.

Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice: „Śląsk” 2010.

Szydło J., *Paradygmaty kultury organizacyjnej*, w: *Economics and Management* 2014, nr 4, s. 82-94.

Szyjewski Z., *Metody badania zachowań społecznych*, w: *Studia i Prace WNEIZ US* 2018, nr 54/2, s. 147-162.

Szyszlak E., *Sekularyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: Chałupczak H., Zenderowski R., Pogorzała E., Browarek T. (red.), *Polityka etniczna. Teorie, koncepcje, wyzwania*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2015, s. 103-118.

Tarka P., *Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych*, w: *Wiadomości Statystyczne* 2017, nr 3(670), s. 16-27.

Therborn G., *Drogi do nowoczesnej Europy. Społeczeństwo europejskie w latach 1945-2000*, Warszawa-Kraków: PWN 1998.

Urbanek A. (red.), *Mniejszości narodowe. Perspektywa sekuritologiczna*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie 2016.

Urbaniak-Zajac D., *O łączeniu badań ilościowych i jakościowych – oczekiwania i wątpliwości*, w: *Przegląd Badań Edukacyjnych* 2018, T. 1, nr 26, s. 121-138.

Verba S., Schlozman K. L., Brady H. E., *Voice and equality. Civic voluntarism in American politics*, Cambridge: Harvard University Press 1995.

Vermeersch P., *Minority associations. Issues of representation, internal democracy and legitimacy*, w: Weller M., Nobbs K. (red.), *Political participation of minorities*, Oxford: Oxford University Press 2010, s. 682-701.

Vogel D. (red.), *Highly active migrants. A recourse for European civil societies*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2008.

Waldenberg M., *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*, Warszawa: PWN 2000.

Walicki A., *Czy możliwy jest nacjonalizm liberalny?*, w: *Znak* 1997, nr 3.

Williams, Jr. J. A., Babchuk N., Johnson D. R., *Voluntary associations and minority status: a comparative analysis of Anglo, Black and Mexican Americans*, w: *American Sociological Review* 1973, V. 38, nr 5, s. 637-646.

Wodzianowska I., *Życie religijne Polaków w Petersburgu (XVIII – XXI wiek)*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 77-102.

Wynar L., *Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations*, Littleton: Libraries Unlimited 1976.

Zenderowski R., *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w republice słowackiej (1989-2004)*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2007.

Zenderowski R., Pieńkowski J., *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej, T. 1: Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa: Elipsa 2014.

Zenderowski R., *Religia a słowacka tożsamość narodowa*, w: *Przegląd Zachodni* 2010, nr 1, s. 163-185.

Zięba A., *Język i kultura. Komunikacja werbalna w wybranych polskich, brytyjskich i amerykańskich programach telewizyjnych*, w: *Investigationes Linguisticae* 2008, nr 16, s. 250-263.

Znaniński F., *Współczesne narody, Socjologiczne studium ewolucji narodów*, Warszawa 1990.

Базылев Л., *Поляки в Петербурге*, Санкт-Петербург: Издательство «Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ» 2003.

Бортникова Т. Г., *Общение в сфере досуга (на примере деятельности общественных организаций этнических групп Тамбовской области)*, w: *Известия Высших Учебных Заведений. Северо-Кавказский Регион. Общественные науки* 2003, nr 4, s. 95–99.

Вершинина М. В., Константинов В. В., *Значение исследования этнической идентичности и возможности ее формирования у подростков в рамках общинных организаций*, w: *Интеграция Образования (научно-методический журнал)* 2010, nr 3(60), s. 79-81.

Винер Б. Е., *Этнические организации в Санкт-Петербурге*, w: *Социологический Журнал* 2001, nr 1, s. 110–121.

Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. М., 1992.

Дятлов В. И., Нам И. В., *Национально-культурные организации в этнической и мигрантской этноструктуре сибирского города (на примере Томска и Иркутска)*, w: *Идеи и Идеалы* 2021, Т 13, nr 1 (2), s. 283-304.

Ильин И. М., *Конституционные основы экономического, социального и культурного развития национальных меньшинств Российской Федерации*, w: *Вестник Волжского Университета имени В. Н. Татищева* 2019, Т. 1, nr 3, s. 49-58.

Ковригин В. В., *Технология участия этнических объединений в практике гражданской экспертизы регионального управления*, в: *Научные Ведомости БелГУ. Философия. Социология. Право* 2011, nr 8(103), wyd.16, s. 332–336.

Колесник Н. Т., *Механизмы управленческой деятельности руководителей этнических общественных организаций*, в: *Международный Научный Журнал «Символ Науки»* 2015, nr 12, s. 230–236.

Колесник Н. Т., *Управленческая деятельность руководителей этнических общественных организаций как психологическая система*, в: *Вестник Университета* 2015, nr 11, s. 242-252.

Колесник Н. Т., *Эффективная деятельность этнических общественных организаций как критерий национальной безопасности российского общества*, в: *Вестник Краснодарского Университета МВД России* 2015, nr 4(30), s. 262-265.

Кострикин А. В., *Национально-этнические молодежные общественные объединения в современной России: особенности и роль в работе с молодежью*, в: *Ученые Записки СПбГИПСР* 2014, nr 1, Т 21, s. 70-73.

Немечкин В. Н., *Пути совершенствования механизма реализации прав национальных меньшинств в Российской Федерации*, в: *Социально-Политические Науки* 2011, nr 1, s. 122-125.

Перепись беженцев в Петрограде. Петроград 1916.

Пожарский К., *Католические церкви, часовни и духовенство в Российской Империи по состоянию на 1917 г. И в советский период в Могилёвской архиепархии и Тираспольской епархии. Книга памяти*, Санкт-Петербург: Свое издательство 2021.

Пожарский К., *Несгибаемый пастырь в Петербурге. Слуга Божий епископ Антоний Малецкий: 1861-1935*, Санкт-Петербург: Соларт 2010.

Пожарский К., *Римско-католический приход св. Станислава, епископа и мученика в Санкт-Петербурге. История и современность. 1823-2020*, Санкт-Петербург: Свое издательство 2020.

Семенова В., *Стратегия комбинации качественного и количественного подходов при изучении поколений*, в: *ИНТЕР* 2014 nr 8, s. 5-15.

Смирнова Т., *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX – начало XX века*, Санкт-Петербург: Издательство «Европейский Дом» 2013.

Стефаненко Т. Г., *Этнопсихология*, Москва: Академический проект 1999.

Тугаров А. Б., *Философские основания социальных исследований*, в: *Известия Высших Учебных Заведений. Поволжский Район (Гуманитарные Науки. Философия)* 2007, nr 2, s. 77-85.

Устав региональной общественной организации «Конгресс Поляков в Санкт-Петербурге» (Statut regionalnej organizacjii społecznej „Kongres Polaków w Sankt Petersburgu”).

Юхнева Н., *Многонациональная столица империи*, в: *Многонациональный Петербург: История. Религии. Народы.*, И. Шангина (ред.), Санкт-Петербург: Искусство-СПБ 2002.

Юшманов П. Н., *Защита прав национальных меньшинств в Российской Федерации: проблемы и пути решения*, в: *Социология и Право* 2016, nr 2(32), s. 112-116.

Яницкий М. С., Тулбаева Д. Н., *Психологические детерминанты включенности в деятельность этнической диаспоры*, в: *Сибирский Психологический Журнал* 2007, nr 26, s. 77–82.

2. NETOGRAFIA

Bokszański Z., *Tożsamość narodowa: pojęcie i problematyka badawcza*, <https://doi.org/10.18778/8088-218-8.04>, dostęp: 27.01.2023.

Czarnik S., *Metody badawcze socjologii*, <https://ruj.uj.edu.pl/entities/publication/51622594-c0a6-4b88-ac10-35a6222655cf>, dostęp: 15.06.2024.

Gazeta Petersburska, <https://gazetapetersburska.org/o-nas/>, dostęp: 24.05.2022.

Grupa „Polacy w Sankt Petersburgu”, <https://www.facebook.com/groups/166208410237843/>, dostęp: 04.06.2022.

Kelle U., *Sociological explanation between micro and macro and the integration of qualitative and quantitative methods*, w: *Forum: Qualitative Social Research* 2001, T. 2, nr 1, <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/966>, dostęp: 17.06.2024.

Kongres Polaków w Rosji, <http://www.poloniarosji.ru/ru/informacje/1/Informacje-podstawowe>, dostęp: 20.05.2024.

Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, <https://dompolski.ru/pl/zwiazek-polakow-w-sankt-petersburgu-imienia-biskupa-antoniego-maleckiego>, dostęp: 17.06.2024.

Kongres Polaków w Sankt Petersburgu,
<https://www.polacyspb.ru/%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%8b/>, dostęp: 22.06.2024.

Kongres Polaków w Sankt Petersburgu,
<https://dompolski.ru/soyuz-polakov/>, dostęp: 24.05.2022.

Konstytucja Federacji Rosyjskiej, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja-spis.html>, dostęp: 18.05.2024.

Nowosielski M., *Poles' in Germany engagement in immigrant organizations and its determinants*, w: *Studi Emigrazione: International Journal of Migration Studies* 2018, nr 55(211), s. 449-463, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-69626-6>, dostęp: 15.01.2021.

Ogólnorosyjski Spis Ludności (2010),

https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612-tom4.htm,

dostęp: 15.03.24.

Organizacje polonijne w Rosji, <https://www.gov.pl/web/rosja/organizacje-polonijne>, dostęp:

29.05.2024.

Pełnoletność w Federacji Rosyjskiej,

[https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/9e6e097ccc381775641f6a57435a](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/9e6e097ccc381775641f6a57435aa14a854c504c/)

[a14a854c504c/](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/9e6e097ccc381775641f6a57435aa14a854c504c/), dostęp: 28.05.2024.

Periodyzacja wieku młodzieży w Federacji Rosyjskiej, <http://duma.gov.ru/news/50394/>,

dostęp: 28.05.2024.

Periodyzacja wieku nastolatków, [https://www.who.int/health-topics/adolescent-](https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1)

[health#tab=tab_1](https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1), dostęp: 30.05.2024.

Periodyzacja wieku osób dorosłych w Federacji Rosyjskiej,

[https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_369924/1d51a43c316ab2fc26283cf0cb](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_369924/1d51a43c316ab2fc26283cf0cb6b56ce10106dd8/)

[6b56ce10106dd8/](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_369924/1d51a43c316ab2fc26283cf0cb6b56ce10106dd8/), dostęp: 29.05.2024.

Pojęcie autonomii narodowo-kulturalnej,

<https://base.garant.ru/135765/1cafb24d049dcd1e7707a22d98e9858f/>, dostęp: 31.05.2024.

Polska Macierz Szkolna, [https://gazetapetersburska.org/polska-macierz-szkolna-w-sankt-](https://gazetapetersburska.org/polska-macierz-szkolna-w-sankt-petersburgu-zostala-zarejestrowana/?amp=1)

[petersburgu-zostala-zarejestrowana/?amp=1](https://gazetapetersburska.org/polska-macierz-szkolna-w-sankt-petersburgu-zostala-zarejestrowana/?amp=1), dostęp: 08.04.2024.

Prawa autonomii narodowo-kulturalnej,

<https://base.garant.ru/135765/1b93c134b90c6071b4dc3f495464b753/>, dostęp: 18.05.2024.

Prawo obywatelskie do zrzeszania się,

[https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/4c61669d856cd975921fb776ecb](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/4c61669d856cd975921fb776ecb059f605b9290a/)

[059f605b9290a/](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/4c61669d856cd975921fb776ecb059f605b9290a/), dostęp: 20.05.2024.

Program stypendialny dla przedstawicieli Polonii Zachodnioeuropejskiej „Młodzi Ambasadorzy Polskości”, <https://instytutandersa.org.pl/2022/06/15/program-stypendialny-dla-przedstawicieli-polonii-zachodnioeuropejskiej-mlodzi-ambasadorzy-polskosci/>,
dostęp: 16.05.2024.

Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia”, <https://dompolski.ru/about/polonia/>,
dostęp: 24.05.2022.

Ścigaj P., *Tożsamość narodowa. Przegląd problematyki*, w: *Politeja*, nr. 1, 2004, s. 152–167,
<http://www.jstor.org/stable/26323116>, dostęp: 27.01.2023.

Tambor J., *Kulturowe wyznaczniki tożsamości. Tożsamość mieszkańców województwa śląskiego*,
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=pl&user=3AuWDy0AAAAJ&citation_for_view=3AuWDy0AAAAJ:roLk4NBRz8UC, dostęp: 07.02.2023.

Tillie J., Slijper B., *Immigrant political integration and ethnic civic communities in Amsterdam*,
<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=4acd3ac7d4bd92ef9ce8b80269324794e621cae5>,
dostęp: 07.03.2023.

Warsztaty metodyczne języka polskiego dla nauczycieli polonijnych,
<https://www.polonijnypedagog.com/warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego-dla-nauczycieli-polonijnych/>,
dostęp: 10.06.2024.

Warsztaty metodyczne języka polskiego dla nauczycieli polonijnych,
https://www.uken.krakow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5191:rozpoczely-sie-warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego-dla-nauczycieli-polonijnych&catid=106&lang=pl-PL,
dostęp: 17.05.2024.

Warsztaty metodyczne języka polskiego dla nauczycieli polonijnych,
<https://znpusa.org/warsztaty-metodyczne-jezyka-polskiego/>,
dostęp: 10.06.2024.

Województwo Małopolskie, <https://www.malopolska.pl/>,
dostęp: 19.06.2024.

Wybrane umowy dwustronne między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską,
<https://www.gov.pl/attachment/2ce0187e-e0e7-486b-a1e1-da829cc6abe7>, dostęp: 21.05.2024.

Ziółkowska E., *Polonia w Petersburgu po 1989 r.*,
<https://www.polskipetersburg.pl/hasla/polonia-w-petersburgu-po-1989-r/>, 19.05.2022.

Федеральный закон "Об общественных объединениях" от 19.05.1995 N 82-ФЗ (последняя редакция) (Ustawa federalna z dnia 19 maja 1995 r N 82-FZ „O stowarzyszeniach społecznych”), https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/,
dostęp: 20.05.2024.

Федеральный закон от 17 июня 1996 г. N 74-ФЗ "О национально-культурной автономии" (с изменениями и дополнениями) (Ustawa federalna z dnia 17 czerwca 1996 r. N 74-FZ „O autonomii narodowo-kulturalnej”, ze zmianami i uzupełnieniami), <https://base.garant.ru/135765/>, dostęp: 18.05.2024.

SPIS TABEL

Tabela 1. Funkcje i dysfunkcje aktywności organizacji mniejszości narodowych i etnicznych	56
Tabela 2. Paradygmaty w teorii organizacji.....	119
Tabela 3. Porównanie metod ilościowych i jakościowych	134

ANEKS 1

SCENARIUSZ INDYWIDUALNYCH WYWIADÓW POGŁĘBIONYCH

Część 1. Zakres realizacji funkcji organizacji polonijnych w Petersburgu

1) Funkcje petersburskich organizacji polonijnych:

- nauka i zachowanie języka polskiego;
- odrodzenie, zachowanie, rozwój, popularyzacja kultury polskiej;
- wychowanie młodzieży w tradycji polskiej kultury;
- wymiana kulturowa między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji;
- funkcja społeczna (integracja członków organizacji).

Omówić kolejno każdą – co konkretnie robi się w tym kierunku?
Przy trudnościach/pozytywnych aspektach omówić, co je warunkuje.

- 2) Co Pani/Pana zdaniem jest najważniejsze w działalności organizacji polonijnych, na czym powinny skupiać się najbardziej (jaka jest najważniejsza funkcja)? Dlaczego?
- 3) Która z tych funkcji, które omówiliśmy, jest realizowana najbardziej skutecznie? Dlaczego tak jest – co temu sprzyja?
- 4) Która z tych funkcji jest realizowana najmniej skutecznie? Dlaczego tak jest – co stoi na przeszkodzie?

Część 2. Zakres oddziaływania determinant rozwoju organizacji mniejszości narodowych w przypadku organizacji polonijnych w Petersburgu

1) **Zasoby ludzkie**

Ilu jest członków organizacji? Co się tyczy kategorii wiekowych (dzieci, nastolatków, osób młodych, osób w wieku średnim, osób starszych) – kogo jest najwięcej/ najmniej?
Czy do organizacji corocznie dołącza wielu nowych członków? Ilu?

2) **Interakcja członków grupy – klimat współpracy**

Jaka jest atmosfera przy komunikacji osób w petersburskich organizacjach polonijnych? Czy jest „klimat przyjaznej współpracy” (szacunek dla innych, niepogłębianie konfliktów, życzliwa atmosfera)? Czy odwrotnie – są napięcia?

3) **Interakcja i współpraca członków organizacji – podział zadań**

Jak można scharakteryzować podział zadań – czy jest klarowny, taki, gdzie każdy uczestnik rozumie, jakimi konkretnie zadaniami się zajmuje, a także ich miejsce w szerszej perspektywie organizacji (jak to służy całości procesu)? Czy przeciwnie – w sferze podziału zadań jest poczucie chaotyczności i braku zrozumienia sytuacji przez uczestników?

4) **Rola lidera**

Jak Pani/Pan ocenia kompetencje i umiejętności lidera? (w tym znajomość kultury i języka polskiego, wiedzę i doświadczenie potrzebne dla pełnienia swojej roli)?

Jak Pani/Pan ocenia komunikację lidera z pozostałymi uczestnikami organizacji? Czy jest duży dystans pomiędzy nim a uczestnikami? Czy jest życzliwy wobec nich? Czy podejmuje decyzje wspólnie z nimi czy samodzielnie?

5) **Odczuwanie więzi z kulturą polską przez członków organizacji**

W jakim języku uczestnicy organizacji rozmawiają ze sobą (po polsku czy po rosyjsku)?
W jakim języku odbywają się wydarzenia?

6) **Zasoby materialne**

Co się tyczy rzeczy i sprzętu potrzebnych dla działalności – czy jest wystarczająco wszystkiego czy jest brak/niedobór czegoś?

Czy organizacja ma swoją siedzibę? Gdzie są przeprowadzane wydarzenia?

7) **Zasoby finansowe:**

Czy są wystarczające dla działalności czy jest niedobór?

Co się tyczy wynagrodzenia uczestników, czy ono jest, czy to jest działalność nieodpłatna?

8) **Współpraca z państwem przyjmującym (Rosją) oraz relacje z otaczającym społeczeństwem**

Czy jest pomoc ze strony organizacji, instytucji rosyjskich, współpraca z nimi? Jaka?

Ze strony społeczeństwa rosyjskiego, czy jest dyskryminacja albo odwrotnie, czy jest uprzywilejowanie Polaków? Czy są stereotypy o Polakach? Jak one się przejawiają w życiu codziennym w Rosji?

9) **Współpraca z państwem pochodzenia (Polską)**

Czy jest pomoc ze strony polskiej (organów władzy publicznej, instytucji, organizacji)? Jaka?

10) Czy są jeszcze jakieś czynniki, oprócz tych co omówiliśmy, które wpływają na to, jak dobrze organizacje mogą realizować swoje funkcje?

11) Które z omówionych czynników najbardziej wpływają na sytuację organizacji polonijnych w Petersburgu, najmocniej ją warunkują?

12) Czy chciałaby/chciałby Pani/Pan coś dodać, uzupełnić?

ANEKS 2

SCENARIUSZ INDYWIDUALNYCH WYWIADÓW POGŁĘBIONYCH

(W JĘZYKU ROSYJSKIM)

Часть 1. Область реализации функции полонийных организаций в Санкт-Петербурге

1) Функции петербургских полонийных организаций:

- обучение польскому языку, его поддержание;
- возрождение, сохранение, развитие, популяризация польской культуры;
- воспитание молодежи в традициях польской культуры;
- культурный обмен между членами организации и поляками из других частей России;
- социальная функция (интеграция членов организации).

Обсудить каждую по очереди – что именно делается в каждом из этих направлений? В отношении трудностей/положительных аспектов – обсудить, что их обуславливает.

2) Что, по Вашему мнению, должно быть самым важным в деятельности полонийных организаций, на чем они должны больше всего сфокусироваться (какая самая важная функция)? Почему?

3) Какая из функций, которые мы обсудили, реализована наиболее эффективно? Почему – что этому благоприятствует?

4) Какая из этих функций реализована наименее эффективно? Почему – что препятствует?

Часть 2. Область влияния детерминантов развития организаций национальных меньшинств в случае полонийных организаций в Санкт-Петербурге

1) Человеческие ресурсы

Сколько человек в организации? Что касается возрастных категорий (дети, подростки, молодые люди, люди среднего возраста, пожилые люди) – которая больше всего/меньше всего представлена?

К организации каждый год присоединяется много новых членов? Сколько?

2) Интеракция членов группы – атмосфера взаимодействия

Как можно охарактеризовать атмосферу общения между участниками петербургских полонийных организаций? Можно ли ее назвать «атмосферой доброжелательного взаимодействия» (взаимное уважение, избегание усугубления конфликтов, доброжелательная атмосфера)? Или наоборот – она напряженная?

3) Интеракция и сотрудничество членов группы – распределение заданий

Как можно охарактеризовать распределение заданий – четкое ли оно, то есть такое, когда каждый участник понимает, какими именно заданиями он занимается, а также понимает их место и значение в перспективе организации (то есть, как они служат целому процессу)? Или, наоборот, в области распределения заданий чувствуется хаотичность и непонимание ситуации со стороны участников?

4) Роль лидера

Как Вы оцениваете компетенции и умения лидера (в том числе, знание польской культуры и польского языка, знания и опыт, необходимые для выполнения своей роли)?

Как Вы оцениваете общение лидера с другими членами организации? Большая ли дистанция между ним и другими участниками? Доброжелателен ли он в общении с другими? Лидер принимает решения совместно с другими или самостоятельно?

5) **Ощущение участниками организации связи с польской культурой**

На каком языке участники организации говорят между собой (на польском или на русском)?

На каком языке проводятся мероприятия?

6) **Материальные ресурсы**

Что касается вещей и оборудования, нужных для деятельности, всего ли хватает или есть недостаток в чем-то?

Есть ли у организации свое постоянное помещение? Где проводятся мероприятия?

7) **Финансовые ресурсы**

Хватает ли финансовых ресурсов на деятельность организации или есть недостаток?

Что касается вознаграждения участником, есть ли оно или это неоплачиваемая деятельность?

8) **Взаимодействие с принимающей страной (Россией) и отношения с окружающим обществом**

Есть ли какая-то помощь со стороны российских организаций и институций, сотрудничество с ними? Какая/какое?

В российском обществе, есть ли дискриминация, либо наоборот, привилегированность поляков? Есть ли какие-то стереотипы о поляках? Как они проявляются в повседневной жизни?

9) **Взаимодействие со страной происхождения (Польшей)**

Есть ли помощь со стороны Польши (властей, институций, организаций)? Какая?

10) Есть ли еще какие-то факторы, кроме тех, которые мы обсудили, которые влияют на то, насколько организации могут реализовывать свои функции?

11) Какие из тех факторов, которые мы обсудили, наиболее всего влияют на ситуацию полонийных организаций в Санкт-Петербурге, сильнее всего ее определяют?

12) Хотели бы Вы что-то добавить, дополнить?

ANEKS 3

SCENARIUSZ ZOGNISKOWANEGO WYWIADU GRUPOWEGO

Część 1. Wprowadzenie

- 1) Poprosić uczestników, aby powiedzieli w kilku zdaniach o tym, co jest najważniejsze w pracy każdego z nich z Polonią i Polakami za granicą, na czym skupiają się w swojej działalności dla utrzymania polskości.
- 2) Dlaczego to warto robić, jakie to ma znaczenie (zachowanie polskości, współpraca z Polakami z zagranicy?)

Część 2. Dyskusja właściwa

- 1) Przedstawić, jakie są organizacje polonijne w Petersburgu.
- 2) Petersburskie organizacje polonijne realizują takie funkcje jak: nauka i zachowanie języka polskiego; odrodzenie, zachowanie, rozwój, popularyzacja kultury polskiej; wychowanie młodzieży w tradycji polskiej kultury; wymiana kulturowa między członkami organizacji a Polakami z innych części Rosji; funkcja społeczna (integracja członków organizacji).

Pytanie: na czym powinny się skupić organizacje polonijne, co jest ich najważniejszą funkcją – któraś z tych przytoczonych albo coś innego?

- 3) Opisać ujawnioną (poprzez wywiady z osobami z petersburskich organizacji polonijnych) trudność we współpracy z osobami młodymi.

Pytania: jak trafić z wydarzeniami do osób młodych? Co przyciąga tę grupę wiekową? Jak to rozwiązują organizacje polonijne w innych krajach?

- 4) Opisać kwestię interakcji liderów niektórych organizacji z innymi uczestnikami (model zarządzania jest taki, że decyduje w większości lider i często nie deleguje zadań).

Pytania: czy taki model jest odpowiedni? Czy to wpływa pozytywnie czy negatywnie na działalność organizacji polonijnych? Jeśli negatywnie – co mogłoby pomóc? Jaki styl zarządzania organizacjami polonijnymi jest skuteczniejszy – w większości oparty na decyzjach lidera czy bardziej partycypujący (dopuszczający innych uczestników do podjęcia decyzji)?

- 5) Opisać ujawniony konflikt między niektórymi organizacjami.

Pytania: Na ile to jest problem, który trzeba rzeczywiście rozwiązywać, na ile to realnie przeszkadza w realizacji funkcji? Albo to jest naturalny stan rzeczy? Czy to jest sytuacja

typowa dla organizacji polonijnych? Czy w praktyce spotkali się Państwo z możliwościami rozwiązania takiej trudności?

- 6) Opisać kwestię tego, że wcześniej do jednej z organizacji przyjmowali tylko tych, którzy mogli udowodnić pochodzenie polskie, a także potrzebna była znajomość języka (teraz to już nie funkcjonuje).

Pytanie: Jak oceniają Państwo tego rodzaju wymagania?

- 7) *Pytanie:* jakie działania można podjąć, żeby poprawić obecne funkcjonowanie petersburskich organizacji polonijnych (w świetle takich problemów, jak trudność z osobami młodymi oraz ze stylem zarządzania, niedostatek tematyki współczesnej, konflikt między organizacjami, słaba znajomość języka polskiego, brak stałej siedziby, trudności finansowe)?

- 8) Funkcjonowanie organizacji polonijnych warunkują różne czynniki: zasoby ludzkie, interakcja i współpraca członków organizacji, rola lidera, odczuwanie więzi z kulturą polską, zasoby materialne i finansowe, współpraca z państwem przyjmującym i z państwem pochodzenia, relacje z otaczającym społeczeństwem.

Pytanie: jaki z tych czynników można uznać za najważniejszy, najbardziej warunkujący sytuację organizacji polonijnych (ogólnie z doświadczenia, nie tylko w Petersburgu)?

Część 3. Zakończenie

- 1) Czy chcieliby Państwo coś dodać, uzupełnić?
- 2) Podziękowanie za udział

ANEKS 4

SCENARIUSZ WYWIADÓW EKSPERCKICH

Opisać ujawnione rozbieżności w opiniach w następujących obszarach i omówić ich możliwe przyczyny:

- 1) najważniejsza funkcja organizacji polonijnych;
- 2) najbardziej skutecznie realizowana funkcja organizacji;
- 3) najmniej skutecznie realizowana funkcja organizacji;
- 4) kwestia udziału osób młodych w petersburskich organizacjach polonijnych (czy są one zaangażowane w organizacje);
- 5) kwestia dołączania do organizacji nowych członków (czy co roku dołączają nowe osoby);
- 6) kwestia podziału zadań (czy jest klarowny albo chaotyczny);
- 7) kwestia komunikacji liderów z członkami organizacji (zauważone trudności w tej sferze, jednak nie przez wszystkich respondentów);
- 8) kwestia zasobów finansowych (ich wystarczalność dla prowadzenia działalności);
- 9) determinanty rozwoju o największym stopniu oddziaływania.

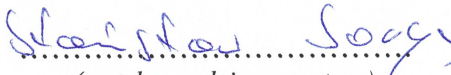
ANEKS 5
SCENARIUSZ WYWIADÓW EKSPERCKICH
(W JĘZYKU ROSYJSKIM)

Описать выявленные расхождения во мнениях по следующим вопросам и обсудить их возможные причины:

- 10) самая важная функция полонийных организаций;
- 11) наиболее эффективно реализованная функция организаций;
- 12) наименее эффективно реализованная функция организаций;
- 13) вопрос участия людей молодого возраста в петербургских полонийных организациях (представленность этой возрастной категории);
- 14) вопрос присоединения к организациям новых членов (присоединяются ли ежегодно новые участники);
- 15) вопрос распределения заданий (четкий или хаотичный характер);
- 16) вопрос общения лидеров с членами организаций (отмечены некоторые трудности в этой сфере, но не всеми респондентами);
- 17) вопрос финансовых ресурсов (достаточно ли их для ведения деятельности);
- 18) наиболее сильно влияющие детерминанты развития.

OŚWIADCZENIE PROMOTORA

Rozprawa doktorska została przygotowana pod moim kierunkiem i może być podstawą postępowania o nadanie autorowi rozprawy stopnia doktora.



(czytelny podpis promotora)

OŚWIADCZENIE AUTORA

Świadom odpowiedzialności prawnej oświadczam, że rozprawa doktorska została napisana przeze mnie samodzielnie i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami.

Oświadczam, że rozprawa doktorska nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem stopnia doktora w wyższej uczelni.

Wersja rozprawy doktorskiej jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną.


(czytelny podpis autora)

OŚWIADCZENIE

Wyrażam zgodę na udostępnianie przez Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie rozprawy doktorskiej, zgodnie z obowiązującymi na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie zasadami udostępniania.

Alina Bortkevich
(czytelny podpis autora)